יוזמות אברהם (ע"ר)
مبادرات ابراهيم
ABRAHAM INITIATIVES

תפיסות של צעירים ובני נוער מהחברה הבדואית בנגב לגבי תופעת האלימות והפשיעה

•••

تصوّرات ومفاهيم الشباب والفتية من المجتمع العربي البدوي في النقب حول ظاهرة العنف والجريمة

طاقم البحث: د. نسرين حدّاد حاجّ يحيى؛ نغم غنطوس؛ أورن زينر
צוות המחקר: ד"ר נסרין חדאד חאג' יחיא, נגם גנטוס וארן זינר

ISBN 978-965-7543-18-4
9 789657 543184

נובמבר, تشرين الثاني 2021

תפיסות של צעירים ובני נוער מהחברה הבדואית בנגב לגבי תופעת האלימות והפשיעה

...

تصوّرات ومفاهيم الشباب والفتية من المجتمع العربي البدوي في النقب حول ظاهرة العنف والجريمة

צוות המחקר מחברת נאס:
ד"ר נסרין חדאד חאג' יחיא,
נגם גנטוס וארן זינר

תרגום לערבית: תוואסול תרגומים
תרגום לאנגלית: שאול ורדי
עיצוב: דנה ברגר - גרפיקאית
מסת"ב: 978-965-7543-18-4

طاقم البحث من شركة ناس:
د. نسرين حدّاد حاجّ يحيى؛
نغم غنطوس؛ أورن زينر

ترجمة للعربية: تواصل للترجمة
ترجمة للإنجليزية: شاؤول فاردي
تصميم: دانا برجر – تصميم غرافي
رقم تسلسلي: 978-965-7543-18-4

נובמבר, تشرين الثاني 2021

דוח זה נכתב על ידי חברת נאס - ناس לייעוץ ומחקר כלכלי וחברתי בע"מ עבור ארגון יוזמות אברהם, במטרה לבחון, בפעם הראשונה, את התפיסות הקיימות בקרב בני נוער וצעירים בדואים בנגב לגבי תופעות של אלימות ופשיעה. הדוח מסכם מחקר שהתבצע בין החודשים אוגוסט-אוקטובר 2021, בקרב צעירים ובני נוער מהנגב ובוחן את עמדותיהם לגבי מנעד רחב של נושאים, וביניהן עמדות בנוגע לתדירות מקרי האלימות; עמדות לגבי אלימות ברשתות החברתיות; עמדות ביחס למעורבות צעירים ובני נוער באלימות, פשיעה ופעולות ונדליזם; עמדות כלפי מערכת החינוך ותופעות האלימות בה; חוויות ותחושות של פחד, איום, חרם ועוינות; תחושת ביטחון ביישוב; אמון במוסדות המדינה, ועוד.

أجرت هذا البحثَ شركةُ "ناس" للاستشارة والأبحاث الاقتصادية والاجتماعية م.ض، لصالح جمعية مبادرات إبراهيم بغية بحث (يجرى لأوّل مرّة) يستكشف المفاهيم السائدة في صفوف الفتْية وأبناء الشبيبة في النقب بشأن ظاهرة العنف والجريمة. يلخّص التقرير عمل بحث الذي نُفِّذ في الفترة الواقعة بين آب وتشرين الأوّل عام 2021، في أوساط الفئات العمرية من الفتْية والشبان، فحَصَ البحثُ مواقف هؤلاء حول نطاق واسع من المواضيع، بما في ذلك مواقف حول مدى انتشار حالات العنف، والمواقف تجاه العنف في الشبكات الاجتماعيّة؛ وتجاه تورُّط الشبّان والفتْية في العنف والجريمة وأعمال التخريب؛ وتجاه جهاز التربية والتعليم وظواهر العنف السائد هناك؛ وتجارب وأحاسيس الخوف والتهديد والمقاطعة والنبذ والنزعة العدائيّة؛ وإحساس الأمن في البلدة؛ والثقة بمؤسّسات الدولة، وغير ذلك.

יוזמות אברהם (ע"ר) היא ארגון יהודי-ערבי לשינוי חברתי ולקידום שילוב ושוויון בין יהודים וערבים בישראל, למען חברה משגשגת, בטוחה וצודקת.

העמותה הוקמה בשנת 1989 על ידי הפילנתרופ האמריקני אלן ב' סליפקא ז"ל והפרופסור יוג'ין וינר ז"ל.

בעשור הראשון לפעילותה התמקדה העמותה בחלוקת מענקים לביצוע פעולות בתחום הדו-קיום והחינוך לחיים משותפים בין יהודים וערבים. לאחר אירועי אוקטובר 2000 התגבשה בעמותה ההבנה, כי דרושה פעולה שיטתית לשינוי המדיניות בכל הנוגע ליחסי יהודים וערבים בישראל וליחסים שבין המיעוט הערבי והמדינה.

נוכח זאת אימצה העמותה אסטרטגיה המנחה אותה עד היום: פיתוח מודלים חדשניים ויישומם כמיזמים רחבי היקף ככלי הסברה מול מקבלי ההחלטות במשרדי הממשלה, השלטון המקומי, מוסדות ציבור, אקדמיה, ארגונים חברתיים והציבור הרחב.

הארגון פועל לממש את הבטחת מגילת העצמאות ל"שוויון זכויות חברתי ומדיני גמור לכל אזרחיה, בלי הבדל דת, גזע ומין" ולהשתית "אזרחות מלאה ושווה" ליהודים ולערבים במדינה שהיא ביתו הלאומי של העם היהודי וביתם של אזרחיה הערבים, וזאת לצד מדינה פלסטינית שתתקיים בשלום לצד מדינת ישראל.

המנכ"לים השותפים של העמותה הם אמנון בארי-סוליציאנו וד"ר ת'אבת אבו ראס.

נאס - ناس ("אנשים" בערבית), הינה חברה לשירותי מחקר יישומי, הערכה, ייעוץ וליווי, אשר מתמחה בתחום החברה הערבית בישראל. החברה הוקמה בראשית 2020 על ידי איימן סייף, ד"ר נסרין חדאד-חאג' יחיא ואביבית חי.

נאס הוקמה מתוך ההיכרות העמוקה וארוכת השנים של שלושתנו עם החברה הערבית בישראל, על כל מורכבותה, יופיה וצרכיה, כמו גם מתוך עבודתנו המתמשכת בתוך ועם גופי המדינה, החברה האזרחית והפילנתרופיה. אנחנו מאמינים כי יש צורך משמעותי לייצר שירותים, מודלים ותוכניות המותאמים לחברה הערבית ולתתי הקבוצות בה, על מנת למצות את הפוטנציאל הגלום בה ולקדם חברה משגשגת ושוויונית בישראל.

המומחיות של NAS הינה במיפוי של המציאות בשטח כולל נתונים, שיח, צרכים ושותפים פוטנציאלים, בבניית מודלים חדשניים ומותאמים-תרבותית, וביצירת חיבור מושכל ופורה בין גופי מדינה, גופים עסקיים, שחקנים פילנתרופים וארגונים מתוך החברה הערבית עצמה.

כתובת העמותה: רח' המלאכה 5, אזור התעשייה הצפוני לוד 7152011
טלפון: 02-3733000, פקס: 02-3733001
דוא"ל: info@abrahaminitiatives.org.il
פרסומי יוזמות אברהם ניתנים להורדה מאתר האינטרנט:
www.abrahaminitiatives.org.il

טלפון: +972508619317
דוא"ל: avivit@nasconsulting.co.il
פרסומי חברת נאס ניתנים להורדה מאתר האינטרנט:
www.nasconsulting.co.il

مبادرات إبراهيم هي جمعيّةٌ يهوديّة – عربيّة للتغيير الاجتماعي ولتطوير الدمج والمساواة بين اليهود والعرب في إسرائيل، من أجل مجتمع مزدهرٍ وآمن وعادل.

أقيمت الجمعية في العام 1989 على يد الأمريكي ألن ب. سليفكا والبروفيسور يوجين وينر، رحمهما الله.

ركّزت الجمعية في العقد الأول من نشاطها على توزيع منح من أجل تنفيذ نشاطاتٍ في مجال التعايش والتربية للحياة المشتركة بين اليهود والعرب. بعد أحداث أكتوبر 2000، تطوّر الفهم في الجمعية بالحاجة لنشاطٍ منهجي لتغيير السياسات بكلّ ما يتعلق بعلاقات اليهود والعرب في إسرائيل والعلاقات بين الأقلية العربية والدولة.

في ضوء ذلك، تبنّت الجمعية استراتيجية ترشدها حتى يومنا هذا: تطوير نماذج مبتكرة وتطبيقها كمبادراتٍ واسعة النطاق كأدوات للعلاقات العامة أمام متخذي القرارات في الوزارات الحكومية، والحكم المحلي، والمؤسسات الجماهيرية، والأكاديميا، والمنظمات الاجتماعية والجمهور الواسع.

تعملُ الجمعية لتحقيق الوعد الذي نُصّ عليه في وثيقة الاستقلال بالـ"المساواة في الحقوق الاجتماعية والسياسية الكاملة لجميع مواطنيها، دون تفرقةٍ على أساس الدين، أو العرق، أو الجنس" وترسيخ "المواطنة الكاملة والمتكافئة" لليهود والعرب، في الدولة، لتكون البيت القوميّ للشعب اليهوديّ وبيت مواطنيها العرب، وذلك إلى جانب دولة فِلَسطينية تعيش بسلامٍ إلى جانب دولة إسرائيل.

المديران العامان الشريكان للجمعية هما أمنون بئير يسوليتسيانو والدكتور ثابت أبو راس.

ناس، هي شركة تقدّم خدمات في مجال البحث التطبيقي، التقييم، الاستشارة والمرافقة، وهي مختصّة في مجال المجتمع العربي في إسرائيل. تأسّست الشركة في مطلع العام 2020 من قِبل أيمن سيف، د. نسرين حداد-حاج يحيى وأڤيڤيت حاي.

تأسّست شركة ناس من منطلق معرفتنا وإلمامنا، نحن الثلاثة على مدار سنوات طويلة، بالمجتمع العربي في إسرائيل، بكافّة مركّباته، جماليّته واحتياجاته، إلى جانب عملنا المتواصل داخل ومع جهات الدولة، المجتمع المدني والجهات الخيريّة. نحن نؤمن بأنّ هناك حاجة ماسّة لتقديم خدمات، بناء نماذج وبرامج تتلاءَم مع احتياجات المجتمع العربي والشرائح الفرعيّة التي تكوّنه، من أجل استغلال الإمكانات الكبيرة الكامنة فيه والنهوض بمجتمع مزدهر ومتساوٍ في إسرائيل.

شركة NAS مختصّة في رصد الواقع في الميدان، بما في ذلك المعطيات، الحوار، الاحتياجات والشركاء الاحتماليّين، في بناء نماذج مبتكرة وملاءَمة ثقافيًا، وفي خلق علاقات ذكيّة ومثمرة بين جهات الدولة المختلفة، الجهات التجاريّة، الجهات الخيريّة ومؤسّسات المجتمع العربي نفسه.

عنوان الجمعية: شارع هملأخا 5، المنطقة الصناعية الشمالية، اللد 7152011
هاتف: 02-3733000, فاكس: 02-3733001
بريد إلكتروني: info@abrahaminitiatives.org.il
يمكن تحميل إصدارات مبادرات إبراهيم من خلال الموقع:
www.abrahaminitiatives.org.il

هاتف: +972508619317
بريد إلكتروني: avivit@nasconsulting.co.il
يمكن تحميل إصدارات ناس من خلال الموقع:
www.nasconsulting.co.il

شكر תודות

אנו רוצים להודות לארגוני החברה האזרחית בנגב - אג׳יק, כוכבי המדבר ושחר חדש בנגב על סיועם בהגעה לבני ובנות נוער, לצעירים ולצעירות מהחברה הבדואית, ותודה למשתתפי ומשתתפות המחקר על הפתיחות והנכונות לקחת בו חלק. תודה מיוחדת לנאדיה אלטורי על חלקה החשוב בהעברת קבוצות המיקוד, ולמונא אלטאיף על עבודתה המקצועית בהעברת הסקר הטלפוני.
הדוח כתוב בלשון זכר לצרכי נוחות בלבד ומתייחס, כמובן, לשני המינים.

نعبّر بهذا عن شكرنا لمنظّمات المجتمع المدنيّ في النقب-أجيك، ونجوم الصحراء، وجمعيّة الفجر الجديد في النقب، على المساعدة التي قدّمتها في سبيل الوصول إلى الفئْية والفتيات والشبّان والشابّات من المجتمع البدويّ، ونشكر كذلك المشارِكات والمشارِكين في البحث على انفتاحهم واستعدادهم للمشاركة. شكر خاصّ لنادية الطوري على دَوْرها المهمّ في إدارة المجموعات البؤريّة، ولمُنى الطايف على عملها المهنيّ في تمرير الاستطلاع الهاتفيّ.
كُتِب هذا التقرير بصيغة المذكّر للتسهيل فقط، لكنّه يتطرّق بطبيعة الحال إلى الجنسين.

طاقم البحث: د. نسرين حدّاد حاجّ يحيى؛ نغم غنطوس؛ أورن زينر
צוות המחקר: ד״ר נסרין חדאד חאג׳ יחיא, נגם גנטוס וארן זינר

תוכן העניינים

תקציר מנהלים 3

הקדמה 12

פרק א: רקע - החברה הבדואית בנגב 13

1 | דמוגרפיה 13
2 | מצב סוציו-אקונומי 15
3 | רשויות מקומיות 15
4 | תשתיות פיזיות 16
5 | חינוך 17
6 | צעירים - חוסר מעש מול השתלבות בהשכלה גבוהה ובשוק העבודה 20
7 | פוליגמיה 23
8 | הכפרים הבלתי מוכרים 24
9 | הרשות לפיתוח והתיישבות הבדואים בנגב והחלטות ממשלה מרכזיות 24
10 | תופעות קָצֶה ואלימות בקֶרֶב החברה הבדואית 25
11 | תוכניות התערבות ממשלתיות למניעת אלימות 30

פרק ב: מתודולוגיית המחקר 32

1 | שאלון טלפוני כמותי - בניית מדגם מייצג 32
2 | קבוצות מיקוד - מחקר איכותני 34

פרק ג: ממצאי המחקר 35

1 | מאפיינים דמוגרפיים של המשתתפים 35
2 | תפיסות לגבי שכיחות תופעות אלימות בחברה הבדואית 41
3 | תפיסות שייכות ותחושת ביטחון 45
4 | אמון במוסדות המדינה 47
5 | הסיבות להתפשטות האלימות והפשיעה 54
6 | התנסויות ופגיעות אישיות 64

פרק ד: תובנות עיקריות 68

1 | הקשר הוליסטי 68
2 | שכיחות האלימות בחייהם של נוער וצעירים בדואים, ואופייה 68
3 | אמון במוסדות המדינה ותפיסת המשטרה 70
4 | הריסות בתים והקשר לאלימות 70
5 | תוכניות התערבות העוסקות במיגור האלימות 71
6 | חשיבות ההשתלבות בחינוך בלתי פורמלי ובהשכלה גבוהה 71
7 | מחסור בנתונים, צורך במחקרים נוספים בתחום 72

נספחים 73

נספח א' - שאלון המחקר הכמותי 73
נספח ב' - שאלון חצי מובנה לקבוצות המיקוד 76
נספח ג' - רשימת קבוצות המיקוד 78

תקציר מנהלים

1 | מטרת המחקר

דוח זה נכתב על ידי חברת נאס - ناس לייעוץ ומחקר כלכלי וחברתי בע"מ עבור ארגון יוזמות אברהם, במטרה לבחון, בפעם הראשונה, את התפיסות הקיימות בקרב בני נוער וצעירים בדואים בנגב[1] לגבי תופעות של אלימות ופשיעה. הדוח מסכם עבודת מחקר שהתבצעה בין החודשים אוגוסט-אוקטובר 2021, והתמקדה בשתי קבוצות גיל מקרב אוכלוסייה זו - בני נוער (גילאי 17–14) וצעירים (גילאי 23–18). המחקר בחן את עמדותיהם לגבי מנעד רחב של נושאים, כולל עמדות בנוגע לתדירות מקרי האלימות; עמדות לגבי אלימות ברשתות החברתיות; עמדות ביחס למעורבות צעירים ובני נוער באלימות, פשיעה ופעולות ונדליזם; עמדות כלפי מערכת החינוך ותופעות האלימות בה; חוויות ותחושות של פחד, איום, חרם ועוינות; תחושות ביטחון ביישוב; אמון במוסדות המדינה, ועוד.

מחקר זה הינו הראשון בתחומו, וערכו המרכזי טמון בכך שהוא פותח צוהר אל תוך עולמם של צעירים ובני נוער מהחברה הבדואית שקולם נשמע לראשונה בהקשר של תופעת האלימות והפשיעה. כדי לייצר תמונה רחבה ומעמיקה ככל הניתן, נבנה המחקר על שלושה אדנים מרכזיים: **המרכיב הראשון** הינו סקירה מעמיקה של נתונים ומגמות לגבי תנאי החיים ומצבה הסוציו-אקונומי של החברה הבדואית בנגב, וזאת כדי לתת את ההֶקשר הרחב של ה"אקוסיסטם" בו חיים הנוער והצעירים הבדואים, ולאפיין חלק מן הגורמים והנסיבות המובילים גם לתופעות האלימות. **המרכיב השני** הינו סקר כמותי שנערך בקרב 250 צעירים המהווים מדגם מייצג של אוכלוסיית המחקר. **המרכיב השלישי** הוא שמונה קבוצות מיקוד של בני נוער וצעירים מקרב מגוון יישובים ורקעים באוכלוסייה הבדואית.

2 | רקע כללי - החברה הבדואית בנגב ותופעת האלימות והפשיעה

תופעת האלימות בחברה הבדואית, וההחמרה המשמעותית בהיקפיה בשנים האחרונות, אינן מתרחשות יש מאין אלא מעוגנות במציאות חיים מורכבת ומאתגרת. על אף שיפור משמעותי שחל בשנים האחרונות בכל הנוגע לתשומת הלב הניתנת על ידי גופי מדינה ומחקר לחברה הבדואית, ובהתאם לשיפור באיכות הנתונים לגבי אוכלוסייה זו, קיים עדיין מחסור משמעותי בנתונים עדכניים ומפולחים לגבי החברה הבדואית בכלל, ולגבי לצעירים ונוער בה בפרט. קיימים קשיים באומדן מדויק של האוכלוסייה הבדואית הנובעים, בין היתר, מהקושי לפקוד את אוכלוסיית הכפרים הבלתי מוכרים על ידי גופי מדינה שונים, דבר המוביל לחוסר התאמה ביניהם. כהנחת מוצא של מחקר זה, מכיוון שעל מדיניות להתבסס על נתונים ועובדות - יש חשיבות רבה בהצגת המצב הקיים באופן המדויק והמפורט ביותר.

דמוגרפיה: האוכלוסייה הבדואית במחוז דרום מנתה נכון לשנת 2020 כ-285,200 תושבים, המהווים 14.8% מהאוכלוסייה הערבית בישראל, 21.4% מכלל אוכלוסיית מחוז דרום, ו-36.7% מכלל האוכלוסייה בנפת באר שבע.[2] את החברה הבדואית בנגב נהוג

1 מחקר זה נערך בקרב החברה הבדואית בנגב, ולכן בכל מקום בו ישנה התייחסות לבדואים/חברה בדואית הכוונה היא לאוכלוסייה זו, להבדיל מאוכלוסיות בדואיות במקומות אחרים בארץ (גליל, לוד וכן הלאה).

2 עיבודי חברת נאס - ناس ללוחות 2.15, 2.19, 2.22, שנתון סטטיסטי לישראל 2021 - מספר 72, ולוח אוכלוסייה ביישובים שבהם 2,000 תושבים ויותר - אומדנים ארעיים לסוף אוקטובר 2021. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (הלמ"ס). יש לציין כי מבקר המדינה מצא פערים משמעותיים ביותר ברישום האוכלוסין הן בין רשות האוכלוסין לרשות לפיתוח והתיישבות הבדואים בנגב והן בין רשות האוכלוסין לנתוני הוועדה לחלוקת הכנסות מהמועצה המקומית תעשייתית רמת חובב. למשל, המבקר מצא כי מספר הבדואים הרשומים בשבעת יישובי הקבע על פי רשות האוכלוסין גבוה ב-46,000 ביחס לרישומי הרשות לפיתוח והתיישבות הבדואים בנגב. מתוך דוח מבקר המדינה היבטי משילות בנגב, דוח שנתי 72א - חלק ראשון, 2021, עמ' 24-23.

לחלק לשלוש קבוצות - הראשונה כוללת את תושבי העיר רהט ושש הרשויות המקומיות (חורה, כסייפה, לקייה, ערערה בנגב, שגב שלום ותל שבע) וכוללת כ-67% מהבדואים; השנייה כוללת את תושבי 12 הכפרים המוכרים במועצות האזוריות אל-קסום ונווה מדבר, ומהווה כ-10% מהבדואים; והשלישית כוללת את תושבי הכפרים הבלתי מוכרים בהם גרים כ-22% מהבדואים.[3] זוהי אוכלוסייה צעירה מאוד - בשנת 2020, קבוצת הגיל 0-19 היוותה מעל למחצית ממנה, והגיל החציוני בה עמד על 17.4 שנים, לעומת 23.9 שנים בקרב כלל הערבים, ו-31.7 שנים בקרב היהודים בישראל.[4] על אף ירידה משמעותית בשיעורי הפריון לאורך השנים, ממוצע הנפשות למשפחה בחברה הבדואית הינו הגבוה ביותר בישראל.

מצב סוציו-אקונומי: האוכלוסייה הבדואית היא הקבוצה הענייה ביותר בישראל וסובלת מפערים משמעותיים ומתמשכים בכל מדד חברתי-כלכלי. כלל הרשויות הבדואיות נמצאות באשכול 1 במדד החברתי-כלכלי ומהוות 9 מתוך 11 הרשויות המצויות באשכול זה, וארבעה מכל חמישה ילדים בדואים נמצאים מתחת לקו העוני. החברה הבדואית מתאפיינת בשיעורי אבטלה גבוהים - כְּפִי שלוש מהממוצע הארצי והממוצע בנגב. כ-45% מהצעירים הבדואים וכ-54% מהצעירות הבדואיות בגילאי 19-24 הם חסרי מעש, לעומת 14% בלבד בקרב צעירים יהודים לא-חרדים.[5]

חינוך והשכלה: החברה הבדואית סובלת ממחסור בתשתיות פיזיות בתחומי החינוך הפורמלי והבלתי פורמלי, מאחוזי השתתפות נמוכים של ילדים ונוער במסגרות חינוך ומאיכות חינוך נמוכה, גם ביחס לשאר מערכת החינוך הערבית בישראל. סכסוך הקרקעות בין הבדואים למדינה מקשה על בניית מוסדות חינוך ביישובים הבדואים בכלל, ובכפרים הבלתי מוכרים בפרט. שיעור ההשתלבות של צעירים בדואים בהשכלה גבוהה ובהכשרות מקצועיות, ובהמשך לכך בשוק העבודה, נמוך יותר מכלל החברה הערבית, ונמוך משמעותית מהחברה היהודית.

מחסור בתשתיות ושירותים: תחום התשתיות מהווה חסם משמעותי לפיתוח חברתי וכלכלי בישובים הערבים, וביישובים הבדואים המציאות אף מורכבת יותר: היישובים הבלתי מוכרים נמצאים במצב של תת פיתוח קיצוני לרבות מחסור בתשתיות בסיסיות של חשמל, מים וביוב ונגישות מוגבלת לתשתיות בריאות, תחבורה, תעסוקה, וכן הלאה. ביישובים המוכרים, חומרת המצב משתנה, אך גם בהם התשתיות הקיימות בסיסיות, חלקיות ולעיתים לא קיימות.[6]

החברה הבדואית סובלת מתופעות קשות של עוני, היעדר תשתיות, פערי חינוך והשכלה, אבטלה, חוסר מעש, פוליגמיה, ועוד. פערים וחולשות אלו הינם ההֶקשר הרחב - ה"אקוסיסטם" - בתוכו יש להבין את תופעת האלימות ואת התפיסות לגביה בקרב נוער וצעירים בדואים.

אלימות ופשיעה: בשל העדר נתונים אזוריים בנוגע לפשיעה ואלימות, רוב הנתונים במחקר זה מתייחסים לחברה הערבית כולה. אזרחים ערבים מעורבים הרבה מעבר

3 שם.
4 לוח 2.19 , שנתון סטטיסטי לישראל 2020 - מספר 72, הלמ"ס. הגיל החציוני בקרב כלל המוסלמים עמד על 22.9 שנים, בקרב הנוצרים על 33.3 שנים ובקרב הדרוזים על 29 שנים.
5 נתוני 2019, מחקר של נסרין חדד חאג' יחיא, מרב שביב, אריק רודניצקי וארן זינר, (יתפרסם בקרוב).
6 תוכנית לקידום ההשתלבות של החברה הערבית בשוק העבודה, נסרין חדאד חאג' יחיא, איימן סייף, ניצה (קלינר) קסיר, בן פרג'ון, קרן פורטלנד, 2021, עמ' 92-91.

לחלקם באוכלוסייה בפשיעה ואלימות, ותופעת האלימות בחברה הערבית כולה הפכה לנרחבת ביותר בשנים האחרונות, משפיעה באופן קריטי על חיי היומיום ומוגדרת על ידי רבים - כולל גורמי מדינה - כ"מגיפה", "מכת מדינה" או "מלחמה".[7] לדוגמה, 84% מהקורבנות (פצועים והרוגים יחד) בתיקי החקירה של משטרת ישראל בין השנים 2017–2020 היו אזרחים ערבים; 89% מנפגעי תקיפות הנשק אשר הגיעו לבתי החולים בשנים אלו היו ערבים; ו–81% מהגופות של קורבנות הירי אשר הגיעו למרכז הלאומי לרפואה משפטית היו של ערבים.[8] הנתונים מראים כי תופעת האלימות שכיחה כבר בבתי הספר הערבים, ובניגוד לחברה היהודית, הולכת ועולה עם הגיל. בקרב המורשעים בדין מהחברה הערבית, קבוצת הגיל בעלת החלק הגדול ביותר היא בני 20–24, פי שלוש מחלקה היחסי בחברה הערבית.

על פי מחקר מ–2019 אשר כלל התייחסות לכלל החברה הערבית, 75% מהמשיבים מהנגב העידו על היעדר תחושת ביטחון אישי בגלל אלימות ביישוב, נתון השני רק לתושבי המשולש (78%), ושיעור המשיבים מהנגב אשר העידו כי נפגעו מאלימות כלשהי (מלבד אלימות מינית) היה הגבוה ביותר בקרב כלל הקבוצות בחברה הערבית.[9] לכל אלו יש להוסיף את האלימות המופעלת כנגד נשים, נערות וילדות מהחברה הבדואית.

3 | מתודולוגיה

מרכיב כמותי: בחודשים ספטמבר ואוקטובר 2021, נערך סקר טלפוני למדגם מייצג של 250 צעירים וצעירות בדואים בגילאי 18–23, שכלל שאלות בנוגע לתפיסותיהם לגבי תופעות אלימות בחברה הבדואית.[10] הצעירים נדגמו בשיטת השכבות, על פי שלושה משתנים: גיל, מגדר וסוג היישוב (השאלון הכמותי מצורף בנספח א').

מרכיב איכותני: במהלך ספטמבר ואוקטובר 2021, נערכו שמונה קבוצות מיקוד עם 72 צעירים ובני נוער בדואים בסך הכל. שלוש קבוצות מיקוד כללו צעירים בין הגילאים 18–23, וחמש קבוצות כללו בני נוער בין הגילאים 13–17 (זאת על מנת לתת משקל יתר לגילאי הנוער אשר לא באו לידי ביטוי בסקר הכמותי). בכדי להגיע למגוון רחב ביותר של משתתפים, התקיימה פנייה לגופי חברה אזרחית הפועלים עם צעירים ובני נוער בחברה הבדואית.

למרות המאמץ להגיע לכלל חלקי החברה, מדגם המחקר כלל אוכלוסייה עם נתוני השכלה ומצב סוציו–אקונומי גבוהים יותר מכלל האוכלוסייה הבדואית בנגב. לאור הממצאים התמונה המצטיירת כאן היא קשה, ובקרב אלו שאינם כלולים בתוך הסקר, היא ככל הנראה קשה אף יותר.

7 ראו למשל: אלימות בחברה הערבית היא לא קורונה, וחיסון לא יעזור, ח'יר אלבז, גלובס, 11.1.21; שתי מגיפות מכות בחברה הערבית - מגיפת הקורונה ומגיפת האלימות, השר לביטחון פנים אמיר אוחנה, 1.11.20, ערוץ 7; החברה הערבית בצל מגפת הקורונה: ריכוז נתונים - הכנסת, 3.6.21; 100 נרצחו מתחילת השנה בחברה הערבית: "תעודת עניות למדינה", חסן שעלאן, 02.10.21, ynet; ראש האגף לסיכול אלימות בחברה הערבית: "זו מלחמה ולפעמים יש קורבנות", אטילה שומפלבי, 14.3.21, ynet; זאת מלחמה, מאמר מערכת, 22.9.21, הארץ.

8 עבירות נשק - נתונים והתמודדות הרשויות, נורית יכימוביץ–כהן, מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 2021, עמ' 12. נתוני הנפגעים אשר הגיעו לבתי החולים וכן הנתונים מהמרכז הלאומי לרפואה משפטית כוללים גם ערבים אשר אינם אזרחי ישראל.

9 אלימות, פשיעה ושיטור בחברה הערבית - מדד הביטחון האישי והקהילתי 2019, נוהאד עלי, רות לוין–חן, עולא נג'מי–יוסף, עמותת יוזמות אברהם, מוסד שמואל נאמן, 2020.

10 הסקר הטלפוני לא הועבר לבני נוער בשל מגבלות חוקיות בהגעת לקבוצת גיל זו באמצעות פנייה טלפונית, ובשל מגבלות זמן של המחקר שלא אִפשרו לקבל את האישורים הרשמיים הדרושים לשם כך.

4 | ממצאים עיקריים

1 | **תפיסות לגבי שכיחות תופעות אלימות בחברה הבדואית**: מתרשים א עולה כי בממוצע, בסקאלה שבין 1, "לא קיימת בכלל" ל-5, "קיימת במידה רבה", התופעה השכיחה ביותר לפי דיווחי המשתתפים הינה בריונות ברשתות החברתיות, אחריה דורגו עבירות ונזק רכוש, עבירות סמים, וגביית דמי חסות ואלימות נגד נשים/במשפחה. התופעה שדורגה כנמוכה ביותר היא אלימות מינית.

תרשים א: "באיזו מידה לדעתך התופעה קיימת בחברה הבדואית בנגב?", ציון ממוצע

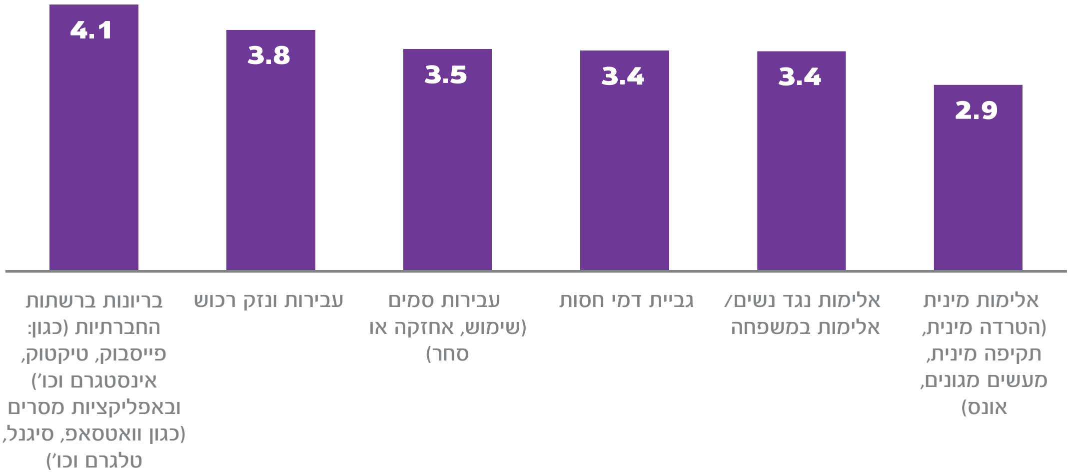

2 | **תפיסות שייכות ותחושת ביטחון**: המשיבים נתבקשו להגיד באיזו מידה הם מסכימים בסולם שבין 1 ,"לא מסכים בכלל" ל-5, "מסכים מאד" לארבעה היגדים. בתרשים ב ניתן לראות שדווחו רמות שייכות גבוהות יותר למשפחה המורחבת/החמולה ביחס לשייכות לכלל החברה הבדואית ועל תחושת הביטחון גבוהה יחסית ביישוב המגורים, דיווח שעשוי להיות מושפע מאופן המחייה בתוך היישובים הבדואים, בו היישוב או השכונה כוללים בעיקר את המשפחה המורחבת.

תרשים ב: "אנא ציינ/י עד כמה את/ה מסכים/ה עם ההיגדים הבאים", ציון ממוצע

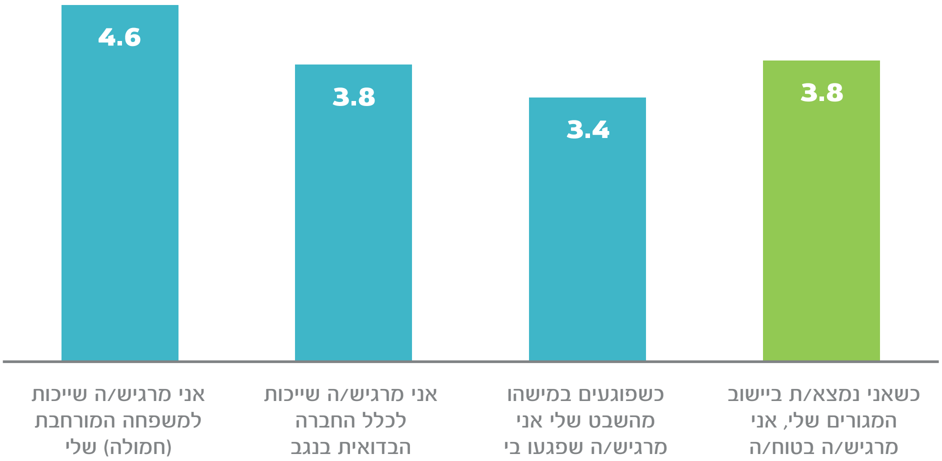

3 | אמון במוסדות המדינה: מתרשים ג עולה כי בסולם שבין 1, "אין לי אמון כלל" ל-5, "יש לי אמון מלא" רמות האמון של המשיבים בכל מוסדות השלטון שנבחנו נמוכות יחסית. אולם על רקע המתחים ומציאות החיים הקשה של החברה הבדואית, אלו רמות אמון גבוהות מהמצופה.

תרשים ג: "אנא ציינ/י את רמת האמון שיש לך במוסדות הבאים", ציון ממוצע

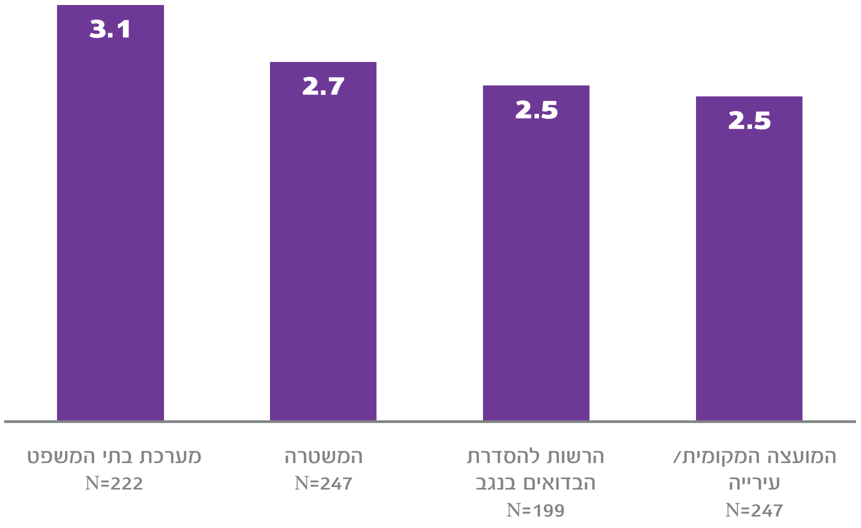

4 | הסיבות להתפשטות האלימות והפשיעה: למשיבים הוצגו שמונה היגדים, והם נתבקשו להשיב באיזו מידה הם מסכימים עם כל אחד מהם כתופעה שתורמת לאלימות ולפשיעה בחברה הבדואית, בסולם שבין 1, "לא מסכים בכלל" ל-5, "מסכים מאד". כפי שניתן לראות בתרשים ד, הייתה הסכמה רחבה כי סכסוכים בין חמולות הם גורם משמעותי ביותר התורם לאלימות ופשיעה בחברה הבדואית. אחריו בהפרשים קטנים דורגו ההתדרדרות בסמכות של דור המבוגרים והיעדר מנהיגות צעירה, והריסות הבתים. לאחר מכן דורגו מערכת חינוך פורמלית חלשה, חוסר נוכחות של המשטרה ביישובים הבדואים ומחסור בהזדמנויות עבודה והשכלה גבוהה. קושי להשתלב בהשכלה גבוה ובתעסוקה, לצד מחסור בפעילויות של חינוך בלתי פורמלי ועוני ומערכת רווחה חלשה קיבלו ציונים נמוכים יותר, אך כל הגורמים קיבלו ציון ממוצע מעל 3 ("מסכים/ה") כלומר - כל אחד מן הגורמים הללו בנפרד נתפס, בממוצע, כתורם לאלימות ופשיעה בחברה הבדואית.

תרשים ד: "אנא ציין/י עד כמה את/ה מסכים/ה עם ההיגדים הבאים כתורמים לאלימות ופשיעה בחברה הבדואית בנגב", ציון ממוצע

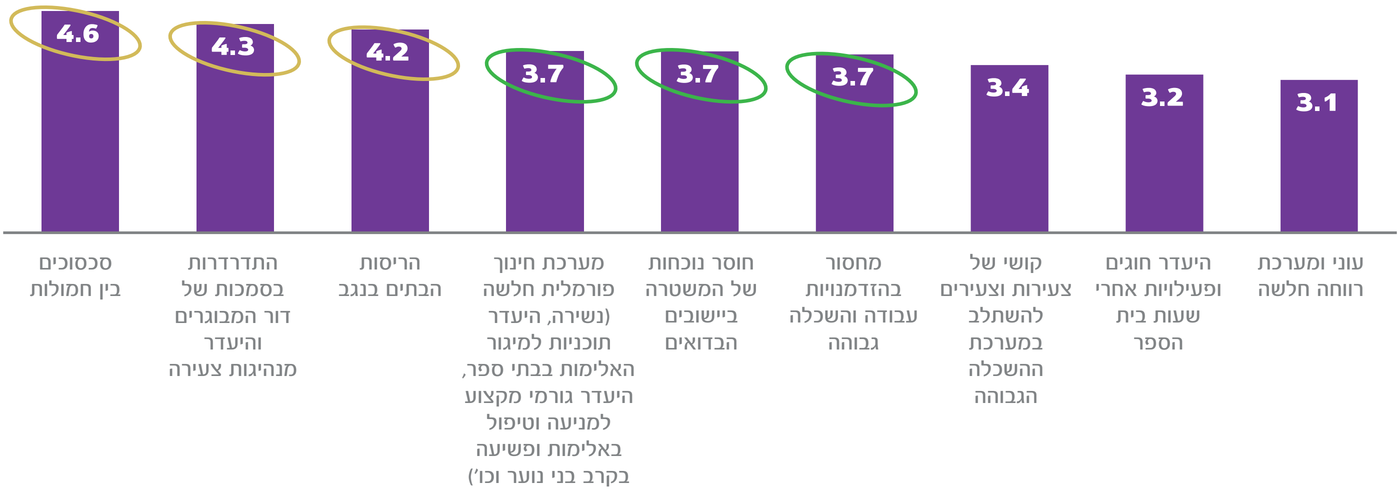

5 | התנסויות ופגיעות אישיות: בחלק זה המשתתפים נשאלו על פגיעות אישיות שהיו להם, או לאחד מבני משפחתם, במהלך השנה האחרונה מבין האפשרויות: פגיעה מנשק קר/חם, פגיעה מעבירות רכוש ופגיעה מאלימות ברשתות החברתיות או באפליקציות מסרים. 40 צעירים, המהווים 16% מהמשיבים, דיווחו כי הם עצמם או אחד בני משפחותיהם נפגעו מאלימות בנשק קר או חם בשנה האחרונה (תרשים ה). 19 צעירים, המהווים כ-7% מהמשיבים לסקר, דיווחו כי הם עצמם או אחד בני משפחותיהם נפגעו מעבירות רכוש בשנה האחרונה (תרשים ו). מבין אלו שנפגעו, 71% דיווחו על הפגיעה למשטרה, ומתוך אלו, 81% דיווחו כי לא היו מרוצים מאופן הטיפול של המשטרה בתלונה, כפי שניתן לראות בתרשימים ז ו-ח.

תרשים ה: "האם במהלך השנה האחרונה את/ה או אחד מבני משפחתך נפגעתם מאלימות בנשק קר או חם?", %

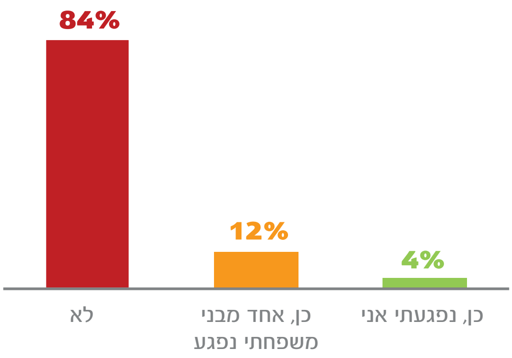

תרשים ו: "האם במהלך השנה האחרונה את/ה או אחד מבני משפחתך נפגעתם מעבירות רכוש?", %

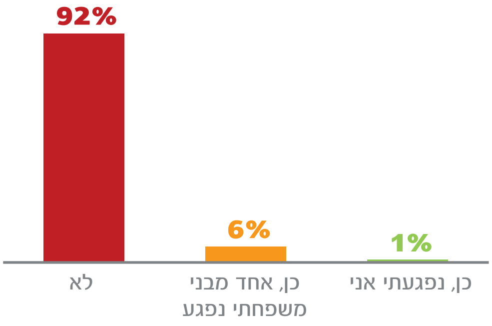

תרשים ז: "האם דיווחת למשטרה?", מתוך המשיבים בחיוב כי הם או אחד מבני משפחתם נפגע במהלך השנה האחרונה מנשק או עבירות רכוש, % N=45

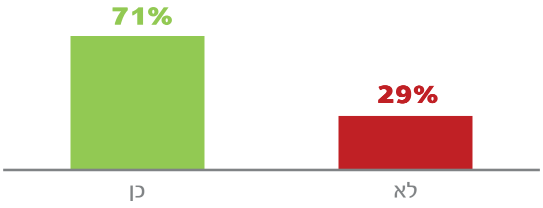

תרשים ח: "האם היית מרוצה מאופן הטיפול בתלונה?", מתוך המשיבים בחיוב כי הם או אחד מבני משפחתם נפגע במהלך השנה האחרונה מנשק או עבירות רכוש ודיווחו למשטרה, % N=31

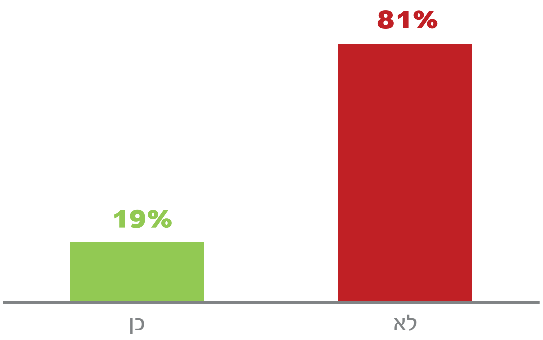

5 | תובנות עיקריות

להלן מספר תובנות מרכזיות שעלו מעבודת השטח, שמטרתן לסייע בהתמודדות עם תופעות האלימות והפשיעה דרך העבודה עם צעירים ובני נוער מהחברה הבדואית.

- **הֶקשר הוליסטי:** תופעות האלימות והפשיעה בחברה הבדואית הינן תוצר של מספר רב של גורמים והֶקשרים חברתיים, פוליטיים, כלכליים והיסטוריים אשר עלו בבירור גם במהלך עבודת השטח. אין די בהגדרת גבולות בעיית האלימות והפשיעה במסגרת גורמים בודדים כגון מחסור בתחנות משטרה ביישובים, או בהאשמות תרבותיות כגון "נורמות חברתיות אלימות" אשר מחד מחפשות את הפתרונות "מתחת לפנס" ומאידך מנרמלות ומנציחות את האלימות בקהילה. על מנת למגר תופעות של אלימות ופשיעה יש צורך להתמודד עם האתגרים העמוקים עימם מתמודדים נוער וצעירים בדואים - הן אתגרים חיצוניים והן מבחינת תופעות מאתגרות בקרב החברה הבדואית עצמה. ולבסוף, לכל אלו יש להוסיף מרכיבים של ניכור ותסכול הגורמים לחוסר אמון במערכות השלטון ולַקושי הרב שדווח בפנייה לרשויות החוק. כלומר: מהמחקר עולה כי רק התייחסות לשורשי תופעות האלימות והפשיעה באופן מבני, אקולוגי ורב מימדי תאפשר להתמודד עימן באופן אפקטיבי המתאים לסוגיות מסדר גודל זה.

- **סיבות לסכסוכים לעומת הגורמים לאלימות:** בקבוצות המיקוד עלו שני היבטים שונים שחשוב להבחין ביניהם. הראשון הוא הסיבות או הגורמים לסכסוך - "על מה הסכסוך?" והשני הוא הגורמים להתפשטות תופעת האלימות -"איך הסכסוך מנוהל?". ניתן לראות כי תנאי החיים הקשים, חוסר הוודאות ומאבקי כוחות על משאבים מוגבלים מובילים לחלק ניכר מהסכסוכים, ובמקביל, חוסר במסגרות תומכות, מארגנות ומפקחות מוביל להתדרדרותם המהירה של חלק מהסכסוכים הללו ולהפיכתם לאלימים במיוחד.

- **שכיחות האלימות בחייהם של נוער וצעירים בדואים, ואופייה:** החוויות המתוארות כאן מציגות תמונה קשה ומדאיגה ביותר בכל הנוגע להתנסויות של צעירים הבדואים בהקשר לאלימות ופשיעה. ברור כי הרוב המוחלט של הצעירים הינם נורמטיביים מחד, אך גם רואים באלימות חלק ממציאות חייהם, מאידך, שכן תופעות של אלימות ואף של פשיעה הן מרכיב שכיח בחייהם. התופעה השכיחה ביותר הינה אלימות ברשתות החברתיות, דרך ונדליזם ופגיעות רכוש, ועד לסמים ולשימוש בנשק קר וחם. הצעירות מדווחות גם על תופעות של אלימות בתוך המשפחה. תובנה משמעותית מהמחקר הינה כי מציאות החיים של בדואים הגרים ברהט או במועצות המקומיות המוכרות, של אלו הגרים ביישובים המוכרים במועצות האזוריות ושל אלו הגרים בכפרים שאינם מוכרים - דומה מאוד אלו לאלו.

- **אמון במוסדות המדינה ותפיסת המשטרה:** האמון שרוכשים הצעירים שנסקרו כלפי מוסדות המדינה הינו נמוך, אך אל מול מציאות החיים הקשה של אוכלוסייה זו לאורך עשרות שנים בכלל, ולאור העלייה באלימות בשנים האחרונות שאינה מקבלת מענה בפרט, ניתן לומר שרמות האמון שדווחו הינן גבוהות מהמצופה. בני הנוער והצעירים

הבדואים דיווחו על ניכור ואכזבה מפעילות המשטרה למיגור האלימות. תובנה חשובה עלתה לגבי התפיסה החברתית של מי שנראה פונה מיוזמתו האישית לתחנת המשטרה במקרי אלימות, כלפיו קיימת סטיגמה של "משת"פ" (כלומר משתף פעולה תמורת תשלום או טובות הנאה), ולא כאזרח שומר חוק המנסה להתמודד עם אלימות ולסייע בתפיסת האשמים. לפי דברי הצעירים, תפיסה זו נובעת מכך שרבים ממחזיקי הנשק בחברתם הם משתפי פעולה עם המדינה, המקבלים חסינות מפני העמדה לדין, ועל כן אנשים הנראים נכנסים אל תחנת המשטרה מיוזמתם חשודים בכך.

- **הריסות בתים והקשר לאלימות:** החשש מפני פינוי ועקירה, והטראומה הנגרמת עקב הריסת בתים ועקב האלימות המלווה לכך מצד כוחות הביטחון, מייצרים תחושת חוסר ביטחון בסיסי אצל חלק מהצעירים. תחושה זו, יחד עם חוסר אמון במדינה שתספק ביטחון האישי, גורמים להם לייצר תחושה של ביטחון בעצמם על ידי החזקת נשק (קר או חם). כלומר, באופן פרדוקסלי, מהניתוח עולה כי מה שמבחינת גורמי המדינה נתפס כמהלך המקדם שמירה על החוק, בפועל מייצר אלימות ושבירת חוק.

- **תוכניות התערבות העוסקות במיגור האלימות:** קיים חוסר משמעותי במגוון מענים שיכולים לעזור לנוער ולצעירים בדואים להתמודד עם תופעות של אלימות סביבם, או אף לפתח כלים כדי להימנע מהתנהגויות אלימות.

- **חשיבות ההשתלבות בחינוך בלתי פורמלי ובהשכלה גבוהה:** עולה מן המחקר כי בקרב הנוער והצעירים יש מחסור משמעותי במסגרות של העשרה בשעות אחר הצהריים, אשר יכולות להשיג מגוון יעדים כולל מניעת שוטטות ושעמום, יצירת הזדמנויות חדשות ללמידה והתפתחות אישית, בניית ביטחון עצמי וכן הזדמנויות למפגשים בין משפחות וקבוצות שונות בחברה הבדואית אשר עוזרים בהפחתת מתחים, סטיגמות וסכסוכי חמולות. בנוסף לכך, ההשתלבות בהשכלה גבוהה או במסגרות הכשרות מקצועיות ומציאת עבודה משמעותית לאחר מכן הינם גורמים משמעותיים במניעת ההתדרדרות לפשיעה ובפתיחת האפשרויות בפני צעירים לראות אופק להתפתחות אישית בעתיד, מקצועית, כלכלית וחברתית.

- **מחסור בנתונים, צורך במחקרים נוספים בתחום:** מחקר זה הינו הראשון בתחומו, וערכו המרכזי טמון בכך שהוא מהווה חלון לעולמם של צעירים ובני נוער מהחברה הבדואית שקולם נשמע לראשונה בהקשר של תופעת האלימות והפשיעה. ישנו צורך בעריכת מחקרים נוספים בתחום כדי לאפשר הגעה לכל פלחי האוכלוסייה, וכדי לדייק את הבנת הצרכים והמציאות של צעירים ובני נוער. הבנה טובה יותר של המציאות תאפשר את שינויה.

הקדמה*

דוח זה נכתב על ידי חברת נאס - ناس לייעוץ ומחקר כלכלי וחברתי בע"מ עבור ארגון יוזמות אברהם, במטרה לבחון, בפעם הראשונה, את התפיסות הקיימות בקרב בני נוער וצעירים בדואים בנגב לגבי תופעות של אלימות ופשיעה. הדוח מסכם עבודת מחקר שהתבצעה בין החודשים אוגוסט-אוקטובר 2021, והתמקדה בשתי קבוצות גיל מקרב האוכלוסייה הבדואית בנגב - בני נוער (גילאי 14-17) וצעירים (גילאי 18-23). המחקר בחן את עמדותיהם לגבי מנעד רחב של נושאים הקשורים לאלימות ופשיעה, כולל, בין היתר: עמדות בנוגע לתדירות מקרי האלימות; עמדות לגבי אלימות ברשתות החברתיות; עמדות ביחס למעורבות צעירים ובני נוער באלימות, פשיעה ופעולות וונדליזם; עמדות כלפי מערכת החינוך ותופעות האלימות בה; חוויות ותחושות של פחד, איום, חרם ועוינות; תחושות ביטחון ביישוב; אמון ובמוסדות המדינה, ועוד.

מחקר זה הינו הראשון בתחומו, וערכו המרכזי טמון בכך שהוא פותח צוהר אל תוך עולמם של צעירים ובני נוער מהחברה הבדואית שקולם נשמע לראשונה בהקשר של תופעת האלימות והפשיעה. כדי לייצר תמונה רחבה ומעמיקה ככל הניתן, נבנה המחקר על שלושה אדנים מרכזיים: **המרכיב הראשון** הינו סקירה מעמיקה של נתונים ומגמות לגבי תנאי החיים ומצבה הסוציו-אקונומי של החברה הבדואית בנגב, וזאת כדי לתת את ההֶקשר הרחב של ה"אקוסיסטם" בו חיים הנוער והצעירים הבדואים, ולאפיין חלק מן הגורמים והנסיבות המובילים גם לתופעות האלימות. **המרכיב השני** הינו סקר כמותי שנערך בקרב 250 צעירים המהווים מדגם מייצג של אוכלוסיית המחקר לפי שלושה משתנים: גיל, מגדר וסוג יישוב המגורים (עיר/ מועצה מקומית, כפר מוכר, כפר בלתי מוכר). **המרכיב השלישי** הוא שמונה קבוצות מיקוד של בני נוער וצעירים מקרב מגוון יישובים ורקעים באוכלוסייה הבדואית.

דוח זה מחולק לארבעה פרקים: **בפרק הראשון**, הכולל את הרקע התאורטי, מובאים מידע ונתונים לגבי החברה הבדואית בנגב, שמטרתם ליצור תמונה מדויקת ככל האפשר למאפייני האוכלוסייה ולתנאים והנסיבות בהם היא חיה, שכן אלו מספקים מבט עומק ובסיס התחלתי אך ראשון בחשיבותו לבחינת תופעת האלימות בחברה. **הפרק השני** דן במתודולוגיית המחקר, ומתייחס לשני חלקיו המעשיים של המחקר - סקר טלפוני כמותי וקבוצות מיקוד איכותניות. **הפרק השלישי** מציג את ממצאי המחקר הכמותיים והאיכותניים לפי ארבעת תחומי המחקר המרכזיים: שכיחות תופעות אלימות בחברה הבדואית בנגב; אמון במוסדות המדינה ותחושת ביטחון אישי; הסיבות להתפשטות תופעת האלימות והפשיעה בחברה; והתנסויות ופגיעות אישיות שנחוו על ידי משתתפי המחקר. **בפרק האחרון** מוצגות תובנות מרכזיות העולות מהמחקר הנוכחי, העשויות לסייע בהבנת עולמם של צעירים בדואים בכל הנוגע לאלימות ופשיעה בהסתכלות לעתיד.

***מחקר זה נערך בקרב החברה הבדואית בנגב, ולכן בכל מקום בו ישנה התייחסות לבדואים/ חברה בדואית הכוונה היא לאוכלוסייה זו, להבדיל מאוכלוסיות בדואיות במקומות אחרים בארץ (גליל, לוד וכן הלאה).**

רקע - החברה הבדואית בנגב

תופעת האלימות בחברה הבדואית, וההחמרה המשמעותית בהיקפיה בשנים האחרונות, אינן מתרחשות יש מאין אלא מעוגנות במציאות חיים מורכבת ומאתגרת. מטרת פרק זה לתאר את הקונטקסט הרחב ואת ה"אקוסיסטם" בו מתרחשות תופעות האלימות והפשיעה בהן עוסק המחקר הנוכחי על ידי איגום מגוון נתונים לגבי מצב מערכות החיים, איכות החיים, הרשויות המקומיות, התשתיות, החינוך וכיוצא באלו בחברה הבדואית. חשוב לציין כי על אף שיפור משמעותי שחל בשנים האחרונות בכל הנוגע לתשומת הלב הניתנת על ידי גופי מדינה ומחקר לחברה הבדואית, ובהתאם לשיפור באיכות הנתונים לגבי אוכלוסייה זו, קיים עדיין מחסור משמעותי בנתונים עדכניים ומפולחים לגבי החברה הבדואית בכלל, ולגבי לצעירים ונוער בה בפרט. כהנחת מוצא של מחקר זה, מכיוון שעל מדיניות להתבסס על נתונים ועובדות - יש חשיבות רבה בהצגת המצב הקיים באופן המדויק והמפורט ביותר.

1 | דמוגרפיה

- **יישובי קבע ויישובים בלתי מוכרים**: האוכלוסייה הבדואית במחוז דרום מנתה נכון לשנת 2020 כ-285,200 תושבים,[11] המהווים 14.8% מהאוכלוסייה הערבית בישראל, 21.4% מכלל אוכלוסיית מחוז דרום, ו-36.7% מכלל האוכלוסייה בנפת באר שבע.[12] את החברה הבדואית בנגב נהוג לחלק לשלוש קבוצות - הראשונה כוללת את תושבי העיר רהט ושש הרשויות המקומיות (חורה, כסייפה, לקייה, ערערה בנגב, שגב שלום ותל שבע) וכוללת כ-67% מהבדואים; השנייה כוללת את תושבי 12 הכפרים המוכרים במועצות האזוריות אל-קסום ונווה מדבר, ומהווה כ-10% מהבדואים; והשלישית כוללת את תושבי הכפרים הבלתי מוכרים בהם גרים כ-22% מהבדואים.

- **חלוקה גילאית**: בשנת 2020, עמד הגיל החציוני של האוכלוסייה הבדואית על 17.4 שנים, לעומת 23.9 שנים בקרב כלל הערבים, ו-31.7 שנים בקרב היהודים בישראל.[13] בהתאם לכך ניתן לראות בטבלה 1, כי בשנת 2020 קבוצת הגיל 0-19 היוותה מעל למחצית מהחברה הבדואית - חלק גדול באופן משמעותי מחלקה של קבוצת גיל זו בקרב שאר האוכלוסיות.

טבלה 1: חלוקת קבוצות אוכלוסייה על פי קבוצות גיל, שנת 2020, באחוזים

	0-4	5-14	15-19	20-24	25-29	30-34	35-44	45-54	55-64	65-74	75+
מוסלמים מחוז דרום	17%	27%	12%	10%	8%	6%	9%	6%	3%	1%	1%
ערבים*	10%	20%	10%	10%	8%	7%	12%	10%	7%	4%	2%
יהודים	10%	18%	7%	7%	6%	6%	12%	10%	9%	8%	6%

מקור: עיבוד נאס - ناس לנתוני לוח 2.19, הלמ"ס.
*ערבים ללא מוסלמים ממחוז דרום

11 עיבודי חברת נאס - ناس ללוחות 2.15, 2.19, 2.22, שנתון סטטיסטי לישראל 2021 - מספר 72, ולוח אוכלוסייה ביישובים שבהם 2,000 תושבים ויותר - אומדנים ארעיים לסוף אוקטובר 2021. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (הלמ"ס). יש לציין כי מבקר המדינה מצא פערים משמעותיים ביותר ברישום האוכלוסין הן בין רשות האוכלוסין לרשות לפיתוח והתיישבות הבדואים בנגב והן בין רשות האוכלוסין לנתוני הוועדה לחלוקת הכנסות מהמועצה המקומית תעשייתית רמת חובב. למשל, המבקר מצא כי מספר הבדואים הרשומים בשבעת יישובי הקבע על פי רשות האוכלוסין גבוה ב-46,000 ביחס לרישומי הרשות לפיתוח והתיישבות הבדואים בנגב. מתוך דוח מבקר המדינה היבטי משילות בנגב, דוח שנתי 72א - חלק ראשון, 2021, עמ' 24-23.

12 שם.

13 לוח 2.19, שנתון סטטיסטי לישראל 2020 - מספר 71, הלמ"ס. הגיל החציוני בקרב כלל המוסלמים עמד על 22.9 שנים, בקרב הנוצרים על 33.3 שנים ובקרב הדרוזים על 29 שנים.

חלקם המשמעותי של ילדים ונוער באוכלוסייה הבדואית משתקף גם ביחס התלות, מדד המהווה אינדיקציה לחוסן חברתי-כלכלי.[14] כפי שניתן לראות בתרשים 1, בחברה הבדואית מדד זה גבוה באופן משמעותי ביחס לשאר חלקי החברה בישראל, ומשמעותו היא שמספר התלויים (גילאי 19–0 ו-+65) גדול ב-40% מספר האנשים הנמצאים בגילאי העבודה (64–20), מצב המקשה על החברה הבדואית לכלכל את עצמה באופן עצמאי.

תרשים 1: יחס התלות לפי קבוצות אוכלוסייה, שנת 2020

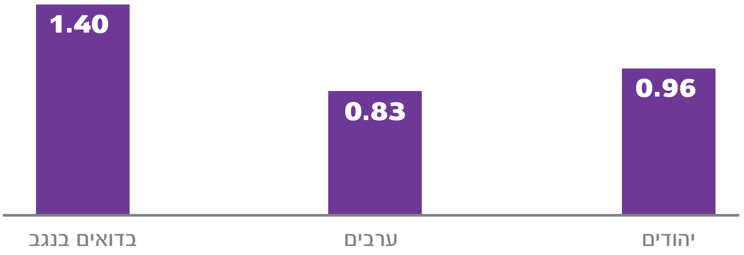

מקור: עיבוד נאס - ناس לנתוני לוח 2.19, הלמ"ס.
*ערבים ללא מוסלמים ממחוז דרום

- **פריון וילודה**: ממוצע הנפשות למשפחה בקרב האוכלוסייה הבדואית בשנת 2020 עמד על 5.82 והוא הגבוה ביותר בקרב קבוצות האוכלוסייה בישראל (הממוצע בחברה הערבית כולה עמד על 4.43 ובחברה היהודית על 3.59).[15] בהתאם לכך גם שיעורי הפריון בחברה הבדואית הינם הגבוהים ביותר בישראל, על אף ירידה משמעותית לאורך השנים. כפי שניתן לראות בתרשים 2, מ-1996 ועד ל-2009 התקיימה ירידה דרמטית, בעוד שבעשור האחרון המשיכה מגמת הירידה באופן מתון יותר.

תרשים 2: שיעור פריון כולל לפי קבוצות אוכלוסייה, רב שנתי

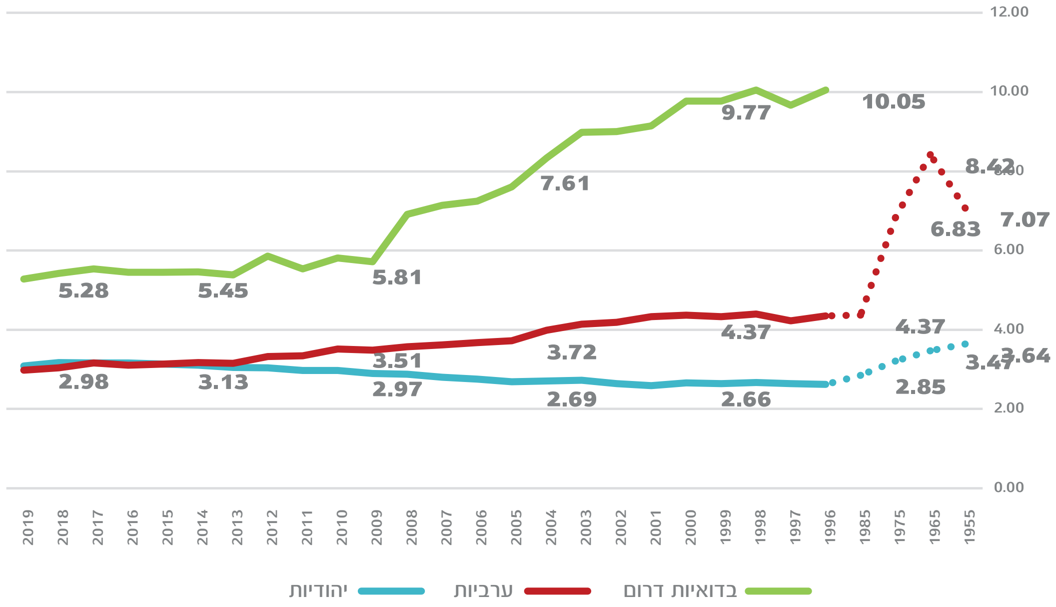

מקור: עיבוד נאס - ناس לנתוני הלמ"ס ו-"התפתחות הפריון הכולל בארץ ישראל: כיצד הפך השד הדמוגרפי לנס דמוגרפי", יעקב פייטלסון, המכון לאסטרטגיה ציונית, שנת 2018, עמ' 41.

14 "יחס התלות" הינו מדד המחלק את מספר האנשים הנמצאים בגילאי התלות (19–0, +65) במספר האנשים הנמצאים בגילאי העבודה (64–20). מקורות התלות בחברה הבדואית הינם באופן כמעט בלעדי בגילאי 19–0, שכן חלקה של קבוצת הגיל מעל גיל 65 עומד על 2% בלבד מהאוכלוסייה.

15 לוח 2.72, שנתון סטטיסטי לישראל 2021 - מספר 72, הלמ"ס.

2 | מצב סוציו-אקונומי

האוכלוסייה הבדואית היא הקבוצה הענייה ביותר בישראל. כלל הרשויות הבדואיות נמצאות באשכול 1 במדד החברתי–כלכלי המדרג את הרשויות המקומיות על פי הרמה החברתית-כלכלית של תושביהן, ומהוות 9 מתוך 11 הרשויות המצויות באשכול זה.[16] כתוצאה משיעורי אבטלה גבוהים, שיעורי השתתפות נמוכים בתעסוקה איכותית, ושכר נמוך, 66.6% מהמשפחות ו–79.6% מהילדים בחברה הבדואית נמצאו בשנת 2018 מתחת לקו העוני, זאת אל מול 45.3% בקרב המשפחות ו–57.8% בקרב הילדים בחברה הערבית כולה, ו–13.4% ו–21.2% בהתאמה בחברה היהודית.[17] גם נתונים אלו אינם משקפים את מלוא חומרת המצב שכן הם אינם כוללים את תושבי הכפרים הבלתי מוכרים, הסובלים מפערים נרחבים בכל תחומי החיים אף ביחס לשאר יישובי החברה הבדואית (ראו בהמשך). נָתון קָצֶה הממחיש את הפערים הנרחבים הוא כי ממוצע שיעור תמותת התינוקות בחברה הבדואית בין השנים 2017–2019 עמד על 9.3%, לעומת 5.4% בכלל החברה הערבית ו–2.3% בחברה היהודית. מחקרים מצביעים על כך שילדים החיים בעוני נמצאים בסיכון גבוה לסבול מבעיות התנהגותיות, רגשיות וקוגניטיביות. בנוסף העוני משפיע על הבריאות וההשכלה, והוכח כי מצבם הכלכלי של ההורים משפיע על מצבם העתידי של ילדיהם.[18] במציאות בה ארבעה מתוך כל חמישה ילדים בדואים נמצאים מתחת לקו העוני, עתיד החברה הבדואית הינו מדאיג ביותר.

3 | רשויות מקומיות

הרשויות המקומיות הבדואיות מתמודדות עם אתגרים רבים, אשר מקשים עליהן להעניק שירות איכותי לתושביהן. על פי דוח של מכון ברוקדייל, אתגרים אלו כוללים: א. הכנסות נמוכות מארנונה - בשל מיעוט ארנונה עסקית וארנונה ממוסדות ממשלתיים, גבייה נמוכה של ארנונה למגורים וקושי בקבלת הלוואות ומענקי איזון; ב. מגבלות על עצמאותן של הרשויות - במרבית הרשויות הבדואיות פועל חשב מלווה המגביל את עצמאותן; ג. הוצאות בגין תושבי כפרים בלתי מוכרים - חלק מהרשויות נדרשות לתת שירותים גם לתושבי יישובים בלתי מוכרים, בעוד השיפוי הניתן להן על ידי המדינה הינו חלקי או שאינו קיים כלל; ד. בעיות כוח אדם - מחסור בכוח אדם מקצועי, מחסור במיומנויות בקרב בעלי תפקידים בכירים והשפעה רבה של השייכות השבטית על המינויים, על חשבון מקצועיות; ה. קושי במיצוי משאבים ממשלתיים - היעדר תשתיות תכנון פנימיות וצורך במימון מקדים או מקביל מצד הרשות המקומית. בנוסף קיים מתח מובנה מול הרשות לפיתוח והתיישבות הבדואים בנגב אשר מצד אחד אחראית על פיתוח היישובים ומנגד אחראית על סוגיית הקרקעות, הנושא הרגיש ביותר בין הבדואים למדינה.[19]

16 הדירוג נקבע על בסיס שילוב התכונות הבסיסיות של האוכלוסייה - הרכב דמוגרפי, השכלה וחינוך, רמת החיים, תעסוקה וגמלאות. המדד מחלק את הרשויות בישראל ל-10 רמות, כאשר 10 הינה הרמה הגבוהה ביותר ו-1 הינה הנמוכה ביותר. מקור: אתר הלמ"ס. המדד נקבע בשנת 2017 ומאז טרם עודכן, (נכון לאוקטובר 2021). שתי הרשויות המקומיות הנוספות באשכול 1 הן הערים החרדיות ביתר עילית ומודיעין עילית.

17 לוח 2.39, הלמ"ס, פורסם ב–2020.

18 מצב הרווחה בחברה הערבית - עוני, מדיניות ממשלתית וחולשת הרשויות המקומיות, נסרין חדאד חאג' יחיא, איימן סייף, ניצה (קלינר) קסיר, בן פרג'ון, קרן פורטלנד והמכון הישראלי לדמוקרטיה, 2021.

19 התוכנית לקידום הצמיחה והפיתוח הכלכליים של האוכלוסייה הבדואית בנגב (החלטת ממשלה 3708): דוח מסכם, יונתן אייל, יהודית קינג, מוריה פרנקל, אורן תירוש, מכון מאיירס-ג'וינט-ברוקדייל, 2018, עמ' 178-173.

4 | תשתיות פיזיות

תחום התשתיות מהווה חסם משמעותי לפיתוח חברתי וכלכלי בישובים הערבים כולם. תכנון תוכניות מתאר ותוכניות מפורטות ביישובים הערבים נתקלים בחסמים רבים, כשהבולטים שבהם הינם בעלות פרטית על מרבית הקרקעות, חולשת הרשויות הערביות, ותחומי שיפוט מצומצמים המגבילים את יכולת הפיתוח.[20] ביישובים הבדואים המציאות אף מורכבת יותר. היישובים הבלתי מוכרים מוגדרים על ידי המדינה כיישובים לא חוקיים וכתוצאה מכך נמצאים במצב של תת פיתוח קיצוני לרבות מחסור בתשתיות בסיסיות של חשמל, מים וביוב ונגישות מוגבלת לתשתיות בריאות, תחבורה, תעסוקה, וכן הלאה. עדות לרמת פערי התשתיות, היא כי בימי גשם משמעותיים הורים רבים בכפרים הבלתי מוכרים אינם שולחים את ילדיהם לבתי הספר, מכיוון שקטעי דרך רבים נסחפים ונשקפת סכנה לחיי הילדים.[21] ביישובים המוכרים, חומרת המצב משתנה, אך גם בהם התשתיות הקיימות בסיסיות, חלקיות ולעיתים לא קיימות.[22]

- **הריסות בתים:** כאשר אין תכנון - מצב הקיים כאמור הן בכפרים המוכרים והן בבלתי מוכרים - לא ניתן להוציא היתר בנייה, והתושבים סובלים משיעור הריסות בתים חסר השוואה לכל מקום אחר בארץ: ביישובים הבדואים מתבצעות מעל 2000 הריסות מבנים בכל שנה בשנים האחרונות[23] ובין השנים 2012-2014, 85% מכלל צווי ההריסה שמומשו בישראל היו בישובים הבדואים.[24] מעבר לנזקים הכלכליים והפיזיים שפעולות ההריסה גורמות, מחקרים מראים את ההשלכות השליליות של הריסות הבתים על רווחתם הנפשית של התושבים. במחקר שנערך על השפעת הריסות הבתים על נשים מהחברה הבדואית בנגב נמצא שנשים אלו סבלו יותר מסימפטומים דיכאוניים מנשים שביתן לא היה מיועד להריסה.[25] בנוסף לכך, ההריסות מלוות בדרך כלל בעימותים עם כוחות הביטחון, חוויה מאיימת ומפחידה בפני עצמה, אשר לפי המחקר מעלה רמת הדָחק (סטרס) במשפחה. מחקר שעסק בפלסטינים שחוו הריסות בתים, הצביע גם הוא על רמות גבוהות של דחק, דיכאון, חרדה ופוביות, יחד עם תפיסה נמוכה של תקווה לעתיד.[26]

כמה דוגמאות יכולות להמחיש את הבעייתיות בתחום התשתיות:

- **אזורי תעשייה:** הנתונים הקיימים הינם משנת 2013, ולפיהם שיעור שטחי התעשייה והמסחר מכלל שטחי השיפוט של היישובים הבדואים המוכרים עמד אז על 0.8% לעומת 2.1% במחוז הדרום ו-3.3% בכלל היישובים בישראל (פער של 38% ו-24% בהתאמה).[27] מאז, במסגרת החלטות הממשלה הייעודיות לפיתוח האוכלוסייה

20 תכנון ופיתוח היישובים הערביים בישראל - תפיסה חדשה להיערכות הרשויות המקומיות והמדינה, ראסם ח'מאיסי, 2019.
21 היבטי משילות בנגב, עמ' 135.
22 תוכנית לקידום ההשתלבות של החברה הערבית בשוק העבודה, נסרין חדאד חאג' יחיא, איימן סייף, ניצה (קלינר) קסיר, בן פרג'ון, קרן פורטלנד, 2021, עמ' 92-91.
23 כל האמת על הכפרים הלא מוכרים בנגב ומאבקם לשוויון, עמותת סיכוי, 2020.
24 בנייה בלתי חוקית והריסת מבנים בישראל, רינת בניטה, מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 20.10.2015.
25 ד"ר ניהאיה דאוד, השלכות הריסת בתים על נשים וילדים, מישיבת הוועדה לקידום מעמד האישה ולשוויון מגדרי בכנסת, בתאריך: 18 בינואר 2016.
26 Mohammed Marie & Sana SaadAdeen, Mental health consequences of home demolition policy towered Palestinians: Literature review, Published in 'International Journal of Mental Health Systems' on 29 May 2021.
27 מדדים חברתיים כלכליים של האוכלוסייה הבדואית בנגב, אורן תירוש ויונתן אייל, מכון מאיירס-ג'וינט-ברוקדייל, 2018, עמ' 28. הנתונים כוללים את שטחי התעשייה, המלאכה, משרדים, שירותים ומסחר. הנתון אינו כולל את המועצות האזוריות.

הבדואית (3708 ו-2397) הוקצו תקציבים משמעותיים לטובת פיתוח אזורי תעשייה,[28] אולם, על פי אתר משרד הכלכלה, ישנם כיום רק שלושה אזורי תעשייה ברשויות בדואיות - עידן הנגב, אבו קרינאת ותראבין א-צנעא.[29]

- **תחבורה:** עד שנת 2009 לא היו כל שירותי תחבורה ציבורית ביישובי החברה הבדואית (כמו גם בכלל היישובים הערבים). בשנה זו החלו לפעול ברהט שירותי תחבורה ציבורית ובשנת 2010 החלו לפעול שירותים כאלו גם בשאר הרשויות המקומיות הבדואיות (אך לא במועצות האזוריות אל-קסום ונווה מדבר). במסגרת החלטות הממשלה הושקעו תקציבים רבים בהקמת והסדרת תשתיות תחבורה בסיסיות ביישובים המוכרים, כגון כבישי כניסה וכבישים ראשיים, כבישי גישה לבתי הספר וכן הרחבת התחבורה הציבורית,[30] אך על אף התקציבים הרבים, נכון לשנת 2017 קווים פנימיים פעלו רק ברהט וחורה.[31] ביישובים הבלתי מוכרים לא ניתנים כל שירותי תחבורה ציבורית. שיעור הבעלות על רכב בחברה הבדואית עומד על 136 רכבים לאלף איש, לעומת הממוצע של כלל החברה בישראל העומד על 333 רכבים לכל אלף איש והגיל הממוצע של הרכבים הפרטיים בישובים הבדואים גבוה ב-40% מהגיל הממוצע של רכבים בשאר מדינת ישראל.[32] כלומר, מבחינת תחבורה, הבדואים בנגב נמצאים בפועל ללא כל מענה הולם, שכן התחבורה הציבורית אינה נגישה עבור רובם, לתושבים מעטים יש רכבים, וגם הם ישנים ונדרשים להתמודד עם כבישים רעועים ביותר.

5 | חינוך

- **תשתיות חינוך:** החברה הבדואית סובלת ממחסור בתשתיות פיזיות בתחומי החינוך הפורמלי והבלתי פורמלי, מאחוזי השתתפות נמוכים של ילדים ונוער במסגרות חינוך ומאיכות חינוך נמוכה - גם ביחס לשאר מערכת החינוך הערבית בישראל. בין השאר, בהקשר של תשתיות פיזיות, סכסוך הקרקעות בין הבדואים למדינה משפיע באופן ישיר על בניית מוסדות חינוך ביישובים הבדואיים בכלל, ובכפרים הבלתי מוכרים בפרט.

- גני ילדים: בשנים האחרונות חלה ירידה במספר ואחוז הילדים בגילאי 3-5 אשר אינם לומדים בגני ילדים, אך גם כיום שיעורם עומד על 17.3% מהשנתון.[33] בעשור האחרון תוקצבה הקמתם של גני ילדים רבים אך רק חלק קטן מהם הוקם בפועל. ב-24 כפרים בלתי מוכרים אין גני ילדים כלל,[34] והחלופה אותה מציעה המדינה - מערך הסעות, אינה רלוונטית לגילאים צעירים אלו. כתוצאה מכך, ילדים רבים אינם נמצאים בכל מסגרת עד לבית הספר היסודי, עובדה המשפיעה הן על רמת מוכנותם לבית הספר והמשך התפתחותם כבוגרים והן על יכולתם של ההורים - ובעיקר האימהות - לצאת לעבודה, בשל הצורך להישאר ולטפל בילדים.[35]

28 התוכנית לקידום הצמיחה והפיתוח הכלכליים של האוכלוסייה הבדואית בנגב (החלטת ממשלה 3708): דוח מסכם, עמ' 20.

29 אתר משרד הכלכלה והתעשייה, אוחזר ב-30.09.2021. בעידן הנגב נמצאים מפעלים רבים, קטנים וגדולים, באבו קרינאת קיים מידע רק על מפעלים קטנים ובתראבין א-צנעא לא קיים כל מידע על מפעלים.

30 התוכנית לקידום הצמיחה והפיתוח הכלכליים של האוכלוסייה הבדואית בנגב (החלטת ממשלה 3708): דוח מסכם, עמ' 47-42.

31 קווים נוספים תוכננו לפעול בכסייפה ובערערה בנגב בשנת 2018. במועצות האזוריות אל-קסום ונווה מדבר לא פותחו שירותי תחבורה ציבורית בשל היעדר תשתית המאפשרת כניסה של שירותי תחבורה ציבורית. התוכנית לקידום הצמיחה והפיתוח הכלכליים של האוכלוסייה הבדואית בנגב (החלטת ממשלה 3708): דוח מסכם, עמ' 47-42.

32 נתוני אוניברסיטת בן גוריון, מתוך "לא בשירות": לאן נעלמו תחנות אוטובוס בפזורה הבדואית?, אתר ynet, 24.07.2021. אוחזר ב-03.10.2021.

33 בשנת 2016 עמד מספרם על 5,547 והם היוו 23.6% מילדי השנתון ובשנת 2020 עמד מספרם על 4,469 והם היוו 17.3% מהשנתון. מתוך: מצגת על החברה הבדואית, הוצגה בפני משרד הכלכלה ב-01.08.2021, נסרין חדאד חאג' יחיא, המכון הישראלי לדמוקרטיה.

34 זאת על אף שקיים תיקון בתוכניות המתאר המחוזיות של מחוז דרום המאפשר הקמה של שירותים חיוניים המיועדים לחינוך, רווחה ובריאות גם בכפרים אלו.

35 חינוך והשכלה בחברה הערבית פערים וניצנים של שינוי, נסרין חדאד חאג' יחיא, איימן סייף, ניצה (קלינר) קסיר, בן פרג'ון, קרן פורטלנד, 2021, עמ' 104.

- בתי ספר: בכפרים הבלתי מוכרים, בהם מתגוררים כ־ 90 אלף תושבים, יש רק 10 בתי ספר יסודיים ואין בהם אפילו בית ספר על־יסודי אחד, כך שכדי להגיע לבית הספר הקרוב נאלצים התלמידים ללכת קילומטרים ברגל, או להיות תלויים בהסעות אשר נתקלות בתשתיות לקויות. המחסור במסגרות חינוכיות מכביד מאוד על המועצות האזוריות הבדואיות המספקות הסעות ושירותי חינוך עבור תלמידים אלו.[36] בשנים האחרונות, החלה המדינה לתקצב בינוי של כיתות נוספות, אך מתוך 3,708 כיתות שהוכר הצורך בבנייתן, רק 679 (כ–18%) נבנו בפועל.

תרשים 3: השלמת פערי בינוי כיתות (כולל גני ילדים) ברשויות הבדואית בנגב בין השנים 2011-2017

מקור: עיבוד נאס – ناس על נתונים מתוך החינוך הבדואי בנגב 2018 – נתונים נבחרים, *מרכז המחקר והמידע של הכנסת*, 2018.

- חינוך בלתי פורמלי: חשיבותו של החינוך הבלתי פורמלי והשפעותיו החיוביות עבור קבוצות שוליים זוכים כיום להכרה רחבה במחקר ובפרקטיקה ברחבי העולם, וכוללים ביעור האנאלפביתיות בקרב צעירים המתקשים להשתלב במערכת החינוך הפורמלי, העצמה, הגברת תחושת המסוגלות ועידוד השתלבות חברתית וכלכלית, וכן הפחתת התנהגויות סיכון. במקביל, המחקר מראה כי הצלחת התוכניות מותנית בכך שהפעילות הבלתי פורמלית תהיה מותאמת לתרבות של בני הקבוצה החלשה. ביישובים יהודיים הרשות המקומית ממלאת תפקיד מרכזי בפעילויות החינוך הבלתי פורמלי, בעוד הרשויות הערביות סובלות זה שנים מאפליה תקציבית במימון פרויקטים ובפיתוח תשתיות לצורך פעילויות אלו, ובנוסף, מצבן הכלכלי הירוד דוחק את החינוך הבלתי פורמלי לתחתית סולם העדיפויות אל מול נושאים הנתפסים כדחופים יותר. כתוצאה מכך, לא נוצרה תשתית לחינוך הבלתי פורמלי ביישובים הערבים.[37] במסגרת החלטות הממשלה של השנים האחרונות, הוקצו תקציבים משמעותיים לטובת הנושא שאפשרו הרחבה מסוימת של החינוך הבלתי פורמלי ביישובים הערבים בכלל והבדואים בפרט,[38] אך קיימים עדיין אתגרים משמעותיים כגון תקצוב על פי גודל היישוב שאינו מאפשר הפעלה ביישובים קטנים, תשתיות פיזיות ופדגוגיות חסרות, לחצים למינוי מקורבים, ומתיחות בין הממשלה לחברה הבדואית המקשה על פעילות המבוססת על שיתוף הקהילה.[39]

36 שם, עמ' 79.
37 שם, עמ' 112-105.
38 ההחלטות הייעודיות לחברה הבדואית 3708, 2397 והחלטה 922 לכלל החברה הערבית.
39 התוכנית לקידום הצמיחה והפיתוח הכלכליים של האוכלוסייה הבדואית בנגב (החלטת ממשלה 3708): דוח מסכם, עמ' 114-92.

- **הישגים ונשירה:** הישגי התלמידים הבדואים נמוכים משמעותית, ואחוזי הנשירה מהלימודים גבוהים משמעותית, הן ביחס לכלל החברה בישראל והן ביחוד למערכת החינוך הערבית. לדוגמה:

- מבחני המיצ"ב: במבחנים, המאפשרים השוואה של רמת הידע בתחומי בשפה, מתמטיקה, אנגלית ומדע וטכנולוגיה, הישגי החברה הבדואית (לרבות בדואים בצפון) הם הנמוכים ביותר מבין כלל הקבוצות לאורך השנים. בחלוקה מגדרית, נמצא כי התלמידים (הבנים) הבדואים הינם בעלי ההישגים הנמוכים ביותר, בעוד התלמידות הבדואיות נמצאות מעט מעליהם בכלל המקצועות, למעט תחום השפה בו התלמידות הבדואיות משתוות לתלמידים הבדואים.[40]

- זכאות לבגרות: לאחר עליה של מספר שנים, בשנים האחרונות נצפתה מגמת ירידה מסוימת בשיעורי הזכאות לבגרות בחברה הבדואית, אך בשנת תש"פ עלו שיעורי הזכאות לבגרות בבתי הספר הבדואים בחדות, ובמצטבר עלו שיעורי הזכאות לבגרות בעשור האחרון ב-33%. העלייה החדה בזכאות בשנת תש"פ (2019/20) - בבתי הספר הבדואים כמו גם בכל מגזרי החינוך - קשורה ככל הנראה לתקופת הקורונה, בה ערך משרד החינוך שינויים במבנה בחינות הבגרות, כולל צמצום חומר הלימוד ומספר הבחינות החיצוניות.[41] בהתאם, הפערים משאר חלקי החברה הערבית (הזרם הערבי והדרוזי) הצטמצמו רק בשנת תש"פ, כאשר עד לשנה זו הפערים היו במגמת התרחבות.[42]

תרשים 4: שיעור תלמידי י"ב הזכאים לתעודת בגרות, לפי מגזרי חינוך*, השוואה בין תש"ע (2009/10), תשע"ט (2018/19) ותש"פ (2019/20)

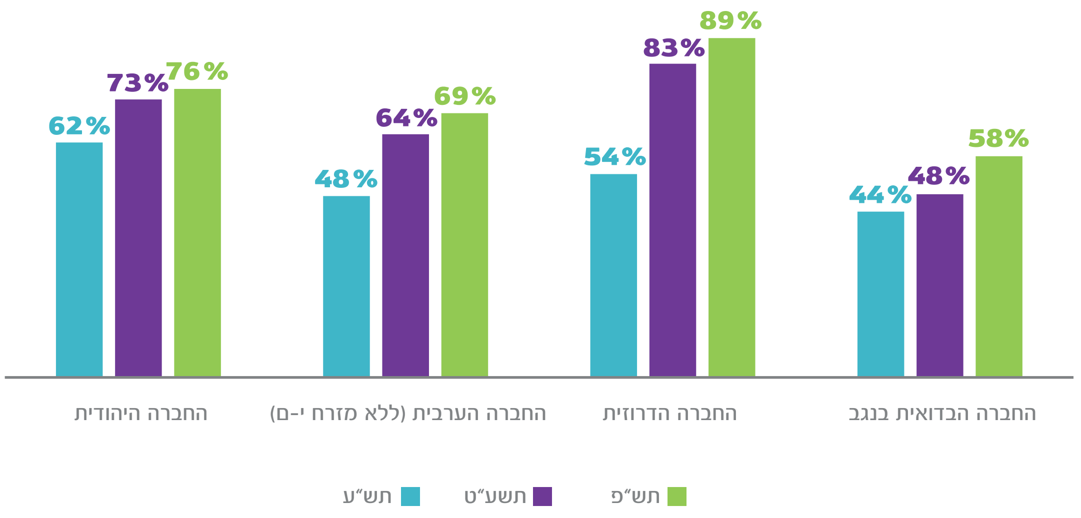

מקור: נתוני משרד החינוך, מינהל כלכלה ותקציבים ונתונים מתוך חינוך בחברה הערבית פערים וניצנים של שינוי, נסרין חדאד חאג' יחיא, איימן סייף, ניצה (קלינר) קסיר, בן פרג'ון, קרן פורטלנד, 2021.
*חינוך ערבי ללא מזרח ירושלים, חברה יהודית כולל חרדים.

40 חינוך בחברה הערבית פערים וניצנים של שינוי, נסרין חדאד חאג' יחיא, איימן סייף, ניצה (קלינר) קסיר, בן פרג'ון, קרן פורטלנד, 2021, עמ' 29-23.
41 עלייה בשיעורי הזכאות לבגרות בשנת הקורונה - כל הנתונים, אתר ynet, 4.10.2021, אוחזר ב-1.11.2021
42 ניתוח נאס - ناس על בסיס השוואה בין נתוני תש"פ (תרשים 4) ונתונים משנים קודמות מתוך אוכלוסיית הבדואים בנגב מבחר נתונים, מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 2020.

ואולם, חשוב לבחון לא רק את הזכאות לבגרות מתוך הלומדים בי"ב, אלא מתוך השנתון כולו. כאן ניתן לראות כי הפער בין הקבוצות השונות גדול עוד יותר, כתוצאה משיעורי הנשירה בחברה הבדואית בנגב אשר הינם הגבוהים בארץ - בשנת 2017 הגיע שיעור הנושרים עד גיל 17 ממערכת החינוך הבדואית ל-31%, לעומת 12% בחברה הערבית ו-7% בלבד בחברה היהודית.[43] הנתונים העדכניים ביותר של זכאות לבגרות מתוך שנתון הינם משנת הלימודים תשע"ו (2015/16), וכפי שניתן לראות בתרשים 5, הבדואים הינם הקבוצות בעלת ההישגים הנמוכים ביותר בשיעור הזכאות הכולל כמו גם בשיעור הזכאות לבגרות אוניברסיטאית. גם כאן ניתן לראות כי מצבם של הבנים קשה עוד יותר מזה של הבנות.

תרשים 5: התפלגות שנתון בני 17 בשנת הלימודים תשע"ו (2015/16) לפי זכאות לבגרות: בדואים בדרום, החברה הערבית וכלל אוכלוסיית ישראל*

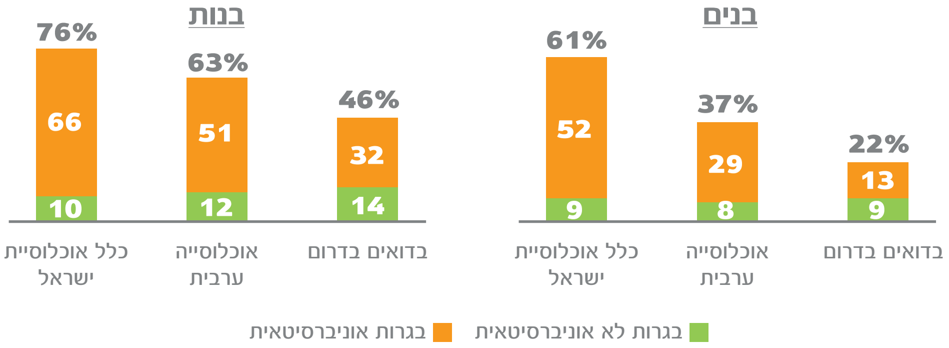

מקור: מדדים חברתיים כלכליים של האוכלוסייה הבדואית בנגב, אורן תירוש ויונתן אייל, מכון ברוקדייל, 2018, עמ' 18
*חברה ערבית ללא בדואים ודרוזים, כלל אוכלוסיית ישראל ללא חרדים ובדואים.

6 | צעירים - חוסר מעש מול השתלבות בהשכלה גבוהה ובשוק העבודה

שיעור ההשתלבות של צעירים בדואים בהשכלה גבוהה, בהכשרות מקצועיות - ובהמשך לכך בשוק העבודה, נמוך יותר מאשר בכלל החברה הערבית, ונמוך משמעותית מאשר בחברה היהודית - גם במחוז דרום. לדוגמה:

- **הנדסאים והכשרות מקצועיות:** בשנת תשע"ה (2014/15) עמד אחוז הסטודנטים הבדואים במכללות המכון הממשלתי להכשרה טכנולוגית (מה"ט) בדרום מתוך סך הלומדים על 10%, שיעור המהווה פחות ממחצית מחלקה של החברה הבדואית באוכלוסיית מחוז הדרום.[44] במסגרות אלו קיימת גם תופעה רחבה של נשירה וכן אחוז דיפלום נמוך בקרב הלומדים הבדואים.[45] בשנת 2016, השתתפו 2330 בדואים בהכשרות מקצועיות דרך מרכזי ריאן, שירות התעסוקה ומשרד הרווחה, נתון המהווה עליה של 27% במספר המתחילים ללמוד בהכשרות ביחס למצב לפני החלטת הממשלה 3708.

- **אקדמיה:** בשנת הלימודים תש"פ (2019/20) עמד מספר הסטודנטים הבדואים בכלל התארים על 4657 סטודנטים, מתוכם 4014 סטודנטים למדו לתואר הראשון, 603 סטודנטים לתואר שני ו-40 סטודנטים בלבד לתואר שלישי. מספרים אלו מהווים

43 מערכת החינוך הערבית-בדואית בנגב: מציאות וצרכים, פרופ' איסמעיל אבו סעד, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 13.9.2021.
44 התוכנית לקידום הצמיחה והפיתוח הכלכליים של האוכלוסייה הבדואית בנגב (החלטת ממשלה 3708): דוח מסכם, עמ' 35.
45 תוכנית לקידום ההשתלבות של החברה הערבית בשוק העבודה, נסרין חדאד חאג' יחיא, איימן סייף, ניצה (קלינר) קסיר, בן פרג'ון, קרן פורטלנד, 2021, עמ' 200.

גידול של מעל 250% ביחס למספר הסטודנטים בשנת הלימודים תשס"ח (2007/8), בעוד בכלל החברה הערבית בשנים אלו עמד גידול מספר הסטודנטים על 118%. על אף הגידול המואץ, אחוז הסטודנטים הבדואים מסך הסטודנטים הערבים עמד בשנת תש"פ (2019/20) על 8.7%, כמחצית מחלקה של החברה הבדואית מהאוכלוסייה הערבית בישראל. בבחינה מגדרית של הסטודנטים הבדואים לתואר ראשון, נמצא כי 76% מהם היו נשים (לשם השוואה, בכלל החברה הערבית, כ-65% מהסטודנטים בשנה זו היו נשים).[47] הקורונה השפיעה באופן נרחב על הסטודנטים הבדואים, שכן מעבר לקושי הכלכלי, תשתיות האינטרנט הרעועות והחלקיות ביישובים הבדואים הקשו על למידה מרחוק, ולכך התווספו קשיים נוספים כגון החוסר בסביבה ביתית מאפשרת לימודים וחוסר זמינות למחשב,[48] מה שהגביר את הצורך של סטודנטים בדואים בתמיכה אקדמית, טכנית וכלכלית.[49]

- **תעסוקה:** בבחינת מדדי התעסוקה בחברה הבדואית, ניכר כי אף ביחס לשאר האזרחים הערבים בישראל מצבה עגום ביותר בכלל המדדים, זאת גם כאשר נתונים אלו <u>אינם</u> כוללים את תושבי הכפרים הבלתי מוכרים בהם ככל הנראה המצב חמור עוד יותר.[50] בשנים האחרונות חל שיפור משמעותי בשיעורי התעסוקה של גברים בדואים ובעיקר של נשים בדואיות, עלייה גבוהה יותר מהעלייה בתקופה המקבילה בקרב האוכלוסייה היהודית בדרום, אולם הפער מהחברה היהודית בשיעורי התעסוקה עודנו רחב ועומד על 14.6% בקרב הגברים ו-180% בקרב הנשים.

תרשים 6: שיעורי תעסוקה באזור הדרום ב-2012 ו-2017, לפי קבוצת אוכלוסייה ומגדר, באחוזים

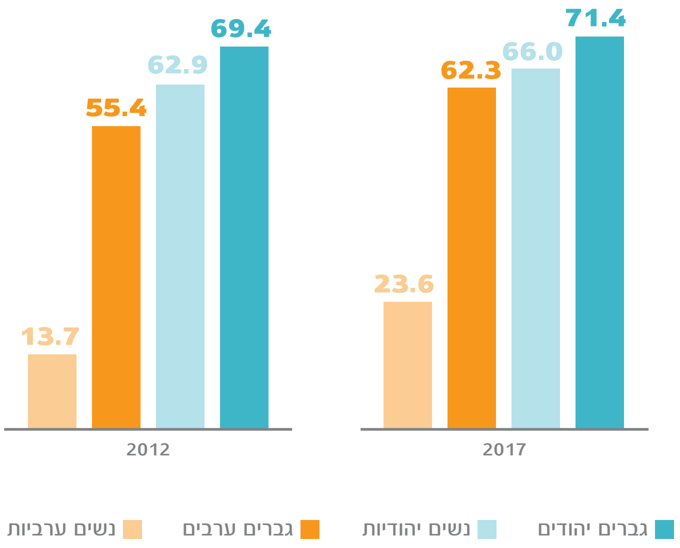

מקור: תוכנית לקידום ההשתלבות של החברה הערבית בשוק העבודה, נסרין חדאד חאג' יחיא, איימן סייף, ניצה (קלינר) קסיר, בן פרג'ון, קרן פורטלנד, 2021, עמ' 93.

46 התוכנית לקידום הצמיחה והפיתוח הכלכליים של האוכלוסייה הבדואית בנגב (החלטת ממשלה 3708): דוח מסכם, עמ' 26-33. לא נמצא נתון המאפשר השוואה לאוכלוסייה אחרת.

47 עיבודי נאס - ناس לנתוני המל"ג.

48 תוכנית "שער לאקדמיה" להשתלבות צעירים בדואים בנגב בהשכלה הגבוהה - סקרי עמדות, דפנה הרן, דנה כהן, ארוא מג'אדלה, יונתן אייל, מכון מאיירס-ג'וינט-ברוקדייל, 2021.

49 מנסים להתחבר - פער דיגיטלי ולמידה מרחוק בקרב סטודנטים בדואים בזמן משבר הקורונה, האמה אבו-קשק, יונתן מנדלס, מכללת ספיר ומכון מופ"ת, 2020.

50 הכפרים הבלתי מוכרים אינם נכללים בנתונים מכיוון שהלמ"ס אינו מבצע סקרים ביישובים אלו.

ממוצע שיעור האבטלה[51] המדווח ביישובים הבדואים באזור הנגב בשנת 2017 עמד על 16.6%, לעומת הממוצע הארצי והממוצע במחוז הדרום ללא היישובים הבדואים אשר עמדו על 5.3% ו-5.2% בהתאמה. שיעור גבוה זה אומר שגם בקרב הבדואים המחפשים עבודה, רבים יותר מתקשים למצוא אותה. כאשר בוחנים את קבוצת הגיל הצעירה (18–24) נמצא כי רק 12.8% מהנשים הבדואיות בה מועסקות, נתון הנמוך ביותר מ-50% ביחס לקבוצות המקבילות בשאר האזורים בחברה הערבית, מלבד מזרח ירושלים.[52] לגבי גברים לא נמצא נתון מפולח על החברה הבדואית, ובקרב כלל הגברים הערבים בגילאים אלו נמצא בשנת 2017 כי רק כמחציתם עובדים.[53] ניתן להניח כי שיעורי תעסוקת הגברים הבדואים בגילאים אלו נמוכים יותר.

תקופת הקורונה פגעה באופן משמעותי בשיעורי ההשתתפות בשוק התעסוקה בקרב החברה הבדואית. שירות התעסוקה צופה כי בעיות האבטלה המְבניוֹת אשר עוד טרם משבר הקורונה היו נרחבות ביחס לשאר חלקי האוכלוסייה, צפויות להחריף בעקבות המשבר. אחת הסיבות לכך היא שהבדואים מתאפיינים בכישורים דיגיטליים נמוכים במיוחד המקשים עליהם להשתלב חזרה בשוק התעסוקה בעקבות המשבר.[54]

- **חוסר מעש:** משמעו מצב של חוסר השתלבות באחת מהמערכות הממוסדות – עבודה, לימודים, הכשרה או התנדבות. חוסר מעש בקרב צעירים פוגע בביטחון העצמי, בראיית העתיד ומשפיע על איכות השתלבותם בהשכלה ותעסוקה בהמשך חייהם. השלכות נוספות לחוסר מעש הן בידוד וניכור חברתי, חוסר אמון בַּחברה ובַמוסדות וכן התדרדרות להתנהגויות בלתי-נורמטיביות עד כדי מעורבות בפשיעה. לראייה, 57% מהגברים הערבים בגילאי 18–24 אשר הורשעו בדין בישראל היו חסרי מעש.[55] בניגוד לחברה היהודית בה מרבית בוגרי התיכון פונים לשירות צבאי או לאומי, לְשנוֹת שֵירוּת או מכינה, בחברה הערבית פונים מעטים למסגרות אלו. מיעוט מן הצעירים הערבים, ומיעוט קטן בהרבה מהצעירים הבדואים, משתלבים מיד אחרי התיכון בהשכלה גבוהה, הכשרות מקצועיות או בשוק התעסוקה, אך ההשתלבות זו אינה בהכרח מיידית או מוצלחת, ובַתווך נשארים צעירות וצעירים בדואים רבים אשר אינם מוצאים את מקומם בשום מסגרת לתקופה ממושכת. מעיבוד של נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה לשנת 2019 עולה כי 28% מכלל הצעירים הערבים בגילאי 19–24 הם חסרי מעש, לעומת 14% בלבד בקרב צעירים יהודים לא-חרדים. בתרשים 7 ניתן לראות את שיעור חסרי המעש בתוך החברה הערבית בישראל, ועולה כי שיעורי חוסר המעש בקרב הבדואים – נשים וגברים כאחד – הוא הגבוה ביותר.[56]

51 "שיעור האבטלה" הוא שיעור הבלתי מועסקים מקרב כלל כוח העבודה - מועסקים ומחפשי עבודה, בניגוד ל"שיעור התעסוקה" (שמופיע לעיל) המחשב את המועסקים מתוך כלל קבוצת הגיל הרלוונטית.

52 נתוני 2019 מתוך מצגת למשרד הכלכלה, נסרין חדד חאג' יחיא, המכון הישראלי לדמוקרטיה, 01.08.2021.

53 המלצות ועדת המנכ"לים להתמודדות עם הפשיעה והאלימות בחברה הערבית, מסמך מדיניות מסכם, משרד ראש הממשלה, 2020, עמ' 38 - 39.

54 התמודדות האוכלוסייה הערבית עם משבר הקורונה בשוק העבודה, ניסן אברהם, שירות התעסוקה, 2021.

55 המלצות ועדת המנכ"לים להתמודדות עם הפשיעה והאלימות בחברה הערבית, מסמך מדיניות מסכם, משרד ראש הממשלה, 2020, עמ' 38–39.

56 נתונים מתוך מחקר של נסרין חדד חאג' יחיא, מרב שביב, אריק רודניצקי וארן זינר אשר יראה אור בקרוב. בספטמבר 2021 הגדיר עיתון דה-מרקר את הצעיר הערבי חסר המעש כגורם ה-12 מקרב "100 המשפיעים על ישראל".

תרשים 7: שיעורי חסרי המעש בגילאי 19-24 על פי קבוצות בחברה הערבית ומגדר,

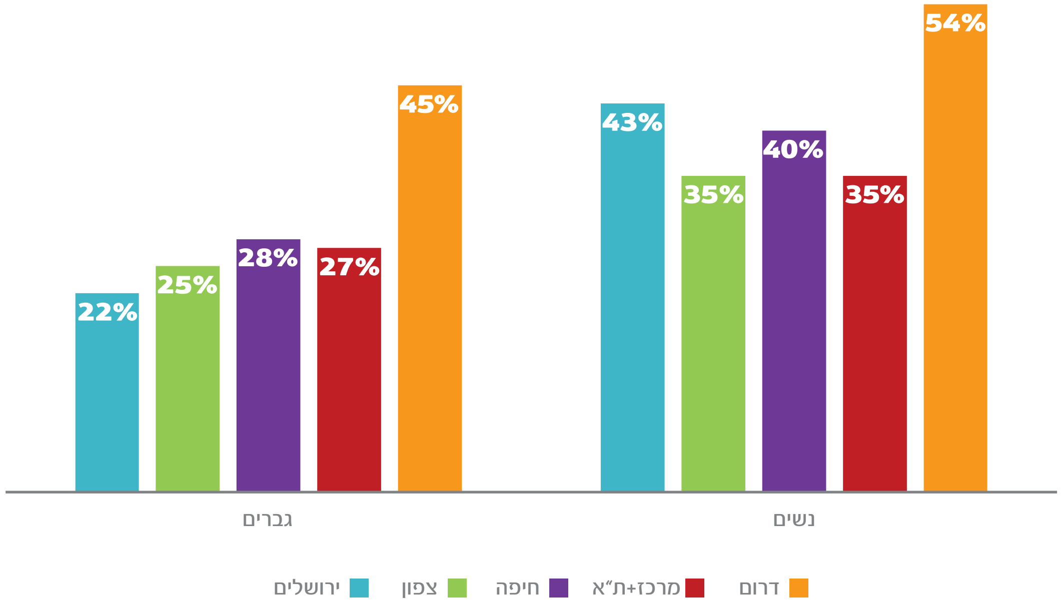

מקור: מחקר של נסרין חדד חאג' יחיא, מרב שביב, אריק רודניצקי וארן זינר, (יתפרסם בקרוב).

7 | פוליגמיה

פוליגמיה, או ריבוי נשים, היא נוהג חברתי המהווה חלק מהממסד הפטריארכלי, ומקורו במבנה השבטי של החברה הבדואית הקדומה, אולם על פי דוח של הצוות הבין-משרדי להתמודדות עם השלכותיה השליליות של הפוליגמיה שפעל תחת משרד המשפטים, גם כיום כ-18.5% מהמשפחות הבדואיות בנגב הן פוליגמיות, וריבוי הנשים נחשב לסמל סטטוס בחלקים נרחבים של החברה הבדואית. הפרופיל הסוציו-אקונומי של המשפחות הפוליגמיות נמוך בהשוואה למשפחות המונוגמיות, שכן ריבוי הילדים הנפוץ במשפחות אלו מוביל ללחץ כלכלי רב, בעיקר בהינתן שיעורי תעסוקה נמוכים בקרב הנשים. בנוסף, התפקוד המשפחתי נפגע כתוצאה מחלוקת תשומת הלב של האב בין המשפחות, מתחים בין הנשים ו/או נטישת האב (על פי רוב את האישה הראשונה וילדיה). על פי אותו הדוח, ריבוי הנשים מוביל לעוד שתי תופעות חמורות: האחת, נישואין עם נשים פלסטינאיות בעיקר מירדן ומהרשות הפלסטינית - גברים בדואים רבים מעדיפים להינשא לנשים אלו מכיוון שתשלום המוהר נמוך בהשוואה לזה של אזרחית ישראל ומכיוון שנשים אלו מתנתקות לחלוטין ממשפחתן ובכך נהיות תלויות לחלוטין בגבר. התופעה החמורה השנייה היא נישואי קטינות, בעיקר עם נערות מוסלמיות מהדרום ומאזור ירושלים. הן נישואים פוליגמיים והן נישואי קטינות אינם חוקיים בישראל, אולם חוק זה אינו נאכף בעוד נישואים רבים מתבצעים ללא רישום במשרד הפנים או לחלופין מתבצעים לאחר גירושים פיקטיביים מהנשים הראשונות. על אף שאין נתונים מדויקים, נראה כי התופעה נמצאת במגמת הצטמצמות הן בשל לחצים כלכליים והן בשל העלייה ברמת ההשכלה בחברה הבדואית, בעיקר בקרב נשים.[57]

57 דוח מסכם הצוות הבין משרדי להתמודדות עם השלכותיה השליליות של הפוליגמיה, משרד המשפטים, 2018.

8 | הכפרים הבלתי מוכרים

כאמור לעיל, קיימים מעל ל–30 כפרים בדואים בלתי מוכרים בהם חיים כ–64,000 תושבים המהווים כ–22% מהאוכלוסייה הבדואית. כאשר הכפר אינו מוכר, מרחפת מעליו סכנת פינוי ועקירה. בנוסף, בכפרים הבלתי מוכרים אין כמעט מבני ציבור כמו מרפאות (קיימות רק 4 מרפאות במעל ל–30 כפרים), הבתים אינם מחוברים באופן מסודר לחשמל, מים וביוב, והתושבים מקבלים מים מחיבורים מרכזיים הנמצאים לפעמים במרחק של קילומטרים מבתיהם - מה שפוגע באיכות המים ומייקר משמעותית את התשלום עליהם. בנוסף, בכפרים אלו אין כמעט כבישים סלולים ורובם מנותקים משירותי תחבורה ציבורית, דבר המונע מתושביהם גישה לשירותי בריאות, השכלה ותעסוקה הנמצאים ביישובים אחרים. לדוגמה, למרות שהמדינה מחויבת לספק חינוך גם לילדים החיים בכפרים הלא מוכרים מתוקף חוק חינוך חובה, כ–4000 מילדי הגיל הרך בכפרים אלו (גילאי 5–3) אינם משולבים בכל מסגרת.[58]

9 | הרשות לפיתוח והתיישבות הבדואים בנגב והחלטות ממשלה מרכזיות

הקשר בין החברה הבדואית למוסדות המדינה והשירותים אותם היא מקבלת מהמדינה מהווים מרכיב חשוב לטובת הבנת תמונת המצב הרחבה של תחום האלימות. יחסים אלו הינם מורכבים וכוללים מתיחות מובנית בעיקר סביב נושא האדמות, כמו גם סביב נושאים נוספים של פערים, שוויון וזכויות, אולם יש לציין כי בעשור וחצי האחרונים התרחבה באופן משמעותי התייחסות המדינה והשקעותיה התקציביות בחברה הבדואית. להלן שתי דוגמאות לכך:

- **הרשות לפיתוח והתיישבות הבדואים בנגב:** הרשות הוקמה בעקבות החלטת ממשלה משנת 2007, ובין תפקידיה הסדרת התיישבות הבדואים בנגב, לרבות הסדרת תביעות בעלות על הקרקע; הסדרת מגורי קבע, כולל תשתיות ושירותים ציבוריים; סיוע בהשתלבות בתעסוקה; תיאום שירותי חינוך, רווחה וקהילה.[59] תפקידי הרשות מציבים אותה בעמדה מאתגרת מול החברה הבדואית בנגב, שכן מחד היא נמצאת בדין ודברים מאתגר מול החברה הבדואית בכל הנוגע לקרקעות, ומצד שני הרשות היא האמונה על הקידום החברתי והכלכלי של החברה הבדואית בנגב.

- **החלטות ממשלה מרכזיות בנוגע לחברה הבדואית בנגב:** בעשור האחרון התקבלו שתי החלטות ממשלה מרכזיות העוסקות בפיתוח חברתי וכלכלי של הבדואים:

- החלטת ממשלה 3708: החלטת ממשלה 3708 מספטמבר 2011, תְקצבה תוכנית חומש לשנים 2012–2016, עסקה ביישובים המוכרים בלבד, שמה דגש על חיזוק הרשויות המקומיות ושיפור מצבן הכלכלי ותנאי החיים בהן, ועל השקעה בנשים ובצעירים, תוך מיקוד בהשכלה ותעסוקה.[60] תקציב התוכנית עמד על 1.3 מיליארד ₪, כאשר 68% מתוכו היה תקציב תוספתי לתקציבי המשרדים.[61] על פי דוח מעקב של המרכז להעצמת האזרח, מרבית סעיפי ההחלטה יושמו באופן מלא, לעיתים אף תוך שימוש

58 כל האמת על הכפרים הלא מוכרים בנגב - ומאבקם לשוויון, עמותת סיכוי, 2020.
59 היבטי משילות בנגב, עמ' 63–61.
60 התוכנית לקידום הצמיחה והפיתוח הכלכליים של האוכלוסייה הבדואית בנגב (החלטת ממשלה 3708): דוח מסכם, עמ' 5.
61 שם, עמ' 6–5.

בתקציב גבוה מהתקציב אשר הוקצה על ידי הסטת תקציבים מסעיפים בהם לא נוצל התקציב.[62] שיעור ניצול התקציב כולל התחייבויות עמד על 94%.[63]

– החלטת ממשלה 2397: בפברואר 2017 התקבלה החלטת ממשלה 2397 המהווה החלטת המשך לשנים 2017–2021, בהיקף משמעותי הרבה יותר של 3.2 מיליארד ₪. החלטה זו התמקדה בחיזוק השירותים הציבוריים, חינוך ושירותים חברתיים, קידום התעסוקה ופיתוח תשתיות ציבוריות תוך מתן דגש על חיזוק הרשויות המקומיות הבדואיות. על פי דוח מבקר המדינה, ביצוע ההתקשרויות במסגרת ההחלטה שלוש שנים מתחילתה (בתום 60% מזמן ההחלטה) עמד על 53%, והמבקר המליץ כי להבא יוכנסו צרכי האוכלוסייה הבדואית בנגב באופן קבוע בבסיס תקציבי המשרדים עבור כלל התחומים.[64]

10 | תופעות קָצֶה ואלימות בקֶרֶב החברה הבדואית

- **רקע בינלאומי השוואתי:** כפי שניתן ללמוד מהנתונים הרבים שפורטו לעיל, החברה הבדואית סובלת מתופעות קשות של עוני, היעדר תשתיות, פערי חינוך והשכלה, אבטלה, חוסר מעש, פוליגמיה ועוד. פערים וחולשות אלו הינם ההֶקשר הרחב – ה"אקוסיסטם" – בתוכו יש להבין את תופעת האלימות ואת התפיסות לגביה בקרב נוער וצעירים בדואים. בהשוואה בינלאומית ניתן לראות כי מצב החברה הבדואית דומה למצבן של אוכלוסיות מוחלשות אחרות בעולם, כגון האפרו-אמריקאים בארה"ב, היכן שהגורם המוביל למוות של צעירים מזה 30 שנים הוא רצח, ובשנת 2019 היה הגורם השני למוות של נשים אפרו-אמריקאיות.[65] המחקר מראה כי התפשטות אלימות ופשיעה אינה תופעה זרה כאשר מדובר בחברה הסובלת משיעורים כה גבוהים של עוני,[66] נשירה מבית הספר,[67] חשיפה לאלימות בגילאים צעירים מאוד,[68] כמו גם חשיפה למקרי אלימות הכוללים רצח מנשק חם,[69] אך מחקרים מראים שמצב זה הוא בר שינוי, ושמניעת התדרדרות צעירים ובני נוער לפשיעה ועבודה ממוקדת על הוצאתם ממעגל האלימות היא אכן אפשרית בהינתן ההתערבויות המתאימות.[70] על פי המחקר, יש לבחון את כלל ההקשרים הרלוונטיים לתופעת התפשטות האלימות והפשיעה בַקהילה ולהבין את היתרונות והחסרונות של כל אחד מהֶקשרים אלו, מרמת המיקרו הכוללת גורמים אישיים, משפחתיים ומהסביבה הקרובה (כמו הימצאות במעגל העוני, אינטראקציות עם קבוצת השווים ואינטראקציות עם מבוגרים אחרים בקהילה), ועד רמת המאקרו, המתייחסת לגורמים מבניים או תרבותיים

62 דוח מעקב תכנית לקידום הצמיחה והפיתוח הכלכליים של האוכלוסייה הבדואית בנגב, המרכז להעצמת האזרח, 2017. המשרדים אשר התקשו לנצל את התקציב הם משרד השיכון ומשרד החקלאות.

63 ניצול תקציב החלטת ממשלה 3708 לשנים 2012-2016, משרד החקלאות ופיתוח הכפר.

64 היבטי משילות בנגב, עמ' 66-63.

65 The Role of Poverty and Income in the Differential Etiology of Violence: An Empirical Test. Joanne Savage, Stephanie K. Ellis, and Kevin H. Wozniak. (2019). Journal of Poverty, 23(5), 384-403.

66 שם.

67 Academic achievement, school attachment, and school problems in the differential etiology of violence. Joanne Savage & Stephanie K. Ellis (2019). Journal of Developmental and Life-Course Criminology, 5, 243-265.

68 Minority and Immigrant youth exposure to community violence: The Differential Effects of Family Management and Peers. Antunes and Ahlin (2021) Journal of Interpersonal Violence, 36(3-4), 1883-1912.

69 The impact of exposure to gun violence fatality on mental health outcomes in four urban U.S. settings. Melissa E. Smith, Tanya L. Sharpe, Joseph Richardson, Rohini Pahwa, Dominique Smith & Jordan DeVylder (2020). Social Science & Medicine, 246, 112, 587, 1-7.

70 Beyond suppression: Global perspectives on youth violence. Hoffman, J., Knox, L., & Cohen, R. (2011). In J. Hoffman, L. Knox, & R. Cohen (Eds.). Global Crime and Justice Series. Santa Barbara, CA: Praeger.

רחבים יותר (כמו נורמות וערכים תרבותיים, המערכת הפוליטית וכן אפליה או גזענות כלפי הקהילה).[71]

- **שימוש בסמים ובאלכוהול בקרב תלמידי תיכון:** לגבי היבט זה לא נמצאו נתונים מפולחים לגבי החברה הבדואית, אולם בהקשר של כלל האוכלוסייה הערבית בישראל ניתן לראות את השימוש הנרחב בסמים קשים בקרב תלמידי תיכון כעדות להתנהגויות הקָצה אליהן מגיעים התלמידים הערבים בשלב לימודי התיכון. נושא זה משמעותי גם כְּכר פורה להתנהגויות סיכון ואלימות נוספות. במסגרת המחקר הבינלאומי על רווחתם ובריאותם של בני נוער (HBSC) הנערך בישראל על ידי אוניברסיטת בר אילן, נמצא כי תופעה זו הינה נרחבת בעיקר בקרב הבנים הערבים אך חריגוּת השימוש בהשוואה לחברה היהודית קיימת גם בקרב הבנות. באופן לא מפתיע, אחוז התלמידים (הבנים) בכיתות י"א–י"ב בבתי הספר הערבים אשר דיווחו כי "השתכרו אי פעם" הינו נמוך בהשוואה לתלמידים היהודים (18.3% ו-36.8% בהתאמה) ובקרב התלמידות הערביות אף נמוך מאד בהשוואה לתלמידות היהודיות (4.4% ו-25.5% בהתאמה). ואולם, אחוז התלמידים הערבים בכיתות י'–י"ב אשר השתמשו בקנאביס ומריחואנה "אי פעם" עמד על 18.8% לעומת 16.7% בקרב התלמידים היהודים. בקרב התלמידות הערביות הנתון המקביל עמד על 4.9% לעומת 7.3% בקרב התלמידות היהודיות. הנתונים המדאיגים ביותר נוגעים לשימוש בסמים הקשים יותר[72] – אחוז התלמידים הערבים אשר התנסו בסוגים שונים שלהם "לפחות פעם אחת" עמד בשנת 2019 על 16%–17.5%, (בקרב התלמידים היהודים הנתון המקביל עמד על כ-5%), ובקרב תלמידות ערביות בין 2.4% ל-3.8%, (בעוד בקרב התלמידות היהודיות עמד הנתון המקביל על בין 0.8% ל-1.2%).[73]

- **פשיעה ואלימות - צעירים ערבים והחברה הבדואית:** בשל העדר נתונים אזוריים בנוגע לפשיעה ואלימות, הנתונים בפרק זה מתייחסים לחברה הערבית בכללותה. הערבים אזרחי ישראל מעורבים הרבה מעבר לחלקם באוכלוסייה בפשיעה ואלימות, ותופעת האלימות בחברה הערבית כולה הפכה לנרחבת ביותר בשנים האחרונות, משפיעה באופן יומיומי על החיים בחברה הערבית בישראל ומוגדרת על ידי רבים – כולל גורמי מדינה – כ"מגיפה", "מכת מדינה" או "מלחמה".[74] מספר נתונים יכולים להמחיש מציאות זו: 84% מהקורבנות (פצועים והרוגים יחד) בתיקי החקירה של משטרת ישראל בין השנים 2017–2020 היו אזרחי ישראל הערבים ומספרם עמד על כ-9150 איש; 89% מנפגעי תקיפות הנשק אשר הגיעו לבתי החולים בשנים אלו היו ערבים; ו-81% מהגופות של קורבנות הירי אשר הגיעו למרכז הלאומי לרפואה משפטית היו של ערבים.[75] את ייצוג היתר המשמעותי של החברה הערבית בפשיעה חמורה ניתן לראות גם בתרשים 8 להלן.

71 Understanding violence and developing resilience with African American youth in high-poverty, high-crime communities. Katherine Tyson McCrea, Maryse Richards, Dakari Quimby, Darrick Scott, Lauren Davis, Sotonye Hart, Andre Thomas & Symora Hopson (2019). Children and Youth Services Review, 99, 296-307.

72 סמי פיצוציות, קוקאין, קראק, אופיום, הרואין, קוק פרסי, אקסטזי ו-L.S.D.

73 נוער בישראל: ממצאי סקר HBSC ישראל 2019, HBSC ישראל, אוניברסיטת בר אילן, שנת 2019, שקפים 28-9.

74 ראו למשל: אלימות בחברה הערבית היא לא קורונה וחיסון לא יעזור, ח'יר אלבז, גלובס, 11.1.21; שתי מגיפות מכות בחברה הערבית - מגיפת הקורונה ומגיפת האלימות, השר לביטחון פנים אמיר אוחנה, 1.11.20, ערוץ 7; החברה הערבית בצל מגפת הקורונה: ריכוז נתונים - הכנסת, 3.6.21; 100 נרצחו מתחילת השנה בחברה הערבית: "תעודת עניות למדינה", חסן שעלאן, 2.10.21, ynet; ראש האגף לסיכול אלימות בחברה הערבית: "זו מלחמה ולפעמים יש קורבנות", אטילה שומפלבי, 14.3.21, ynet, זאת מלחמה, מאמר מערכת, 22.9.21, הארץ.

75 עבירות נשק - נתונים והתמודדות הרשויות, נורית יכימוביץ-כהן, מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 2021, עמ' 12. נתוני הנפגעים אשר הגיעו לבתי החולים וכן הנתונים מהמרכז הלאומי לרפואה משפטית כוללים גם ערבים אשר אינם אזרחי ישראל.

תרשים 8: חלקה של החברה הערבית בתיקים פליליים המוגדרים כפשיעה חמורה לפי סוג העבירה, 2018

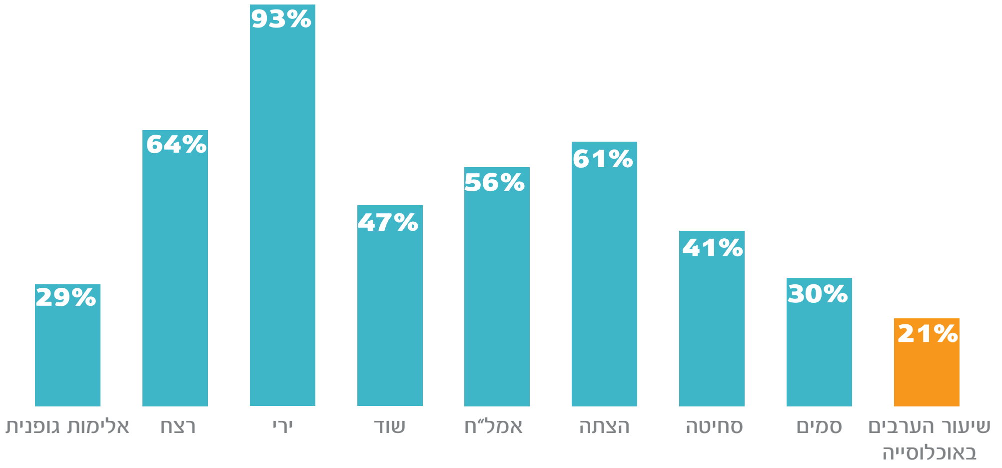

מקור: המלצות ועדת המנכ"לים להתמודדות עם הפשיעה והאלימות בחברה הערבית, מסמך מדיניות מסכם, משרד ראש הממשלה, 2020, עמ' 21.

תופעות האלימות בחברה הערבית שכיחה כבר בבתי הספר ובקרב קטינים, ובעוד רמת האלימות בבתי הספר בחברה היהודית יורדת עם הגיל, בחברה הערבית המגמה הפוכה ורמת האלימות עולה באופן ניכר עם הגיל (תופעה של השנים האחרונות, שכן עד שנת 2015 רמת האלימות ירדה עם הגיל גם בבתי הספר הערבים). עדות להיקף התופעה היא שבשנת 2017, 44% מהקטינים המורשעים בדין היו ערבים, כאשר חלקם באוכלוסייה עומד על כ-27%.[76] על המציאות בבתי הספר הערבים ניתן ללמוד גם מהיקפי נשיאת הנשק בקרב תלמידים. בסקר HBSC משנת 2019, נבדק אחוז התלמידים בכיתות י"א-י"ב אשר ב-30 הימים האחרונים נשאו עמם נשק (כגון סכין, אולר, אלה או אקדח) בתוך שטח בית הספר. נמצא כי בקרב הבנים הערבים 23.8% ענו בחיוב לעומת 8.3% בקרב הבנים היהודים, ובקרב הבנות הערביות ענו בחיוב לשאלה 6.3% לעומת 2.4% בקרב הבנות היהודיות - הבדלים של כמעט פי שלוש.[77]

בקרב המורשעים בדין מהחברה הערבית, קבוצת הגיל בעלת החלק הגדול ביותר היא גילאי 20-24, שהיוותה בשנת 2017 31.7% מסך המורשעים הערבים (בעוד חלקה מתוך האוכלוסייה הערבית הוא 10% בלבד). חלקן של קבוצות גיל המבוגרות יותר מקרב המורשעים הולך ופוחת עם הגיל. בהשוואה, בחברה היהודית קבוצת הגיל המיוצגת ביותר היא גילאי +50 ו-30-39 (כ-23% כל אחת), בעוד קבוצת הגיל 20-24 מהווה רק 16.5% מסך המורשעים היהודים.[78] קבוצת גילאי 20-24 הינה גם הקבוצה הנפגעת ביותר מאלימות באמצעות נשק, כי שניתן לראות בתרשים הבא:

76 המלצות ועדת המנכ"לים להתמודדות עם הפשיעה והאלימות בחברה הערבית, מסמך מדיניות מסכם, משרד ראש הממשלה, 2020, עמ' 25.
77 נוער בישראל: ממצאי סקר HBSC ישראל 2019, HBSC ישראל, אוניברסיטת בר אילן, שנת 2019, שקף 54.
78 המלצות ועדת המנכ"לים להתמודדות עם הפשיעה והאלימות בחברה הערבית, מסמך מדיניות מסכם, משרד ראש הממשלה, 2020, עמ' 26.

תרשים 9: מספר נפגעי האלימות באמצעות נשק (פצועים והרוגים) בבתי החולים לכל 100,000 תושבים, לפי קבוצת גיל, 2017–2020

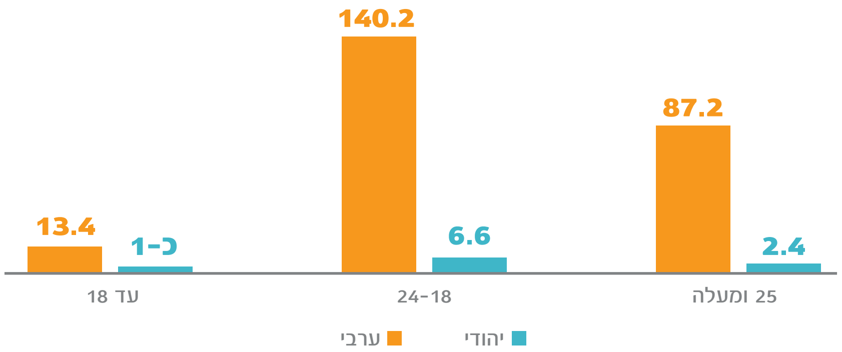

מקור: "עבירות נשק - נתונים והתמודדות הרשויות", נורית יכימוביץ-כהן, מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 2021, עמ' 22.

ניתן ללמוד על **תמונת המצב היחסית של החברה הבדואית** ביחס לשאר חלקי החברה הערבית מתוך "מדד הביטחון האישי והקהילתי" אותו פרסמו עמותת יוזמות אברהם ומוסד שמואל נאמן בשנת 2019.[79] במסגרת סקר זה, 75% מהמשיבים מהנגב העידו על היעדר תחושת ביטחון אישי בגלל אלימות ביישוב, נתון השני רק לתושבי המשולש (78%). שיעור המשיבים מהנגב אשר העידו כי נפגעו מאלימות כלשהי (מלבד אלימות מינית) היה הגבוה ביותר בקרב כלל הקבוצות בחברה הערבית.

תרשים 10: שיעור הנפגעים מאלימות לפי סוג האלימות ואזור המגורים, אזרחים ערבים, 2019

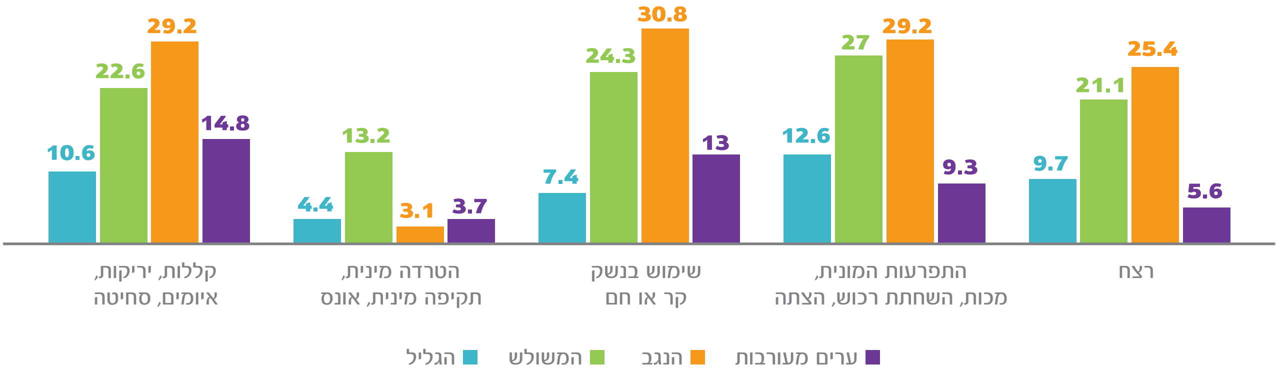

מקור: אלימות, פשיעה ושיטור בחברה הערבית - מדד הביטחון האישי והקהילתי 2019, נוהאד עלי, רות לוין-חן, עולא נג'מי-יוסף, עמותת יוזמות אברהם, מוסד שמואל נאמן, 2020, עמ' 41.

גם בבחינת הפניות למוקד 100 בין השנים 2018–2020 בגין עבירות ירי לכל 1000 תושבים, הנתון הגבוה ביותר הוא בחברה הבדואית - 11.7, לעומת 9.8 בשאר החברה הערבית, 4.3 בחברה הדרוזית ו-1.3 בחברה היהודית (ללא חרדים). יש לציין כי בשנת 2020 נרשמה עלייה משמעותית של כ-50% במספר הפניות למוקד 100 במחוז דרום בגין עבירות ירי, אשר ייתכן והיא מרמזת על החמרת המצב גם בנוגע לנתונים אחרים המופיעים במסמך זה אשר אין לגביהם נתונים עדכניים יותר.[80] כפי שניתן לראות בתרשים 11 להלן, במקביל לעליה זו, ולתחושת היעדר הביטחון בקרב הבדואים, מספר מקרי הרצח בחברה הבדואית אינו עולה על חלקה של החברה הבדואית מתוך החברה הערבית (כאמור 14.8%). ייתכן כי הדבר מלמד על דפוסי אלימות ופשיעה

79 אלימות, פשיעה ושיטור בחברה הערבית - מדד הביטחון האישי והקהילתי 2019, נוהאד עלי, רות לוין-חן, עולא נג'מי-יוסף, עמותת יוזמות אברהם, מוסד שמואל נאמן, 2020. הדוח לא סקר את אוכלוסיית מזרח ירושלים והתושבים הדרוזים ברמת הגולן.

80 עבירות נשק - נתונים והתמודדות הרשויות, נורית יכימוביץ-כהן, מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 2021, עמ' 10. נתוני הבדואים כוללים את נתוני בדואים צפון ואינם כוללים את תושבי הישובים הלא מוכרים.

שונים, כך שהאלימות והפשיעה בחברה הבדואית הינה רחבה ומשפיעה באופן עמוק על תחושת הביטחון, אך הינה קטלנית פחות ביחס למתרחש באזורים אחרים.

תרשים 11: חלוקת קורבנות הרצח בחברה הערבית לפי אזור גיאוגרפי ובהשוואה לפיזור הגיאוגרפי של החברה הערבית בישראל, 2018–2019

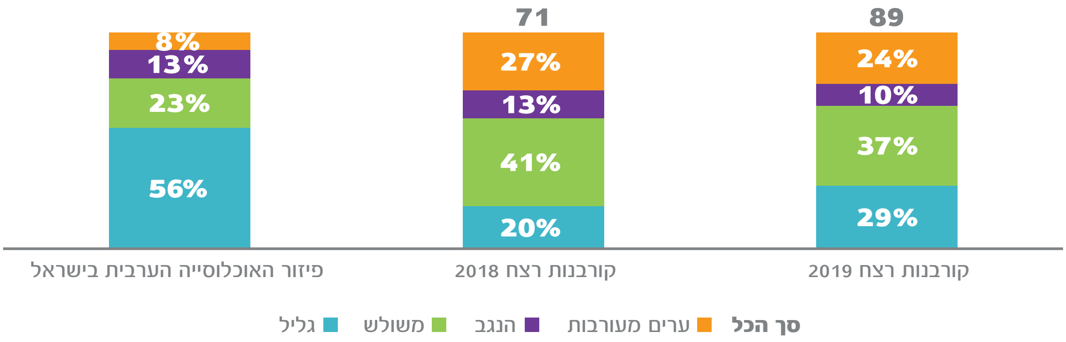

מקור: עיבוד נאס - ناس, "[אלימות, פשיעה ושיטור בחברה הערבית - מדד הביטחון האישי והקהילתי 2019](#)", נוהאד עלי, רות לוין-חן, עולא נג'מי-יוסף, עמותת יוזמות אברהם, מוסד שמואל נאמן, שנת 2020, עמ' 84.

נתון משמעותי נוסף בסקר הוא כי רק 53% מהמשיבים תושבי הנגב העידו כי יפנו למשטרה במקרה שהם או בני משפחותיהם יפגעו מאלימות או איום באלימות, השיעור הנמוך ביותר מקרב כלל הקבוצות בסקר (המשולש 54%, ערים מעורבות 59%, והגליל 64%).[81]

פעולות נקם ורצח בתוך המשפחה בחברה הבדואית: סכסוכי משפחות המגיעים לנקמות דם הינם תופעה מתמשכת בחברה הבדואית גם אם אין לגביהם נתונים ברורים. על פי ניתוחים מחקריים, פעולות הנקם נעשות בניסיון לבסס עמדה של כוח ושליטה בחברה ובכך לנסות למנוע אלימות עתידית כלפי הנוקם, אך באופן אבסורדי התוצאה הינה תקיעות בתוך מעגל דמים העשוי להימשך שנים. התנהלות זו של צורך בנקמה ושמירה על מוניטין של כוח מופיעה בדרך כלל בחברות שהשלטון המרכזי אינו מצליח להגיע אליהן או שהוא נתפס כעוין וזר לחברה, ולא כשירות הפועל למענה ומתוכה.[82], [83] הגדרה זו מתאימה למצבה של החברה הבדואית, הן בשל הריחוק הפיזי ממרכז הארץ המזין לעיתים את הריחוק החברתי מהאוכלוסייה הכללית בישראל כמו גם מהחברה הערבית הכללית, והן בשל סכסוך האדמות בין המדינה לבדואים, אשר מוביל לתחושה של ניכור מהמדינה ומוסדותיה. על פי מחקרה של ד"ר מנאר חסן, לא ניתן להתכחש לטבעה הפטריארכלי של תפיסה זו, הדורש מהגבר להיות בעל הכוח והשליטה על רכוש, המשאבים וגם על בני המשפחה, כך שכל פגיעה באחד מאלו מהווה איום על שליטתו ומעמדו של הגבר.[84]

בהקשר זה, מסביר המחקר כיצד מקרי אלימות ורצח נשים בתוך המשפחה, וסכסוכים בין חמולות גדולות עונים על הצורך של שמירה על הסדר הפטריארכלי, וכיצד גורמים פוליטיים רבים לאורך השנים עזרו לשמר מבנה פטריארכלי זה לצורך ביסוס שליטה בחברה. באותו האופן ניתן להבין גם חלק מהאלימות המופעלת כנגד

81 אלימות, פשיעה ושיטור בחברה הערבית - מדד הביטחון האישי והקהילתי 2019, נוהאד עלי, רות לוין-חן, עולא נג'מי-יוסף, עמותת יוזמות אברהם, מוסד שמואל נאמן, 2020.
82 הנקמה והשלום אצל הבדואים, הרצאתו של ד"ר יצחק ביילי ביום העיון ה-9 לזכרו של יצחק נצר ז"ל, 5.2.1978.
83 The Negev Bedouin: A contemporary remnant of ancient tribal society., Rona M. Fields. In Against violence against women (2013), pp. 43-75, Palgrave Macmillan, New York.
84 הפוליטיקה של הכבוד: הפטריארכיה, המדינה ורצח נשים בשם כבוד המשפחה, ד"ר מנאר חסן, בתוך מין מגדר ופוליטיקה, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, עמ' 267-306.

נשים, נערות וילדות מהחברה הבדואית. בסקר שערכה עמותת "איתך מעכי" בשנת 2013 בקרב 33 נשים בדואיות בין גילאי 17 ל-63 אשר פנו לעמותה, נמצא כי מעל ל-90% מהן סבלו מאלימות מצד הבעל או האב. האלימות לבשה צורות רבות כולל אלימות פיזית, נפשית, כלכלית ומינית. 91% מהנשאלות דיווחו כי האלימות נגדן התרחשה בפרהסיה, נתון שיכול להעיד על "נורמטיביות" של מעשי אלימות כלפי נשים בחברה הבדואית. 80% מהמשיבות סיפרו כי למדו להפנים את האלימות נגדן כחלק אינטגרלי משגרת חייהן.[85]

11 | תוכניות התערבות ממשלתיות למניעת אלימות

בשנים האחרונות התקבלו מספר החלטות ממשלה אשר מטרתן מניעה וצמצום האלימות בחברה הערבית. בשנת 2016 התקבלה החלטה מספר 1402 אשר התמקדה בהרחבת האמצעים העומדים לרשות המשטרה לטיפול באלימות בחברה הערבית. במרץ 2021 התקבלה החלטה מרכזית נוספת (החלטת ממשלה 852), במסגרתה גובשה מדיניות להפחתת האלימות והפשיעה בחברה הערבית לצד העצמת החברה הערבית, זאת בהמשך להמלצות צוות המנכ"לים הבין משרדי אשר הוקם ב-2019.[86] בהמשך להחלטות אלו אושרה בסוף אוקטובר 2021 תכנית רב שנתית לטיפול בפשיעה בחברה הערבית, בהיקף תקציבי של 2.5 מיליארד ₪ לשנים 2022–2026. לצד חיזוק אמצעי האכיפה, התוכנית החדשה כוללת גם אמצעים רכים לטובת טיפול ממוקד בצעירים ערבים.[87]

עוד ב-2017, כחלק מהחלטת הממשלה 2397 הוכרז כי יוענקו תקציבים למשרדי ממשלה (משרד החינוך, משרד הרווחה העבודה והשירותים החברתיים ומשרד הביטחון) לצורך "טיפול ומניעת האלימות". נכון להיום, לא ברור באילו היקפים פועלות תוכניות אלו, מהו מנגנון בדיקת האפקטיביות שלהן, וכמה מהן מייצרות השפעה בקרב החברה הבדואית. להלן שתי דוגמאות:

- **משרד החינוך:** התוכניות אותן מציע משרד החינוך למיגור האלימות בקרב בני נוער נחלקות לתוכניות הנערכות בתוך בית הספר ולכאלה הנערכות מחוצה לו. תוכניות בתוך בתי הספר: תוכנית כישורי החיים שפותחה על ידי אגף השירות הפסיכולוגי ייעוצי (שפ"י) במשרד החינוך; התוכנית המערכתית לקידום אקלים חינוכי מיטבי ולצמצום אלימות; ומספר תוכניות בית ספריות הנופלות תחת התוכנית הלאומית לילדים ובני נוער בסיכון 360 (כגון תכנית מדריכי המוגנות).[88] התוכניות עובדות על היבטים שונים של התמודדות עם תופעת האלימות – חלקן על הקניית כישורים רגשיים-חברתיים וחיזוק יכולת התלמידים להתמודד עם מצבי חיים שונים, וחלקן בהגברת הפיקוח בבתי הספר על מקרי אלימות והתערבות בהם לצורך מניעת הסלמה. תוכניות המתקיימות מחוץ לבית הספר: למעשה תוכניות המפותחות ומתוכננות על ידי גורמים חיצוניים (משרדי ממשלה ורשויות מקומיות, מגזר עסקי, וארגוני המגזר השלישי). 19 מתוך 49 התוכניות המיועדות ל"מגזר הערבי והבדואי" עוסקות בנושא הקשור לאלימות בליבתן (כגון אלימות, שליטה עצמית, ויסות רגשי ועוד), כמו גם 28 מתוך 76 התוכניות המיועדות לכל המגזרים.[89]

85 קשר השתיקה: אלימות במשפחה נגד נשים ערביות-בדואיות בנגב, אינסאף אבו שארב, איתך מעכי, 2013.
86 החלטת ממשלה 852, משרד ראש הממשלה, 1.3.2021.
87 אישור התוכנית הרב שנתית לטיפול בפשיעה בחברה הערבית, הודעת המשרד לביטחון פנים, 25.10.2021.
88 אתר תוכנית 360 התוכנית הלאומית לילדים ולנוער בסיכון. אוחזר ב-11.10.2021.
89 סקירה: תוכניות בית ספריות למיגור אלימות בקרב בני נוער, יונתן אריה, יוזמות אברהם, 2021.

למרות שישנו היצע רחב יחסית של תוכניות העוסקות באלימות בתוכניות המשרד, מידת יעילותן, התאמתן התרבותית לחברה הבדואית (והערבית בכלל), ומידת יישומן בפועל מוטלים בספק.[90] מאחר ורוב התוכניות הן חיצוניות, אין מנגנון מחייב למעקב אחר יישומן או לבדיקת האפקטיביות שלהן. יתר על כן, למרות שחלק מהתוכניות מיועד גם (או רק) לחברה הערבית, חלק מחומריהן מוצעים רק בשפה העברית או מתורגמים כלשונם לערבית, ללא עריכת התאמה תרבותית לחברה הערבית בכלל או הבדואית בפרט. הדבר מעלה ספקות לגבי התאמת התוכניות לאוכלוסייה ומידת יעילותן כתוצאה מכך.[91]

- **משרד הרווחה והביטחון החברתי:** נמצאו 11 תוכניות קהילתיות באתר המשרד העוסקות בהיבטים הקשורים להתמודדות עם תופעת האלימות בקהילה.[92] מתוכן, חלק קטן מתייחסות להתמודדות עם אלימות או פשיעה באופן ישיר (לדוגמה התוכנית "עיר ללא אלימות"), ומרביתן עוסקות בהיבטים שעשויים להשפיע באופן עקיף על התמודדות עם האלימות על ידי שיפור היבטים כגון חוסן קהילתי, התמודדות עם מצבי משבר, פתרון סכסוכים, התמודדות עם עוני ומצבי סיכון, שיפור איכות חיים ועוד (לדוגמה תוכנית "גישורים", "מוטב יחדיו" ואחרות). לפי אתר המשרד, מתוך 11 תוכניות אלו, רק שלוש מוצעות לתושבי יישובי הבדואים בנגב.[93]

90 שם.
91 שם.
92 תוכניות קהילתיות, אתר משרד הרווחה והביטחון החברתי, אוחזר ב–17.10.2021.
93 תכנית עיר ללא אלימות, תכנית גישורים, תכנית מוטב יחדיו, אתר משרד הרווחה והביטחון החברתי, אוחזר ב–17.10.2021.

מתודולוגיית המחקר

כאמור לעיל, מטרת המחקר הנוכחי הייתה לבחון, בפעם הראשונה, את התפיסות של צעירים וצעירות בגילאי 18-23 ובני נוער בגילאי 13-17 מהחברה הבדואית לגבי תופעות האלימות והפשיעה ההולכות ומתגברות בחברה הבדואית עצמה.[94] מהלך מחקר השטח כלל שני חלקים: הראשון סקר כמותי, אשר הועבר טלפונית ל-250 צעירים (קבוצת הגיל 18-23) ממגוון היישובים הבדואים, והשני איכותני, שכלל שמונה קבוצות מיקוד לשתי קבוצות הגיל (צעירים ובני נוער).

1| שאלון טלפוני כמותי - בניית מדגם מייצג

קשה לאמוד במדויק את האוכלוסייה הבדואית בנגב משתי סיבות עיקריות: ראשית, ללשכה המרכזית לסטטיסטיקה (הלמ"ס) יש קושי לפקוד את אוכלוסיית הכפרים הבלתי מוכרים. בעיה זו אינה נחלתה של הלמ"ס בלבד ועולה כי קיימת אי התאמה משמעותית בין נתונים שונים שקיימים אודות האוכלוסייה הבדואית ברשויות המדינה השונות (הלמ"ס, רשות האוכלוסין, רשות הבדואים, הרשויות המקומיות). לאחרונה מבקר המדינה עמד על תופעה זו והצביע על הנתונים השונים בכל רשות.[95]

שנית, קיים קושי להפריד בין ערבים-בדואים הגרים בנגב לבין ערבים משאר הארץ שהיגרו לנגב מטעמי עבודה, לימודים או משפחה. מפילוח של נתוני הלמ"ס ניתן לראות כי כ-6000-7000 אזרחים מוסלמים רשומים בנפת באר שבע, אך אינם רשומים בישובים הבדואים - כלומר הם גרים בבאר שבע, עומר וישובים נוספים. ניתן להניח שבמסגרת מספרים אלו מצויים רוב האזרחים הערבים המוסלמים שגרים בנגב ושאינם בדואים. סיבה זו היא אמנם מינורית ביחס לקודמת, אך חשוב לציינה.

תרשים 12 מציג פילוח דמוגרפי של האוכלוסייה בנפת באר שבע ותרשים 13 מתמקד בפילוח האוכלוסייה הבדואית, תוך התמקדות בבני ובבנות נוער בגילאי 14-17 ובצעירים וצעירות בגילאי 18-23, במגבלות שצוינו לעיל. על פי נתוני הלמ"ס, רהט מהווה מעט יותר מרבע (26%) מכלל אוכלוסיית היישובים הבדואים בנגב ונשים הן 49% מקבוצות הגיל בהן מתמקד מחקר זה.

תרשים 12: פילוח דמוגרפי של האוכלוסייה בנפת באר שבע[96]

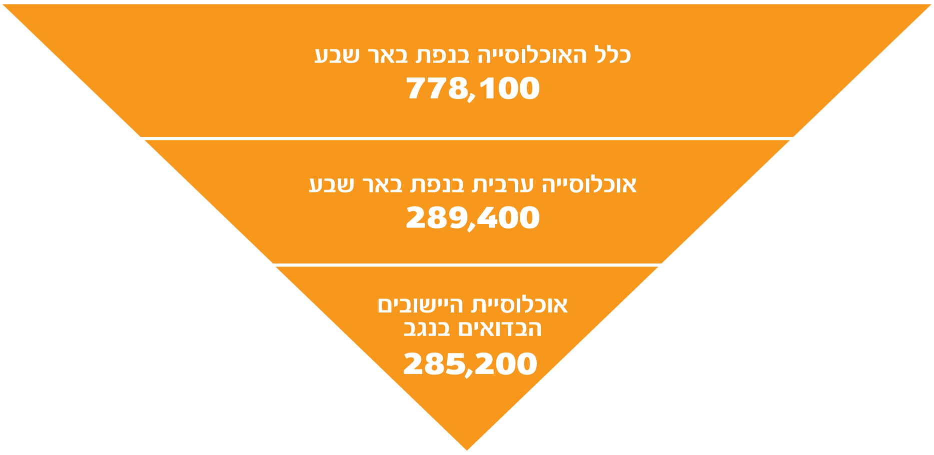

94 ניתוח הסקר וההמלצות כתובים בלשון זכר רק למטרות נוחות ומתייחסים כמובן גם לצעירים בדואים וגם לצעירות בדואיות. היכן שקיימת הבחנה מגדרית, הדבר מצוין במפורש.

95 היבטי משילות בנגב, עמ' 23-24.

96 עיבודי חברת נאס - ناس ללוחות 2.15, 2.19, 2.22, שנתון סטטיסטי לישראל 2021 - מספר 72, ולוח אוכלוסייה ביישובים שבהם 2,000 תושבים ויותר - אומדנים ארעיים לסוף אוקטובר 2021. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (הלמ"ס).

תרשים 13: פילוח האוכלוסייה הבדואית בהתמקדות על נוער וצעירים[97]

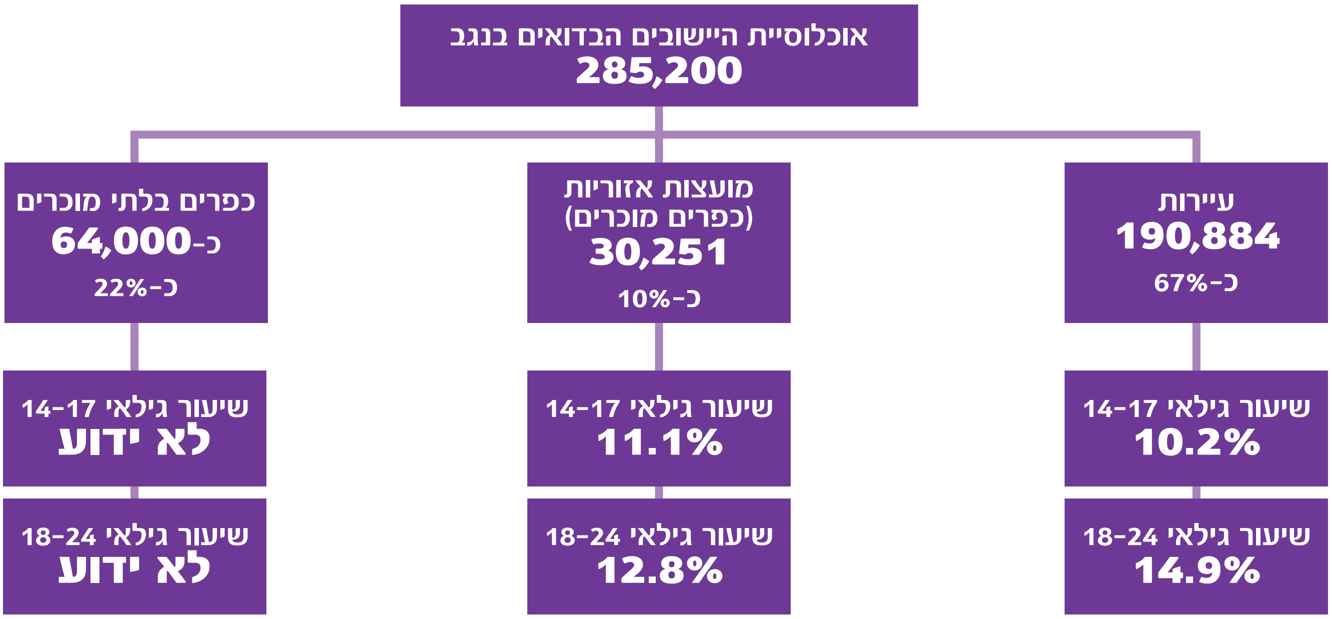

על בסיס נתונים אלו, בחודשים ספטמבר-אוקטובר 2021, נערך סקר טלפוני למדגם מייצג של 250 צעירים וצעירות בדואים בגילאי 18-23, שכלל שאלות בנוגע לתפיסותיהם לגבי תופעות אלימות בחברה הבדואית.[98] הסקר הועבר בערבית על ידי מראיינת בדואית, והצעירים נדגמו בשיטת השכבות, על פי שלושה משתנים: גיל, מגדר וסוג היישוב. כלומר, המדגם המייצג בחלק זה נבנה על פי ההתפלגות הגילאית (ראו תרשים 13 לעיל), על פי מגדר - 50% מכל מגדר, ועל פי החלוקה היישובית - 26% משתתפים מרהט, 41% משאר הרשויות המקומיות (חורה, כסייפה, לקייה, ערערה שבנגב, שגב שלום ותל שבע), 10% מכפרים מוכרים ו-22% מכפרים בלתי מוכרים (השאלון הכמותי מצורף בנספח א').

שאלות הסקר התבססו על מספר כלים ושאלונים מקובלים בספרות המקצועית בארץ ובעולם על אלימות ופשיעה תוך התאמתם להקשר החברתי, התרבותי והפוליטי של החברה הבדואית בנגב. השאלונים העיקריים ששימשו כבסיס לבניית השאלון הם סקר ביטחון אישי של הלמ"ס,[99] סקר הביטחון האישי והקהילתי של יוזמות אברהם, הסקר הלאומי לקורבנות לאלימות - National Crime Victimization Survey' (NCVS)[100] של מחלקת הסטטיסטיקה של מחלקת

97 כאמור, אוכלוסיית הכפרים הבלתי מוכרים אינה מדויקת. מצב זה נובע מהמציאות בנגב במסגרתה חלק מתושבי הכפרים הבלתי מוכרים, בדרך כלל אלו הסמוכים לעיירות, רשומים כתושבי העיירות וזאת למרות שהם גרים בכפר בלתי מוכר. מנגד, חלק מתושבי הכפרים המוכרים (המועצות האזוריות) גרים בפועל בכפר מוכר אך אינם רשומים באופן רשמי כתושביו. לכן, ההערכות הן שתושבי הכפרים הבלתי מוכרים מונים כ-64,000. על אף שלא קיים נתון מדויק לגבי שיעור גילאי ה-14-17 וה-18-24 מתוך אוכלוסיית הכפרים הבלתי מוכרים, מנתוני הלמ"ס ניתן לאמוד ששיעורם דומה לשיעור קבוצות גיל אלו בכלל האוכלוסייה הבדואית בדרום.

98 הסקר הטלפוני לא הועבר לבני נוער בשל מגבלות חוקיות בהגעת לקבוצת גיל זו באמצעות פנייה טלפונית, ובשל מגבלות זמן של המחקר שלא אִפשרו לקבל את האישורים הרשמיים הדרושים לשם כך.

99 סקר ביטחון אישי 2019, הלמ"ס, 30.10.2020.

100 Bureau of Justice Statistics, USA National Crime Victization Survey (NCVS).

המשפטים האמריקאית (המקבילה למשרד המשפטים בישראל) ושאלון מדידת החשיפה לאלימות - My Exposure to Violence (My ETV).[101]

2 | קבוצות מיקוד - מחקר איכותני

במהלך ספטמבר ואוקטובר 2021, נערכו שמונה קבוצות מיקוד עם 72 צעירים ובני נוער בדואים בסך הכל. בכל קבוצה השתתפו 7-11 משתתפים עם יחס מגדרי של כ-60%-40% לטובת הבנות. שלוש קבוצות מיקוד כללו צעירים בין הגילאים 18-23, וחמש קבוצות כללו בני נוער בין הגילאים 13-17 (זאת על מנת לתת משקל יתר לגילאי הנוער אשר לא באו לידי ביטוי בסקר הכמותי). בכדי להגיע למגוון רחב ביותר של משתתפים, התקיימה פנייה לגופי חברה אזרחית הפועלים עם צעירים ובני נוער בחברה הבדואית. בקיום קבוצות המיקוד הייתה הקפדה על גיוס צעירים ובני נוער ממגוון היישובים הבדואים (רשויות קבע - רהט וששת המועצות המקומיות, כפרים מוכרים במועצות האזוריות וכפרים בלתי מוכרים), ועם מגוון מגדרי וגילאי, אך לא באופן מייצג, מאחר ומטרת המחקר האיכותני אינה הכללת הנתונים על כלל האוכלוסייה אלא העמקה באיכויות של התופעות כפי שנחוו על ידי המשתתפים.

קבוצות המיקוד נערכו על פי שאלון חצי מובנה, כך שלצד השאלות המרכזיות אותן בחן המחקר, ניתן מקום להעלאת תכנים חופשיים שהמשתתפים היו מעוניינים להביא לדיון. הקבוצות נוהלו על ידי חוקרת בדואית, דבר שאפשר שיח פתוח ורגיש תרבותית עם המשתתפים, שני מרכיבים אלמנטריים בבואנו לחקור או לדון בנושאים רגישים ומכבידים כמו אלימות ופשיעה (השאלון מצורף בנספח ב').

101 Assessing exposure to violence in urban youth. Selner-O'Hagan MB, Kindlon DJ, Buka SL, Raudenbush SW, Earls FJ. J Child Psychol Psychiatry. 1998 Feb;39(2):215-24. PMID: 9669234.

ממצאי המחקר

בחלק הבא מוצגים הממצאים משני חלקי המחקר: הכמותי, לאחר ניתוח כמותי סטטיסטי, והאיכותני, לאחר ניתוח תמטי לתכנים שעלו בקבוצות המיקוד. הממצאים חולקו לשישה תתי נושאים, לפי חלקי השאלון הכמותי - מאפיינים דמוגרפיים של המשתתפים, תפיסות לגבי שכיחות תופעות אלימות בחברה הבדואית, תפיסת שייכות ותחושת ביטחון, אמון במוסדות המדינה, הסיבות להתפשטות האלימות והפשיעה והתנסויות ופגיעות אישיות.[102] בכל נושא מוצגים ממצאים מהסקר הכמותי ולאחר מכן התמות הרלוונטיות מהחלק האיכותני.

1 | מאפיינים דמוגרפיים של המשתתפים

גיל, מגדר ויישוב

כפי שניתן לראות מתרשים 14 וכפי שפורט לעיל, המדגם נבנה כמדגם מייצג על פי שלושה חיתוכים - מגדרי, גילאי ויישובי (ראו תרשים 13 לעיל) . הרוב המוחלט של המשתתפים היו רווקים (88%), לעומת 12% נשואים.

תרשים 14: התפלגות המשתנים גיל, מגדר, סוג היישוב ומצב משפחתי בקרב כלל המשיבים, %

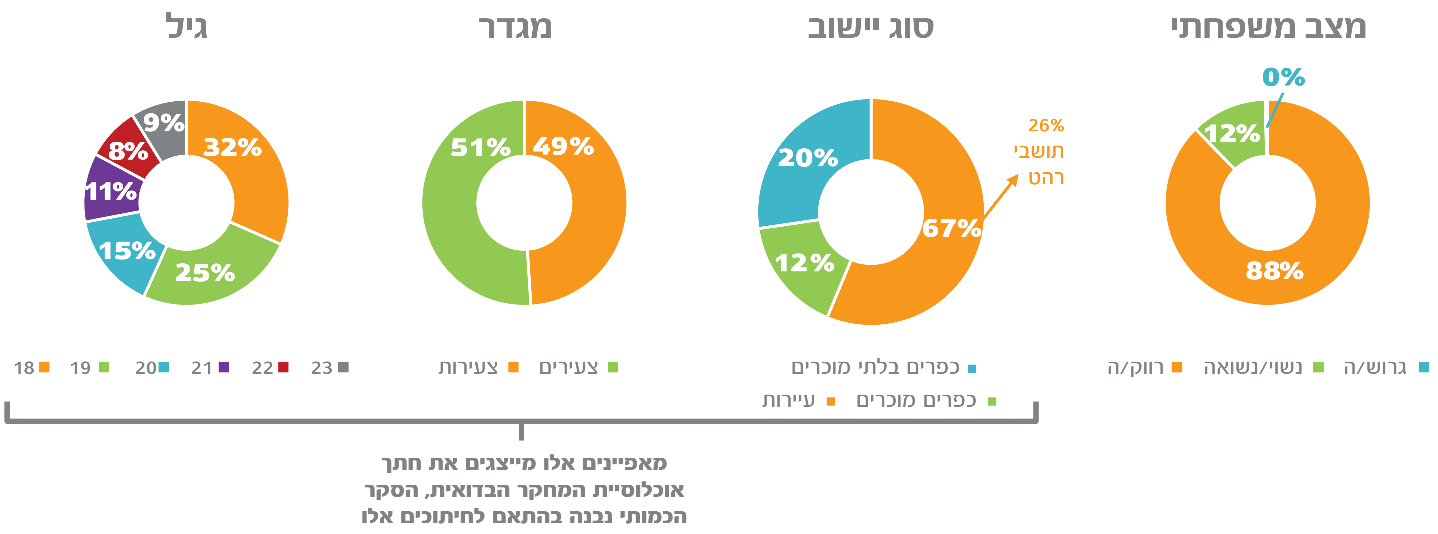

במפה הבאה של אזור הנגב ניתן לראות את הפיזור הגיאוגרפי של משתתפי הסקר הכמותי וקבוצות המיקוד.

102 במהלך הניתוח של נתוני המחקר נערכו פילוחים על פי משתנים רבים (כגון מגדר, השכלה, הכנסה, תעסוקה ועוד). מתוך פילוחים אלו, מוצגים כאן בעיקר הממצאים המובהקים - המסומנים בכוכבית (*).

מפה 1: פיזור גיאוגרפי של משתתפי הסקר הכמותי וקבוצות המיקוד

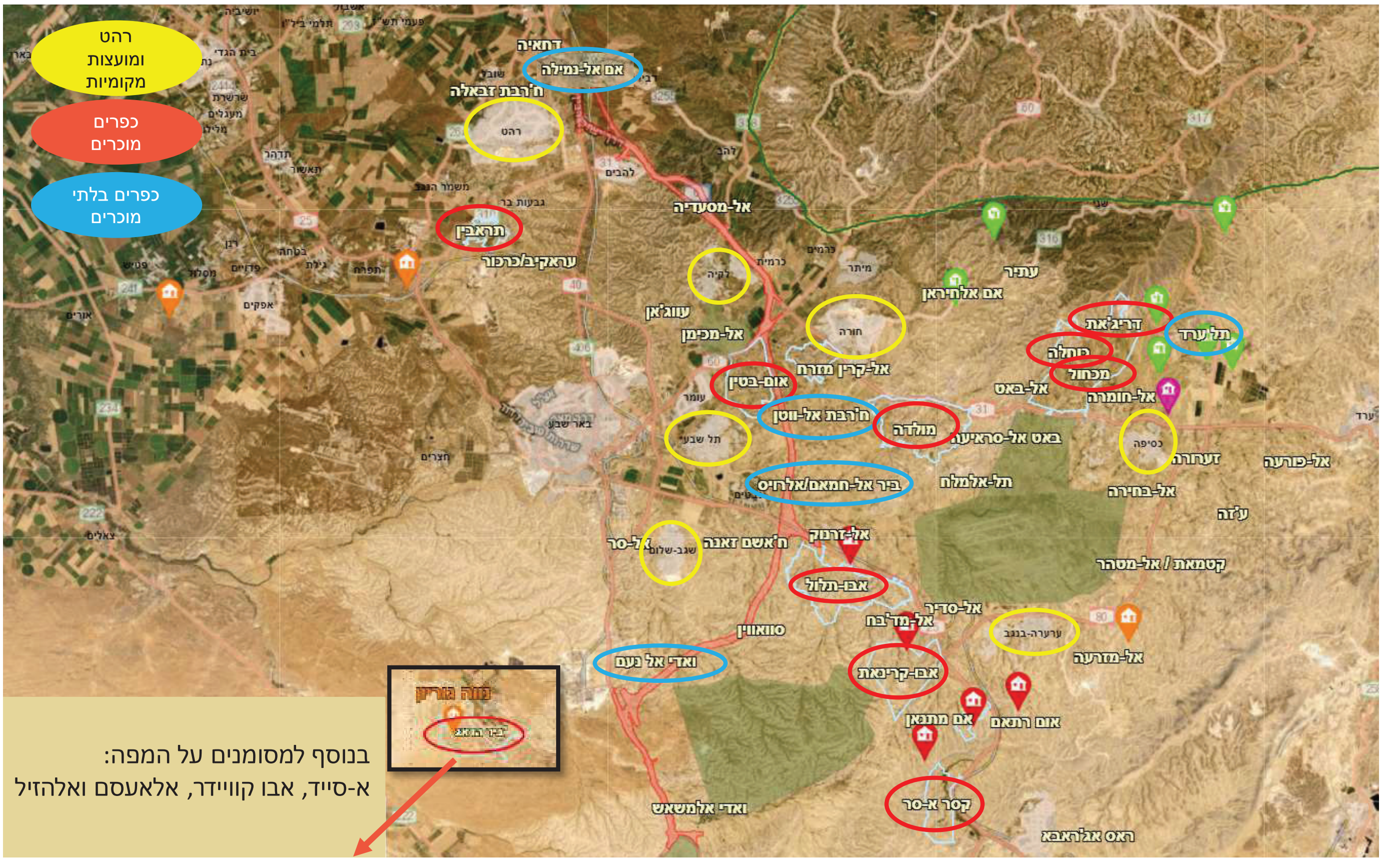

מפה: עיבוד נאס - ناس המפה האינטראקטיבית של הכפרים הלא מוכרים בנגב, אתר עמותת "במקום".

תעסוקה והשכלה

בתחום התעסוקתי, מתוך כלל משתתפי המדגם, הרוב (62%) דיווחו כי אינם עובדים, כאשר מקרב קבוצה זו, 36% לומדים, 19% יתחילו לימודים בשנה הנוכחית, 16% מתנדבים (לא עובדים וגם לא לומדים) ו-29% דיווחו שאינם עובדים, לומדים או מתנדבים. מתוך משתתפי הסקר שדיווחו כי הם עובדים (38%) 26% דיווחו כי הם לומדים ועובדים. רוב משלחי היד שדווחו היו צווארון כחול (עובד בתחנת דלק, נהג משאית/טרקטור, בעלי עסק משפחתי [לרוב בתחום הבנייה] וכדומה). תחומי הלימוד, לעומת זאת, היו מגוונים ולרוב אקדמיים (אדריכלות, רפואה, רוקחות, משפטים, הנדסאים ועוד). עולה כי שיעורי ההשכלה הגבוהה והתעסוקה גבוהים יותר בקרב הנסקרים מאשר הממוצע בקרב האוכלוסייה הבדואית כולה.

תרשים 15: התפלגות מצב התעסוקה בקרב כלל המשיבים, %

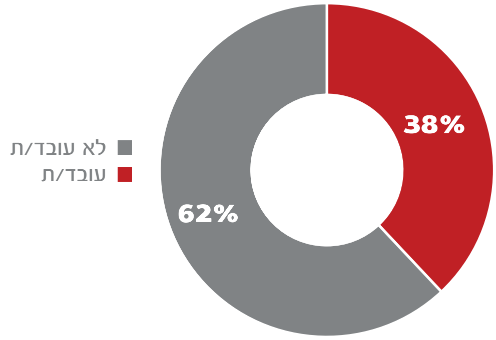

תרשים 16: התפלגות לימודים ועבודה מתוך קבוצת המועסקים, %

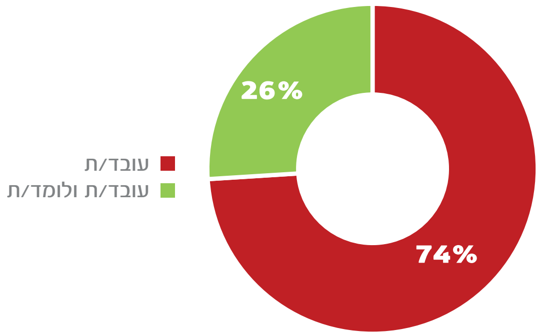

תרשים 17: התפלגות לימודים והתנדבות מתוך קבוצת הלא מועסקים, %

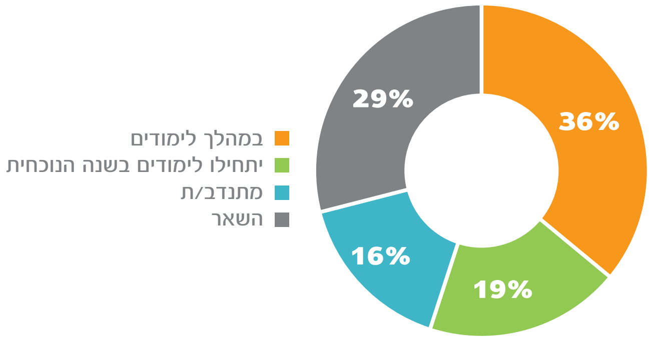

מאפיינים דמוגרפיים של הורי המשתתפים

בנוסף לנתונים לגבי הצעירים עצמם, נאספו נתונים לגבי השכלת הוריהם ומצבם הכלכלי. בתחום ההשכלה, נמצא כי לרוב האבות השכלה עד תיכונית (77%), עם או ללא תעודת בגרות מלאה, ל-23% השכלה אקדמית (כולל הנדסאים), ו-1% היו בוגרי סמינר או מכללה למורים. בקרב האימהות, ל-32% השכלה יסודית בלבד, ל-43% השכלה תיכונית (עם או בלי תעודת בגרות), ל-23% השכלה אקדמית ו-3% בוגרות סמינר או מכללה להכשרת מורים. שיעורי ההשכלה האקדמית בקרב ההורים במדגם הנוכחי גבוהים יותר משיעור האקדמאים באוכלוסייה הבדואית.

תרשים 18: התפלגות השכלת האב, %[103]

N=217

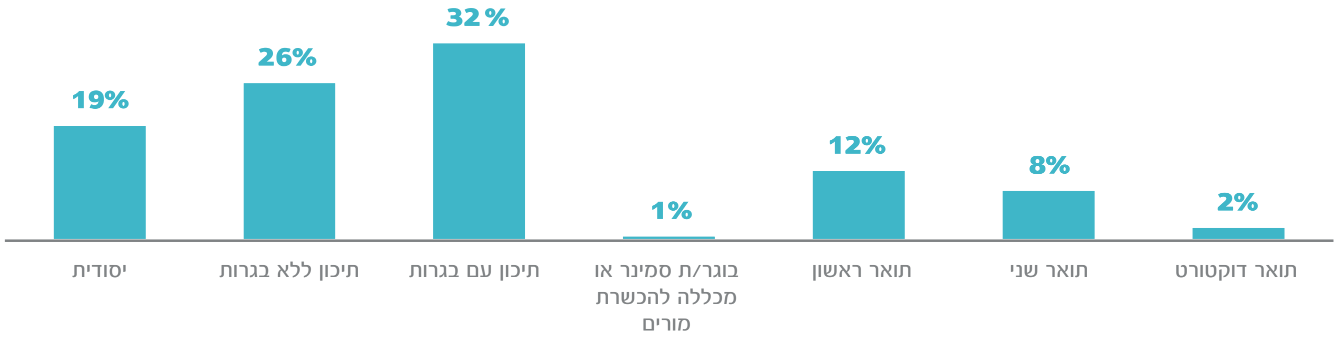

תרשים 19: התפלגות השכלת האם, %[104]

N=233

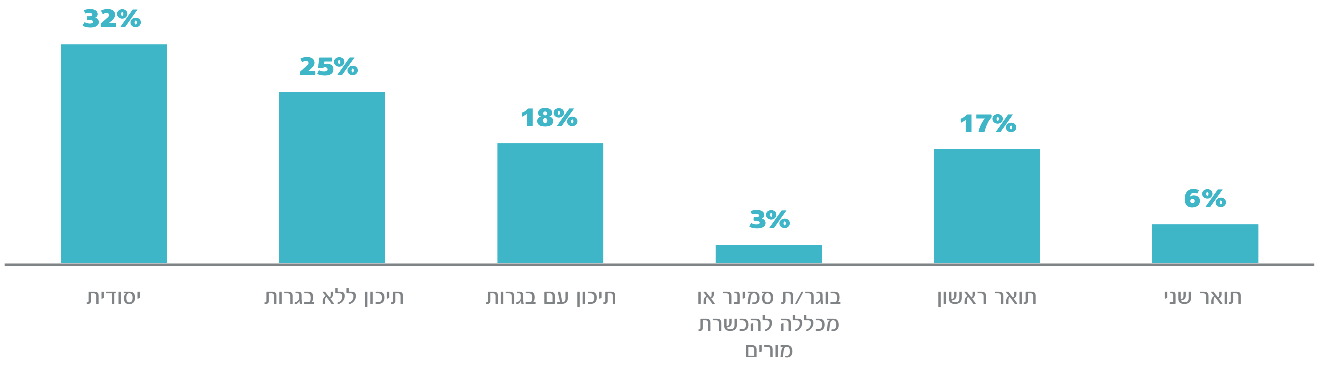

בתחום תעסוקת ההורים, מבין המשיבים (92% מכלל המדגם), 71% דיווחו שאבותיהם עובדים במשרה מלאה, 3% שאבותיהם עובדים במשרה חלקית ו–26% שאבותיהם אינם עובדים (מחפשים עבודה, יצאו לפנסיה או אחרים). לגבי מצב תעסוקת האימהות, 98% מכלל המשיבים ענו על השאלה, ומתוכם 71% דיווחו שאימהותיהם לא עובדות (מחפשות עבודה, יצאו לפנסיה או אחרות), 23% דיווחו שאימהותיהם עובדות במשרה מלאה, ו–6% דיווחו שאימהותיהם עובדות במשרה חלקית.

103 הנתונים מתייחסים למשיבים שידעו/הסכימו לענות על השאלה.
104 הנתונים מתייחסים למשיבים שידעו/הסכימו לענות על השאלה.

תרשים 20: התפלגות המצב התעסוקתי של האב, %[105]

N=230

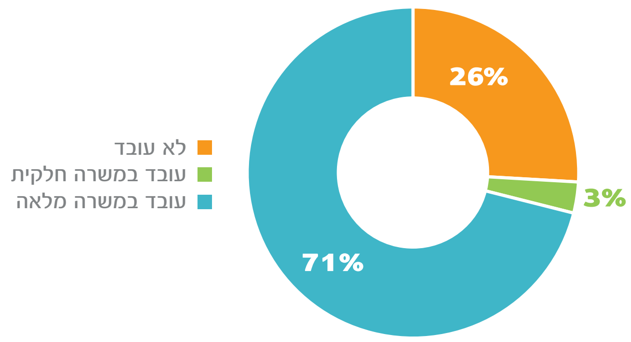

תרשים 21: התפלגות המצב התעסוקתי של האם, %[106]

N=245

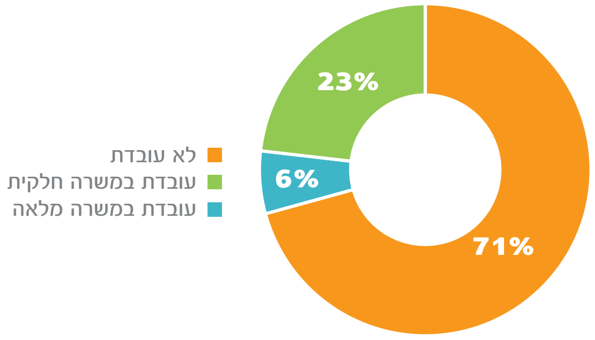

הצעירים הבדואים נשאלו גם על רמות ההכנסה של הוריהם. בתרשימים הבאים מוצגים נתוני ההכנסה של ההורים העובדים, ביחס להכנסה החודשית הממוצעת של גברים (כ-8800 ש"ח) ונשים (כ- 6200 ש"ח) מהחברה הערבית בגילאי העבודה (25-64), נכון לשנת 2018, שכן לא נמצאו נתונים כאלו לגבי האוכלוסייה הבדואית באופן ספציפי.[107] מתרשים 22 עולה כי ההכנסה של 78% מבין האבות העובדים דומה או מעל לממוצע ההכנסה החודשית של גבר ערבי. 22% דיווחו כי הכנסת אבותיהם היא מתחת או הרבה מתחת לממוצע זה. בקרב האימהות, כמחצית (49%) דיווחו על הכנסה מתחת לממוצע, 32% דיווחו על הכנסה ממוצעת או מעל הממוצע ו-18% על הכנסה הרבה מעל הממוצע.

105 הנתונים מתייחסים למשיבים שידעו/הסכימו לענות על השאלה.

106 הנתונים מתייחסים למשיבים שידעו/הסכימו לענות על השאלה.

107 נתוני תעסוקה ושכר בחברה הערבית בדגש על ענף ההייטק, נעם בוטוש, מרכז המחקר והמידע של הכנסת, 14.9.2020.

תרשים 22: התפלגות הכנסת האב מתוך קבוצת האבות העובדים, %[108]

N=133

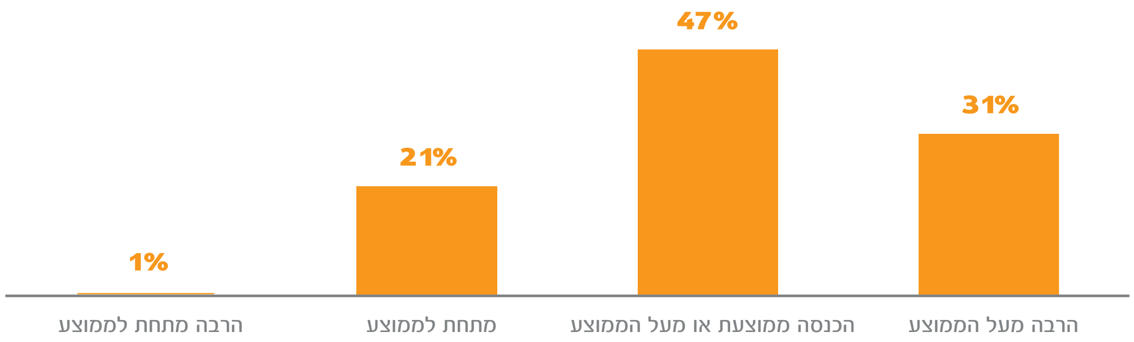

תרשים 23: התפלגות הכנסת האם מתוך קבוצת האימהות העובדות, %[109]

N=66

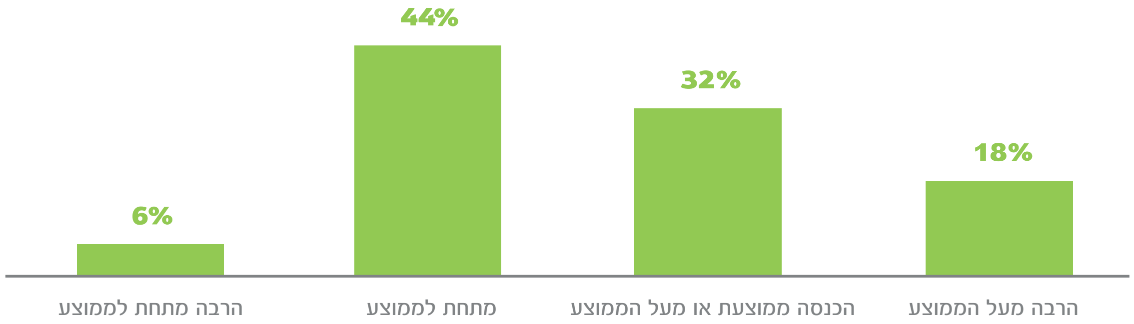

לסיכום נתוני ההשכלה, התעסוקה וההכנסה של הורי הצעירים שנסקרו, ניתן לראות כי המשפחות מהן הגיעו משתתפי המחקר מהוות אוכלוסייה חזקה יותר מבחינת תעסוקה והשכלה יחסית לאוכלוסייה הבדואית הכללית בנגב, כך שאף על פי שהמדגם נבנה כמדגם מייצג בהיבטים אחרים (גיל, מגדר וסוג היישוב), הוא אינו בהכרח מייצג את האוכלוסייה הכללית מבחינת תעסוקה והשכלה. הדבר נובע ממגבלות המחקר, כגון גודל המדגם ואילוצי לוחות זמנים, אך הוא גם יכול להוות אינדיקציה לקושי הכללי להגיע לאוכלוסיות ממצב סוציו-אקונומי נמוך יותר בתוך האוכלוסייה, למרות שימת הדגש על עבודה עם פעילים וארגונים מתוך החברה הבדואית עצמה.

108 הנתונים מתייחסים למשיבים שידעו/הסכימו לענות על השאלה.
109 הנתונים מתייחסים למשיבים שידעו/הסכימו לענות על השאלה.

2 | תפיסות לגבי שכיחות תופעות אלימות בחברה הבדואית

בחלק זה נבדקו תפיסות המשתתפים לגבי שכיחות מגוון תופעות של אלימות בחברה הבדואית. הנסקרים התבקשו לדרג בסקאלה שבין 1, "לא קיימת בכלל" ל-5, "קיימת במידה רבה", באיזו מידה לדעתם כל אחת מהתופעות קיימת בחברה הבדואית: אלימות נגד נשים/אלימות במשפחה, אלימות מינית (הטרדה מינית, תקיפה מינית, מעשים מגונים, אונס), בריונות ברשתות החברתיות (פייסבוק, טיקטוק, אינסטגרם וכדומה) ובאפליקציות מסרים (וואטסאפ, סיגנל, טלגרם וכדומה), עבירות ונזק רכוש, עבירות סמים (שימוש, אחזקה או סחר) וגביית דמי חסות.

מתרשים 24 עולה כי בממוצע, התופעה השכיחה ביותר לפי דיווחי המשתתפים הינה בריונות ברשתות החברתיות (4.1). שלוש תופעות אחרות קיבלו ציון מעל ל-3 (מתוך 5 כאמור): תופעת עבירות ונזק רכוש (3.8), עבירות סמים (3.5) וגביית דמי חסות ואלימות נגד נשים/במשפחה (3.4). התופעה שדורגה כנמוכה ביותר היא אלימות מינית (2.9), אולם גם היא קיבלה ציון מעל לממוצע (2.5 מתוך 5).

תרשים 24: "באיזו מידה לדעתך התופעה קיימת בחברה הבדואית בנגב?", ציון ממוצע

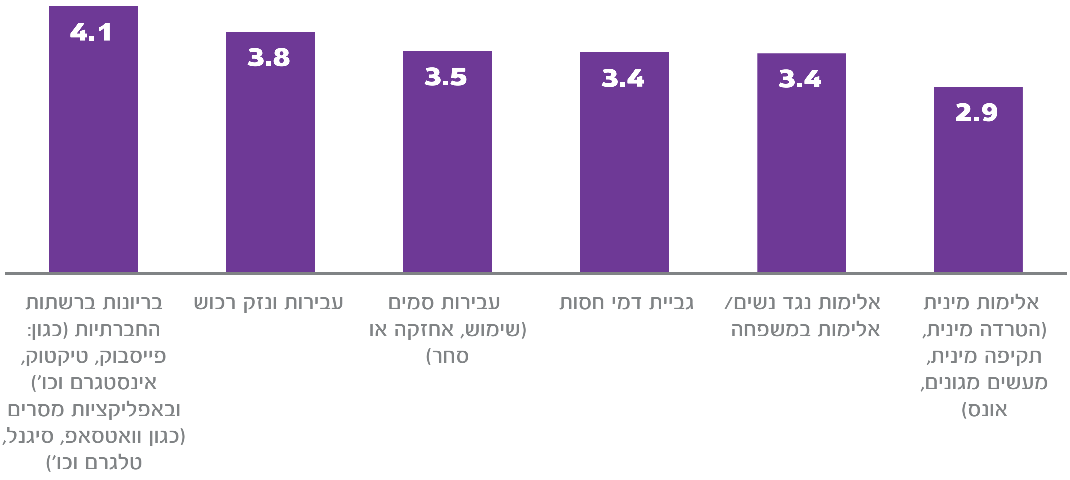

כאשר מסתכלים על הממוצעים ב**פילוח מגדרי**, מתקבלת תמונה שונה. לפי תרשים 25, בקרב בנות התופעות השכיחות ביותר הן בריונות ברשת עם ציון ממוצע של 4.3, ולאחר מכן אלימות נגד נשים/במשפחה, גביית דמי חסות ועבירות נזק ורכוש. בריונות ברשת מקבלת את הציון הממוצע הגבוה ביותר גם בקרב הבנים (4), אולם אחריה מגיעות עבירות נזק ורכוש ועבירות סמים. יתר על כן, נמצא כי בנות מדווחות יותר מבנים באופן מובהק על התופעות: אלימות נגד נשים/במשפחה, גביית דמי חסות ואלימות מינית, וכתוצאה מכך, ממוצע הדיווח הכללי (המחושב) של בנות היה גבוה באופן מובהק מזה של הבנים.

תרשים 25: "באיזו מידה לדעתך התופעה קיימת בחברה הבדואית בנגב?", לפי מגדר, ציון ממוצע

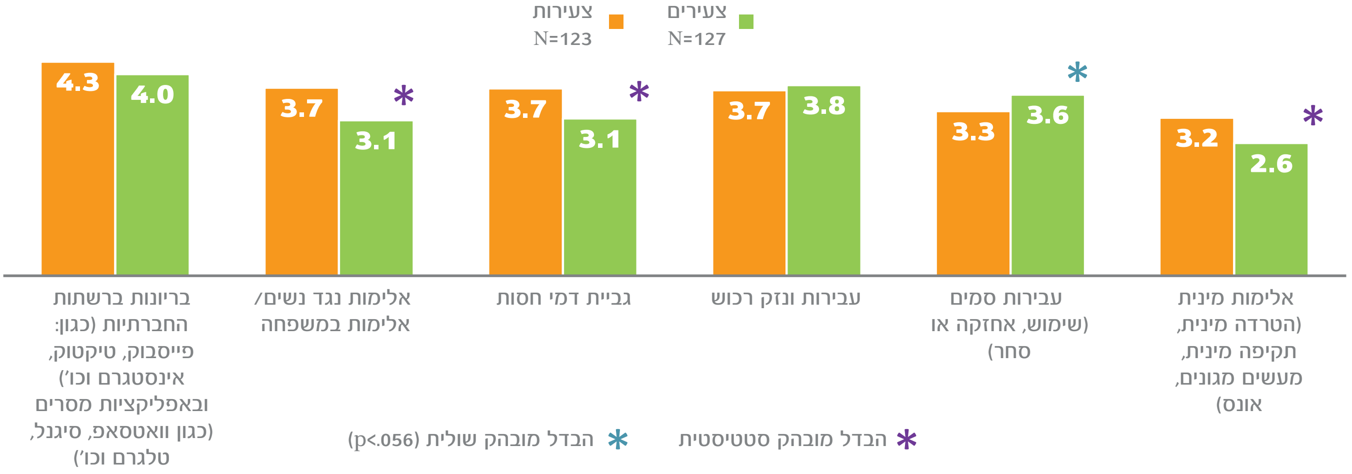

בנוסף, נערכו ניתוחים לבדיקת ההבדלים בין **תושבי היישובים המוכרים לתושבי היישובים הבלתי מוכרים** אך לא נמצאו הבדלים מובהקים בין הקבוצות.

בניתוח הממצאים **לפי רמות השכלת ההורים**, לא נמצאו הבדלים מובהקים בדיווח הכללי של משיבים על שכיחות תופעות בחברה הבדואית לפי רמת השכלת האם או האב, חוץ מאשר לגבי תופעת בריונות במדיה החברתית, אשר הדיווח עליה נמוך יותר בקרב משיבים להורים ברמות השכלה גבוהות יותר. כפי שעולה מתרשים 26, משיבים לאימהות עם השכלה אקדמית מדווחים פחות על בריונות במדיה החברתית (3.8), מאשר משיבים לאימהות עם השכלה או עם הכשרה להוראה (מעל 4). ניתן לראות מגמה דומה במבט השוואתי על השכלת האב, כאשר משיבים לאבות עם השכלה אקדמית מדווחים פחות על בריונות במדיה החברתית (3.8) משאר משיבים לאבות עם השכלה תיכונית ללא בגרות (4.3).

תרשים 26: תפיסת המשיבים את שכיחות התופעה "בריונות ברשתות החברתיות", לפי השכלת ההורים, ציון ממוצע

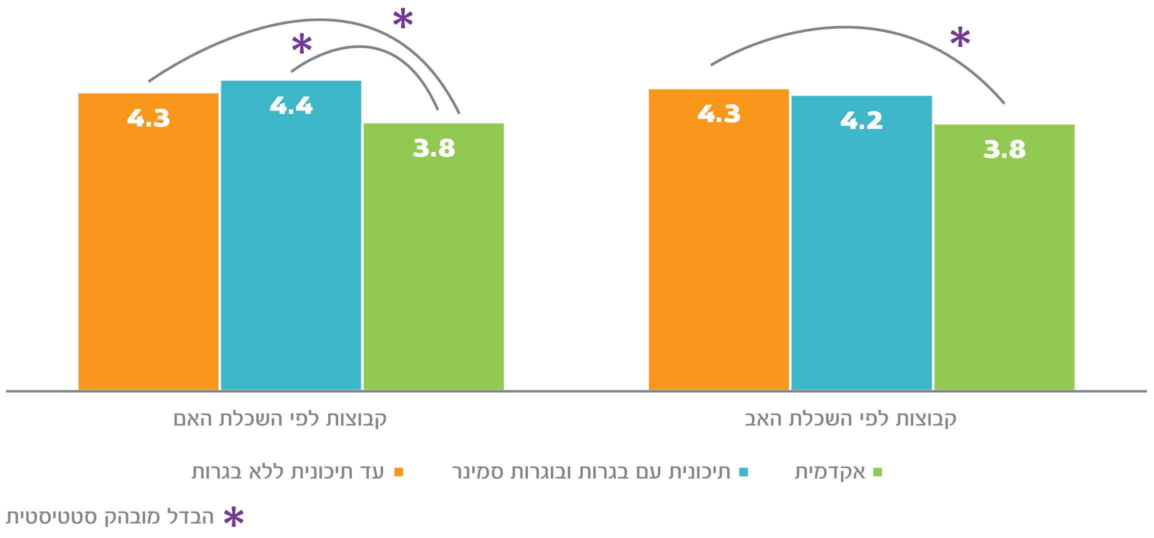

ממצאים מקבוצות המיקוד בנושא תופעות אלימות בחברה הבדואית

מן הדיונים בקבוצות המיקוד עלה כי למשתתפים הייתה מידת חשיפה רבה למקרי אלימות. ברוב המקרים, היה זה מקרה אשר קרה לקרוב משפחה, אדם מהיישוב או אדם בסביבה הקרובה, ושהשפיע על חייהם של המשתתפים. במקרים אחרים, סיפרו המשתתפים על מקרים אישיים שקרו להם, הן של מעורבות אקטיבית (תוקפן, צד בסכסוך וכדומה) והן של מעורבות פסיבית (כגון צופה מהצד). המקרים שנדונו כללו סוגים שונים של אלימות, בין אם זו אלימות מילולית, חוויות בריונות, אלימות פיזית, מקרים המערבים שימוש בנשק קר או חם, ואף רצח, והם התרחשו במגוון הקשרים: סכסוכים בין משפחות, אלימות בתוך המשפחה, בתוך בתי הספר, על רקע גזעני, אלימות ממסדית ועוד. כאמור לעיל, בסקר הכמותי, בין התופעות השכיחות ביותר בחברה הבדואית בנגב נמנו בריונות במדיה החברתית, עבירות נזק ורכוש, עבירות סמים, ולפי דיווחי הצעירות גם אלימות בתוך המשפחה או המופנית נגד נשים. תופעות אלו עלו גם מתוך קבוצות המיקוד.[110]

- <u>אלימות במדיה חברתית</u>: רבים מהמשתתפים סיפרו שהיו עדים למקרים בהם נעשה שימוש לא הולם ושלא בהסכמה בתמונות של אנשים (נשים וגברים כאחד). במקרים מסוימים היו אלה בחורים אשר סחטו בחורות לאחר שאלו שלחו להם תמונות אישיות במהלך התכתבות או קשר במדיה החברתית, במקרים אחרים, מדובר היה בבחורים שהפיצו תמונות בחורים אחרים אחרי שעברו עריכה, בתור לעג או הקנטה.

> "זה קרה לי, לקחו תמונה שלי מאתר והוסיפו עליה משהו לא טוב והפיצו אותה [...] עד עכשיו אני מחפש על האדם שעשה את זה ואני לא מוצא אותו [...] אם הייתי תופס אותו, או אם אני תופס אותו עכשיו, אני יכול להרוג אותו או לקטוע לו את היד! זה מאוד מביך!"
>
> משתתף בן 17 מתל שבע

במקרים אחרים סופר על בחורים שצילמו צעירות שלא הכירו ברחוב או במקום ציבורי כלשהו, והפיצו את תמונותיהן, דבר שלעיתים הוביל לעימותים אלימים כפי שסיפרה משתתפת בת 18 מרהט: "בשנה שעברה, בחג, קרתה מלחמה בכיכר בגלל שאנשים מחוץ לרהט הגיעו וצילמו תמונות של בחורות מתוך רהט [...] הם הבעירו מכוניות [...] ואני זוכרת שבאותו חג ובחג שלאחריו אף אחד לא נכנס לרהט". מקרה אחר שנזכר בחלק ניכר מן הקבוצות היה חשבון באפליקציית טיקטוק של אדם המכנה עצמו "בטוט" ("ברווזון" בתרגום חופשי) שנהג לצלם נשים צעירות בבאר שבע בתחנות אוטובוס, בדרכן אל או מהלימודים בדרך כלל. לדבריה של משתתפת בת 18 מרהט: "[...] כשראיתי את הבחור שמפיץ את [התמונות של] הבנות בטיקטוק פחדתי והתחלתי תמיד לשים מסכה [על הפנים], השם שלו הוא 'בטוט', הוא מפיץ תמונות של בנות בטיקטוק כשהן יושבות בתחנות אוטובוס, הוא אומר שהוא הזהיר [שמי שתהיה בבאר שבע תצולם] ושהוא ימשיך להפיץ תמונות של בנות". מן השיח שעלה בקבוצות בהקשר זה ברור כי למרות השינויים שחלים בחברה הבדואית בשנים האחרונות, וביניהם העלייה ביציאה של נשים ללימודים על תיכוניים ולשוק העבודה, נושא עצמאות האישה בתנועה נותר רגיש ביותר. במסגרת זו, עצם הצילום של הנשים העלה במשתתפים ובמשפחותיהם כעס כלפי האחראי על כך ותחושה של חוסר ביטחון אישי, אפילו בפרקטיקות יומיומיות כמו לימודים או עצם יציאת האישה מהבית באופן עצמאי.

110 למרות שתופעות של אלימות במדיה החברתית, השחתת רכוש וסמים קיימות בכלל יישובי הנגב הבדואים, הדיון בהן בקבוצות נכח יותר בקרב משתתפים מהיישובים רהט ותל שבע, כפי שניתן לראות מהציטוטים בפרק זה.

مشترك (تل السبع، 17): " صارت معي انا .. اخذوا لي صورة من موقع وركبوا لي عليها شيء مش كويس ونشروها... للحين بدور على الشخص الي سواها ومش لاقيه... وفساعتها لو مسكته او الحين لو مسكته ممكن اني اقتله او اقطع ايده!... هذا الشيء محرج...!"

مشتركة (رهط، 17): "على العيد قبل سنة صارت حرب في الدوار بسبب انه في ناس من برا رهط صوروا بنات من جوا رهط... وحرقوا سيارات بتذكر انه صوروا بنت من رهط وبهذا االعيد وبالعيد الي بعده ما حد فات رهط."

شتركة (رهط، 18): "[...] لما شفت الشاب الي بينشر على البنات على التيك توك صرت اخاف وبضلني احط الكمامة، اسمه بطوط وبينشر صور بنات على التيك توك بيكونن قاعدات في محطات الباص وبيقول قد اعذر من انذر وانه راح يضله ينشر صور بنات..."

- <u>השחתת רכוש</u>: בקבוצות המיקוד נאמרו משפטים כגון, "כשאנחנו רבים עם משפחה אחרת, אנחנו שוברים להם את החנויות" (משתתפת מרהט, 17), או "...כשיש קטטה אז במקום שתהרוג מישהו אתה משחית דברים" (משתתפת מרהט, 17). במקרים אחרים דווח על התנהגויות השחתה של רכוש ציבורי "כשאת הולכת בתוך האוטובוס, אין מקום לשבת בגלל שאין כיסאות [שהושחתו], והסיבה היא ילדים" (משתתפת מרהט, 17). משתתפת בת 17 מרהט הזכירה את הפארק של רהט "לכי לפארק של רהט ותראי איך הוא עכשיו, בהתחלה הוא היה יפה מאוד אבל עכשיו החריבו אותו". במקרים אחרים, השחתת רכוש נתפסה כאקט הפגנתי של כעס כלפי המדינה, כפי שסיפר משתתף בן 17 מתל שבע: "בזמן ההפגנה בחודש מאי האחרון הם [הבחורים] רצו להרוס אוטובוסים, אבל הגיע מישהו ומנע מהם להרוס אותם [כדי] שהם [האוטובוסים] לא ייִמָּנעו מלהגיע בעתיד לתל שבע ותפסיק להיות בו תחבורה...".

مشتركة (رهط، 17): "لما بنكون متقاتلين مع عائلة ثانيه بنكسر الهم دكاكينهم."

مشتركة (رهط، 17): "زجاج السيارات يعني لما بتصير في طوشة مش تقتل واحد بتصير تخرب."

مشتركة (رهط، 17): "كمان لما بتمرقي من مقعد الباص ما بتلاقي ولا محل تقعدي فيه لان ما في كراسي والسبب هو الاولاد."

مشتركة (رهط، 17): "امشي على المنتزة تبع رهط شوفي كيف هو الحين ... بالاول سووه كثير حلو ولكن الحين خربوه."

مشترك (تل السبع، 17): وقت المظاهرة فشهر 5 كانوا ودهم يكسروا الباصات بس جاء واحد الي منعهم انهم يكسروهن [...] جاء واحد وقالهم بلاش بكرا ما يقبلوا يرجعوا على التل ويبطل فيه مواصلات ومنعهم انهم يكسروهن."

- <u>סמים</u>: נושא הסמים עלה בקבוצות מסוימות יותר מאחרות. בקבוצות בהן הנושא נדון, משתתפים דיווחו כי הם יודעים על הימצאות של סמים ביישוביהם, ודובר בעיקר על גידול מריחואנה. באחת מקבוצות הנוער, חלק מהמשתתפים - שלושה בנים ובת אחת בני 15 מרהט - אף הזכירו מיקומים בהם נמצאו בתי גידול: "על גגות", "בחממות בין הפרחים", "מתחת לאדמה", ו"בבתי ספר". משתתף בן 17 מרהט סיפר שהיה עד למקרה בו "המשטרה תפסה סוחר [...] ולקחה אותו".

"כל השכנים שלנו סוחרים במריחואנה והדבר רגיל וידוע אצלנו."
משתתפת בת 16 משגב שלום

> מشترك (رهط، 15): "على السطح".
> مشترك (رهط، 15): "بيجي بيزرع له شتله بين الورد زي دفيئة..".
> مشترك (رهط، 15): "هذاك الدور لقيوا مزروع تحت الارض..".
> مشتركة (رهط، 15): "في مرات في مدارس بيكونوا زارعين".
> مشتركة (شقيب السلام، 16): "كل جيرانا تجار حشيشه والشي عادي ومعروف عندنا.."
> مشترك (رهط، 17): "[...] مرة جت الشرطة مسكت واحد بيتاجر وانا شفت الشيئ بعيني واخذوه".

- <u>אלימות במשפחה ונגד נשים</u>: בשונה משאר תופעות האלימות, נושא האלימות בתוך המשפחה וכלפי נשים עלה מעט בקבוצות, גם כאשר המשתתפים נשאלו על כך ישירות. ניכר היה שהנושא אינו מדובר בפתיחות וכי ישנה רגישות רבה סביבו. במקרים בהם הנושא עלה היו אלה צעירות שהעלו אותו, ולא צעירים. מגמה זו עולה בקנה אחד עם ממצאי הסקר הכמותי, בו ניתן לראות שהצעירות הבדואיות דיווחו על התופעה בשכיחות גבוהה יחסית - ביחס לשאר התופעות וכן ביחס לצעירים בנים. הדבר אינו מפתיע, לאור זאת שנשים הן לרוב הקורבן לסוג זה של אלימות. משתתפת בת 18 מרהט שיתפה בכנות בסבלה האישי: "מאז שהייתי קטנה סבי הכה אותי, אבי נהג להגיד לי שזה רגיל [נורמלי], 'זה סבא שלך'. לפני הקורונה קרה מקרה בו הוא הכה אותי על ראשי, ועברנו לבית [אחר], למרות שאין בו לא חלונות ולא דלתות אבל לא יכולנו לשאת את הקיפוח ועזבנו [...] אמי סבלה הרבה קיפוח ובגללם [משפחת הסבא] היא הפילה היריון [...] הם המשפחה שלי, למה הם מתנהגים כך ועושים קיפוח ועוול כזה?... אמי אמרה שהכו אותה, מזה עשרים שנים היא שותקת אני לא יודעת למה היא שותקת כשהם הכו והשפילו אותה, היא הלכה לפסיכולוג בגללם, היא אמרה 'אני לא ארשה לסבך להתנהג איתך כפי שהתנהג איתי', וזהו, עזבנו."

> مشتركة (رهط، 18): "انا وانا صغيرة لما جدي كان يجي جدي يضربني ابوي كان يقول عادي هذا جدكي وقبل الكورونا صارت قصة ضربني على راسي، ومشينا على البيت (بيت آخر) مع انه ما فيها لا شبابيك ولا بيبان وما قدرنا نتحمل الظلم وهاجرنا [...] صحيح امي تحملت الظلم كل هالمدة وبسببهم كمان سقّطت الحمل وما اتحملنا وهاجرنا كل المدة هيذي ظلم... [...] هم عائلتي ليش بيتصرفوا هيك وبيسووا ظلم هيك... لما امي قالت انها ضربوها من 20 سنة وهي ساكته عشانا مش عارفه ليش سكتت... لما ضربوها وهانوها وهي ساكته ومشت على عامل نفسي بسببهم وقالت ما بدي اخلي جدك يسووي فيكي زي مسوا فيا وخلص هاجرنا."

3 | תפיסות שייכות ותחושת ביטחון

בחלק זה נבדקה תפיסות השייכות של המשיבים למעגלי חייהם השונים וכן תחושת הביטחון האישי שלהם. המשיבים נתבקשו להגיד באיזו מידה הם מסכימים בסולם שבין 1, "לא מסכים בכלל" ל-5, "מסכים מאד" להיגדים הבאים:

- אני מרגיש/ה שייכות לכלל החברה הבדואית בנגב
- אני מרגיש/ה שייכות למשפחה המורחבת (חמולה) שלי
- כשפוגעים במישהו מהשבט שלי אני מרגיש/ה שפגעו בי
- כשאני נמצא/ת ביישוב המגורים שלי, אני מרגיש/ה בטוח/ה

בתרשים 27 ניתן לראות שהמשיבים מדווחים על רמות שייכות גבוהות יותר (ממוצע של 4.6) למשפחה המורחבת/החמולה ביחס לרמות השייכות לכלל החברה הבדואית (עם ממוצע של 3.8). על אף החשיפה הגבוהה שתוארה לעיל לתופעות של אלימות, תחושת הביטחון שדיווחו המשיבים ביישוב המגורים שלהם גבוהה יחסית, עם ציון ממוצע של 3.8, דיווח שעשוי להיות מושפע מאופן המחייה בתוך היישובים הבדואים, כאשר בדרך כלל היישוב או השכונה כוללים בעיקר את המשפחה המורחבת. כך, גם במקרים של היישובים הגדולים יותר, משפחות מאותה החמולה נוטות להתגורר אחת ליד השנייה, מה שעשוי להשרות תחושת ביטחון בקרב הצעירים.

תרשים 27: "אנא ציינ/י עד כמה את/ה מסכים/ה עם ההיגדים הבאים", ציון ממוצע

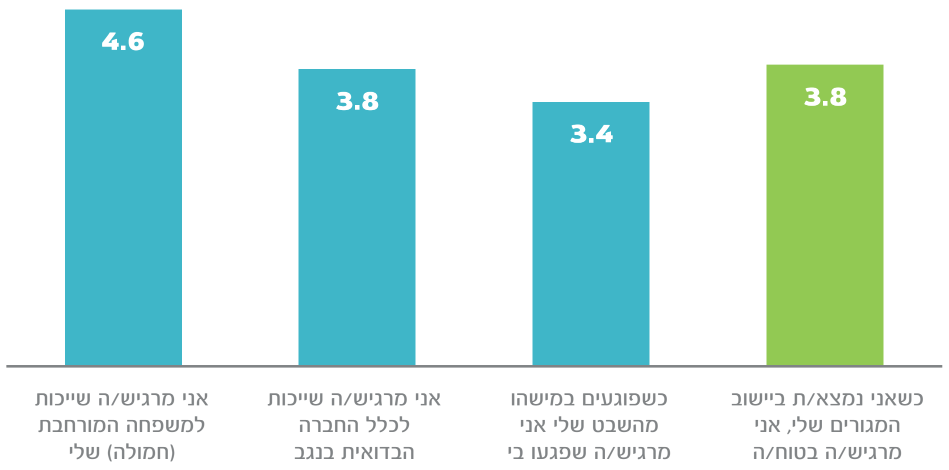

בפילוח על פי מגדר לא נמצאו הבדלים מובהקים מלבד לגבי השייכות לכלל החברה הבדואית, שם צעירות דיווחו על תחושת שייכות נמוכה יותר מצעירים. ייתכן כי הדבר נובע מכך שצעירים נוטים לצאת ולהתערות בחברה הכללית יותר מצעירות, שלעיתים קרובות נוטות להישאר בסביבות המשפחה והיישוב.

תרשים 28: "אנא ציינ/י עד כמה את/ה מסכים/ה עם ההיגדים הבאים", לפי מגדר, ציון ממוצע

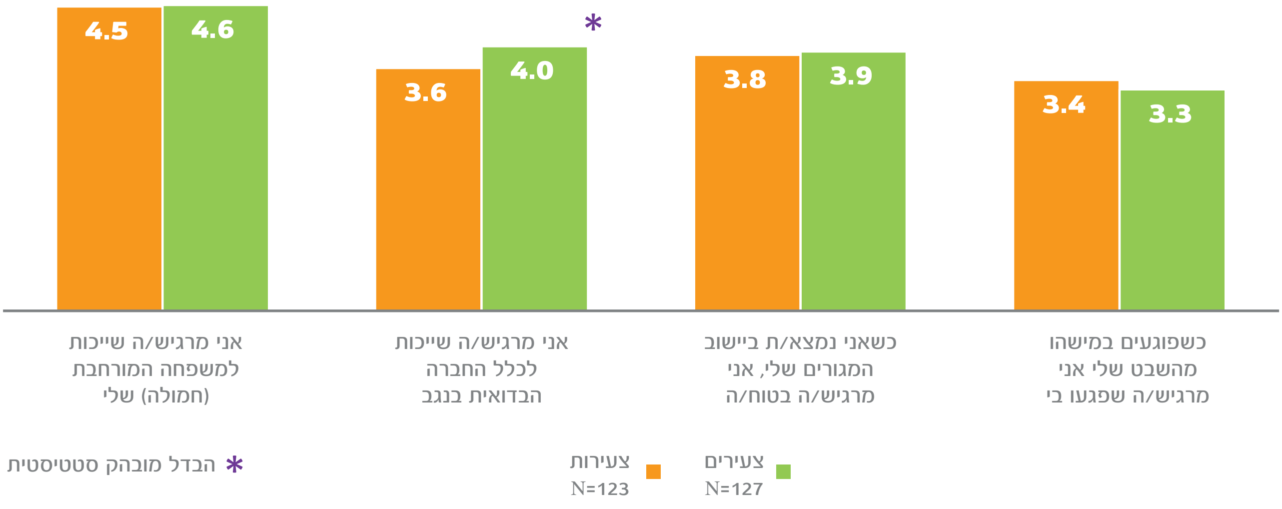

מבט על הנתונים לגבי תפיסות השייכות ותחושת הביטחון בפילוח לפי ישובים מוכרים ובלתי מוכרים בתרשים הבא מתאר הבדלים מינוריים ולא מובהקים סטטיסטית. ממצא זה נראה חשוב ביותר שכן ניתן היה להניח כי בישובים המוכרים ובעיירות הבדואיות תהיה תחושת ביטחון רבה יותר, או אולי תחושת שייכות למעגלים רחבים יותר - אך עולה שלא כך הוא המצב ומציאות החיים בכל סוגי היישובים הבדואים דומה למדי.

תרשים 29: "אנא ציינ/י עד כמה את/ה מסכים/ה עם ההיגדים הבאים", לפי ישובים מוכרים ובלתי מוכרים, ציון ממוצע

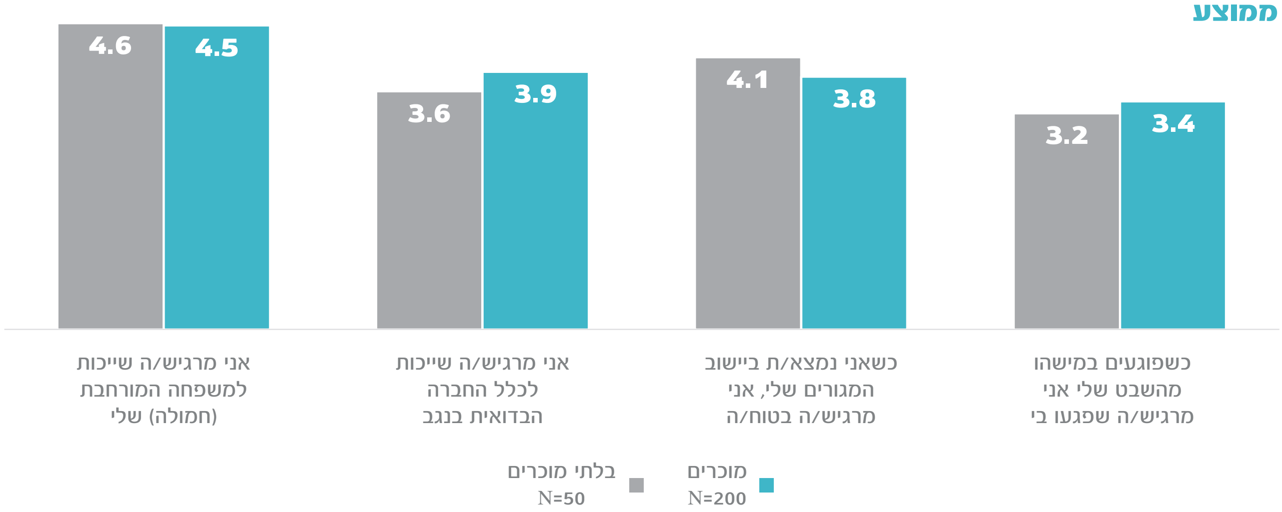

4 | אמון במוסדות המדינה

בחלק זה נבדקה עמדת המשתתפים במדגם בנוגע לאמון שהם רוכשים למוסדות מדינה שונים. המשיבים התבקשו להגיד באיזו מידה יש להם אמון בכל אחד מהמוסדות הבאים - מערכת בתי המשפט, המשטרה, הרשות להסדרת הבדואים בנגב והמועצה המקומית או העירייה, בסולם שבין 1, "אין לי אמון כלל" ל-5, "יש לי אמון מלא".

מתרשים 30 עולה כי מחד, רמות האמון של המשיבים בכל מוסדות השלטון שנבחנו נמוכות יחסית, אולם על רקע המתחים ומציאות החיים של החברה הבדואית שנסקרו לעיל, ניתן לראות בהן רמות אמון גבוהות מהמצופה. בעוד רמות האמון הממוצעות במשטרה, ברשות להסדרת הבדואים בנגב ובמועצה המקומית/עירייה הן דומות ונמוכות יותר - נעות בין 2 ל-3, כאשר 2 מציין "יש לי מעט אמון" ו-3 מציין "יש לי אמון מסוים", רמת האמון של המשיבים במערכת בתי המשפט היא מעט יותר גבוהה, ועומדת על ממוצע של 3.1.

תרשים 30: "אנא ציינ/י את רמת האמון שיש לך במוסדות הבאים", ציון ממוצע

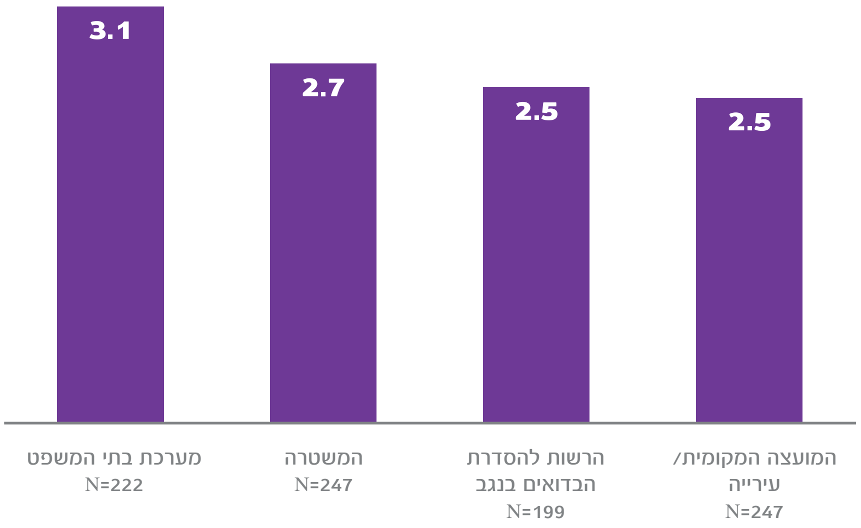

בתרשים הבא נבחנו אחוזי המשיבים שענו כי אין להם כלל אמון או שהם בעלי אמון מועט בלבד (1 ו-2 בסולם של 1-5). ניתן לראות כי כמחצית מהמשיבים על שאלת האמון במוסדות המדינה מעידים כי רמת האמון שלהם במשטרה, ברשות להסדרת הבדואים בנגב ובמועצה המקומית/עירייה הן נמוכות מאוד. כאמור, מערכת בתי המשפט יוצאת דופן בהקשר זה – רק רבע מהמשיבים העידו על רמת אמון נמוכה בה.

תרשים 31: המשיבים שהעידו כי אין להם אמון כלל או יש להם מעט אמון (בחרו 1-2 בסקאלה שבין 1 ל-5), %[111]

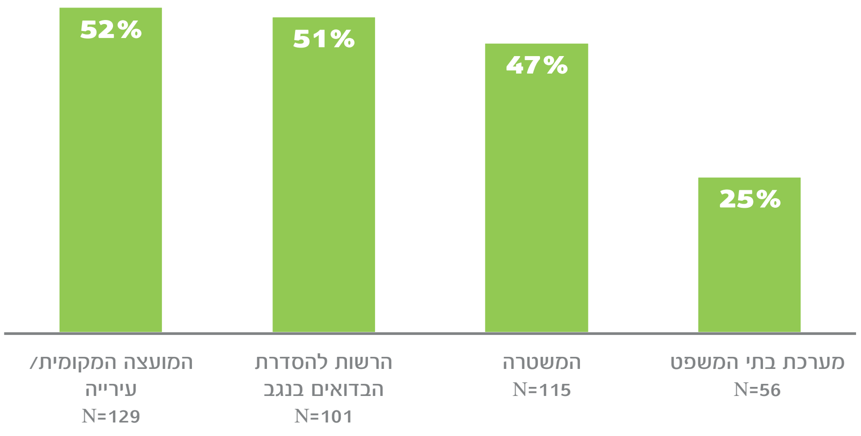

20% מהמשתתפים השיבו "לא יודע/ת" לגבי מידת האמון שהם רוכשים לרשות להסדרת הבדואים בנגב – זהו נתון גבוה יחסית לגופים אחרים שנבדקו. מעניין לראות כי לצד האמון הגבוה יחסית שדווח לגבי מערכת בתי המשפט ביחס למוסדות האחרים, 11% מהנסקרים השיבו "לא יודע/ת" לגבי רמת האמון שלהם במערכת המשפט, נתון זה היה גבוה יחסית לאלה שהשיבו כך ביחס למשטרה ולמועצה המקומית/עירייה, אשר עמד על אחוז אחד בלבד (תרשים 32).

111 הנתונים מתייחסים למשיבים שידעו/הסכימו לענות על השאלה.

תרשים 32: המשיבים שענו "לא יודע/ת" לשאלת רמת האמון במוסדות המדינה, %

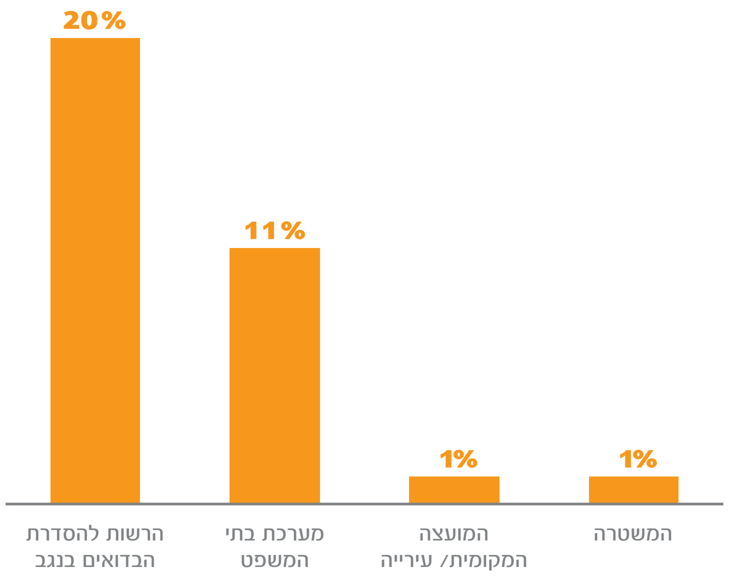

בפילוח על פי מגדר, נמצאו הבדלים מובהקים בין צעירים לצעירות בניתוח של ממוצע רמת האמון בכל אחד מארבעת המוסדות בנפרד, כך שרמת האמון שדיווחו הצעירות גבוהה יותר באופן מובהק מזו שדיווחו הצעירים, כפי שניתן לראות בתרשים 33.

תרשים 33: "אנא ציין/י את רמת האמון שיש לך במוסדות הבאים", לפי מגדר, ציון ממוצע

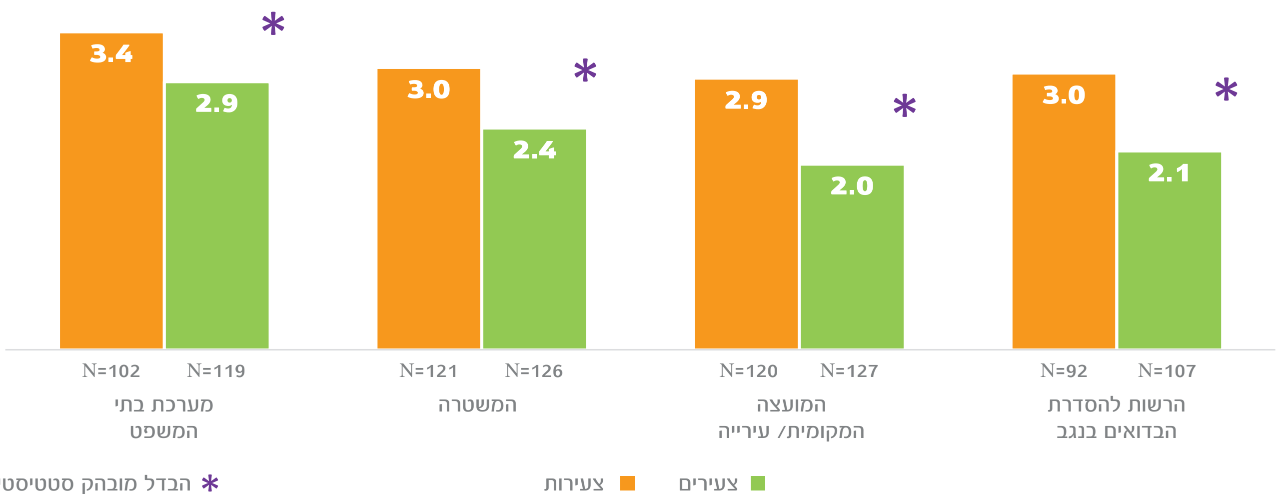

בפילוח ממוצע רמות האמון במוסדות המדינה של המשיבים לפי חלוקה לישובים מוכרים ובלתי מוכרים עולה כי בקרב תושבי הישובים המוכרים רמת אמון מעט גבוהה יותר מאשר תושבי הישובים הבלתי מוכרים, הבדל זה נמצא מובהק סטטיסטית, כפי

שניתן לראות בתרשים 34. בתרשים 35 ניתן לראות כי בניתוח רמת האמון בכל מוסד בנפרד, קיימת מגמה דומה - תושבי הישובים המוכרים מביעים אמון רב מעט יותר מאשר תושבי הכפרים הלא מוכרים, אך הבדלים אלו אינם מובהקים. גם כאן, נראה כי התפיסות ומציאות היומיום ברהט, בעיירות, בכפרים מוכרים ובכפרים הבלתי מוכרים דומה מאוד.

תרשים 34: רמת אמון במוסדות המדינה, לפי ישובים מוכרים ובלתי מוכרים, ציון ממוצע כללי

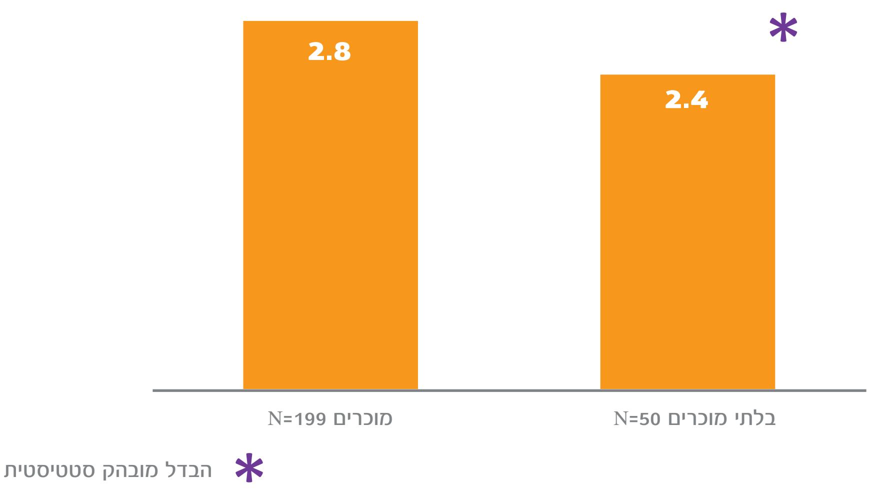

תרשים 35: "אנא ציינ/י את רמת האמון שיש לך במוסדות הבאים", לפי ישובים מוכרים ובלתי מוכרים, ציון ממוצע

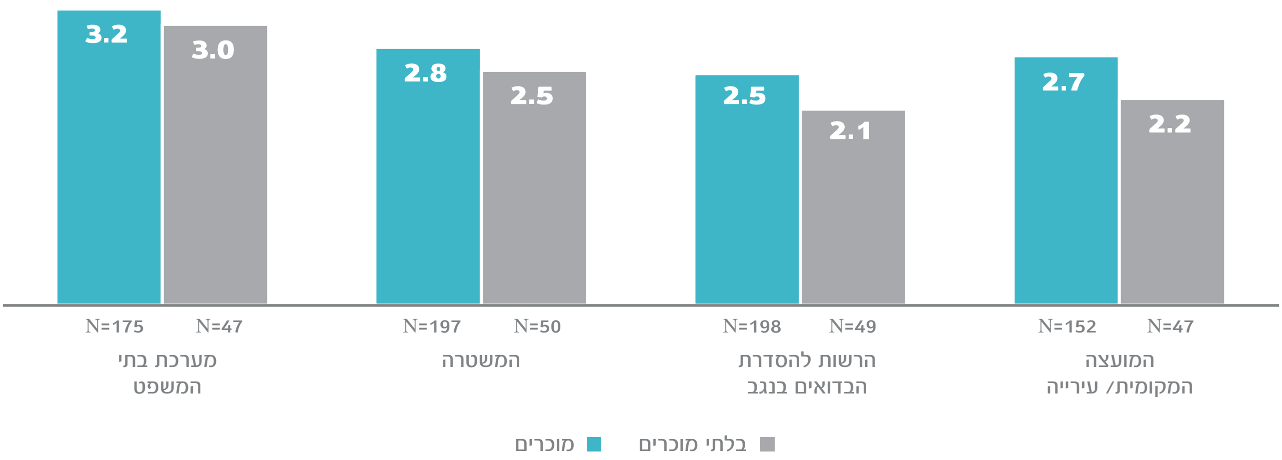

בפילוח על פי הכנסת האב, בתרשים 36 מעניין לראות כי קיים יחס הפוך בין רמת ההכנסת האב לרמת האמון במוסדות המדינה, כך שככל שרמת ההכנסה נמוכה יותר, כך רמת האמון הממוצעת הכללית במוסדות המדינה עולה. ההבדל מובהק

סטטיסטית נמצא רק בין שתי קבוצות הקצה. בתרשים 37 ניתן לראות כי מגמה זו חריפה במיוחד בהתמקדות ברמת האמון שנותנים המשיבים ברשות להסדרת הבדואים - ציון ממוצע של 3.3 למשיבים שלהם אבות בעלי הכנסה נמוכה, ציון 2.6 למשיבים שלהם אבות בעלי הכנסה ממוצעת וציון 1.9 בלבד למשיבים שלהם אבות בעלי ההכנסה הרבה מעל לממוצע. גם כאן ההבדל בין קבוצות הקצה מובהק סטטיסטית. יתכן ומשמעות הדבר היא שככל שהצעירים באים ממשפחות משכילות יותר, רמת המודעות החברתית-פוליטית שלהם גבוהה יותר, והביקורתיות על מוסדות המדינה עולה בהתאם.

תרשים 36: רמת אמון במוסדות המדינה, לפי רמת הכנסת אב, ציון ממוצע כללי[112]

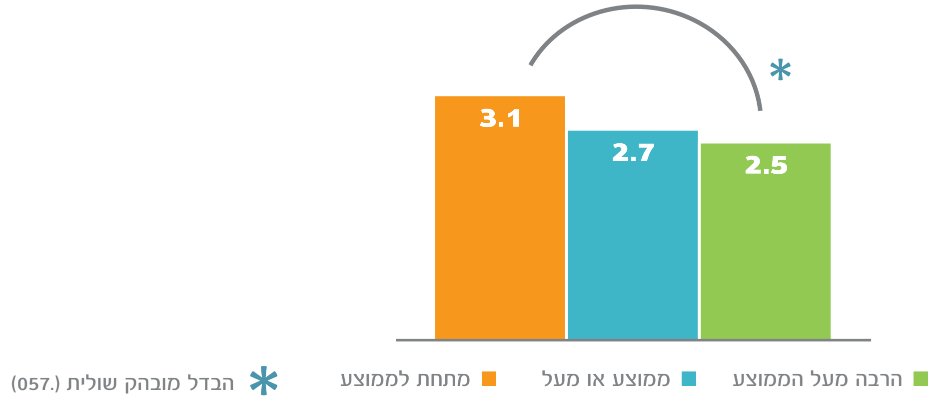

תרשים 37: "אנא ציין/י את רמת האמון שיש לך ברשות להסדרת הבדואים", לפי רמת הכנסת אב, ציון ממוצע

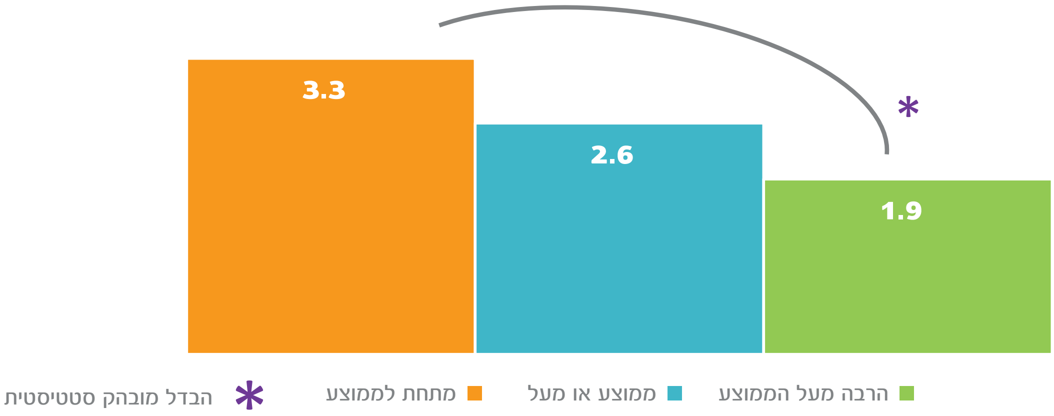

112 הכנסת אב ואם חושבו מתוך קבוצת האבות והאימהות העובדים והמובטלים (כולל הכנסה מעבודה ומקצבאות, ללא מי שיצאו לגמלאות. כמוזכר לעיל, בפילוחים אחרים (למשל לפי הכנסת האם), לא נמצאו הבדלים מובהקים.

ממצאים מקבוצות המיקוד בנושא יחס למוסדות המדינה

- משטרת ישראל: כאמור לעיל, בסקר הכמותי, כמחצית מהמשיבים דיווחו כי אינם נותנים אמון (או נותנים אמון מועט) במשטרה, והתמונה שעלתה מתוך קבוצות המיקוד הייתה אף חמורה יותר. רוב המשתתפים הביעו חוסר אמון וחוסר שביעות רצון ביחס לעבודת המשטרה בכל הנוגע לאלימות ופשיעה בחברה הבדואית בנגב. מדברי המשתתפים ניתן להסיק כי לתפיסתם, המשטרה אינה לוקחת תפקיד פעיל באכיפת החוק ואינה משתמשת באמצעים שברשותה להילחם באלימות, נהפוך הוא, המשתתפים חשים כי המשטרה נותנת לה יד ונוקטת עמדה מכוונת המובילה להתגברותה בתוך החברה הבדואית והערבית. כפי שתיארה זאת משתתפת בת 18 מחורה: "היהודים שמחים שיש הרג בין הערבים לבין עצמם [...] הם [המשטרה] מגיעים אחרי שהקטטה כבר נגמרה [...] הם רק נותנים דוחות תנועה ודוחות על מסכות."

> "[...] האמת היא שיש תפקיד למשטרה, היא משרה ביטחון אבל לפעמים היא לא מתערבת כלל [...] כשיש תאונות דרכים בפעם שעברה הרמזור לא עבד ואילולא המשטרה הרבה תאונות היו קורות [...] אבל בכל מה שקשור לפשיעה בחברה הערבית היא הרימה את ידיה לחלוטין."
>
> משתתפת בת 18 מחורה

משתתפת אחרת בת 18 מהכפר מולדה, הביעה עמדה דומה: "בכל יישוב יש כמות מסיבית של נשק, והמדינה מתירה זאת, היא בוודאות יודעת על קיומו [...] למשל כשאחת המשפחות הורגת מישהו הם יודעים שהמשפחה הולכת לנקום אבל לא עושים כלום בנידון [...] גם בדואים גם פלאחים [...] הם [המדינה] שמחים שהם הורגים אחד את השני, כי זה גורם לכך שלא נהיה מאוגדים ואם אנחנו מאוגדים זה חורה למדינה".

> "אני מרגישה שהמשטרה מזניחה את תפקידה ואינה ממלאת אותו כמו שצריך [...] כשהם באו להרוס אצלנו בתים אני רואה שהם באים עם הרבה כוחות [...] המשטרה מייצגת את השלטון וכשהם רוצים לעצור את הבעיות הם יכולים אבל הם לא מעוניינים."
>
> משתתפת בת 18 מאום-בטין

רבים מהמשתתפים הביעו תחושת תסכול מאי-השוויון בין היישובים הבדואים בנגב לשכניהם היהודים בכל הקשור לזמן שלוקח למשטרה להגיע במהלך אירוע אלים ולאופן ההתמודדות עמו: "מה שקרה אתמול בבאר-שבע [רצח הצעיר אחמד אלג'רג'אווי בבית קפה ג'יראן בבאר שבע] לו היה קורה בתל שבע לא היו מגיעים כל אנשי המשטרה האלו [...] הם פחדו שמי שנורה היה יהודי או שאדם יהודי נפגע מאותו ירי [...] וסגרו את כל באר שבע. אם מי שנורה היה מתל שבע הם היו באים לקחת טביעות אצבעות ואת המת והולכים" (משתתף מתל שבע, בן 17). משתתפת אחרת בת 17 מתל שבע העירה: "זו גזענות, והם שמים אותה תחת הטענה של פחד מלהיכנס [ליישוב] או להיות מעורבים [באירוע], זה תירוץ".

> مشتركة (قرية مولداه، 18): "كل بلد بيكون عندها كمية سلاح رهيبة والدولة بتسمع فيها واكيد بتعرف مثلا لما عائلة تقتل واحد بيعرفوا انه راح تاخذ ثار ولكن ما بيسووا شيئ فالموضوع.. حتى بدو وحتى فلاحين بيكونوا مبسوطين ان الكل بيقتلوا في بعض وهم بينبسطوا لان احنا مش ايد وحدة واذا بنكون ايد وحدة الدولة بتتضايق وبتتعصبن [...] بيشتروا سلاح والدولة اكيد بتعرف وبتسمح لانهم ودهم يذبحوا بعض وهذا الشيئ بيعجب الدولة."
>
> مشترك (تل السبع، 17): "الدولة جابت الي فنص جنين [الأسير الأمني] بعد اسبوعين.. الي بيقتلوا هني مش عارفين يجيبوهم؟؟؟ مرة كتبوا مقالة وقالوا ان اغلب الي بيقتلوا هم جواسيس وعليهم حصانه والمشاركين مع الدولة، ما بيقدروا يسحبوهم عشان قتل واحد [...] لانه بيسلم ليهم عشرة وانما بتساعده... الدولة بتكون كثير مبسوطة لما العرب بيقتلوا بعض... لما فرد جندي ينسرق خلال عشر دقايق بيكون ماسكين الي سرق وبيتسلم هو وابوه وامة وداره بتنهد... عربي ينقتل ما بيحركوا ساكن.."
>
> مشتركة (حورة، 18): "اليهود بيكيفوا انه في قتل بين العرب في بعض .. بيجوا (الشرطة) بعد مالطوشة بتكون مخلصة [...] بس بيعطي مخالفات على السير وعلى الكمامات [...] الصراحة في للبوليس دور ... بيحط امان البوليس ولكن مرات ما بيتدخل بالمرة... يعني في حوادث الطرق هذاك الدور اشارة المرور كانت معطلة ولو ما كان في بوليس كان صار حوادث طرق ولكن كل ما يتعلق بالجريمة في الوسط العربي هو شايل ايده بالمرة."
>
> مشترك (تل السبع، 17): "الي صار البارح في البلد فالسبع (مقتل الشاب أحمد الجرجاوي في مقهى جيران في بئر السبع) لو الي صار صار فالتل كان ما كان في كل الشرطة هيذي... خافوا ان الي انطخ هو يهودي او انه واحد يهودي اتأذى من نفس الطخ وسكروا كل السبع لو الي انطخ من السبع كان جاو اخذوا بصمات واخدوا الميت وبيروحوا وانما لما صار في السبع سكروا السبع يوم بحاله."
>
> مشتركة (تل السبع، 17): "عنصرية وهم بيحطوها تحت مسمى الخوف وودهم يحافظوا على حياتهم هذا حجة."

חלק מהמשתתפים טענו כי אחת הסיבות לחוסר המעש של המשטרה היא, שידוע לשוטרים שהנשק בחברה הערבית הוא בידי משת"פים (משתפי פעולה): "המדינה תפסת את אלה שהיו באמצע ג'נין [איהאם כממג'י ומונאדל אנפיעאת, שני האסירים הביטחוניים שנמלטו מכלא גלבוע באוגוסט 2021] אחרי שבועיים [...] הם לא יודעים לתפוס את אלה שהורגים [אצלנו]?? [...] המדינה מאוד שמחה כשערבים הורגים אחד את השני, כשאקדח של חייל נגנב תוך עשר דקות הם תופסים את מי שגנב ואת אביו ואמו והבית שלהם נהרס [...] ערבי נרצח והם לא נוקפים אצבע [...]"

> **”פעם הייתה כתבה על כך שרוב אלה שהורגים הם משתפי פעולה ושיש עליהם חסינות מהמדינה, בגלל זה הם לא יכולים לתפוס אותם בגלל שהרגו אדם אחד. הוא (משתף הפעולה) נותן להם עשרה (שמות), אז הם עוזרים לו.”**
>
> משתתף בן 17 מתל שבע

(משתתף מתל שבע, בן 17). חלק מן המשתתפים הסבירו שבעקבות כך הם נמנעים לפנות למשטרה להתלונן, מתוך חשש שמא יחשבו שהם משתפים פעולה עם המשטרה, כך סיפר משתתף מתל שבע: "כן זה ידוע, מי שנכנס לתחנת המשטרה הוא משת"פ [...] אז אתה הולך לתחנת המשטרה בעיירות [תחנת משטרה הנמצאת מחוץ ליישובים ליד צומת שוקת], מחנה את המכונית בתחנת הדלק, הולך ברגל עד שאתה מגיע לתחנת המשטרה שם ומגיש תלונה בנוחיותך ולא נכנס לתחנה בתל שבע [...] זה לא שאתה פוחד אבל אנשים מתחילים להוציא עליך שמועות שאתה משת"פ".

> **”אם אני רוצה ללכת לתחנת המשטרה להגיש תלונה על מישהו, דבר ראשון שאומרים אם רואים אותי נכנס ’הנה, המשת”פ נכנס’ [...] איך שאתה מגיע הביתה אח שלך אומר לך ’מה עשית בתחנת המשטרה?’ [...] הם מתחילים לשאול על מי הלשנת ואת מי סיבכת [...] זה קורה אצלנו המון. אני לא מוכן להיכנס לתחנת המשטרה של תל שבע, או שאני מתקשר שיבואו לבית או שאני הולך לתחנת המשטרה הרחוקה יותר.”**
>
> משתתף בן 17 מתל שבע

مشترك (تل السبع، 17): "يعني انا مثلا لما ودي امشي على محطة الشرطة اقدم بلاغ على حد اول مأفوت محطة الشرطة بيقولوا هاي الجاسوس دخل [...] ما بلحق اوصل البيت الا واخوك بيقول لك ايش كننت بتسوي في محطة الشرطة [...] بيصيروا يقولوا علمت على من وزيت على من [...] يعني هذا الشيئ بيصير عندنا مليان [...] انا مش مستعد افوت على محطة الشرطة تبعت التل او اني بتصل انهم يجوا على الدار او اني بمشي على محطة البوليس البعيدة شوية."

مشترك (تل السبع، 17): "يعني اه هذا معروفه ايا حد بيفوت على محطة الشرطة هو جاسوس .. يعني بتمشي على محطة الشرطة في العيروت بتصف السيارة في محطة البنزين بتمشي رجلي لحد متوصل محطة الشرطة وبتقدم البلاغ براحتك ولا بتفوت على محطة الشرطة في التل [...] مش انك انت خايف وانما الناس الي بتطلع عليك اشاعات بالكذب انك جاسوس."

- <u>הרשות המקומית</u>: גם ביחס לרשות המקומית הפגינו המשתתפים מידת אמון נמוכה יחסית. הם העידו כי אינם רואים ברשות המקומית מענה לתופעת האלימות, ולמעשה כי מבחינתם גם היא גורם להתפשטותה. המשתתפים דנו בעיקר בנושא פרוטקציה ושחיתות ברשויות המקומיות, שכן לדבריהם "הפרוטקציה היא זאת שמולידה את כל האלימות הזו ועוזרת לה להתרבות [...] זה קורה ברהט למשל, שמשפחות מתעצבנות כשעוזרים למישהו ולא לאחר [...] אני חושבת שאם הייתה פחות פרוטקציה ופחות שחיתות, הייתה פחות אלימות [...] רוב הירי שקורה בתקופת הבחירות על מה? על הכיסא" (משתתפת בת 19 מרהט).

השחיתות הזו מגיעה מתוך בורות [...] אם אני יודעת שטובתי היא מטובת הכלל אז דברים כאלה לא היו קורים, על ראש (המועצה) להביא תועלת לכולם לא רק למשפחתו."

משתתפת בת 20 מלקייה

مشتركة (رهط، 19): "انا بشوف ان الواسطات هي الي بتسوي كل العنف وتساعد انه يتكاثر كمان هذا الشيئ بيصير في رهط انه العائلات بيولعن لما بيساعدوا حد عن حد ... انا بفكر انه لو في اقل وساطة واقل فساد كان في اقل عنف ... اغلب الطخ الي بيصير وقت الانتخابات اغلبه بيصير ليش؟ على الكرسي."

مشتركة (اللقية، 20): "الفساد هذا بينبع من الجهل.. لو بعرف ان مصلحتي هي من مصلحة الجميع كان ما صار الشيئ كذي لازم الرئيس يشتغل على انه يفيد الجميع مش بس عائلته."

5 | הסיבות להתפשטות האלימות והפשיעה

בחלק זה נבדקה עמדת המשתתפים במדגם בנוגע לסיבות להתפשטות האלימות והפשיעה בחברה הבדואית. למשיבים הוצגו תשעה היגדים בנושא, והם נתבקשו להשיב באיזו מידה הם מסכימים עם כל אחד מן ההיגדים כתופעה שתורמת לאלימות ולפשיעה בחברה הבדואית, בסולם שבין 1, "לא מסכים בכלל" ל-5, "מסכים מאד". שמונת ההיגדים היו:

(1) מערכת חינוך פורמלית חלשה (נשירה, היעדר תוכניות למיגור האלימות בבתי ספר, היעדר גורמי מקצוע למניעה וטיפול באלימות ופשיעה בקרב בני נוער וכדומה)

(2) חוסר נוכחות של המשטרה ביישובים הבדואים

(3) קושי של צעירות וצעירים להשתלב במערכת ההשכלה הגבוהה ובתעסוקה מתגמלת

(4) הריסות הבתים בנגב
(5) היעדר חוגים ופעילויות אחרי שעות בית הספר
(6) עוני ומערכת רווחה חלשה
(7) התדרדרות בסמכות של דור המבוגרים והיעדר מנהיגות צעירה
(8) סכסוכים בין חמולות
(9) מחסור בהזדמנויות עבודה והשכלה גבוהה

כפי שניתן לראות בתרשים 38, בקרב המשיבים הייתה הסכמה רחבה כי סכסוכים בין חמולות הם גורם משמעותי ביותר התורם לאלימות ופשיעה בחברה הבדואית, עם ציון ממוצע של 4.6 מתוך 5. אחריו בהפרשים קטנים דירגו רבים את ההתדרדרות בסמכות של דור המבוגרים והיעדר מנהיגות צעירה ואת הריסות הבתים בנגב כגורמים משמעותיים (עם ממוצע ציונים של 4.3 ו-4.2 בהתאמה). שלושה גורמים דורגו על ידי המשיבים בציון הממוצע של 3.7: מערכת חינוך פורמלית חלשה, חוסר נוכחות של המשטרה בישובים הבדואים ומחסור בהזדמנויות עבודה והשכלה גבוהה. הקושי של הצעירים להשתלב בהשכלה גבוה ובתעסוקה לצד מחסור בפעילויות של חינוך בלתי פורמלי ועוני ומערכת רווחה חלשה קיבלו ציונים נמוכים יותר, אם כי יש לציין שכל הגורמים קיבלו ציון ממוצע מעל 3 ("מסכימ/ה") כלומר - כל אחד מן הגורמים הללו בנפרד נתפס כתורם לאלימות ופשיעה בחברה הבדואית.

תרשים 38: "אנא ציינ/י עד כמה את/ה מסכימ/ה עם ההיגדים הבאים כתורמים לאלימות ופשיעה בחברה הבדואית בנגב", ציון ממוצע

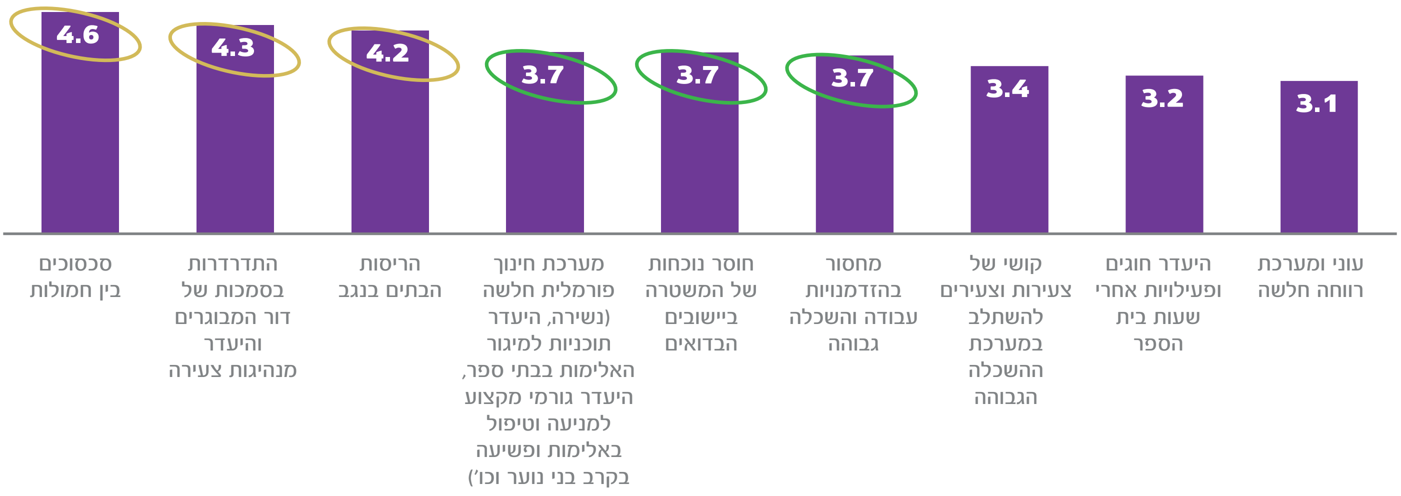

בפילוח מגדרי: כפי שניתן לראות בתרשים 39, נמצא כי תפיסות צעירים וצעירות דומים באשר לרוב ההיגדים. היוצא מן הכלל הוא הנושא של עוני ומערכת רווחה חלשה, אותו תופסות הצעירות כגורם התורם לאלימות ופשיעה יותר מהצעירים.

תרשים 39: "אנא ציין/י עד כמה את/ה מסכים/ה עם ההיגדים הבאים כתורמים לאלימות ופשיעה בחברה הבדואית בנגב", לפי מגדר, ציון ממוצע

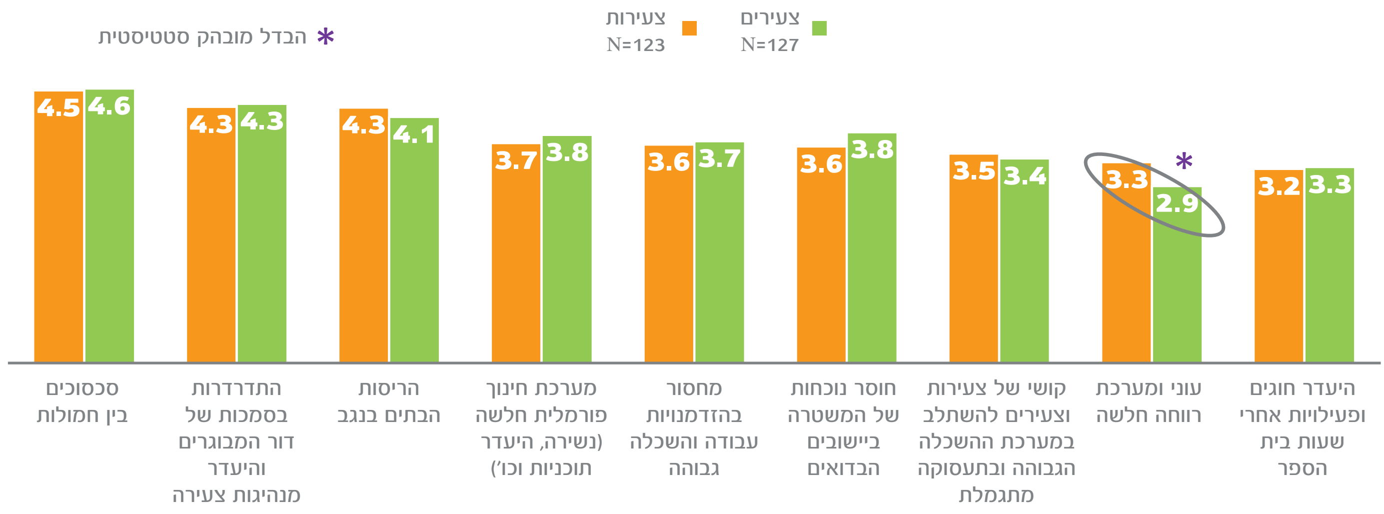

ניתוח של ההשקפות של המשיבים לגבי הגורמים התורמים לאלימות לפי מגורים **בישובים מוכרים לעומת ישובים בלתי מוכרים** מעלה שונות מועטה ולא מובהקת סטטיסטית, כפי שניתן לראות בתרשים 40. גם כאן חוזרת שנית התובנה כי התפיסות ומציאות החיים בְּכלל היישובים הבדואים דומים ביותר.

תרשים 40: "אנא ציין/י עד כמה את/ה מסכים/ה עם ההיגדים הבאים כתורמים לאלימות ופשיעה בחברה הבדואית בנגב", לפי ישובים מוכרים ובלתי מוכרים, ציון ממוצע

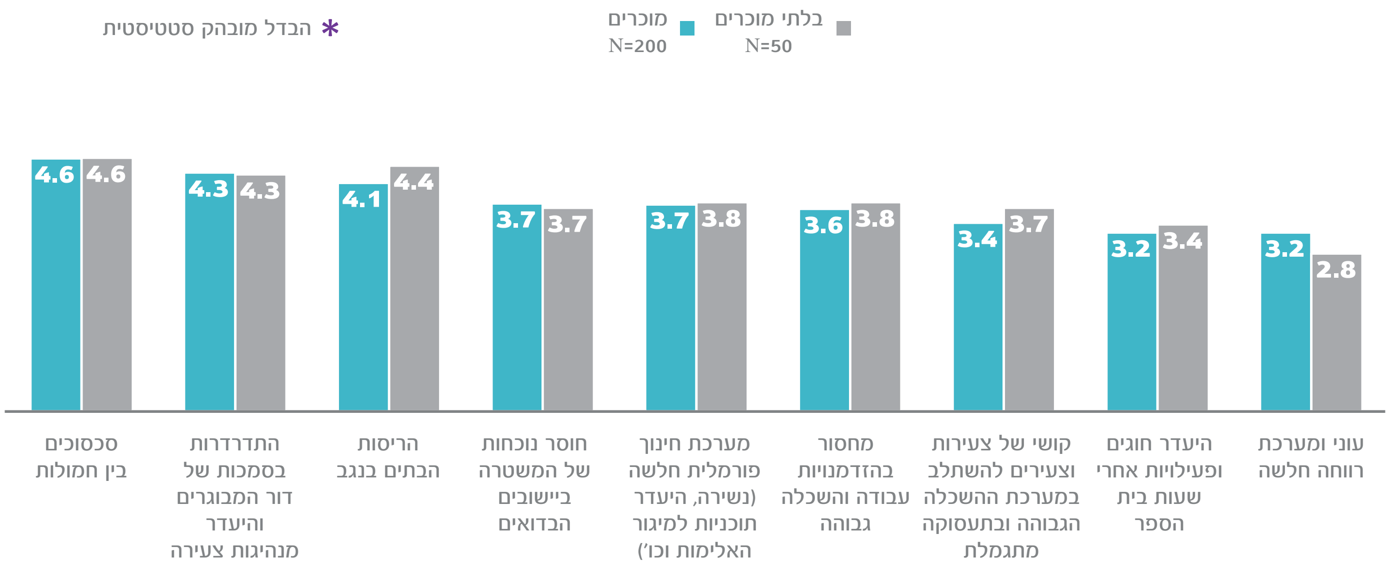

בתרשימים הבאים מנותחים כמה מן ההיגדים לגבי הנושאים התורמים לאלימות ופשיעה, על פי מספר משתני רקע של המשיבים (כאמור רק היגדים ומשתני רקע לגביהם נמצאה מובהקות סטטיסטית):

סכסוכים בין חמולות והריסות הבתים בנגב - בפילוח לפי השכלת האם: כפי שניתן לראות בתרשים 41, נמצא כי שני אלו נתפסים כגורמים פחות משמעותיים לאלימות בקרב משיבים בני אימהות אקדמאיות לעומת המשיבים בני אימהות בעלות השכלה נמוכה יותר. בני אקדמאיות דירגו סכסוכים בין חמולות בציון הממוצע 4.3 – ציון נמוך יותר מהדירוג של ילדים לאימהות עם השכלה תיכונית עם בגרות או הכשרה להוראה (שדירגו גורם זה בציון ממוצע של 4.8). באופן דומה, בני אקדמאיות דירגו הריסות בתים כסיבה לאלימות בציון ממוצע של 3.8, ציון נמוך יותר באופן מובהק מבנים לאימהות בעלות השכלה נמוכה יותר. גם בפילוח על פי השכלת האב, כפי שניתן לראות בתרשים 42, משתתפים שאבותיהם אקדמאים דירגו את נושא סכסוכים בין חמולות כגורם התורם לאלימות נמוך יותר באופן מובהק משתתפים בנים לאבות עם השכלה נמוכה יותר.

על פי שני ניתוחים אלו ניתן להניח כי לצעירים בדואים שהוריהם הינם בעלי השכלה אקדמית היו הזדמנויות רבות יותר לפגוש בדואים ממשפחות ושבטים אחרים, או להתערות בחברה הבדואית בכללותה, ולכן אולי הם רואים בסכסוכי החמולות כגורם בעל חשיבות פחותה.

תרשים 41: הסכמה לגבי תרומת הגורמים הריסות בתים וסכסוכים בין חמולות לאלימות ופשיעה בחברה הבדואית, לפי רמת השכלת האם, ציון ממוצע

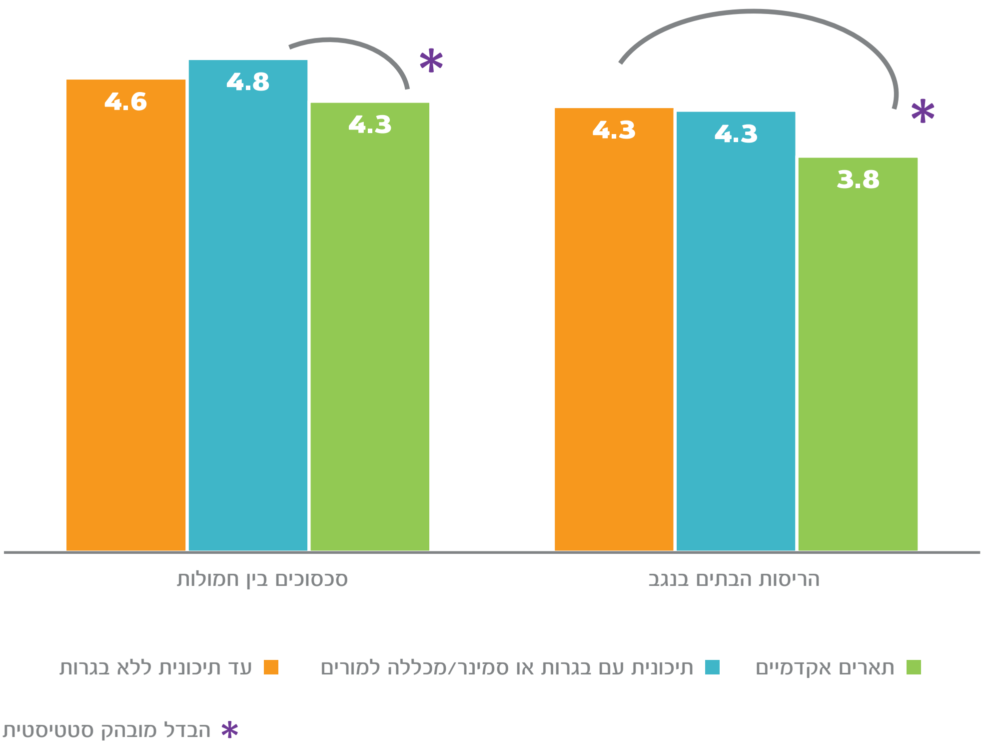

תרשים 42: הסכמה לגבי תרומת סכסוכים בין חמולות לאלימות ופשיעה בחברה הבדואית, לפי רמת השכלת האב, ציון ממוצע

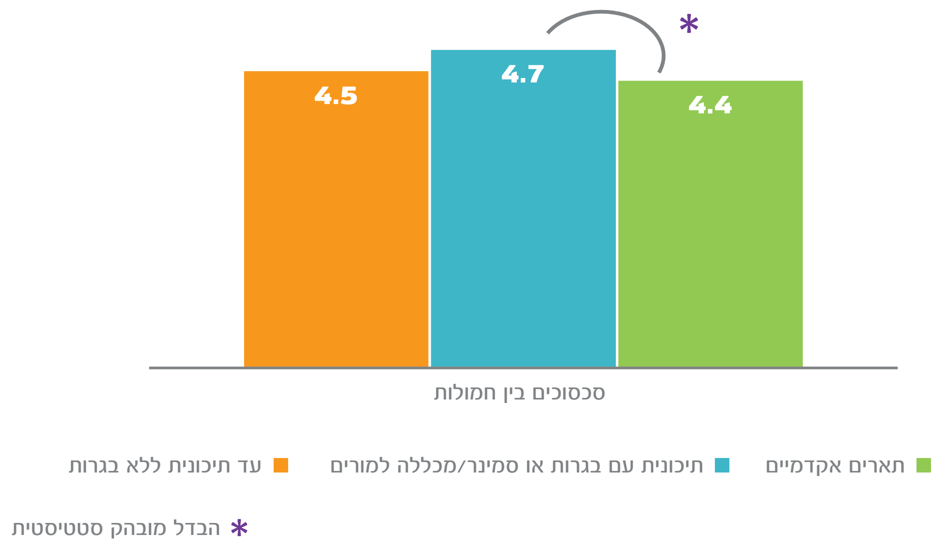

היעדר חוגים ופעילויות אחרי שעות בית הספר כנושא התורם לאלימות - לפי הכנסת האב: בדומה לממצאים שעולים משני התרשימים הקודמים, גם כאן קיים פער משמעותי. תרשים 43 מלמד שככל שהכנסת האב נמוכה יותר כך נתפס גורם זה כמשמעותי יותר בתרומתו לאלימות ולפשיעה, כאשר ילדים שאביהם מרוויח הרבה מתחת לממוצע דירגו אותו בציון ממוצע של 3.7, לעומת ילדי אבות המרוויחים הרבה מעל הממוצע, שדירגו אותו בציון ממוצע של 2.9. הבדל זה עשוי לנבוע מכך שלהורים של משתתפים המגיעים מרקע כלכלי גבוה יותר ישנה יכולת לספק חוגים ופעילויות חוץ בית ספריות באופן פרטי, יותר מאשר משתתפים המגיעים מרקע כלכלי נמוך יותר.

תרשים 43: הסכמה לגבי תרומת היעדר חוגים ופעילויות אחרי שעות בית הספר לאלימות ופשיעה בחברה הבדואית, לפי רמת הכנסת האב, ציון ממוצע

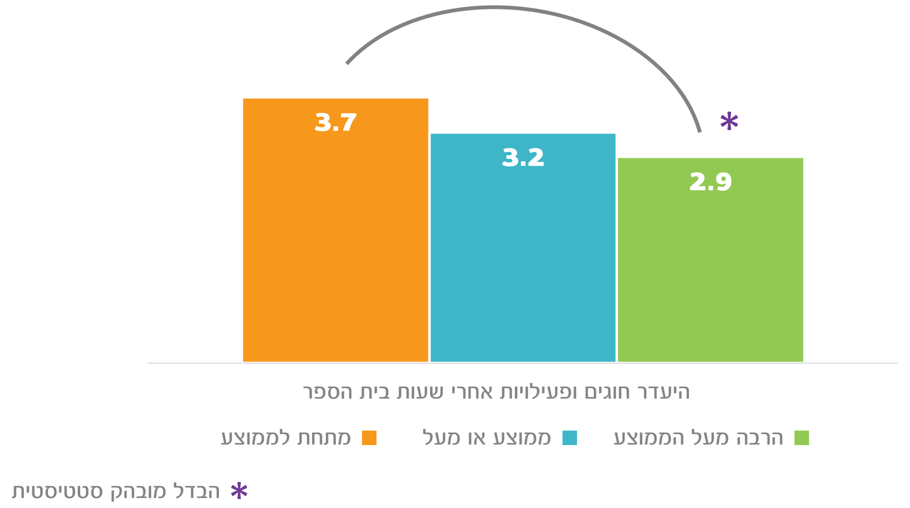

מחסור בהזדמנויות עבודה והשכלה גבוהה כגורם התורם לאלימות ופשיעה - לפי הכנסת האם: תרשים 44 מלמד שילדי אימהות שמרוויחות מעל לממוצע מדרגים זאת כגורם משמעותי, עם ציון ממוצע של 4.3, ציון גבוה יותר באופן מובהק מילדים לאימהות המרוויחות מתחת לממוצע (3.6). פער זה עשוי לנבוע מכך שקבוצה זו חווה את הקושי במחסור הזדמנויות עבודה והשכלה גבוהה יותר, מאחר והיא נוטה לפנות ללימודים אקדמאים או לתעסוקה הדורשת כישורים אלו יותר מהשאר.

תרשים 44: הסכמה לגבי תרומת מחסור בהזדמנויות עבודה והשכלה גבוהה לאלימות ופשיעה בחברה הבדואית, לפי רמת הכנסת האם, ציון ממוצע

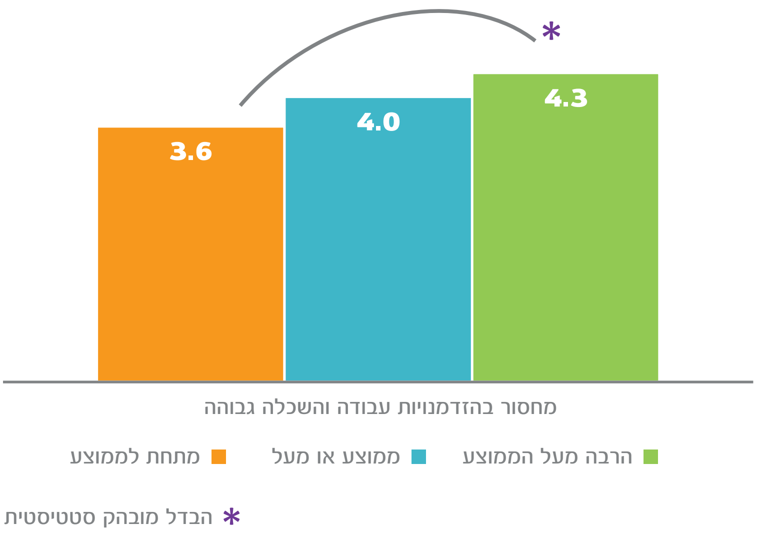

ממצאים מקבוצות המיקוד בנושא הסיבות לתופעות האלימות

כפי שתואר לעיל, מבין תשע הסיבות שהוצעו למשיבים בסקר, הסיבות המדורגות כשכיחות ביותר היו סכסוכים בין חמולות, התדרדרות בסמכות של דור המבוגרים והריסות בתים בנגב. אחריהן מדורגות מערכת חינוך חלשה ומחסור בהזדמנויות עבודה והשכלה גבוהה. גם משתתפים בקבוצות המיקוד העלו את הסיבות המוזכרות, בנוסף לסיבות נוספות כגון חוסר מעש של המשטרה ואינטרסים פוליטיים של המדינה, וכן סכסוכים עסקיים (על אדמות, כסף, הפגנת כוח ועוד). למעשה ניתן לראות כי בקבוצות המיקוד עלו שני היבטים שונים של נושא זה: הראשון הוא הסיבה או הגורמים לסכסוך (כגון כסף, עסקים וסכסוך ממושך בין משפחות), והשני הוא הגורמים להתפשטות תופעת האלימות - כלומר גורמים המובילים להתמודדות עם סכסוכים בדרכים אלימוֹת (כגון חוסר אכיפה, הימצאות במעגל העוני, קשיים בהשתלבות בשוק התעסוקה ומחסור בהזדמנויות להשכלה גבוהה הדוחפים צעירים לעולם הפשיעה וכן הלאה).

- <u>סכסוכים בין או בתוך משפחות</u> אשר עלו בסקר כגורם המרכזי לאלימות, הוזכרו רבות גם על ידי משתפי קבוצות המיקוד. סכסוכים אלה נוטים להיות מתמשכים, לעיתים על גבי שנים, ועשויים להגיע מאלימות מילולית דרך השחתת רכוש ועד שימוש בנשק קר או חם. הדבר גורם לצעירים ובני נוער במשפחות אלו לחיות תחת איום מתמשך ותחושת כרונית של חוסר ביטחון. אחת העדויות המייצגות הייתה של משתתפת מהכפר תראבין: "אף פעם לא הפעילו כלפַי אלימות, אבל אני רואה אלימות בעיניים שלי, לא כלפַי אבל בתוך המשפחה [המורחבת] [...] קרו בעיות, היה ירי בתוך המשפחה שלנו, והריסת מכוניות ודם, הייתי מפוחדת. אני לא מרגישה בטוחה, הם זרקו אחד על השני אבנים, והדבר היה מפחיד [...] כשקורים מקרים של ירי אנחנו מסתגרים בבית ומתחבאים בתוך החדר". לדברי המשתתפים במקרים אלו ישנו צורך מצד מי מהמשפחות לנקום בצד באחר כדי "לאזן את המשוואה" או כדי "לעמוד על זכותו ולסגור חשבון" עם הצד השני ("يسدّ/يجيب حقّه"). ההֶקשר בו נאמרו הדברים מעיד על תפיסה לפיה אם אדם אינו מגיב לאלימות באותה הצורה הוא נתפס כחלש וחסר שליטה, דבר העלול לסמן אותו כחלש ופגיע בפני החברה ובכך להעמיד אותו, לתפיסתו, בפני איום או סכנה של אלימות נוספת. משתתף בן 17 מתל שבע התייחס לתפיסה מעגלית זו העומדת בבסיס פעולות הנקם: "אין ברירה, אם אתה לא עושה את זה [מגיב באופן אלים לאלימות המופעלת כלפיך] אתה נהיה רכרוכי, כל אחד ברחוב מכה אותך".

> "[...] לא ייתכן כזה דבר שמישהו יפגע בך ואתה תשתוק [...] אם אתה שותק עכשיו כשהוא נתן לך כפה, בפעם הבאה הוא ירה בך על כלום."
>
> משתתף בן 17 מתל שבע

> "לפני תקופה, נוצר סכסוך גדול בין אחים בגלל אדמות [...] הם הכו את אחיהם והשפריצו עליו גז מדמיע והמשפחה התפרקה לחלוטין, האדם כבר לא יודע מאיזו סיבה הוא נהרג או למה יורים עליו או אפילו למה הוא נפגע."
>
> משתתף בן 17 מתל שבע

> "مشترك (تل السبع, 19): "احنا عندنا قبل فترة صارت مشكلة كبيرة بين الاخوان بسبب الاراضي [...] ضربوا اخوهم ورشوا عليه مسيل الدموع والعائلة اتفككت خلاص[...] الواحد بطل يعرف ايش السبب الي بينقتل الواحد او ليش بيطخوا عليه او حتى ليش بيتصاوب."
>
> مشتركة (اللقية, 18): "انا ما اتعرضت لعنف ابدا ولكن بشوف العنف في عيوني مش ضدي ولكن داخل العائلة [...] كان مشاكل وكان في طخ جوا العائلة الي احنا ساكنين فيها كان في تكسير سيارات وفي دم وكنت اخاف [...] قبل سنتين او سنة ونص ... مش حاسة انه في امان كان بيرموا على بعض حجارة والاشيئ كان مخيف.. حتى لما بيصير طخ بتلاقينا مسكرين على بعض ومتخبيين في الغرفة."
>
> مشترك (تل السبع, 17): "اه كذي ما في شيئ ثاني يتسوى اذا ما بتسوي كذي (ردّ العنف بالعنف) بتصير ملطشة كل واحد بيكون عالشارع بيضربك."
>
> مشترك (تل السبع, 17): "طبعا - مش معقول واحد يتعدى عليك وتضلك ساكت له [...] اذا المره هيذي سكتت له ضربك كف المره الجايه بيجي بيطخك على ولا شيئ."

- רצח נשים במשפחה גם הוא עלה בקבוצות, אחד המשתתפים אמר: "יש נושאים אחרים שמובילים לאלימות כמו נושא הכבוד ['שרף' בערבית] שהם בעצמם נושאים גדולים [...] אצלנו למשל אם קורה משהו עם בת מסוימת, לא מבינים או שואלים אותה, [אלא] את מוצאת שהורגים אותה ישירות".

> مشترك (تل السبع, 18): "[...] في قصص ثانيه تؤدي للعنف مثل قصص الشرف الي هن بحد ذاتهن قصص كبيرة [...] مثلا عندنا ايا بنت صار معها شيئ ما بيفهموها او بيسألوها بتلاقيهم على طول بيقتلوها."

- נושא הריסות הבתים עלה גם הוא במהלך הדיון כסיבה מרכזית להתפשטות האלימות בחברה. משתתפת בת 18 (במקור מאום אלחיראן, נאלצה לעבור עם משפחתה לחורה) תיארה בפרוטרוט את העימותים עם המשטרה וכוחות הביטחון במהלך האירוע בו נהרג המורה יעקוב אלקיעאן: "ראינו את השהיד יעקוב אלקיאן נרצח מול העיניים שלנו [...] כשהם רצו לגרש אותנו ולהכריח אותנו לצאת, דודיי אמרו שאסור לנו לחתום [על ההסכם עם המדינה] בכלל [...] הם ירו כדור באוויר והתחילו לגרש מהבתים [...] גם אבי נפגע מכדור גומי והיו שם הריסות של בתים [...] אנחנו רק רצינו להישאר בבתים שלנו [...] אבל הבנו שאין מנוס מהעזיבה [...] הצעירים שלנו בבתי הסוהר והילדים שלנו נפגעים, אז החלטנו לעזוב את אום אלחיראן [...] לרגע הם גרמו לנו לשכוח שאנחנו פלסטינים, ונתנו לנו לחשוב שאפשר לחיות ולהיות חברים עם היהודים [...] אבל עכשיו הבנתי מה פשר המדינה הזו, ומה פשר הגירוש [...] הילדים שלנו עדיין זוכרים הכל, כל האלימות שהייתה, וכולם רוצים להחזיק נשק ולהגן על האדמה".

> مشتركة (ام بطين, 18): "انا بحس الشرطة مهملة وما بتأدي وظيفتها كما يجب [...] لما كان ودهم يهدوا عندنا البيوت بشوف انهم بيجوا بقوات كبيرة [...] الشرطة هي يد حاكمة ولما ودهم يمنعوا المشاكل بيقدروا ولكن هم ما ودهم."
>
> مشتركة (حورة-ام الحيران, 18): [...] احنا شفنا الشهيد يعقوب بينقتل قدام عيونّا [...] ويوم قالوا انهم ودهم يرحلونا ويجبرونا نطلع ولكن اعمامي قالوا انه ممنوع نوقع بالمرة ويوم ما شفنا الا وانهم جايين وبيطلبوا فينا نطلع [...] واطلقوا رصاصة في الجو عشان تضووي الجو وبلشوا تهجير [...] وحتى انه ابوي اتصاوب في رصاصة مطاط وكان في هدم للبيوت [...] وقتها عرفت ايش يعني دولة اسرائيل [...] احنا حبينا نضل في بيوتنا ولكن عرفنا انه لا محال من الرحيل.. شبابنا في السجون واطفالنا مصابين ولكن احنا قررنا نترك ام الحيران ونرحل [...] للحظة نسونا انه احنا فلسطينية وخلونا نفكر انه ممكن نعيش مع اليهود ونصير اصحاب ولكن الجين فهمت ايش يعني دولة وايش يعني تهجير [...] اولادنا متذكرين للحين كلشي كل العنف الي كان والكل وده يمسك سلاح ويطاوش ويدافع عن الأرض."

- משתתפים רבים מאוד העלו את סוגיית האלימות והבריונות בבתי הספר, שיתפו בחוויותיהם ותיארו את אופני ההתמודדות. מדבריהם ניכר כי אלימות בתוך כותלי בית הספר מופיעה במגוון יישובים, וכי תלמידים ותלמידות נחשפים לאלימות מצד תלמידים אחרים מתוך קבוצות השווים, מצד קרובי משפחה בוגרים של תלמידים, ואף מצד צוות בית הספר. חלק מן המשתתפים סיפרו על הימצאות נשק קר בתוך

כותלי בית הספר וחלקם תיארו קטטות המוניות שהתחילו כריב בין ילדים: "זה [הסכסוך] מתחיל על משהו פשוט וזה הולך וגדל ומגיע למשפחות [...] פעם בבית הספר היה ויכוח טיפשי בין שתי משפחות [...] זה הפך לשימוש בסכינים, המורים נפצעו והריב קרה בזמן ההפסקה, זה היווה סכנה לכל התלמידים, לא רק למעורבים בקטטה" (משתתפת מתל שבע, בת 17). במספר קבוצות חזר תיאור של משפחות או חמולות ש"שולטות" בבתי ספר, כך שתלמידים המגיעים ממשפחות אלו "מקבלים" הגנה מהנהלת בית הספר במקרים של בעיות או סכסוכים, בעוד מי שאינם שייכים למשפחות אלו, עלולים לחוות בריונות ונידוי: "היה תלמיד שרצה לגשת למבחן להצליח על אפתם וחמתם של כולם [...] והוא חושב שהוא מהמשפחה החזקה והשלטת [...] הוא קילל את הדת ואת האל והכה ושבר שתי דלתות והכה מורים [...] הגיעה המשטרה ו[הגיע] אביו של הילד, ותוך שתיים-שלוש דקות הוא כבר היה בחוץ ואביו ישב ושתה קפה [עם המנהל] [...] זאת אומרת שבגלל שזו משפחה שמקבלת תמיכה מהמדינה, בלקייה עזרו לו ולא עשו לו שום דבר" (משתתפת בת 18 מלקייה)

> ”יש תלמידים שמביאים דברים לא טובים לבית הספר... גז מדמיע... אלה... מחט... פומה (סוג של סכין)... סכין.”
>
> משתתף בן 15 מרהט

> אני זוכר שלבן דודי היה מברג מלא חלודה, זה כשלעצמו יותר מסוכן מכל דבר שעשוי לגרום למחלה [...] הוא רץ אחרי ילד אחר ורצה לדקור אותו בו”
>
> משתתף בן 18 מתל שבע

> مشترك (رهط، 15): " في طلاب بتجيب معها اشياء مش كويسة على المدرسة .. مسيل دموع.. عصاء.. دبوس.. بوما.. خوصة."
>
> مشترك (تل السبع، 18): " انا بتذكر ان ولد عمي كان معه مفك مصدي وهذا بحد ذاته اخطر من اي شيئ هذا ممكن يسوي مرض .. كان بيركض ورا ولد بوده يضربه."
>
> مشتركة (تل السبع، 17): " بتبدا على شيئ بسيط وبتكبر بين العالتين [...] احنا مرة فالمدرسة صار جدال تافه بين العائلتين [...] صار فيها سكاكين والمعلمين اتصاوبوا والمشكلة صارت وقت الفرصة والخطر كان على كل الطلاب مش بس على اشخاص معينين تبعين الطوشة والشيئ صار على شيئ تافه وكبر بشكل مخيف."
>
> مشتركة (لقيّة، 18): "زمان كان في طالب بوده يقدم امتحان ومعربد انه بوده ينجح او يقدم الامتحان غصبا عن الطبيعة لانه [...] هو من العائلة الي بيفكر انه هو العائلة القوية ومسيطرة على كل حاجة [...] قام سب دين ورب وخبط وكسر بيبن وضرب معلمين وجت الشرطة وابو الولد. وخلال دقيقتين ثلاثة كان طالع وابوه قاعد بيشرب قهوه [مع المديرا] [...] يعني بحس لان هيذي العائلة الها دعم من الدولة. في اللقية ساندوه وساعدوه وما سووا له شيئ."

.

ברוב המקרים המשתתפים הביעו חוסר שביעות רצון מאופן ההתמודדות של בתי הספר עם מקרי אלימות אלו וספרו שבתי הספר אינם מתייחסים ברצינות לסוגיית האלימות ואינם נוקטים צעדים רציניים למיגורה - כגון הצבת מורה הממונה על נושא האלימות אליה יכולים לפנות תלמידים לצורך עזרה בהתמודדות עם אלימות, או הקניית כלים להתמודדות עם סכסוכים. המשתתפים דיווחו כי למרות שלעיתים נערכות הרצאות בנושא אלימות בבית ספרם, הם אינם מרגישים שהן מעניינות או אפקטיביות, ולרוב מתבצעות בגילאים צעירים יותר בתקופת בית הספר היסודי: "אני זוכרת שבפעם האחרונה זה היה בכיתה ה', אחרי זה הפסיקו לתת לנו כלים [...] יש תוכניות [למניעת אלימות] אבל הם לא מביאים משהו שיתפוס את תשומת הלב [...]

הם מביאים מישהו שמדבר שעה וחצי הרצאה, ואנחנו ילדים קטנים אנחנו רוצים משהו שיתפוס את הקשב שלנו, לא משהו שיגרום לנו להרגיש משועממים" (משתתפת בת 17 מתל שבע).

> **"מביאים לי דף, אני מציירת עליו 'לא לאלימות', והם מצלמים אותנו מול תחנת האוטובוס ומפיצים את התמונה, כותבים 'לא לאלימות' וזהו."**
>
> משתתפת בת 17 מתל שבע

רבים מהמשתתפים סיפרו כי אינם מוצאים כתובת בצוותי ההוראה במקרים בהם צריכים עזרה בהתמודדות עם בעיות או סכסוכים, ואינם רואים בהם מודל לחיקוי בכל הקשור להתמודדות עם אלימות. אדרבא, רבים מהם אף תיארו אלימות או חוויות בריונות מצד צוותי ההוראה עצמם. משתתף אחר סיפר על פעולת נקם שביצע בתגובה לאלימות מצד מורתו "הייתה מורה שתמיד הכתה אותי, והייתה לה מכונית חדשה, הרסתי לה את המכונית וגרמתי לה לשלם על שש הסרגלים שהיא הכתה אותי בהם תיקון מכונית בששת אלפים שקלים... כל סרגל תמורת אלף... צבעתי לה את המכונית בצבע אחר, שברתי את הזכוכית וכתבתי לה עליה "לא כל אחד שותק על זכותו"..."(בן 17 מתל שבע). מעדויות אלו ואחרות נובעת תמונה קשה בכל הקשור למציאות של בני נוער וילדים בדואים בנגב בתוך בתי ספרם. נראה כי אלימות שזורה בתוך מסגרות בסיסיות כגון בית הספר, האמור להוות סביבה בטוחה וקרקע פורייה להתפתחות אישית וחברתית.

> **"יש מורה שלא אוהב ששואלים שאלות, ואני הייתי שואלת הרבה כי רציתי להבין, הוא אמר לי מול כולם "אני לא אוהב שאת שואלת שאלות או שאת נמצאת אצלי בכיתה" ופעם רצה להכות אותי עם מחברת על הראש. החֲברה שלי תפסה לו את היד כדי שלא יכה אותי, ודיברתי עם המנהל והחליפו לנו את המורה אבל הוא נשאר ללמד בבית הספר."**
>
> משתתפת בת 18 מחורה

> مشتركة (تل السبع، 17): "لا في (برامج ضد العنف) بس مش بيجيبوا شيء الي يلفتكي.. بيجيبوا واحد بيحكي ساعة ونص محاضرة، واحنا اولاد صغار ودنا شيء يلفت انتباهنا ومش يخلينا نشعر بالملل."
>
> مشتركة (تل السبع، 17): "بيجيبوا لي ورقة وبرسم لا للعنف وبمسكها بيصورونا قدام محطة الباص وبينشرونا وبيكتبوا لا للعنف وهذا هو."
>
> مشتركة (حورة، 18): "في استاذ ما بيحب حد يسأل وانا كنت بسأل اسأله كثيره وبحب افهم هو قام قال لي قدام الكل انا ما بحب انك بتسألي اسأله او موجوده عندي في الصف ومره كان وده يضربني الدفتر الا ان صاحبتي مسكت ايده عشان ما يضرب وحكيت مع المدير والاستاذية وغيروا النا الاستاذ بس هو ضل في المدرسة."
>
> مشترك (تل السبع، 17): "انا في معلمة كانت دايما تضربني وكان معها سيارة جديدة خربت الها السيارة وخليتها تدفع على الست مساطر الي اعطتني اياهن تصليح سيارة ب 6 الاف شيكل.. كل مسطرة بألف . . . صبغت الها السيارة بلون غير لونها وكسرت الها الزجاج تبعت السيارة وكتبت الها عالسيارة "مش كل واحد بيسكت عن حقه"..."

6 | התנסויות ופגיעות אישיות

בחלק זה המשתתפים נשאלו על פגיעות אישיות שחוו הם עצמם או אחד מבני משפחתם, במהלך השנה האחרונה. הפגיעות נחלקו לשלושה: פגיעה מנשק קר/חם, פגיעה מעבירות רכוש ופגיעה מאלימות ברשתות החברתיות או באפליקציות מסרים. 40 צעירים, המהווים 16% ממשיבי הסקר, דיווחו כי הם עצמם או אחד בני משפחותיהם נפגעו מאלימות בנשק קר או חם בשנה האחרונה (תרשים 45). 19 צעירים, המהווים כ-7% מהמשיבים לסקר, דיווחו כי הם עצמם או אחד בני משפחותיהם נפגעו מעבירות רכוש בשנה האחרונה (תרשים 46).

תרשים 45: "האם במהלך השנה האחרונה את/ה או אחד מבני משפחתך נפגעתם מאלימות בנשק קר או חם?", %

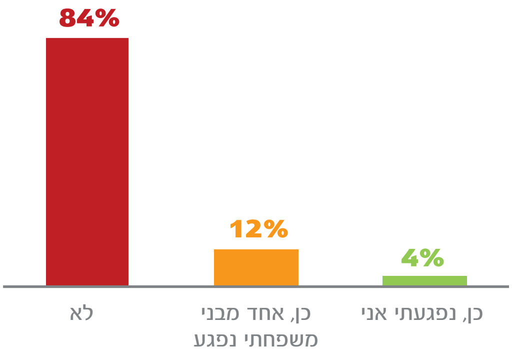

תרשים 46: "האם במהלך השנה האחרונה את/ה או אחד מבני משפחתך נפגעתם מעבירות רכוש?", %

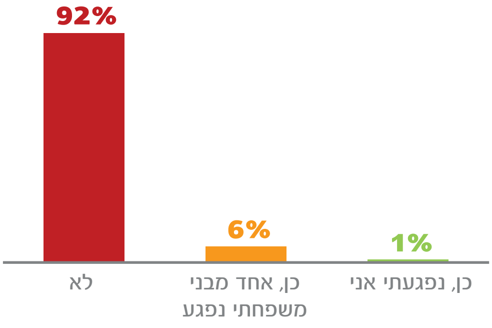

תרשימים 47 ו-48 מציגים רק את המשיבים שדיווחו כי הם או אחד בני משפחתם אכן נפגע מנשק או עבירות רכוש, בחלוקה לפי ישובים מוכרים ובלתי מוכרים. תושבי הישובים הבלתי מוכרים מדווחים יותר על פגיעה מנשק קר או חם לעומת תושבי הישובים המוכרים, כאשר 20% מתושבי היישובים הבלתי מוכרים, לעומת 10% מתושבי הישובים המוכרים דיווחו כי נפגעו מנשק קר או חם. הבדלים אילו אינם

מובהקים, אך זו עשויה להיות מושפעת ממספר המשיבים הקטן בקבוצת. בנושא פגיעה של עבירות רכוש הדיווחים היו דומים: 8% מתושבי הישובים המוכרים והבלתי מוכרים דיווחו כי נפגעו בעבירות רכוש.

תרשים 47: המשיבים שדיווחו כי הם או אחד מבני משפחתם נפגע במהלך השנה האחרונה מנשק קר או חם, לפי ישובים מוכרים ובלתי מוכרים, %

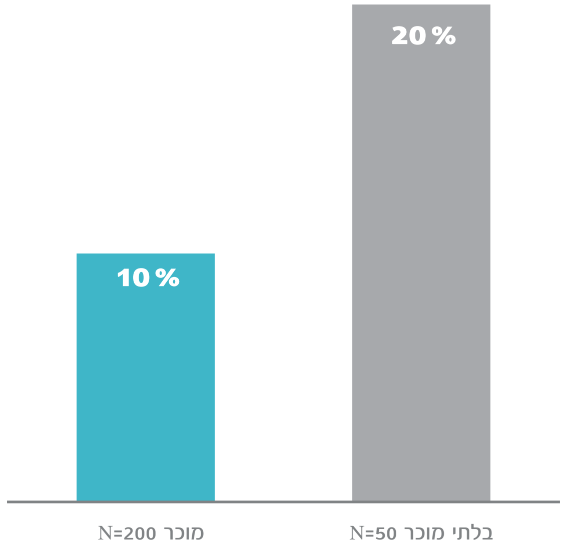

תרשים 48: המשיבים שדיווחו כי הם או אחד מבני משפחתם נפגע במהלך השנה האחרונה מעבירות רכוש, לפי ישובים מוכרים ובלתי מוכרים, %

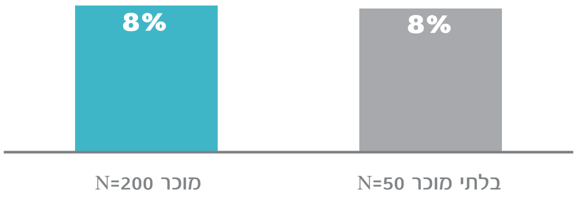

תרשימים 49 ו–50 מציגים את הממצאים לגבי דיווחים למשטרה על פגיעות אלימות. נמצא כי 71% מהנפגעים מאלימות מנשק או עבירות רכוש דיווחו למשטרה על פגיעה, ומתוך אלו, 81% דיווחו כי לא היו מרוצים מאופן הטיפול של המשטרה תלונה.

תרשים 49: "האם דיווחת למשטרה?", מתוך המשיבים בחיוב כי הם או אחד מבני משפחתם נפגע במהלך השנה האחרונה מנשק או עבירות רכוש, % N=45

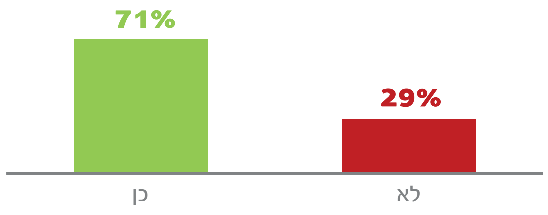

תרשים 50: "האם היית מרוצה מאופן הטיפול בתלונה?", מתוך המשיבים בחיוב כי הם או אחד מבני משפחתם נפגע במהלך השנה האחרונה מנשק או עבירות רכוש ודיווחו למשטרה, % N=31

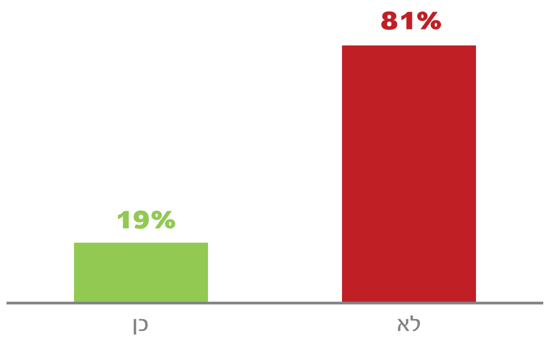

תרשים 51 מציג את הממצאים לגבי דיווחים על פגיעות אלימות ברשתות החברתיות או באפליקציות מסרים. נמצא כי 6% מהנסקרים ענו בחיוב על כך שהם או אחד מבני משפחתם סבלו מסוג זה של פגיעה. ממצא זה אינו עולה בקנה אחד עם הממצא בחלק הראשון של דוח זה, על פיו המשיבים דירגו את תופעת האלימות ברשתות החברתיות כגבוהה ביותר מכל תופעות אלימות.

תרשים 51: "האם במהלך השנה האחרונה אתה או אחד מבני משפחתך חוויתם אלימות ברשתות החברתיות או באפליקציות מסרים? (השפלות, הפצת תמונות מביכות, חרמות, נידוי וכו')", מתוך כלל המשיבים, %

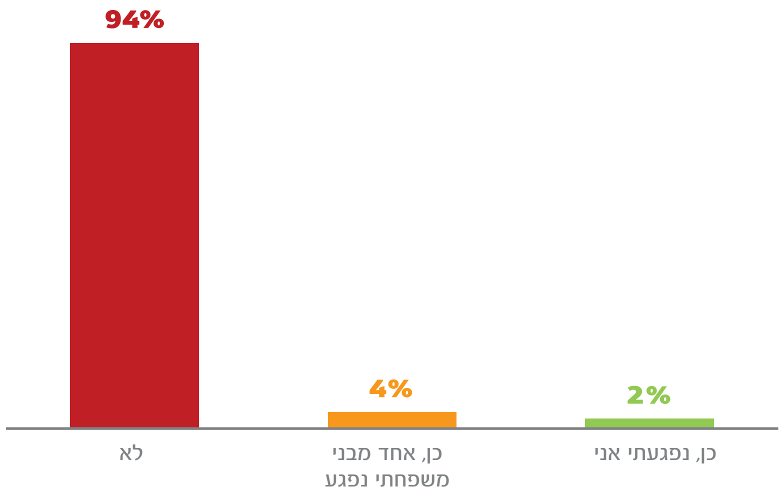

היבט נוסף של חשיפה לאלימות שעלה מדברי המשתתפים בקבוצות המיקוד היה כאשר המשתתפים שיתפו בפגיעות על רקע גזעני. משתתף מרהט (15) ששיחק כדורגל בנבחרת סיפר: "הייתי בהפועל רהט ועברתי לקריית גת, כשהגעתי לאזור יהודי הם היו גזענים והיו נותנים לי מכות לרגליים". משתתפת נוספת מכסייפה (18) סיפרה: "מאז שהייתי קטנה היו אומרים לי 'לא לאלימות' ו'האלימות אסורה' [...] הדוד שלי עבר באזור יהודי בעודו עושה ספורט, תפסו אותו יהודים ודקרו אותו 10 דקירות, אחת מהן הייתה יכולה לפגוע בלב שלו אבל זה לא קרה, ברוך השם [...] הוא ניסה לכתוב את מספר המכונית אבל לא הצליח, והוא ניסה להסתכל במצלמות כדי שיוכלו לדעת מי פגע בו אבל אמרו לו שהמצלמות לא עובדות [...] אני מרגישה שאני נמצאת במקום לא בטוח, שאין צדק, יש קיפוח, ושקשה לי להמשיך ולחיות במקום כזה."

مشترك (رهط، 15): "[...] انا كنت في הפועל רהט انتقلت الى קריית גת مشيت على منظقة يهودية وكانوا عنصريين وبيضربوني على رجلي."

مشتركة (كسيفة، 18): "انا من صغري كانوا بيقولوا انه 'لا للعنف' و'ممنوع العنف' [...] انا خالي مشى على منطقة يهودية يسووي رياضة ومسكوه يهود ضربوه 10 سكاكين ووحده منهن كانت ممكن تكون عالقلب بس الحمد لله ما صابته[...] حاول يكتب رقم السيارة ولكن ما قدر، وحاول يرجع الكاميرات حتى يقدروا يعرفوا من الي ضربه ولكن قالوا ان الكاميرات معطلات[...] حاسة اني مش فبلد امان وانه ما في عدل وفي ظلم وصعب اني اعيش فالبلد هيذي."

תובנות עיקריות

המחקר הנוכחי בחן את עמדותיהם של בני נוער וצעירים בדואים בנוגע לתופעות של אלימות ופשיעה הנפוצות בקרב החברה הבדואית. זהו מחקר ראשוני מסוגו שכן טרם בוצע סקר עומק כזה אשר מאפשר התבוננות אל תוך השיח, חוויות החיים, התובנות והקולות של בני נוער וצעירים אלו. על בסיס מחקר רקע מעמיק ותוך התאמה תרבותית מירבית, מחקר השטח בחן מגוון רחב של מרכיבים כולל רמות ואופני החשיפה של קהלי היעד לתופעות שונות של אלימות, תפיסותיהם לגבי הסיבות והגורמים לתופעה והתפשטותה הרבָה בשנים האחרונות, עמדותיהם לגבי הדרכים בהן ניתן לפעול למיגור התופעה וכן השפעתם של משתני רקע - כגון מגדר, השכלה ותעסוקת ההורים ומגורים בכפרים מוכרים ובלתי מוכרים - לגבי כל אלו. להלן מספר תובנות מרכזיות שעלו מעבודת השטח, שמטרתן לסייע לצדדים המעוניינים לפעול למען מיגור התופעה דרך העבודה עם צעירים ובני נוער מהחברה הבדואית.

1 | הקשר הוליסטי

תופעת האלימות והפשיעה בחברה הבדואית הינה תוצר של מספר רב של גורמים והֶקשרים חברתיים, פוליטיים, כלכליים והיסטוריים, אשר נידונו בהרחבה בפרק א' לדוח זה, ואשר עלו בבירור גם במהלך עבודת השטח. תובנה מרכזית היא כי אין די בהגדרת גבולות בעיית האלימות והפשיעה במסגרת גורמים בודדים כגון מחסור בתחנות משטרה ביישובים, או בהאשמות תרבותיות כגון "נורמות חברתיות אלימות" אשר מחד מחפשות את הפתרונות "מתחת לפנס" ומאידך מנרמלות ומנציחות את האלימות בקהילה. על מנת למגר תופעות של אלימות ופשיעה יש צורך להתמודד עם האתגרים העמוקים עימם מתמודדים נוער וצעירים בדואים - כולל עוני, מחסור בתשתיות, חולשת מערכת החינוך הבדואית, חוסר בפעילויות פנאי ומחסור בהזדמנויות תעסוקה. אתגרים אלו מתווספים לתופעות מאתגרות בקרב החברה הבדואית עצמה - כגון פוליגמיה, היחלשות המסגרות המסורתיות, התפוררות הסמכות ההורית והמחסור במודלים של הצלחה. ולבסוף, לכל אלו יש להוסיף מרכיבים של ניכור ותסכול הגורמים לחוסר אמון במערכות השלטון - מהרשויות המקומיות ועד למשטרת ישראל - ולַקושי הרב שדוּוח בְּפנִייה לרשויות החוק. כלומר: **מהמחקר עולה כי רק התייחסות לשורשי תופעת האלימות והפשיעה באופן מבני, אקולוגי ורב מימדי תאפשר להתמודד עמן באופן אפקטיבי המתאים לסוגיות מסדר גודל זה.**

2 | האלימות בחייהם של נוער וצעירים בדואים, ואופייה

מחקר זה פותח צוהר לחייהם של הצעירים הבדואים בכל הקשור לאלימות ופשיעה. החוויות המתוארות כאן אינן נדירות, ומציגות תמונה קשה ומדאיגה ביותר בכל הנוגע להתנסויות שְעל הצעירים הבדואים להתמודד עמן. מהתשובות שניתנו על ידי מגוון גדול של בני נוער וצעירים בדואים ניתן להסיק כי תופעות של אלימות ואף של פשיעה הן מרכיב שכיח בחייהם של רבים - כאשר ברור כי הרוב המוחלט של הצעירים הינם נורמטיביים מחד, אך גם רואים באלימות חלק ממציאות חייהם, מאידך. תופעות האלימות אליהן נחשפים הצעירים כוללות אלימות ברשתות חברתיות, דרך תופעות של ונדליזם ופגיעות רכוש, ועד לסמים ולשימוש בנשק קר וחם. הצעירות מדווחות גם על תופעות של אלימות בתוך המשפחה. עוד עולה כי חלק ניכר מקבוצות היעד

של מחקר זה מזהה את הסכסוכים החמולתיים כגורם מרכזי לאלימות, יחד עם הירידה בסמכותיות דור ההורים והחוסר במנהיגות צעירה וחיובית.

סיבות לסכסוכים לעומת הגורמים לאלימות: בקבוצות המיקוד עלו שני היבטים שונים שחשוב להבחין ביניהם - הראשון הוא הסיבות או הגורמים לסכסוך - "על מה הסכסוך?" (כסף, עסקים, קונפליקט של כבוד בין משפחות וכדומה), והשני הוא הגורמים להתפשטות תופעת האלימות -"איך הסכסוך מנוהל?", כלומר גורמים המובילים להתמודדות עם סכסוכים בדרכים אלימות במקום להתמודד עימם בדרכי שלום. גורמים אלו כוללים חוסר אכיפה, הימצאות במעגל העוני, קשיים בהשתלבות בשוק התעסוקה ומחסור בהזדמנויות להשכלה גבוהה הדוחפים צעירים לעולם הפשיעה וכן הלאה. מהמחקר ניתן לראות כי תנאי החיים הקשים, חוסר הוודאות ומאבקי כוחות על משאבים מוגבלים מובילים לחלק ניכר מהסכסוכים, ויחד עם זאת עולה כי חוסר במסגרות מארגנות ומפקחות (התפוררות הסמכות המסורתית-דתית-שבטית מול חוסר המענה מצד מערכות השלטון) מובילים להתדרדרותם המהירה של חלק מהסכסוכים הללו ולהפיכתם לאלימים במיוחד.

חשיבות ספציפית ואולי מפתיעה ניתנה על ידי הנסקרים במחקר זה לנושא של **אלימות ברשתות החברתיות**. בעיקר מעניין לראות כי מה שנחשב על ידי נוער וצעירים בדואים כהתנהגויות אלימות בַרשתות כולל גם ניואנסים שאולי אינם נתפסים כפעילות אלימה בקרב אוכלוסייה ליבראלית/מערבית - כגון צילום של נשים ונערות בעת ישיבה בתחנת האוטובוס והפצת תמונותיהן. יחד עם זאת, ברור כי פעילות זו נתפסת כאלימה ומאיימת בהקשר החברתי הבדואי, ויכולה להוביל בקלות ובמהירות יחסית גם לאלימות פיזית במרחב הציבורי - כולל התנגשויות אלימות בין צעירים ותחושת חוסר ביטחון אצל צעירות בדואיות רבות.

תובנה משמעותית וקשה מהמחקר הינה כי **מציאות החיים של בדואים הגרים ברהט או במועצות המקומיות המוכרות, של אלו הגרים ביישובים המוכרים במועצות האזוריות ושל אלו הגרים בכפרים שאינם מוכרים - דומה מאוד אלו לאלו.** ניתן היה לשער כי מצבם של נוער וצעירים הגרים ביישובים המוכרים - או לפחות ברהט ובעיירות - יהיה טוב מזה של הגרים ביישובים הבלתי מוכרים, אולם ברוב המוחלט של הנושאים שנבדקו לא נמצאו הבדלים מובהקים מבחינת החשיפה לאלימות, תפיסת הביטחון האישי, ניתוח גורמי האלימות או האמון במוסדות המדינה. מבחינה זו ניתן לומר כי רובה המוחלט של החברה הבדואית נמצא במצב קשה.

אלימות וטראומה: העדויות המוזכרות לעיל בנושאי אלימות למיניה בתוך החברה, בנוסף לאלו הקורות אל מול המדינה הכוללות הריסת בתים ועימותים עם כוחות ביטחון, מראות בבירור כי חלק ניכר מהנוער והצעירים הבדואים עוברים אירועים טראומטיים כולל איבוד קורת גג, אובדן המקלט - הפיזי והרגשי - ואובדן תחושת הביטחון והאמון. מהמחקר עולה כי חוויות קשות אלו הינן בעלות השלכות חמורות על רווחתם האישית של הצעירים. עולה כי קיים צורך בסיוע בעיבוד חוויות אלו, ומתן כלים להתמודדות עם מציאות זו באופן שיאפשר התפתחות בריאה, הן ברמת הפרט והן ברמת הקולקטיב.

3 | אמון במוסדות המדינה ותפיסת המשטרה

תובנה שעלתה מהמחקר, ואינה מפתיעה, היא כי לַצעירים שנסקרו **אמון מועט במוסדות המדינה**. יחד עם זאת, אל מול מציאות החיים הקשה של אוכלוסייה זו לאורך עשרות שנים בכלל, ולאור העלייה באלימות בשנים האחרונות שאינה מקבלת מענה בפרט, ניתן לומר שרמות האמון שדווחו הינן גבוהות מהמצופה וכי יש כאן הזדמנות מסוימת לשפר את מערכות היחסים שבין קהלי היעד למוסדות המדינה.

באופן ספציפי, וכפי שניתן היה לצפות, בני הנוער והצעירים הבדואים שנסקרו דיווחו על **ניכור ואכזבה מהפעילות של משטרת ישראל** למיגור האלימות בדרום. תובנה חשובה ומשמעותית עלתה מהדיווחים שלהם על התפיסה החברתית של מי שפונה מיוזמתו לתחנת המשטרה במקרי אלימות. מהמחקר עולה כי קיימת סטיגמה חזקה נגד אלו הנראים פונים לתחנת המשטרה לבקשת עזרה, מאחר והם נתפסים כ"משת"פים" (כלומר משתפי פעולה תמורת תשלום או טובות הנאה), ולא כאזרחים שומרי חוק המנסים להתמודד עם אלימות ולסייע בתפיסת האשמים. למעשה מהשטח עולה כי מי שמנסה להיעזר במשטרה מוצא את עצמו תחת ביקורת ועין בוחנת מחשש לשיתוף פעולה - בשל עצם הפנייה. לדברי הצעירים, תפיסה זו נובעת מכך שרבים ממחזיקי הנשק בחברתם הם משתפי פעולה עם המדינה, המקבלים חסינות מפני העמדה לדין, לכן חלקם מעדיפים להתקשר למשטרה או ללכת לתחנת משטרה הרחוקה מהיישוב בו מכירים אותם. חשיבותה של תובנה זו באתגר שהיא מציגה בפני משטרת ישראל, להכיר במצב העניינים הנוכחי המייצר חסם משמעותי לאמון קהילתי, ולפעול באופן אקטיבי על מנת לייצר מציאות טובה יותר מול האוכלוסייה הבדואית, והנוער והצעירים שבקרבה.

4 | הריסות בתים והקשר לאלימות

אחת התובנות המשמעותיות העולות ממחקר זה היא לגבי **הקשר אותו תיארו הצעירים בין הריסות הבתים המתבצעות על ידי המדינה, לבין תופעת האלימות**. לכאורה לא ברור מה הקשר בין שתי תופעות אלו, שכן האלימות שדווחה אינה מופנית ברובה המוחלט מול גורמים או מוסדות של המדינה, אלא מתקיימת בין האזרחים. אולם בבחינה מעמיקה יותר נמצא כי הצעירים שנסקרו מתארים קשר ברור בין שני הדברים: החשש מפני פינוי ועקירה, והטראומה הנגרמת עקב הריסת בתים ועקב האלימות המלווה לכך מצד כוחות הביטחון, מייצרים תחושת חוסר ביטחון בסיסי אצל חלק מהצעירים. תחושה זו, יחד עם חוסר אמון במדינה כגורם שתפקידו לספק את ביטחונם האישי, גורמים להם לרצות לייצר תחושה של ביטחון בעצמם על ידי החזקת נשק (קר או חם). במקביל - חוסר הביטחון והטראומה מייצרים תחושת חוסר חוק וחוסר יציבות (המכונים לעיתים בספרות lawlessness) אשר בתורה מגבירה את האלימות. כלומר, באופן פרדוקסלי, מניתוח הקולות שעולים מקבוצת המחקר עולה כי מה שמבחינת גורמי המדינה נתפס כמהלך המקדם שמירה על החוק, בפועל מייצר אלימות ושבירת חוק. זאת ועוד - להריסות הבתים יש השלכות כלכליות קשות עבור אותן המשפחות, והלחץ הכלכלי שנוצר, יחד עם ההזדמנויות המועטות להשכלה ותעסוקה, הינם גורמים שעלולים להוביל את הצעירים הבדואים לחפש מקורות הכנסה מהירים כגון סחר בנשק או פעולות לא חוקיות.

5 | תוכניות התערבות העוסקות במיגור האלימות

מבחינה ראשונית של המענים אשר ניתנים במסגרת משרדי החינוך והרווחה עולה כי אין פיקוח מספיק על ביצוע מיטבי של מענים אלו, אין וודאות היכן, עד כמה ועם מי הם מתקיימים, ונראה כי יש בעיות בהתאמה השפתית והתרבותית של חלק מהמענים, כך שהאפקטיביות שלהם מול קהל היעד מוטלת בספק. מהמחקר עולה אם כן שמומלץ לבחון אילו מהמענים אכן רלוונטיים ולבצע התאמות תרבותיות כנדרש. עוד עולה מן המחקר כי קיים חוסר משמעותי במענים שיכולים לעזור לנוער ולצעירים בדואים להתמודד עם תופעות של אלימות סביבם, ולסייע להם לפתח כלים כדי להימנע מהתנהגויות אלימות. לדוגמה, התערבויות המקנות ידע ומודעות לשימוש מושכל ברשתות חברתיות, לזיהוי אלימות בהן ולדיווח על אלימות כזו, התערבויות הכוללות הקניית כלים ליישוב סכסוכים (כגון כלים לוויסות רגשי, גישור, כישורי תקשורת) ועוד.

6 | חשיבות ההשתלבות בחינוך בלתי פורמלי ובהשכלה גבוהה

עולה מן המחקר כי בקרב הנוער והצעירים יש מחסור משמעותי במסגרות של העשרה בשעות אחר הצהריים, וכי פעילות בלתי פורמלית כזו יכולה להשיג מגוון רחב של יעדים כולל מניעת שוטטות ושעמום, יצירת הזדמנויות חדשות ללמידה והתפתחות אישית, בניית ביטחון עצמי וכן יצירת הזדמנויות למפגשים בין משפחות וקבוצות שונות בחברה הבדואית אשר עוזרים בהפחתת מתחים, סטיגמות וסכסוכי חמולות.

> "יש תלמידים שעוזבים את בית הספר בכיתה י' או י"א. אם היו מסגרות שיכלו להכיל אותם ולספק להם שירותים זה היה עוזר מאוד, דוגמה לכך מודל כוכבי המדבר שהניב תוצאות."
>
> בת 19 מהכפר מַכחול

> "אבי אמר לי 'תיזהר מהמשפחה הזו [...] הם חזרים ויש להם נשק, אנחנו לא רוצים לעשות איתם "בעיות"' ואצלי גדלו הפחד והחשש מהמשפחה הזאת [...] אבל כשגדלתי התחלתי לראות שכולנו אנשים, ושבכל משפחה יש אנשים טובים ולא טובים, זה שינה לי את הפרספקטיבה לחיים [...] היום אנחנו בכוכבי המדבר וכולנו ממשפחות שונות ומקור שונה והיום אנחנו עובדים יחד כמשפחה אחת."
>
> בן 20 מתל שבע

בנוסף לכך, ההשתלבות בהשכלה גבוהה או במסגרות הכשרות מקצועיות ומציאת עבודה משמעותית לאחר מכן הינם גורמים משמעותיים במניעת ההתדרדרות לפשיעה ובפתיחת האפשרויות בפני צעירים לראות אופק להתפתחות אישית בעתיד, מקצועית, כלכלית וחברתית. חלק מהמשתתפים הציע שריבוי הזדמנויות השכלה גבוהה ומכינות עשוי לעזור להפחית ממקרי האלימות. אף על פי שבשנים האחרונות ישנה עלייה בפניה להשכלה

> "העלאת המודעות (לדרכים למיגור האלימות) צריכה להיות גם למבוגרים וגם לצעירים [...] צריך לתת לילדים ליווי חברתי טוב יותר כמו פעילויות וקורסים,ואחרי שעות בית הספר צריך שתהיה מסגרת שתכיל אותו (את הצעיר)שלא היה פנוי רק לבעיות. זה עוזר לילד לפתח את מחשבות ואת אישיותו."
>
> משתתף בן 20 מהכפר הבלתי מוכר ח'ירבת אלוטן

> "[...]למי שיש מקצוע הוא מפחד לאבד אותו [...]הוא יפחד להיכנס לכלא ולאבד את מקצועו. "
>
> בת 17 מרהט

גבוהה, עדיין ניתן לראות ששיעורי הנשירה גבוהים גם הם, ושרוב הפונות הן נשים. עולה כי צורך בסיוע לצעירים להגיע אל הזדמנויות אלו, ובסיוע לכלל הצעירים (והצעירות) במהלך שנות הלימודים במטרה למנוע נשירה.

> "צריך להרבות במכינות והדברים שמכינים את הצעירים, כי הצעירים הם 'אלה שישנו את העתיד'"
>
> בת 19 מתל שבע

7 | מחסור בנתונים, צורך במחקרים נוספים בתחום

מחקר זה הינו הראשון בתחומו, וערכו המרכזי טמון בכך שהוא מהווה חלון לעולמם של צעירים ובני נוער מהחברה הבדואית שקולם נשמע לראשונה בהקשר של תופעת האלימות והפשיעה. למרות המאמץ להגיע לכלל חלקי החברה, נמצא כי במדגם המחקר היה ייצוג יתר של משתתפים עם נתוני השכלה וממצב סוציו-אקונומי גבוהים יחסית לחלקם בחברה הבדואית. לאור הממצאים התמונה המצטיירת כאן היא קשה, ובקרב אלו שאינם כלולים בתוך הסקר, כלומר עניים ומנותקים עוד יותר, היא ככל הנראה קשה אף יותר. המחסור בנתונים מעודכנים ומפולחים, והקושי להנכיח את מציאות חייהם של נוער וצעירים בדואים, מעלים באופן ברור את הצורך בעריכת מחקרים נוספים בתחום כדי לאפשר הגעה לכל פלחי האוכלוסייה, וכדי לדייק את הבנת הצרכים והמציאות של צעירים ובני נוער. הבנה טובה יותר של המציאות תאפשר את שינויה.

נספחים

נספח א' - שאלון המחקר הכמותי (עם תרגום לעברית)

استمارة البحث الكميّ

يهدف هذا الاستطلاع إلى معاينة مواقف لشباب وشابات بدو في النقب في موضوع الجريمة والعنف. للحصول على صورة شاملة وحقيقية حول ظاهرة العنف، الجريمة والأمن الشخصي في المجتمع العربي في النقب، يسرنا أن تُجيب/ين على الأسئلة بصورة حرة تعكس بشكل دقيق قدر الإمكان تجربتك ومشاعرك. أجوبتك وتفاصيلك ستظل سرية، وستُستخدم لهدف البحث فقط ولن تُمرر لأي جهة خارج طاقم البحث. نشكرك جزيل الشكر على مشاركتك في الاستطلاع.

توضيح: ظاهرة العنف وظاهرة الجريمة ترتبطان عادة ببعضهما البعض. لكننا في هذا الاستطلاع سنفصل بينهما. عندما يتم سؤالكم عن العنف يكون القصد للعنف الجسدي- مثل- الضرب، استخدام العصي، استخدام السكاكين، استخدام السلاح وما شابه - أو العنف الكلامي - مثل الشتائم، الإهانات وما شابه. عندما تسألون عن الجريمة فإن القصد لحالات السرقة، الخاوة، جرائم المخدرات، التخريب وإتلاف الممتلكات، السجن، السياقة المتهورة، التنكيل بالحيوانات وما شابه.

1. بالنسبة لكل ظاهرة من الظواهر التالية، أشر/ي إلى أي مدى تعتقد/ين أن هذه الظاهرة قائمة في المجتمع البدوي في النقب

1- غير موجودة إطلاقا، 2-موجودة بمقدار قليل، 3- موجودة إلى حد ما، 4- موجودة، 5- موجودة كثيرا.

- عنف ضد النساء/ العنف في العائلة
- العنف الجنسي (تحرش جنسي، اعتداء جنسي، أعمال مُشينة، اغتصاب)
- التنمر في الشبكات الاجتماعية (مثل: فيسبوك، تيك توك، إينستجرام وما شابه) وفي تطبيقات الرسائل (مثل: واتساب، سيجنل، تليجرام وما شابه)
- جرائم وأضرار الممتلكات
- جرائم المخدرات (استعمال، حيازة أو تجارة)
- جباية خاوة

2. اذكر/ي رجاءً إلى أي مدى توافق مع العبارات التالية

1- لا أوافق بتاتا، 2-لا اوافق، 3- أوافق إلى حد ما، 4- أوافق، 5- أوافق جدا

- أشعر بالانتماء للمجتمع البدوي بشكل عام
- أشعر بالانتماء للعائلة الموسعة، لحمولتي
- عندما يؤذون أي شخص من قبيلتي أشعر أنهم أذوني شخصيا
- عندما أكون في بلدتي التي أسكن فيها، أشعر بالأمان

3. الثقة في مؤسسات الدولة

اذكر/ي مستوى ثقتك بالمؤسسات التالية:

1- لا أثق إطلاقا، 2- أثق قليلا، 3- أثق إلى حدٍ ما، 4- أثق فيها، 5- عندي ثقة تامة، 6- لا أعرف

- الجهاز القضائي/ المحاكم
- الشرطة
- السلطة المحلية / البلدية
- سلطة تطوير البدو في النقب

4. أسباب الجريمة والعنف

اذكر/ي رجاءً إلى أي مدى توافق مع العبارات التالية كمسببات للعنف والجريمة في المجتمع البدوي في النقب.

1- لا أوافق بتاتا، 2-لا اوافق، 3- أوافق إلى حد ما، 4- أوافق، 5- أوافق جدا

- جهاز تعليم رسمي ضعيف (تسرّب، نقص برامج مكافحة العنف في المدارس، غياب الجهات المهنية لمنع ومعالجة العنف والجريمة بين أبناء الشبيبة وما شابه)
- نقص في تواجد الشرطة في البلدات البدوية
- الصعوبة التي يواجهها الشباب والشابات في الاندماج بجهاز التعليم العالي وفي الوظائف التي تضمن دخلاً جيدا
- هدم البيوت في النقب
- غياب الدورات والنشاطات بعد ساعات المدرسة
- الفقر وضعف جهاز الرفاه الاجتماعي
- تراجع هيبة وسلطة جيل الكبار وغياب القيادات الشابة
- النزاعات بين الحمائل
- شحّ فرص العمل والتعليم العالي

5. التجربة الشخصية
الأسئلة التالية تتطرق لأفعال نُفذت ضدك أو ضد أحد من أفراد عائلتك في الأشهر الـ 12 الأخيرة فقط.
1. هل تعرضت أنت أو أحد أفراد عائلتك في السنة الأخيرة لجريمة اعتداء على ممتلكات (مثلا: اقتحام بيتك، سرقة معدات أو أغراض ثمينة، سرقة سيارة وما شابه)؟
نعم، تضررت شخصيا/ نعم، أحد أفراد عائلتي تضرر/ لا
2. هل خلال السنة الأخيرة أنت أو أحد أفراد عائلتك تضر نتيجة عنف بسلاح أبيض (مثلا: سكين، عصا، حجر، ضرب بالأيدي) أو سلاح ناري؟
نعم، تضررت شخصيا/ نعم، أحد أفراد عائلتي تضرر/ لا
3. (فقط للذين أبلغوا أنهم، أو أحد أفراد عائلتهم تضرر من جريمة ما) هل بلّغت الشرطة؟
نعم/لا
3.1. إذا نعم، هل كنت راضيا عن أسلوب معالجة الشرطة للشكوى؟
نعم/لا
4. هل خلال السنة الأخيرة أنت أو أحد أفراد عائلتك تعرضتم للعنف عبر الشبكات الاجتماعية أو عبر تطبيقات الرسائل؟ (تحقير، نشر صور مُحرجة، مقاطعة، نبذ وما شابه)
نعم، تضررت شخصيا/ نعم، أحد أفراد عائلتي تضرر/ لا

6. ستطلاع تفاصيل شخصية
1. الجنس
2. بلدة السكن __________ (بلدة معترف بها/ غير معترف بها)
3. العُمر (18 19 20 21 22 23)
4. الحالة الاجتماعية (أعزب/عزباء, متزوّج/ة, مطلّق/ة، أرمل/ة، آخر)
5. المهنة
6. الحالة التشغيلية للأم (لا تعمل، تعمل بوظيفة جزئية، تعمل بوظيفة كاملة)
7. الحالة التشغيلية للاب (لا يعمل، يعمل بوظيفة جزئية، يعمل بوظيفة كاملة)
8. مستوى تعليم الأم (ابتدائي، ثانوي بدون شهادة بجروت، ثانوي مع شهادة بجروت، كليّة لتأهيل المعلين، لقب جامعي أول، لقب جامعي ثانٍ، شهادة دكتوراه)
9. مستوى تعليم الأب (ابتدائي، ثانوي بدون شهادة بجروت، ثانوي مع شهادة بجروت، كليّة لتأهيل المعلين، لقب جامعي أول، لقب جامعي ثانٍ، شهادة دكتوراه)
10. دخل الأم مقارنة مع الدخل المعدل للمرأة العربية (6,200) (أقل من المعدل بكثير/ أقل من المعدل / بالمعدل أو أعلى منه قليلا / أعلى من المعدل كثيرا)
11. دخل الأم مقارنة مع الدخل المعدل للرجل العربي (8,800) (أقل من المعدل بكثير/ أقل من المعدل / بالمعدل أو أعلى منه قليلا / أعلى من المعدل كثيرا)

שאלון כמותי - תרגום לעברית

פתיח: סקר זה נועד לבחון את עמדותיהם של צעירות וצעירים בדואים בנגב בנושא פשיעה ואלימות. כדי לקבל תמונה מהימנה על תופעות האלימות, הפשיעה והביטחון האישי בחברה הבדואית בנגב, נשמח אם תענה/י לשאלות באופן חופשי שמבטא באופן מדויק ככל הניתן את חוויותיך ותחושותיך. תשובותיך ופרטיך יישארו חסויים, ישמשו לצורך המחקר בלבד ולא יועברו למי שאינו נמנה עם צוות המחקר. אנו מודים לך מראש על השתתפותך בסקר.

הבהרה: תופעת האלימות ותופעת הפשיעה בדרך כלל קשורות זו בזו. אולם בסקר זה נרצה להבחין ביניהן. כאשר אתם נשאלים על אלימות ההתייחסות היא לאלימות פיזית – כגון מכות, שימוש באלות, שימוש בסכין, שימוש בנשק וכו' - או לאלימות מילולית – כגון קללות, השפלות וכו'. כאשר אתם נשאלים על פשיעה ההתייחסות היא למקרים של גניבה, גביית דמי חסות, עבירות סמים, ונדליזם והשחתת רכוש, נהיגה מסוכנת, התעללות בבעלי חיים וכו'.

1. לגבי כל אחת מהתופעות הבאות, סמנ/י באיזו מידה לדעתך התופעה קיימת בחברה הבדואית בנגב
1–לא קיימת בכלל, 2–קיימת במידה מועטה, 3–קיימת במידה מסוימת, 4–קיימת, 5–קיימת במידה רבה
- אלימות נגד נשים/ אלימות במשפחה
- אלימות מינית (הטרדה מינית, תקיפה מינית, מעשים מגונים, אונס)
- בריונות ברשתות החברתיות (כגון: פייסבוק, טיקטוק, אינסטגרם וכו') ובאפליקציות מסרים (כגון: וואטסאפ, סיגנל, טלגרם וכו')
- עבירות ונזק רכוש
- עבירות סמים (שימוש, אחזקה או סחר)
- גביית דמי חסות

2. אנא ציין/י עד כמה אתה מסכים עם ההיגדים הבאים
1–לא מסכים בכלל, 2–לא מסכים, 3–מסכים במידה מסוימת, 4–מסכים, 5–מסכים מאוד
• אני מרגיש/ה שייכות לכלל החברה הבדואית בנגב
• אני מרגיש/ה שייכות למשפחה המורחבת (חמולה) שלי
• כשפוגעים במישהו מהשבט שלי אני מרגיש שפגעו בי
• כשאני נמצא/ת ביישוב המגורים שלי, אני מרגיש בטוח

3. אמון במוסדות המדינה
אנא ציין/י את רמת האמון שיש לך במוסדות הבאים:
1–אין לי אמון כלל, 2–יש לי מעט אמון, 3–יש לי אמון מסוים, 4–יש לי אמון, 5–יש לי אמון מלא 6–לא יודע/ת
• מערכת בתי המשפט
• המשטרה
• המועצה המקומית/ עירייה
• הרשות להסדרת הבדואים בנגב

4. גורמים לפשיעה ואלימות
אנא ציין/י עד כמה אתה מסכים עם ההיגדים הבאים כתורמים לאלימות ולפשיעה בחברה הבדואית בנגב.
1–לא מסכים בכלל, 2–לא מסכים, 3–מסכים במידה מסוימת, 4–מסכים, 5–מסכים מאוד
• מערכת חינוך פורמלית חלשה (נשירה, היעדר תוכניות למיגור האלימות בבתי ספר, היעדר גורמי מקצוע למניעה וטיפול באלימות ופשיעה בקרב בני נוער וכו')
• חוסר נוכחות של המשטרה ביישובים הבדואים
• קושי של צעירות וצעירים להשתלב במערכת ההשכלה הגבוהה ובתעסוקה מתגמלת
• הריסות הבתים בנגב
• היעדר חוגים ופעילויות אחרי שעות בית הספר
• עוני ומערכת רווחה חלשה
• התדרדרות בסמכות של דור המבוגרים והיעדר מנהיגות צעירה
• סכסוכים בין חמולות
• מחסור בהזדמנויות עבודה והשכלה גבוהה

5. חוויה אישית
השאלות הבאות מתייחסות שבוצעו כלפיך או כלפי אחד מבני משפחתך ב–12 החודשים האחרונים בלבד.
1. האם במהלך השנה האחרונה אתה או אחד מבני משפחתך נפגע מעבירת רכוש (לדוגמא: פריצה לבית מגוריך, גניבה של ציוד או חפץ יקר ערך, גניבת רכב וכו')? כן, נפגעתי אישית / כן, אחד מבני משפחתי נפגע / לא
2. האם במהלך השנה האחרונה אתה או אחד מבני משפחתך נפגע מאלימות בנשק קר(לדוגמא: סכין, אלה, אבן, מכות) או חם? כן, נפגעתי אישית / כן, אחד מבני משפחתי נפגע / לא
3. (רק לאלה שדיווחו שהם או אחד מבני משפחתם נפגע מעבירה כלשהי) האם דיווחת למשטרה?
3.1. אם כן, האם היית מרוצה מאופן הטיפול של המשטרה בתלונה? כן / לא
4. האם במהלך השנה האחרונה אתה או אחד מבני משפחתך חוויתם אלימות ברשתות החברתיות או באפליקציות מסרים? (השפלות, הפצת תמונות מביכות, חרמות, נידוי וכו') כן, נפגעתי אישית / כן, אחד מבני משפחתי נפגע / לא

6. שאלון פרטים אישיים
1. מגדר
2. יישוב מגורים __________
3. האם היישוב מוכר? (מוכר, לא מוכר)
4. גיל (18 19 20 21 22 23)
5. מצב משפחתי
6. משלח יד
7. מצב תעסוקתי של האם (לא עובדת, עובדת במשרה חלקית, עובדת במשרה מלאה)
8. מצב תעסוקתי של האב (לא עובד, עובד במשרה חלקית, עובד במשרה מלאה)
9. רמת השכלה של האם (ייסודית, תיכונית ללא בגרות, תיכונית עם בגרות, בוגרת סמינר או מכללה להכשרת מורים, הנדסאית, תואר ראשון, תואר שני, דוקטורט, לא יודע/ נמנע).
10. רמת השכלה של האב (ייסודית, תיכונית ללא בגרות, תיכונית עם בגרות, בוגר סמינר או מכללה להכשרת מורים, הנדסאי, תואר ראשון, תואר שני, דוקטורט, לא יודע/ נמנע).
11. גובה הכנסה של האם יחסית להכנסה ממוצעת של אישה ערביה (כ–6,200) (הרבה מתחת לממוצע / מתחת לממוצע/ ממוצע או מעט מעל לממוצע / הרבה מעל לממוצע)
12. גובה הכנסה של האב יחסית להכנסה ממוצעת של גבר ערבי (כ–8,800) (הרבה מתחת לממוצע / מתחת לממוצע / ממוצע או מעט מעל לממוצע / הרבה מעל לממוצע)

נספח ב' - שאלון חצי מובנה לקבוצות המיקוד (עם תרגום לעברית)

استبيان نصف هيكلي - المجموعات البؤرية

1. خلفية عامة عنكم/ن - مكان السكن، العمر، الحالة الاجتماعية، العمل/ التشغيل.
2. يسرني أن أسمع منكم عن مميزات نشأتكم في النقب. كيف كان علاقاتكم مع العائلة الكبيرة (الحمولة)؟ (ملاحظة: في حالات البلدات يُفضل أيضا السؤال حول العلاقات مع العائلات الأخرى، في القرى المعترف بها أو غير المعترف بها تكون هناك بالعادة حمولة/قبيلة واحدة فقط، لذا لا حاجة للحديث عن الحمولات/القبائل الأخرى)

بما أن البحث يدرس العنف، الجريمة والأمن الشخصي في المجتمع البدوي في النقب، سأسأل الآن بعض الأسئلة المتعلقة بهذه المواضيع.

3. عندما كنتم أطفالا، هل شعرتم بأجواء عنيفة في محيطكم المعيشي القريب؟
4. هل تعرضتم خلال حياتكم، أنتم أو أي أحد من محيطكم القريب، للعنف أو للجريمة؟ إذا كان الجواب نعم، أين؟ كيف كان ردكم؟ [توضيح للشبيبة]: العنف قد يكون جسدي- ضرب، سكين، سلاح- ويمكن أن يكون أيضا كلامي - شتائم، إهانة وما شابه. الجريمة تشمل السرقة، الخاوة، جرائم المخدرات، التخريب وإتلاف الممتلكات، الاحتجاز، السياقة المتهورة، التنكيل بالحيوانات)
5. [سؤال للشبيبة]: هل الأحداث العنيفة - العنف الجسدي، العنف الكلامي، السرقة، الابتزاز، المقاطعة- هي ظاهرة منتشرة في مدرستكم؟ إذا كان الجواب نعم، كيف تتعاملون مع الظاهرة؟ كيف تتعامل المدرسة معها؟ حسب رأيكم، ما الذي يجب عمله بشكل مختلف من أجل مكافحة العنف في المدرسة؟
6. هل تشعرون أن عليكم تبني أنماط سلوك معينة لتساعدوا أنفسكم على مواجهة العنف والجريمة في محيط معيشتكم؟ إذا كان الجواب نعم، فصّلوا الإجابة. بعد الاصغاء لإجابات اثنين/ ثلاثة مشاركين، اطلبوا من المجموعة التعبير عن مدى تعاطفها مع ما قيل...
7. بحسب رأيكم، ما هي الأسباب الرئيسية لتفاقم حالة العنف والجريمة بين الشباب في النقب؟
8. هل تعتقدون أن المدرسة الثانوية التي تعلمتم فيها قد منحتكم، ومنحت بقية الأولاد، الأدوات الضرورية لتجنب الانزلاق لعالم الجريمة؟ لتجنب حل المشاكل والخلافات بواسطة العنف؟
9. في ظل الارتفاع الحاد في الجريمة خلال السنوات الأخيرة في المجتمع البدوي في النقب وفي المجتمع العربي بشكل عام، برأيكم، لماذا تفشل الجهات المسؤولة عن مكافحة هذه الظاهرة في أداء واجبها؟
10. كيف يجب برأيكم معالجة آفة العنف والجريمة في المجتمع البدوي في النقب؟
11. أ. [سؤال للشبيبة] في السنوات الأخيرة، تحول الحيز الافتراضي (فيرتوالي) إلى منصة تواصل أساسية عند الشبيبة. تحمل هذه الظاهرة أيضا ظواهر سلبية مثل نشر الصور المُحرجة أو المُهينة، التحقير والإساءة بشكل علني، نشر الشائعات الكاذبة والنبذ المقصود من المجموعات. هل تعرض أي واحد منكم لواحدة من هذه الظواهر؟

ب. [سؤال للشباب] في السنوات الأخيرة، تحول الحيز الافتراضي (فيرتوالي) إلى منصة تواصل أساسية أبناء الشبيبة والشباب. تحمل هذه الظاهرة أيضا ظواهر سلبية مثل نشر الصور المُحرجة أو المُهينة، التحقير والإساءة بشكل علني، نشر الشائعات الكاذبة والنبذ المقصود من المجموعات. خلال فترة التعليم الثانوي هل تعرض أي واحد منكم لواحدة من هذه الظواهر؟ في المرحلة ما بعد الثانوية (التعليم الفوق ثانوي، العمل وما شابه)؟

12. ما رأيكم في شرطة إسرائيل؟
13. ما رأيكم في شرطة السلطات الحكومية (الوزارات، سلطة البدو).
14. كيف تصفون علاقتكم وثقتكم بالسلطة المحلية في بلدكم؟
15. هل تشعرون أن أساليب تعامل المجتمع البدوي في النقب مع النزاعات (داخل العائلة، بين النساء والرجال، بين العائلات، بين الحمائل) هي أساليب ناجحة؟ هل هناك حاجة للتغيير؟ بشكل شخصي، هل عارضت مرة أحد الأساليب التقليدية المُتبعة لحل النزاعات؟
16. المجتمع البدوي هو مجتمع يمر بتغييرات ثقافية، اجتماعية واقتصادية. نتيجة لذلك، نرى أن أهمية والتقاليد والعادات وصلاحيات وهيبة جيل الكبار تقل وتتراجع. برأيكم، هل هذا الانتقال إيجابي؟ (لكم بشكل شخصي ولعموم المجتمع البدوي في النقب)
17. بالإضافة إلى ذلك يسرني أن أسمع إذا غيّرتم تعاملكم مع ظاهرة الجريمة والعنف في المجتمع البدوي في النقب بعد أن تعرضتم لحدث معين في هذا السياق؟ (التغيير في التعامل قد يعني أموراً مختلفة: إعادة التفكير بالعوامل المُسببة للظاهرة، اساليب أخرى لحل النزاعات، نشاط معين يقوم به المُستطلع لتغيير الظاهرة)

שאלון חצי מובנה לקבוצות המיקוד - תרגום לעברית

1. ספרו לי רקע כללי עליכן/ם - מקום מגורים, גיל, מצב משפחתי, תעסוקה/לימודים.
2. אשמח לשמוע על החוויה שלכם לגדול בנגב. מה היו היחסים שלכם עם המשפחה המורחבת (חמולה)?
משום שהמחקר עוסק באלימות, פשיעה וביטחון אישי בחברה הבדואית בנגב, כעת אשאל מספר שאלות שנוגעות לנושאים אלה.
3. בתור ילדים, חשתם אווירה אלימה בסביבה הקרובה שלכם?
4. האם חוויתם אלימות או פשיעה כלפיכם או כלפי הסביבה הקרובה שלכם במהלך חייכם? אם כן, איפה? איך הגבתם? (הבהרה לבני נוער: אלימות יכולה להיות פיזית - מכות, סכין, נשק - והיא יכולה להיות גם מילולית - קללות, השפלות וכו'. פשיעה כוללת גניבה, גביית דמי חסות, עבירות סמים, וונדליזם והשחתת רכוש, כליאה, נהיגה מסוכנת, התעללות בבעלי חיים)
5. שאלה לבני נוער: האם אירועים אלימים - אלימות פיזית, אלימות מילולית, גניבה, סחיטה, חרמות - הם תופעה נפוצה בבית הספר שלכם? אם כן, איך אתם מתמודדים עם התופעה? איך בית הספר מתמודד איתה? מה לדעתכם אפשר לעשות אחרת כדי למגר את האלימות בבית הספר?
6. אתם מרגישים שהייתם צריכים לסגל לעצמכם התנהגויות מסוימות כדי לעזור לעצמכם להתמודד עם האלימות והפשיעה שהיו סביבכם? אם כן אנא פרטו?
7. מה לדעתכם הגורמים העיקריים להתדרדרות לפשיעה ולאלימות של צעירים בנגב?
8. מהם הדברים שלמדתם בבית הספר לגבי התמודדות עם אלימות וסכסוכים? מה התרומה של הדברים האלה בפתרון סכסוכים והימנעות מהתדרדרות לפשע?
9. נוכח העלייה בשנים האחרונות בפשיעה בחברה הבדואית בנגב, ובכלל החברה הערבית, מדוע לדעתכם נכשלים הגורמים שאמונים על מיגור התופעה?
10. איך לדעתכם כדאי לטפל בתופעת האלימות והפשיעה בחברה הבדואית בנגב?
11.
11.1 [שאלה לבני נוער] בשנים האחרונות המרחב הוירטואלי הפך לאמצעי מרכזי לתקשורת של בני נוער. תופעה זו כרוכה גם בהיבטים שליליים כגון הפצת תמונות מביכות או מעליבות, השפלות ועלבונות פומביות, הפצת שמועות ונידוי מכוון מקבוצות. האם יצא למי מכם לחוות את אחת מהתופעות האלו? משני צידיה..? (אם היותם קורבן לתופעה או לקחו חלק בה)
11.2 [שאלה לצעירים] בשנים האחרונות המרחב הוירטואלי הפך לאמצעי מרכזי לתקשורת של בני נוער וצעירים. תופעה זו כרוכה גם בהיבטים שליליים כגון הפצת תמונות מביכות או מעליבות, השפלות ועלבונות פומביות, הפצת שמועות ונידוי מכוון מקבוצות. בתקופת הלימודים התיכוניים שלכם, יצא לכם לחוות את אחת התופעות האלו בתקופה שאחרי התיכון (לימודים על-תיכוניים, עבודה וכו')?
12. מה אתם חושבים על משטרת ישראל?
13. מה אתם חושבים על רשויות ממשלתיות (משרדי ממשלה, רשות הבדואים)?
14. עד כמה אתם מרגישים שאתם יכולים לסמוך על הרשות המקומית? עד כמה מרגישים שהפעילות שלה היא לטובתכם/לטובת כלל התושבים?
15. האם אתם מרגישים שדרכי ההתמודדות של החברה הבדואית בנגב עם סכסוכים (בתוך המשפחה, בין נשים לגברים, בין משפחות, בין חמולות) מתפקדות? יש צורך בשינוי? באופן אישי, פעם יצאת נגד אחת מהדרכים המסורתיות לפתרון סכסוכים?
16. החברה הבדואית היא חברה שעוברת שינויים תרבותיים, חברתיים וכלכליים. כיוצא בזאת, הסמכות של דור המבוגרים ושל המסורת נשחקת. לדעתכם, המעבר הזה הוא חיובי? (באופן אישי ולכלל החברה הבדואית בנגב)
17. לבסוף אשמח לשמוע אם בעקבות אירוע או תהליך שעברתם בחיים שיניתם את היחס שלכם כלפי תופעת הפשיעה והאלימות בחברה הבדואית בנגב?

נספח ג' - רשימת קבוצות המיקוד

מספר קבוצה	מין	יישוב	סוג יישוב	גיל
1	ז	כסייפה	מועצה מקומית	18
	ז	כסייפה	מועצה מקומית	18
	נ	לקייה	מועצה מקומית	18
	נ	כסייפה	מועצה מקומית	18
	נ	כסייפה	מועצה מקומית	18
	נ	תל ערד	כפר לא מוכר	18
	נ	לקייה	מועצה מקומית	18
	נ	מולדה	כפר מוכר	18
	נ	חורה	מועצה מקומית	18
2	נ	חורה	מועצה מקומית	18
	נ	תל שבע	מועצה מקומית	18
	נ	רהט	עיר	18
	נ	תראבין	כפר מוכר	18
	נ	רהט	עיר	18
	נ	אום בטין	כפר מוכר	18
	נ	לקייה	מועצה מקומית	18
	נ	אום בטין	כפר מוכר	18
	נ	אלדריג'את	כפר מוכר	18
	נ	חורה	מועצה מקומית	18
3	ז	רהט	עיר	15
	נ			
	נ			
	נ			
	נ			
	ז			
	ז			
4	נ	רהט	עיר	17
	נ			
	נ			
	נ			
	נ			
	נ			
	נ			
	נ			
	ז			

מספר קבוצה	מין	יישוב	סוג יישוב	גיל
5	ז	תל שבע	מועצה מקומית	17
	ז			
	ז			
	ז			
	נ			
	נ			
	נ			
	נ			
	נ			
6	ז	ח'רבת אלווטן	כפר לא מוכר	20
	ז	תל שבע	מועצה מקומית	19
	ז	תל שבע	מועצה מקומית	18
	ז	תל שבע	מועצה מקומית	19
	ז	מכחול	כפר מוכר	21
	נ	ביר אבו אלחמאם	כפר לא מוכר	21
	נ	לקייה	מועצה מקומית	20
	נ	תל שבע	מועצה מקומית	19
	נ	רהט	עיר	19
	נ	מכחול	כפר מוכר	19
	נ	תל שבע	מועצה מקומית	20
7	ז	שגב שלום	מועצה מקומית	16
	ז			16
	ז			14
	ז			15
	ז			16
	נ			17
	נ			15
	נ			13
8	ז	רהט	עיר	13
	ז			
	ז			
	ז			
	ז			
	ז			
	ז			
	ז			

الفهرس

موجز ______ **3**

مقدمة ______ **12**

الفصل الأول: خلفية-المجتمع العربي البدوي في النقب ______ **13**
1 | الديموغرافيا 13
2 | الوضع الاجتماعيّ -الاقتصاديّ 15
3 | السلطات المحلّيّة 15
4 | البنى التحتيّة 16
5 | التربية والتعليم 17
6 | الشبّان - شباب غير مؤطر أو التبطُّل مقابل الاندماج في التعليم العالي وفي سوق العمل 20
7 | تعدُّد الزوجات 23
8 | القرى غير المعترَف بها 24
9 | مديريّة البدو، وقرارات حكوميّة مركزيّة 24
10 | السلوكيّات الخطرة والعنف في صفوف المجتمع البدويّ 25
11 | مخطَّطات التدخّل الحكوميّ لمكافحة العنف 30

الفصل الثاني: منهجية البحث ______ **32**
1 | استبيان هاتفي كمّي-بناء عيّنة تمثيليّة 32
2 | مجموعات بؤريّة-بحث نوعي 34

الفصل الثالث: نتائج البحث ______ **35**
1 | خصائص ديمغرافية للمشاركين 35
2 | تصورات حول انتشار ظواهر العنف في المجتمع البدوي 41
3 | تصورات الانتماء والإحساس بالأمن 45
4 | الثقة بمؤسسات الدولة 47
5 | أسباب انتشار العنف والجريمة 54
6 | التجارب الشخصية والتعرض شخصيا للضرر والأذيّة 64

الأفكار الأساسية ______ **68**
1 | سياق شمولي 68
2 | العنف في حياة الفتية والشبان البدو وخصائصه 68
3 | الثقة بمؤسسات الدولة والتصورات حيال الشرطة 70
4 | هدم المنازل وعلاقة الأمر بالعنف 70
5 | برامج التدخل من أجل القضاء على العنف 71
6 | أهمية الانخراط في التربية اللا- منهجية والتعليم العالي 71
7 | نقص في البيانات وضرورة إجراء مزيد من الأبحاث في المجال 72

ملاحق ______ **73**
ملحق أ - استبيان البحث الكمي 73
ملحق ب - استبيان شبه مبني- المجموعات البؤرية 75
ملحق ج - قائمة المقابلات والمجموعات البؤرية 76

موجز تنفيذي

1 | هدف البحث

أجرت هذا البحثَ شركةُ "ناس" للاستشارة والأبحاث الاقتصادية والاجتماعية م.ض، لصالح جمعية مبادرات إبراهيم بغية بحث (يجرى لأوّل مرّة) يستكشف المفاهيم السائدة في صفوف الفتْية وأبناء الشبيبة في النقب بشأن ظاهرة العنف والجريمة. يلخّص التقرير عمل البحث الذي نُفّذ في الفترة الواقعة بين آب وتشرين الأوّل عام 2021، وتمحور حول فئتين عمْريّتين في صفوف هذه الشريحة السكّانيّة: الفتْية (سنّ 13-17)، والشبّان (سنّ 18-23). فحَصَ البحثُ مواقف هؤلاء حول نطاق واسع من المواضيع، بما في ذلك مواقف حول مدى انتشار حالات العنف، والمواقف تجاه العنف في الشبكات الاجتماعيّة؛ وتجاه تورُّط الشبّان والفتْية في العنف والجريمة وأعمال التخريب؛ وتجاه جهاز التربية والتعليم وظواهر العنف السائد هناك؛ وتجارب وأحاسيس الخوف والتهديد والمقاطعة والنبذ والنزعة العدائيّة؛ وإحساس الأمن في البلدة؛ والثقة بمؤسّسات الدولة، وغير ذلك.

هذا البحث هو الأوّل من نوعه في هذا المجال، وتكمن قيمته الأساسيّة في حقيقة أنّه يفتح نافذة على العالم الداخليّ للفتْية والشبّان من المجتمع البدويّ الذين يُسمَع صوتهم للمرّة الأولى في سياق ظاهرة العنف والجريمة. بغية خلق صورة واسعة وعميقة قدْر المستطاع، ارتكزت عمليّة بناء البحث على ثلاثة مركّبات مركزيّة: **المركّب الأوّل** هو استعراض عميق لبيانات ونزعات حول الظروف المعيشيّة والحالة الاجتماعيّة -الاقتصاديّة للمجتمع البدويّ في النقب، وذلك بغية رسم السياق الواسع لِـ "الإكوسيستم" الذي يعيش فيه الفتْية والشبّان البدو، وكذلك بغية تحديد معالم جزء من العوامل والحيثيّات التي تُفْضي –في ما تُفْضي-إلى ظواهر العنف. **المركّب الثاني** هو استطلاع كمّيّ أُجرِيَ في صفوف 250 شابًّا يشكّلون عيّنة تمثيليّة لشريحة البحث السكّانيّة. **المركّب الثالث** هو ثماني مجموعات بؤَريّة لفتْية وأبناء شبيبة من صفوف تنويعة من البلدات والخلفيّات في صفوف السكّان العرب البدو.

2 | خلفية عامّة -المجتمع البدويّ في النقب وظاهرة العنف والجريمة

التفاقم البالغ في ظاهرة العنف في المجتمع البدويّ لا يحصل في الفراغ، بل إنّ جذوره تضرب عميقًا في واقع معيشيّ مركّب ومحفوف بالتحدّيات. وعلى الرغم من التحسّن الذي طرأ في السنوات الأخيرة في كلّ ما يتعلّق بالاهتمام الذي توليه مؤسّسات الدولة والأجسام البحثيّة للمجتمع البدويّ، والتحسّن الذي تلا ذلك في جودة البيانات حول هذه الفئة السكّانيّة، على الرغم من ذلك ثمّة نقص بالغ في بيانات محدَّثة ومُشرَّحة حول المجتمع البدويّ بعامّة، وحول الشبّان والفتية فيه على وجه الخصوص. ثمّة صعوبات شتّى في تقدير أعداد السكّان البدو، ومن بينها صعوبة إجراء عمليّة إحصاء أنفس لسكّان القرى غير المعترف بها من قِبل أجسام حكوميّة مختلفة، الأمر الذي يؤدّي إلى عدم التنسيق في ما بينها. ثمّة أهمّيّة بالغة لعرض الوضع القائم على نحوٍ دقيق ومفصّل للغاية، وهذا الأمر يشكّل نقطة ارتكاز لهذا البحث، انطلاقًا من الفرضيّة القائلة أنّ على السياسات أن ترتكز على البيانات والحقائق.

<u>الديموغرافيا</u>: وصل تعداد السكّان البدو في لواء الجنوب في العام 2020 إلى 285,200 نسمة،[1] ويشكّل هؤلاء 14.8% من السكّان العرب في إسرائيل، وَ 21.4% من مُجْمَل سكّان لواء الجنوب، وَ 36.7% من سكّان قضاء بئر السبع.[2] وقد جرت العادة على تقسيم المجتمع البدويّ إلى ثلاث مجموعات: الأولى تشمل سكّان مدينة رهط والسلطات

1 أجري هذا البحث في صفوف المجتمع العربيّ البدويّ في النقب، لذا ففي كلّ مكان يجري فيه التطرّق إلى البدو /المجتمع البدويّ، فإنّ المقصود هو هذه الفئة السكّانيّة، لا السكّان البدو في أماكن أخرى في البلاد (الجليل واللدّ وما شابه).

2 تحليل شركة "ناس" للجداول 2.15 وَ 2.19 وَ 2.22 المدْرَجة في [الكتاب الإحصائيّ السنويّ لإسرائيل 2021 - رقم 72](), وجدول [سكّان البلدات التي يقطنها 2,000 نسمة وأكثر - تقديرات مؤقّتة لنهاية تشرين الأوّل 2021. دائرة الإحصاء المركزيّة](). يشار أنّ مراقب الدولة قد عثر على فجوات كبيرة جدًّا في تسجيل السكّان بين سلطة السكّان وهيئة نموّ واستيطان البدو في النقب، وكذلك بين بيانات سلطة السكّان وبيانات لجنة توزيع المداخيل من المجلس المحلّيّ الصناعيّ رمات حوڤاڤ. على سبيل المثال، تَبَيَّنَ لمراقب الدولة أنّ عدد السكّان البدو المسجَّلين في البلدات السبع الثابتة بحسب سلطة السكّان أعلى بِـ 46,000 مقارَنة بمدوّنات سلطة نموّ واستيطان البدو في النقب. من تقرير مراقب الدولة أبعاد الحَوْكَمَة في النقب، التقرير السنويّ 72 أ-القسم الأوّل، 2021، ص 24-23.

المحلّيّة الستّ (حورة؛ كسيفة؛ اللقيّة؛ عرعرة النقب؛ شقيب السلام؛ تلّ السبع)، وتشمل نحو 67% من البدو. المجموعة الثانية تضمّ سكّان 12 قرية معترَفًا بها داخل المجلسين الإقليميّين القسوم وواحة الصحراء ويشكّل هؤلاء نحو 10% من السكّان البدو. أمّا المجموعة الثالثة، فتضمّ سكّان القرى غير المعترَف بها التي يقطنها نحو 22% من البدو.[3] يتميّز السكّان البدو في النقب بأنّهم فئة سكّانيّة شابّة جدًّا، حيث شكّلت الفئة العمْريّة 0-19 في العام 2020 أكثر من 50% منها، وبلغت السنّ الوسيطة (median) فيه 17.4 عام مقابل 23.9 في صفوف عموم المجتمع العربي، وَ 31.7 في صفوف اليهود في إسرائيل.[4] وعلى الرغم من التراجع الكبير في نِسب الإنجاب على امتداد السنين، ما زال معدّل الأنفس للعائلة في المجتمع البدويّ هو الأعلى في إسرائيل.

<u>الحالة الاجتماعيّة – الاقتصاديّة</u>: يعتبر السكّان البدو المجموعة الأكثر فقرا في إسرائيل، ويعانون من فجوات كبيرة ومتواصلة في جميع المؤشّرات الاجتماعيّة -الاقتصاديّة. تقع جميع السلطات المحلّيّة البدويّة في العنقود الأوّل (1)، وتحتلّ 9 من أصل 11 مرتبة تحتلّها سلطات محليّة في هذا العنقود. يقبع أربعة من كلّ خمسة أطفال بدو تحت خطّ الفقر، وتتفشّى البطالة بِنِسب عالية في المجتمع البدويّ، وتَفُوق نحو ثلاثة أضعاف المعدّل القُطْريّ والمعدّل في النقب. نحوُ 45% من الشبّان البدو، ونحوُ 54% من الشابّات البدويّات في سنّ 19-24 لا يعملن، مقابل 14% فقط في صفوف الشبّان اليهود غير الحاريديّين.[5]

<u>التعليم والتحصيل العلميّ</u>: يعاني المجتمع البدويّ من نقص في البنى التحتيّة في مجالات التعليم الرسميّ والتربية غير المنهجيّة، وكذلك من نِسَب مشاركة متدنّية للأطفال والفتية في الأطر التعليميّة، كما يعاني من جودة متدنّية في التربية والتعليم، حتّى مقارَنةً بجهاز التعليم العربيّ في إسرائيل. نزاع الأراضي بين الدولة والبدو هو كذلك وضع الكثير من الصعاب أمام بناء مؤسّسات تعليمية في البلدات البدويّة بعامّة، وفي القرى غير المعترَف بها على وجه الخصوص. نسبة انخراط الشبّان البدو في التعليم العالي وفي أُطُر التأهيل المهنيّ (ولاحقًا في سوق العمل) أقلّ من هذه النسبة في المجتمع العربيّ، وأقلّ بكثير من النسبة في المجتمع اليهوديّ.

<u>نقص في البنى التحتيّة والخدمات</u>: يشكل مجال البنى التحتيّة عائقًا كبيرًا أمام التطوير الاجتماعيّ والاقتصاديّ في المدن والقرى العربيّة، لكن الواقع في البلدات البدويّة أشدّ صعوبة وأكثر تعقيدًا؛ فالقرى غير المعترف بها تعيش حالة شديدة التطرّف من انعدام التطوير، بما يشمل النقص في البنى التحتيّة الأساسيّة كالكهرباء، والماء، وشبكات الصرف الصحّيّ، وثمّة إمكانيّات محدودة للحصول على الخدمات الصحّيّة والمواصلات والتشغيل، وما شابه. خطورة الوضع في البلدات المعترَف بها متفاوتة، لكن البنى التحتيّة هناك أساسيّة وجزئيّة بل غائبة في بعض الأحيان.[6]

معنى ذلك أنّ **المجتمع البدويّ يعاني من مظاهر قاسية من الفقر وغياب البنى التحتيّة، ومن فجوات في التربية والتعليم والتحصيل العلميّ، والبطالة، وتعدُّد الزوجات، وغير ذلك. هذه الفجوات ومَكامن الضّعف هي بمثابة السياق العامّ (الإكوسيستيم) الذي يجب أن تُقرأ ظاهرة العنف في سياقه، وكذلك التصوُّرات حولها في صفوف الشبّان والفتْية البدو.**

<u>العنف والجريمة</u>: بسبب غياب بيانات مناطقيّة تتعلّق بالجريمة والعنف، تتطرّق معظم البيانات في هذا البحث إلى المجتمع العربيّ برمّته، حيث إنّ المواطنين العرب متورّطون أكثر من حصّتهم السكّانيّة في الجريمة والعنف، وقد اتّسعت هذه الظاهرة

3 שם. المصدر السابق.
4 جدول 2.19، الكتاب الإحصائيّ السنويّ 2020 -رقم 72، دائرة الإحصاء المركزيّة. بلغت السنّ الوسيطة في صفوف عموم المسلمين 22.9 عام، وَ 33.3 في صفوف المسيحيّين، وَ 29 عامًا في صفوف الدروز.
5 بيانات 2019، بحث أَجْرَتْه نسرين حدّاد حاجّ يحيى، وميراف شاڤيف، وأورن زينر (سيُنشَر في المستقبل القريب).
6 خطة للنهوض باندماج المجتمع العربيّ في سوق العمل، نسرين حدّاد حاجّ يحيى، أيمن سيف، نيتسا (كلينر) كسير، بن فرجون، كيرن ڤورتلاند، 2021، ص 92-91.

اتّساعًا مَهُولًا في السنوات الأخيرة، وما انفكّت تؤثّر تأثيرًا بالغًا على الحياة اليوميّة، حتى إنّ كثيرين (بمن فيهم جهات حكوميّة) باتوا يطلقون عليها اسم "الوباء"، أو "الحرب" وما شابه.[7] على سبيل المثال، 84% من الضحايا (قتلى وجرحى على حدّ سواء) في ملفّات التحقيق في الشرطة في فترة الأعوام 2017-2020 هم من المواطنين العرب، وَ 89% من ضحايا إطلاق النار الذين وصلوا إلى المستشفيات في هذه السنوات كانوا عربًا.[8] تُظْهر البيانات أنّ ظاهرة العنف تبدأ بالانتشار في المدارس العربيّة، وتأخذ في التفاقم مع ارتفاع السنّ، على العكس ممّا يحصل في المجتمع اليهوديّ، ففي صفوف الأشخاص الذين صدرت ضدّهم أحكام قضائيّة من المجتمع العربيّ، تشكّل الفئة العمْريّة 20-24 النسبةَ الأكبر، وتبلغ ثلاثة أضعاف نسبتهم في المجتمع العربيّ.

بحسب بحث أُجْرِيَ في العام 2019، وتطرّق إلى المجتمع العربيّ كلّه، تحدّث 75% من المستطلَعين من النقب عن غياب الإحساس بالأمن الشخصيّ بسبب العنف في البلدة. وجاء هؤلاء في المكان الثاني بعد سكّان المثلّث (78%). وكانت نسبة المستطلَعين البدو الذين قالوا إنّهم تعرّضوا لعنف من نوع معيّن (ما عدا العنف الجنسيّ) هي الأعلى في صفوف مُجْمَل المجموعات في المجتمع العربيّ.[9] يضاف إلى كلّ ذلك العنفُ الذي يمارَس ضدّ النساء والفتيات والطفلات في المجتمع البدويّ.

3 | منهجية البحث

المركب الكمّي: في أيلول وتشرين الأوّل عام 2021، أُجرِيَ استطلاع هاتفيّ لعيّنة شملت 250 شابًّا بدويًّا وشابّة بدويّة في سنّ 18-23، وضمّ أسئلة حول تصوّراتهم المتعلّقة بظاهرة العنف في المجتمع البدويّ.[10] اختير الشبّان بحسب طريقة الطبقات، وَفْق ثلاثة متغيّرات: السنّ؛ الجندر؛ نوع البلدة (استمارة الأسئلة أُلحِقت بالبحث كملحق "أ").

المركّب النوعي: خلال شهرَيْ أيلول وتشرين الأوّل عام 2021، التأمت ثماني مجموعات بُؤَرِيّة ضمّت 72 من الشبّان والفتْية البدو، وقد ضمّت ثلاثٌ من هذه المجموعات شبّانًا تتراوح أعمارهم بين الثامنة عشرة والثالثة والعشرين (18-23)، وضمّت خمسُ مجموعات بُؤَرِيّة فتْيةً تتراوح أعمارهم بين الثالثة عشرة والسابعة عشرة (13-17) (وذلك بغية منح وزن أكبر لسنّ الفتْية الذين لم يشاركوا في الاستطلاع الكمّيّ). ابتغاءَ الوصول إلى تنويعة واسعة قَدْر المستطاع من المشاركين، قمنا بالتوجّه إلى مؤسسات المجتمع المدنيّ الذين يعملون مع الشبّان والفتْية في المجتمع البدويّ.

على الرغم من الجهد الذي بذلناه للوصول إلى جميع الشرائح في المجتمع، ضمّت عيّنة البحث شريحة سكّانيّة تتميّز بتحصيل علميّ ووضع اجتماعيّ -اقتصاديّ أعلى ممّا لدى عموم المجتمع البدويّ في النقب. على ضوء النتائج، الصورة التي تُستشَفّ هنا شديدة القسوة، ويبدو أنّها قاسية أكثر في صفوف الأفراد الذين لم يشملهم الاستطلاع.

7 راجِعوا -على سبيل المثال-: العنف في المجتمع العربيّ ليس كورونا، والتطعيم لن يساعد بشيء، خير الباز، چلوبس، 11.1.21; وباءان يضربان المجتمع العربيّ- وباء الكورونا، ووباء العنف ، وزير الأمن الداخليّ أمير أوحانا، 1.11.20، القناة 7; المجتمع العربيّ في ظلّ وباء الكورونا: تجميع بيانات- الكنيست، 3.6.21; 100 قتيل في المجتمع العربيّ منذ مطلع العام "شهادة راسب" للدولة، حسن شعلان،02.10.21, ynet; قادة شعبة مكافحة العنف في المجتمع العربيّ: "هي معركة، وفي المعركة يسقط ضحايا"، أتيلا شومپلبي، 14.3.21, ynet, إنها حرب ، كلمة رئيس التحرير، هآرتس، 22.9.21.،
8 مخالَفات سلاح - بيانات وطريقة تعامل السلطات – نوريت يخيموڤيتش - كوهين، مركز الأبحاث والمعلومات التابع للكنيست بيانات المصابين الذين وصلوا إلى المستشفيات، وبيانات المركز الوطنيّ للطبّ العدليّ تشمل عربًا ليسوا من مواطني إسرائيل.
9 العنف والجريمة والأنشطة الشرطيّة في المجتمع العربيّ - مؤشّر الأمن الشخصيّ والمجتمعيّ 2019، نهاد علي، روت ليـڤين - حين، عُلا نجمي - يوسف، جمعيّة مبادرات إبراهيم، مؤسّسة شموئيل نئمان، 2020.
10 لم يَجْرِ تمرير الاستطلاع الهاتفيّ للفتْية بسبب قيود قانونيّة في الوصول إلى هذه الفئة العمْريّة بواسطة التوجُّهات الهاتفيّة، وبسبب ضيق الوقت الذي لم يمكّنّا من الحصول على التصديقات الرسميّة لهذا الغرض.

4 | النتائج الأساسيّة

1 | تصوُّرات حول انتشار ظواهر العنف في المجتمع البدويّ: يُظهِر الرسم (أ) أنّه على محور بين 1، ("ليست قائمة إطلاقًا")، وَ 5 ("قائمة بدرجة كبيرة")، الظاهرة الأكثر انتشاراً بحسب تقارير المشاركين (في المعدّل) هي التنمر في الشبكات الاجتماعية، يليها مخالفات الممتلكات، ومخالفات السموم، وجباية أموال الخاوة، والعنف ضدّ النساء /في العائلة. الظاهرة التي دُرِّجت في أسفل القائمة هي العنف الجنسيّ.

الرسم أ: "إلى أيّ درجة تعتقد/ين أنّ الظاهرة قائمة في المجتمع البدويّ في النقب"؟ علامة المعدّل (1-لا أوافق إطلاقاً, 5-أوافق جدًا) N=250

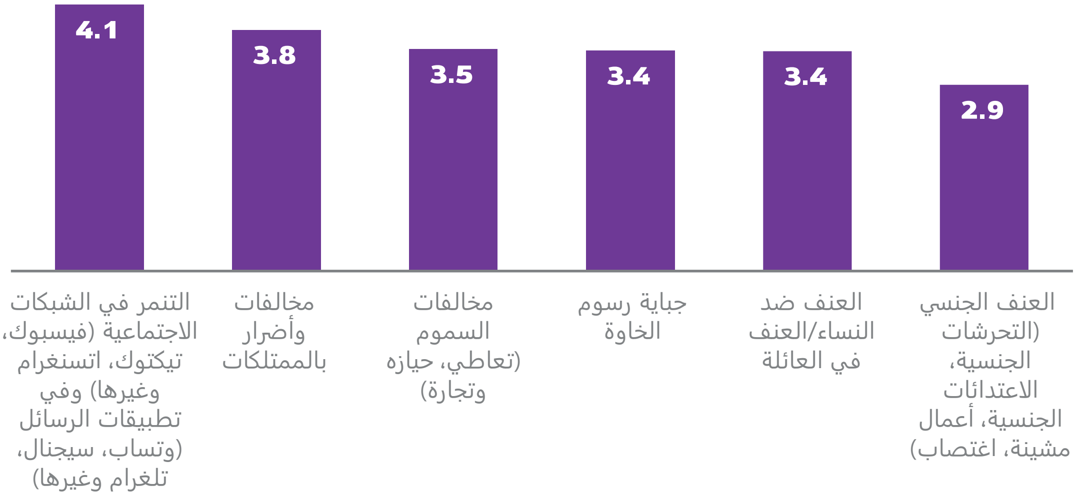

2 | تصوُّرات الانتماء والإحساس بالأمان: طُلِب إلى المستطلعين أن يشيروا إلى أيّ درجة يوافقون على أربعة أقوال على سلّم يتراوح بين 1 ("لا أوافق إطلاقًا") و5 ("أوافق تمامًا"). يُظْهِر الرسم مستويات انتماء أعلى إلى العائلة الموسَّعة /الحَمولة مقارَنةً بالانتماء إلى عموم المجتمع البدويّ، وإحساسًا مرتفعًا نسبيًّا بالأمن في بلدة المسكن، الأمر الذي قد يكون متأثّرًا بطريقة السكن داخل البلدات البدويّة، حيث تشمل البلدة أو يشمل الحيّ أبناء العائلة الموسّعة في الأساس.

الرسم ب : "أَشِر /أشيري من فضلك إلى أيّ درجة توافق/ين مع الأقوال التالية"، علامة المعدّل (1- لا أوافق إطلاقًا، 5- أوافق جدًا)

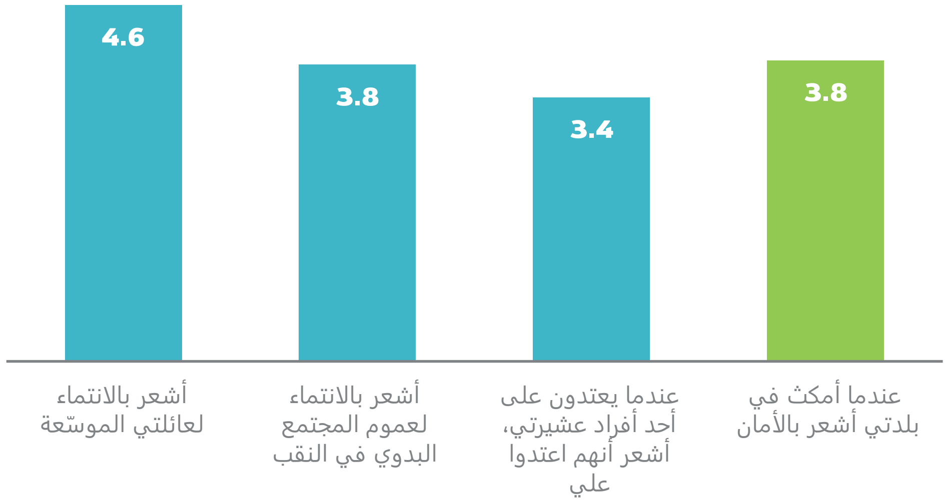

3 | الثقة بمؤسّسات الدولة: يتبين من الرسم أن مستوى ثقة المستطلَعين بجميع مؤسّسات الحكم التي جرى فحصها متدنٍ جدًّا على سلّم يتراوح بين 1 ("لا أثق إطلاقًا") وَ 5 ("أثق تمامًا"). لكن مستويات الثقة هذه جاءت أعلى من المتوقّع إذا أخذنا بعين الاعتبار التوتّراتِ والواقعَ المعيشيّ الصعب في المجتمع البدويّ.

الرسم ج: "أَشِرْ /أشيري من فضلك إلى مستوى الثقة التي تُوْليها للمؤسّسات التالية"، علامة المعدّل

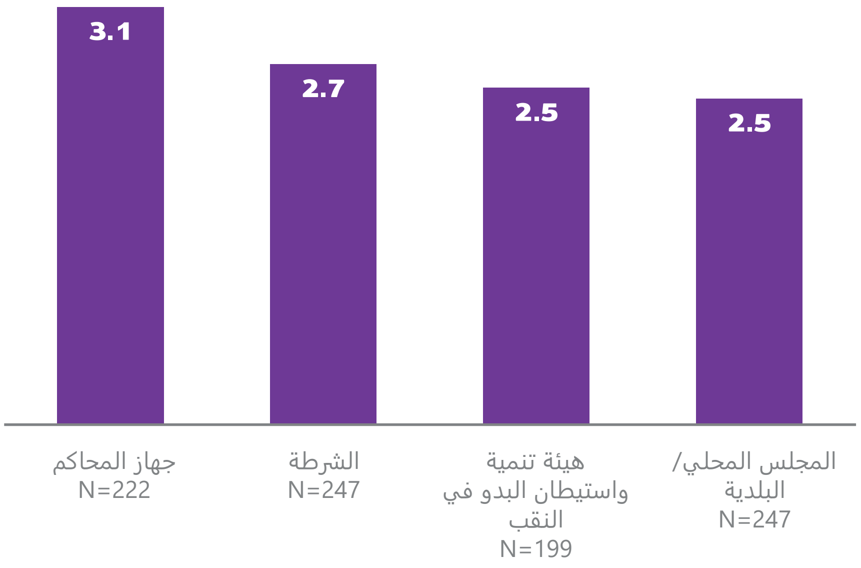

4 | أسباب انتشار العنف والجريمة: عُرِضت على المستطلَعين ثمانية أقوال، وطُلِب إليهم أن يشيروا في الإجابة إلى أيّ درجة يوافقون بالنسبة لمضمون كلّ واحد منها أنّه ظاهرة تسهم في تفاقم العنف والجريمة في المجتمع البدويّ، وذلك على سلّم بين 1 ("لا أوافق إطلاقًا") وَ 5 ("أوافق تمامًا"). يُظهِر الرسم "د" أنّه ثمّة موافَقة واسعة أنّ النزاعات بين الحمائل تشكّل عاملًا مهمًّا جدًّا في انتشار العنف والجريمة في المجتمع البدويّ، وبعدها بفجوات ضئيلة جرى تدريج التدهور في سلطة الكبار وغياب القيادات الشابّة، وهدم المنازل. بعد هذه درّج جهازَ التربية والتعليم الهزيل، وغيابَ الشرطة في البلدات البدويّة، والنقصَ في فرص العمل والتعليم العالي، والصعوبةَ في الانخراط في التعليم العالي وفي التشغيل، من ثَمّ بدرجات أدنى أُدرِج النقص في التربية اللا منهجيّة والفقر، وضعف جهاز الخدمات الاجتماعيّة (الرفاه) لكن جميع الظواهر حصلت على علامة (معدّل) أعلى من 3 (موافق/ة)، أي جرى النظر إلى كلّ واحد من هذه العوامل على حِدَة (بالمعدّل) بأنّه يساعد في تفشّي العنف والجريمة في المجتمع البدويّ.

الرسم د: "أَشِر /أشيري من فضلك إلى أيّ درجة توافق/ين مع أنّ الظواهر التالية تسهم في تفشّي العنف والجريمة في المجتمع البدويّ في النقب"، علامة المعدّل

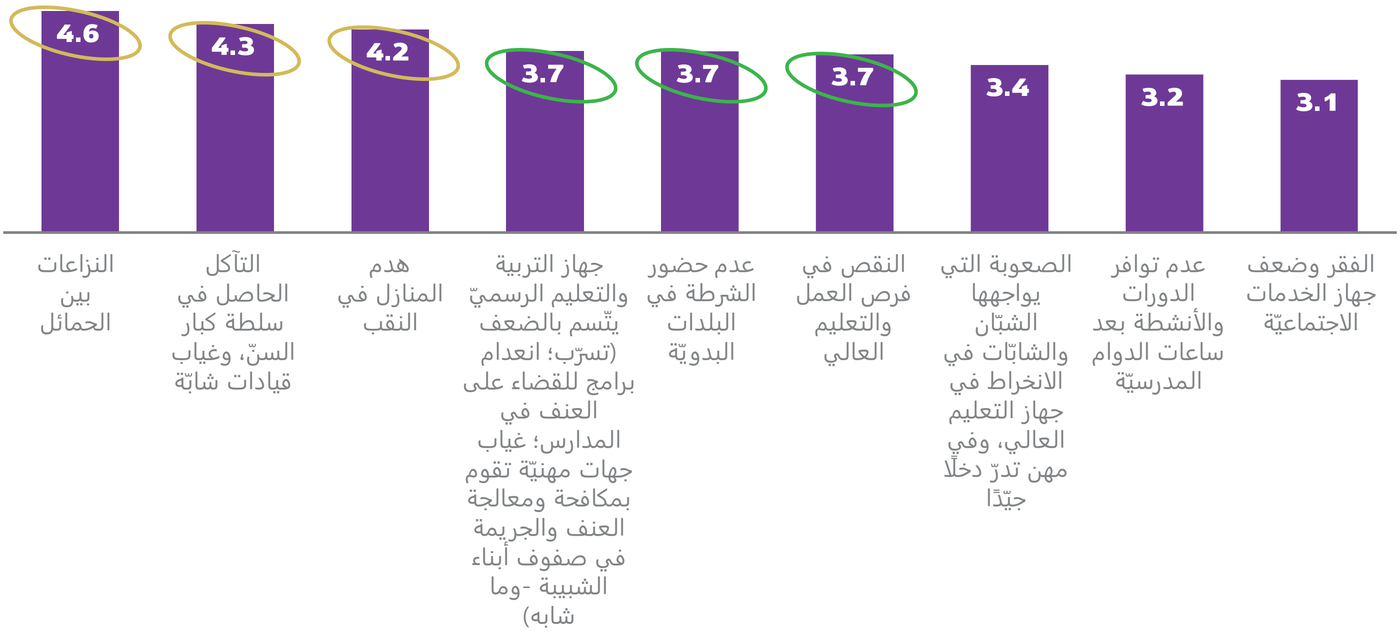

5 | التجارب والإصابات الشخصيّة: سُئل المشاركون في هذا القسم عن تعرُّضهم هم أو أحد أفراد عائلاتهم للإصابة الشخصيّة خلال السنة الأخيرة، وذلك بواحدة من بين الإمكانيّات التالية: إصابة بسلاح ناريّ أو غير ناريّ؛ أذيّة نتيجة اعتداء على ممتلكات؛ أذية من عنف في الشبكات الاجتماعيّة أو تطبيقات الرسائل. أفاد 40 شابًّا (يشكّلون 16% من المستطلَعين الذين أجابوا على الاستطلاع) أنّهم هم أو أحد أفراد عائلاتهم قد أصيبوا مباشرة بواسطة سلاح ناريّ أو غير ناريّ في السنة الأخيرة (الرسم "هـ"). وأفاد 19 شابًّا (يشكّلون نحو 7% من المجيبين في الاستطلاع) أنّهم هم أو أحد أفراد عائلاتهم قد تضرّروا بسبب مخالَفات ممتلَكات في السنة الأخيرة (الرسم "و"). ومن بين الذين لحقت بهم الأذية قدّم 71% شكوى للشرطة، وقال 81% من هؤلاء إنّهم لم يكونوا راضين عن طريقة معالَجة الشرطة للشكوى كما يظهر في الرسم "ز" والرسم "ح".

الرسم هـ: "هل تعرّضْت أنت أو أحد أفراد عائلتك للإصابة بسبب عنف بسلاح ناريّ أو غير ناريّ خلال السنة الأخيرة؟" %

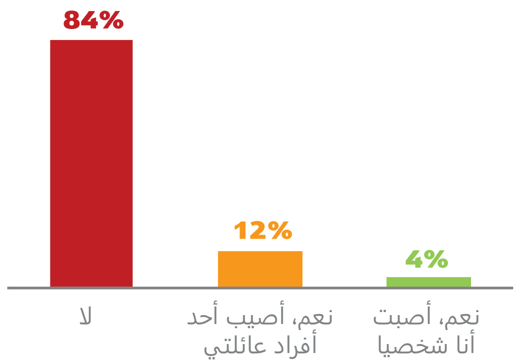

الرسم و: "هل تضررت أنت أو أحد أفراد عائلتك للأذيّة بسبب مخالفات في الممتلكات في السنة الأخيرة؟"، %

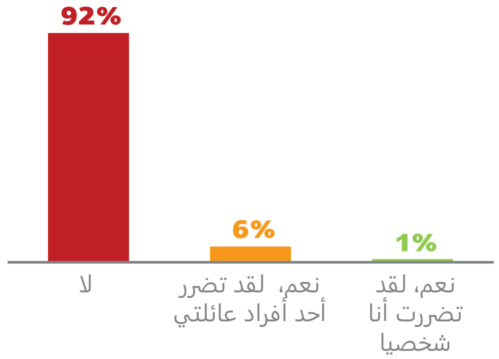

الرسم ز: "هل قدّمت شكوى للشرطة؟" - من أصل الذين أجابوا أنّهم هم أو أحد أفراد عائلتهم قد تأذّوا خلال السنة الأخيرة من سلاح أو مخالفات في الممتلَكات، % N=45

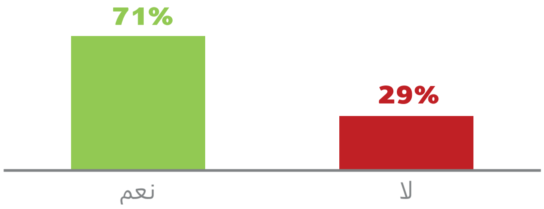

الرسم ح : "هل كنت راضيًا عن طريقة معالجة الشكوى؟" - من مجموع الذين أجابوا أنّهم هم أو أحد أفراد عائلتهم قد تأذّوْا خلال السنة الأخيرة من سلاح أو من مخالَفات ممتلَكات وقدّموا شكوى للشرطة، %، N=31

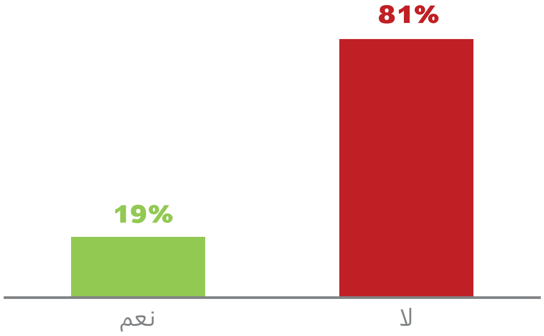

5 | الاستنتاجات المركزيّة

في ما يلي بعض الاستنتاجات المركزيّة التي استُشِفّت من العمل الميدانيّ، وهدفه مواجهة ظواهر العنف والجريمة من خلال العمل مع الشبّان والفتْية في المجتمع البدويّ:

- **سياق شموليّ**: ظواهر العنف والجريمة في المجتمع البدويّ تشكّل نتاجًا لعدد كبير من العوامل والسياقات الاجتماعية، والسياسية، والاقتصاديّة، والتاريخيّة التي ظهرت بوضوح خلال العمل الميدانيّ. لا يكفي تعريف حدود مشكلة العنف والجريمة في إطار عوامل معزولة (نحو: النقص في محطّات الشرطة في البلدات)، أو اتّهامات ثقافيّة (نحو: "معايير اجتماعيّة عنيفة"). هذه التعريفات تبحث عن الحلول "تحت المصباح"، لا بل إنّها تطبّع وترسّخ العنف في المجتمع. في سبيل القضاء على ظواهر العنف والجريمة، ثمّة حاجة إلى تناول التحدّيات العميقة التي تواجه الفتية والشبّان العرب: تحدّيات خارجيّة، وأخرى تتعلّق بظواهر في المجتمع البدويّ بنفسه. في نهاية المطاف، يضاف إلى كلّ هذه التحدّيات مكوّنات تتعلّق بمشاعر الاغتراب والإحباط التي تولّد بدورها فقدان الثقة بمنظومات الحكم، وصعوبات جمّة في التوجّه إلى سلطات إنفاذ القانون. يتبيّن من البحث أنّ التطرّق إلى جذور ظواهر العنف والجريمة على مستوى هيكليّ وإيكولوجيّ ومتعدّد الأبعاد، هذا التطرّق لوحده هو الذي سيمكّن من التعامل مع العنف والجريمة بطريقة فعّالة تلائم قضايا بهذا الحجم.

- **أسباب النزاعات مقابل أسباب العنف**: ظهر في المجموعات البؤَريّة بعدان مختلفان يجدر التفريق بينهما. الأول هو أسباب النزاع ("حول ماذا يدور النزاع؟")، والثاني هو أسباب تفشّي ظاهرة العنف ("كيف يدار النزاع؟"). في الإمكان ملاحظة أنّ الظروف المعيشيّة الصعبة والصراعات على الموارد الشحيحة يُفْضِيان إلى جزء كبير من النزاعات، وفي المقابل يؤدّي غياب الأُطر الداعمة والمنظِّمة والمشرِفة إلى تدهور سريع في جزء من هذه النزاعات، وإلى تحوُّلها إلى نزاعات تتميّز بعنف شديد.

- **انتشار العنف في حياة الفتْية والشبّان البدو، وطابعه**: تعرض التجارب المطروحة هنا صورة قاسية وقاتمة ومقلقة جدًّا في كلّ ما يتعلّق بتجارب الشبّان البدو في سياق العنف والجريمة. من الواضح أنّ الغالبيّة العظمى من الشبّان البدو هم أفراد عاديّون ومعياريّون، لكنّهم يتعاملون مع العنف على أنّه يشكّل جزءًا من حياتهم، إذ يشكّل العنف -بل حتّى الجريمة كذلك- مشهدًا عاديًّا وشائعًا في حياتهم. الظاهرة الأكثر شيوعًا هي العنف في الشبكات الاجتماعيّة، مرورًا بأعمال التخريب وإلحاق الأذى بالممتلَكات، وصولًا إلى المخدّرات واستخدام الأسلحة الناريّة وغير الناريّة. تفيد الشابّات كذلك بوجود مظاهر عنف داخل العائلة. أحد الاستنتاجات المهمّة في البحث هو الشبه الكبير بين الواقع المعيشيّ لدى البدو الذين يعيشون في رهط أو في المجالس المحلّيّة المعترَف بها، وهؤلاء الذين يعيشون في القرى المعترَف بها في المجالس الإقليميّة، من جهة، والظروف المعيشيّة لدى سكّان القرى غير المعترَف بها، من جهة أخرى.

- **الثقة بمؤسّسات الدولة والتصوُّرات بشأن الشرطة**: الثقة التي يُوْليها الشبّان الذين شاركوا في الاستطلاع لمؤسّسات الدولة متدنّية، لكن يمكن القول إنّها أعلى من المتوقّع، إذا أخذنا بالحسبان الواقع المعيشيّ الصعب الذي تعاني منه هذه الشريحة السكّانيّة على امتداد عشرات السنين بعامّة، وعلى ضوء الارتفاع في منسوب العنف في السنوات الأخيرة على وجه الخصوص. تحدّث الفتية والشبّان البدو عن اغتراب وخيبة أمل من النشاط الذي تمارسه الشرطة من أجل القضاء على العنف. تَكَشَّفَ استنتاج مهمّ حول التصوُّر الاجتماعيّ لمن يشاهَد متوجّهًا بمبادرته الشخصيّة إلى

محطّة الشرطة في حالات العنف، حيث يوصَم هذا الشخص بأنّه "متعاون" (أي يتعاون مع السلطة مقابل الحصول على أموال أو مكاسب مختلفة)، ولا يُنظَر إليها على أنّه مواطن يحافظ على القانون ويحاول مواجهة العنف والمساعَدة في القبض على المتّهَمين. وبحسب أقوال الشبّان، ينبع هذا التصوُّر من أنّ الكثيرين من حمَلة السلاح في مجتمعهم هم متعاونون مع الدولة، ويتمتّعون بحصانة من المحاكمة، ولذا يجري الاشتباه بالأشخاص الذين يدخلون إلى محطّات الشرطة أنّهم ينتمون إلى هذا الصنف من الناس.

- **هدم المنازل وعلاقته بالعنف**: الخوف من الإخلاء والتهجير، والصدمة التي تترتب على هدم المنازل على ضوء العنف الذي تمارسه قوى الأمن خلال عملية الهدم، يخلقان شعورا بغياب الأمن الأساسي لدى جزء من الشبّان. هذا الإحساس الذي يلحق بغياب الثقة بأنّ الدولة توفر الأمن الشخصي يدفعُ بعض الأفراد إلى توفير إحساس شخصيّ بالأمن من خلال حيازة السلاح (الناريّ وغير الناريّ). يتبيّن من التحليل أنّ الأمر ينطوي على بعض المفارقة، حيث إنّ الإجراءات التي تَعتبر الدولة أنّها تنهض بالامتثال للقانون والمحافظة عليه تخلق على أرض الواقع العنفَ ومخالفة القانون.

- **برامج التدخّل التي تُعنى بالقضاء على العنف**: ثمّة نقص كبير في الاستجابات والحلول التي من شأنها أن تساعد الفتية والشبّان البدو على مواجهة ظواهر العنف من حولهم، وصولًا إلى تطوير أدوات للامتناع عن سلوكيّات عنيفة.

- **أهمّيّة الاندماج في التربية اللا منهجيّة وفي التعليم العالي**: أظهر البحث وجود نقص بالغ في أُطُرِ الإثراء في ساعات بعد الظهر المُعَدّةِ للفتْية والشبّان. يمكن لهذه الأُطُر أن تحقّق عددًا من الأهداف، بما في ذلك الحدّ من التسكّع ومن الملل، وخلق فرص جديدة للتعلّم والتطوّر الشخصيّ، وبناء الثقة بالنفس، وخلق فرص للّقاء بين أبناء العائلات والمجموعات المختلفة في المجتمع البدويّ، الأمر الذي قد يُفْضي إلى تخفيف حدّة التوتّر والوصمات والنزاعات بين العائلات. بالإضافة إلى ذلك، الانخراط في التعليم العالي أو في أُطُر التأهيل المهنيّ، والعثور على عمل محترم بعدها، يشكّلان عاملًا مهمًّا في منع التدهور نحو الجريمة، ويخلق للشبّان آفاقًا للتطوّر الشخصيّ في المستقبل على المستويات المهنيّة والاقتصاديّة والاجتماعيّة.

- **نقص في البيانات، وضرورة إجراء أبحاث إضافيّة في هذا المجال**: هذا البحث هو الأوّل من نوعه في مجاله، وتكْمن قيمته الأساسيّة في أنّه يفتح نافذة تُمكِّن من إلقاء نظرة على عالم الشبّان والفتْية في المجتمع البدويّ الذين يُسْمَع صوتهم للمرّة الأولى في سياق ظاهرة العنف والجريمة، وعليه ثمّة حاجة إلى إجراء مزيد من الأبحاث في هذا المجال بغية الوصول إلى مُجْمَل الشرائح السكّانية، وبغية التصويب في فهم احتياجات وواقع الشبان والفتية؛ إذ كلّما ازداد فهمنا للواقع تعزّزت فرص تغييره.

مقدّمة

أجْرَتْ هذا البحثَ شركة "ناس" للاستشارة والأبحاث الاقتصاديّة والاجتماعيّة م.ض لصالح منظّمة مبادرات إبراهيم، لغرض إجراء دراسة -هي الأولى من نوعها- بشأن التصوّرات السائدة في صفوف الفتْية والشبّان العرب البدو في النقب في ما يخصّ ظاهرة العنف والجريمة. يلخّص التقرير النشاطَ البحثيّ الذي جرى تنفيذه بين الشهرَيْن آب وتشرين الأوّل عام 2021، وتَمَحْوَرَ في فئتين عمْريتين في صفوف السكان البدو في النقب، وهما الفتْية أبناء 17-13 عامًا، والشبان أبناء 23-18 عامًا، وقد راجع البحثُ مواقفهم حِيال مجموعة من المواضيع المتعلقة بالعنف والجريمة، بما في ذلك المواقف المتعلقة بوتيرة أحداث العنف؛ ومواقف تجاه العنف الذي يمارَس على الشبكات الاجتماعيّة؛ ومواقف تتعلّق بانخراط الشبّان والفتْية في أعمال العنف والجريمة وتخريب الممتلكات؛ ومواقف تجاه جهاز التربية والتعليم وظواهر العنف داخله؛ وتجربة وأحاسيس الخوف والتهديد والمقاطعة والنبذ والممارسات العدائيّة؛ وإحساس الأمن في البلدة؛ والثقة بمؤسّسات الدولة، وغير ذلك.

كما ذُكِر أعلاه، هذا البحث هو الأوّل من نوعه في هذا المضمار، وتكمن قيمته الأساسيّة في حقيقة أنه يفتح نافذة على العالم الداخليّ للفتْية والشبّان من المجتمع العربيّ البدويّ الذين يُسْمَع صوتهم للمرّة الأولى في سياق ظاهرة العنف والجريمة. في سبيل خلق صورة واسعة وعميقة قدْر المستطاع، ارتكزت عمليّة بناء البحث على ثلاثة مركّبات مركزيّة: **المركّب الأوّل** هو استعراض عميق لبياناتٍ ونزعاتٍ ذات صلة بالظروف المعيشيّة والحالة الاجتماعيّة الاقتصاديّة للمجتمع البدويّ في النقب، وذلك ابتغاءَ رسم سياق "الإكوسيستم" الواسع الذي يعيش داخله الفتْية والشبّان البدو، وابتغاءَ تحديد معالم بعض العوامل والحيثيّات التي تُفضي -في ما تفضي- إلى ظواهر العنف. **المركّب الثاني** هو استطلاع كمّيّ أُجْرِيَ في صفوف 250 شابًّا يشكّلون عينة تمثيليّة لشريحة البحث السكّانيّة. **المركّب الثالث** هو ثماني مجموعات بُؤَريّة لفتْية وأبناء شبيبة من تنويعة من البلدات والخلفيّات في صفوف السكّان العرب البدو.

يضمّ البحث أربعة فصول: **الفصل الأوّل** يشمل الخلفيّة النظريّة ويَطرح معلومات وبيانات عن المجتمع العربيّ البدويّ في النقب، ابتغاء خلق صورة دقيقة قَدْر المستطاع لخصائص السكّان ولشروط وظروف حياتهم، حيث توفّر هذه المعلومات والبيانات نظرة معمّقة وقاعدة مهمّة ننطلق منها من أجل فحص ظاهرة العنف في المجتمع. **الفصل الثاني** يناقش منهجيّات البحث ويتطرّق إلى جزأَي البحث العمليّيْن؛ الاستطلاع الهاتفيّ والمجموعات البؤَريّة النوعانيّة (النوعيّة). **الفصل الثالث** يعرض نواتج البحث الكمّيّة والنوعيّة وَفْق مجالات البحث الأربعة: مدى شيوع ظواهر العنف والجريمة في المجتمع البدويّ في النقب؛ الثقة بمؤسّسات الدولة، وإحساس الأمن الشخصيّ؛ أسباب انتشار ظاهرة العنف والجريمة في المجتمع؛ تجارب المشاركين في البحث وتعرُّضهم للأذيّة على المستوى الشخصيّ. **الفصل الرابع (الأخير)** يعرض استنتاجات وتبصُّرات مركزيّة تُستَنْبط من البحث الحاليّ، ومن شأنها أن تساعد على فهم عالَم الشبّان البدو في كلّ ما يتعلّق بالعنف والجريمة بمنظور استشرافيّ.

*** أُجْرِيَ هذا البحث في صفوف المجتمع البدويّ في النقب، ولذا في كلّ مكان نأتي فيه على ذكر المجتمع البدويّ /البدو فإنّنا نعني هذه الفئة تحديدًا، بمنأى عن السكّان البدو في مناطق أخرى في البلاد (في الجليل واللدّ وأماكن أخرى).**

الفصل الأوّل

خلفيّة - المجتمع العربيّ البدويّ في النقب

تشهد ظاهرة العنف في المجتمع البدويّ تدهورًا بالغ الخطورة، ولا يحصل هذا الأمر في الفراغ، بل إنّه مترسّخ في واقع معيشيّ معقّد ومحفوف بالتحدّيات. يأتي الفصل الحاليّ على توصيف السياق الواسع وَ " النظام العام ما يسمى بالايكو سيستم " الذي تحصل فيه ظاهرةُ العنفِ والجريمةُ اللتان يتناولهما البحث الحاليّ من خلال تجميع مجموعة متنوعة من البيانات حول وضع المنظومات الحياتيّة، وجودة الحياة، والسلطات المحلّيّة، والبنى التحتيّة، والترْبية، وما إلى ذلك في المجتمع البدويّ. من المهمّ أن نشير إلى أنّه على الرغم من حصول تحسّن ملحوظ في السنوات الأخيرة في كلّ ما يتعلّق بالاهتمام الذي تُوْليه أجسام الدولة ومؤسّسات البحث للمجتمع البدويّ، وبالتالي حصول تحسُّن في جودة البيانات المتعلّقة بهذه الفئة السكّانيّة، على الرغم من ذلك ما زال ثمّة نقص كبير في بيانات مُحدَّثة ومقطّعة بشأن المجتمع العربيّ البدويّ بعامّة، وبشأن الشبّان والفتية على وجه الخصوص. ينطلق البحث الحاليّ من نقطة انطلاق مُفادُها أنّه ثمّة أهمّيّة لعرض الوضع الراهن على النحو الأدقّ والأكثر تفصيلًا، وذلك أنّه من الضروريّ أن تستند السياسات الموضوعة على البيانات والحقائق.

1 | الديموغرافيا

- **بلدات وقرى النقب، المعترف وغير المعترف بها**: بلغ تعداد السكّان العرب البدو في لواء الجنوب في العام 2020 نحو 285,000 نسمة،[11] ويشكّل هؤلاء 14.8% من السكّان العرب في إسرائيل، وَ 21.4% من عموم سكّان لواء الجنوب، وَ 36.7% من مُجْمَل السكّان في قضاء بئر السبع.[12] وقد جرت العادة على تقسيم المجتمع البدويّ إلى ثلاث مجموعات: تضمّ الأولى منها سكّان مدينة رهط والسلطات المحلّيّة الستّ: حورة؛ كسيفة؛ اللقيّة؛ عرعرة النقب؛ شقيب السلام؛ تلّ السبع -وتشمل 67% من البدو-. أمّا المجموعة الثانية، فتضمّ سكّان القرى الاثنتي عشرة المعترَف بها في المجلسَيْن الإقليميَّيْن "القسوم" وَ "واحة الصحراء"، ويضمّان نحو 10% من السكّان البدو. أمّا المجموعة الثالثة، فتضمّ سكّان القرى غير المعترَف بها، ويسكن فيها نحو 22% من البدو.

- **التوزيعة العُمْريّة**: في العام 2020، بلغت السنّ الوسيطة في صفوف السكّان البدو 17.4 عام، مقابل 23.9 عام في صفوف عموم السكّان العرب، وَ 31.7 في صفوف اليهود في إسرائيل.[13] وَفقًا لذلك، يظهر في الجدول (1) أنّ الفئة العُمْريّة 0-19 شكّلت في العام 2020 أكثر من نصف السكّان في المجتمع البدويّ، وهي حصّة أكبر بكثير من حصّة هذه الفئة العُمْريّة في صفوف سائر الفئات السكّانيّة.

الجدول 1: توزيعة المجموعات السكّانيّة بحسب الفئات العُمْريّة، العام 2020 بالنسَب المئويّة

	0-4	5-14	15-19	20-24	25-29	30-34	35-44	45-54	55-64	65-74	75+
מוסלמים מחוז דרום	17%	27%	12%	10%	8%	6%	9%	6%	3%	1%	1%
ערבים*	10%	20%	10%	10%	8%	7%	12%	10%	7%	4%	2%
יהודים	10%	18%	7%	7%	6%	6%	12%	10%	9%	8%	6%

المصدر: معالَجة وتحليل شركة "ناس" لبيانات الجدول 2.19، دائرة الإحصاء المركزيّة

* العرب بدون مسلمين من لواء الجنوب

11 تحليل ومعالجة شركة "ناس" لجدول 1.19، و2.22 من 72 وجدول السكّان في البلدات التي تضمّ 2,000 مواطن فما فوق -تقديرات مؤقّتة لنهاية تشرين الأوّل 2021. دائرة الإحصاء المركزيّة. يشار في هذا السياق أنّ مراقب الدولة قد عثر على فجوات كبيرة جدًّا في تسجيل السكّان بين سلطة السكّان وسلطة نموّ واستيطان البدو في النقب، وكذلك بين سلطة السكّان وبيانات لجنة تقسيم المداخيل من المجلس المحلّيّ الصناعيّ رمات حوڤاڤ. فعلى سبيل المثال، وجد المراقب أنّ عدد البدو المسجَّلين في البلدات السبع الثابتة بحسب سلطة السكّان يفوق بـِ 46,000 نسمة تسجيلات سلطة نموّ واستيطان البدو في النقب. منقول عن تقرير مراقب الدولة أبعاد الحَوْكَمة في النقب، التقرير السنويّ 72أ- القسم الأوّل، 2021، ص 24-23.

12 المصدر السابق.

13 الجدول 2.19، الكتاب السنويّ الإحصائيّ لإسرائيل -2020 رقم 72، دائرة الإحصاء المركزيّة. بلغت السنّ الوسيطة في صفوف المسلمين 22.9 عام، وَ 33.3 عام في صفوف المسيحيّين، وَ 29 عامًا في صفوف الدروز.

الحصّة الكبيرة للأطفال والفتْية في صفوف السكّان البدو تنعكس أيضًا في علاقة التبعيّة، حيث يشير هذا المؤشّر إلى المناعة الاجتماعيّة -الاقتصادية.[14] ويظهر في الرسم (1) أنّ هذا المؤشّر في المجتمع البدويّ مرتفع بدرجة كبيرة مقارَنةً بسائر أجزاء المجتمع في إسرائيل، وما يعنيه الأمر هو أنّ عدد التابعين (سنّ 0-19، وسنّ +65) أكبر بـِ 40% من عدد الأشخاص في سنّ العمل (20-64)، الأمر الذي يصعّب من قدرة المجتمع البدويّ على إعالة نفسه على نحو مستقلّ.

الرسم 1: علاقة التبعيّة بحسب المجموعات السكّانيّة، عام 2020

المصدر: معالجة وتحليل "ناس" لبيانات دائرة الإحصاء المركزيّة
* عرب بدون المسلمين من لواء الجنوب.

- **الخصوبة والإنجاب**: بلغ معدّل الأفراد للعائلة في صفوف السكّان البدو، في العام 2020، 5.82 نسمة؛ وهو الأعلى في صفوف المجموعات السكّانيّة في إسرائيل (المعدّل في المجتمع العربيّ برمّته هو 4.43، وبلغ في المجتمع اليهوديّ 3.59).[15] وَفقًا لذلك، نِسَب الخصوبة الإنجابيّة في المجتمع البدويّ هي الأعلى في إسرائيل، على الرغم من التراجع الكبير الذي طرأ على امتداد السنين. وكما يلاحَظ في الرسم 2، حصل تراجع دراماتيكيّ في الفترة الواقعة بين عام 1996 وعام 2006، وتَواصَلَ هذا التراجع في العَقد الأخير لكن بوتيرة معتدلة أكثر.

الرسم2: نسبة القدرة الإنجابيّة العامّة وَفق المجموعات السكّانيّة، متعدّدة السنوات

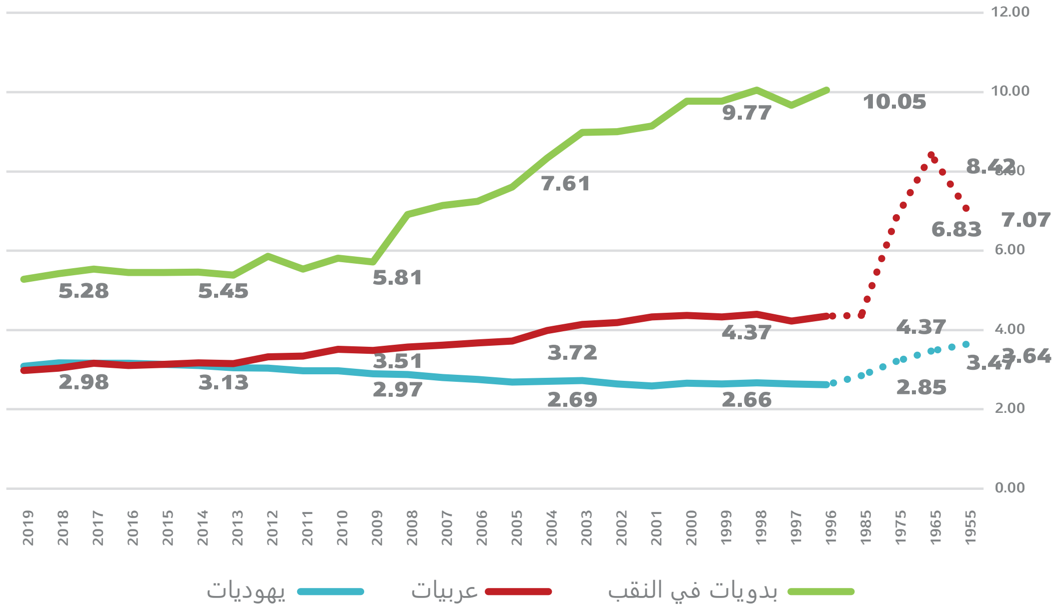

المصدر: تحليل ومعالجة شركة "ناس" لبيانات دائرة الإحصاء المركزيّة، وَ "تطوّر القدرة الإنجابيّة في إسرائيل: كيف تَحَوّلَ الغول الديمغرافيّ إلى أعجوبة ديمغرافيّة"، يعكوف فايتلسون، معهد الإستراتيجيّة الصهيونيّة، 2018، ص 41.

14 "علاقة" التبعيّة هي مؤشر يقسم الناس الذين هم في سنّ التبعيّة (0-19، +65) على عدد الأشخاص الذين هم في سنّ العمل (20-64). مَصادر التبعيّة في المجتمع البدويّ هي سنّ 0-19 على نحو شبه حصريّ، لأنّ حصّة الفئة العمْريّة فوق 65 لا تتجاوز 2% فقط من السكّان.
15 الجدول 2.72، الكتاب السنويّ الإحصائيّ لإسرائيل -رقم 72، دائرة الإحصاء المركزيّة.

2 | الوضع الاجتماعيّ -الاقتصاديّ

يُعتبر السكّان البدو المجموعة الأفقر في إسرائيل، وتقبع جميع السلطات المحليّة العربيّة البدويّة في العنقود (1) في المؤشّر الاجتماعيّ -الاقتصاديّ الذي يدرّج السلطات المحلّيّة بحسب المستوى الاجتماعيّ -الاقتصاديّ لسكّانها. تقع في هذا العنقود 11 سلطة محلّيّة، تسع من بينها هي السلطات المحلّيّة البدويّة.[16]

بسبب نسب البطالة العالية، والنسب المتدنّية في المشاركة في العمل النوعيّ، والأجر المتدنّي، في العام 2018 قبعت 66.6% من العائلات وَ 79.6% من الأطفال في المجتمع البدويّ تحت مستوى خطّ الفقر، وذلك مقابل 45.3% من العائلات وَ 57.8% من الأطفال في المجتمع العربيّ بمُجْمَله، وَ 13.4% وَ 21.2% (بالتتالي) في المجتمع اليهوديّ. على الرغم من خطورة هذه البيانات، فإنّها لا تعكس الصورة بأكملها؛ إذ هي لا تشمل سكّان القرى غير المعترَف بها الذين يعانون من فجوات واسعة في جميع المَرافق الحياتيّة، حتّى مقارَنةً بسائر بلدات المجتمع البدويّ (انظروا لاحقًا).

من المعطيات التي تجسّد الفجوات الواسعة نسبةُ وفَيَات الرضّع في المجتمع البدويّ، فقد بلغت -في الفترة الواقعة بين العام 2017 والعام 2019- 9.3%، مقابل 5.4% في صفوف المجتمع العربيّ، وَ 2.3% في المجتمع اليهوديّ.[17] كذلك تشير الأبحاث أنّ الأطفال الفقراء هم أكثر عرضة للمعاناة من مشاكل سلوكيّة وعاطفيّة وإدراكيّة. علاوة على ذلك، يؤثّر الفقر على الصحّة والتحصيل العلميّ، وقد ثبت أنّ حالة الأهل الاقتصاديّة تؤثّر على حالة أطفالهم المستقبليّة.[18] من بين كلّ خمسة أطفال بدو، ثمّة أربعة يقبعون تحت خطّ الفقر، وهذا الأمر يلقي بظلال قاتمة على مستقبل المجتمع العربيّ البدويّ في النقب.

3 | السلطات المحلّيّة

التحدّيات الكثيرة التي تواجه السلطات المحلّيّة البدويّة تجعل من الصعب تقديم خدمات مرموقة للسكّان. وبحسب تقرير لمعهد بروكديل تشمل هذه التحدّيات: أ. مدخولات متدنّية من الأرنونا، بسبب قلّة مدخولات الأرنونا من المصالح التجاريّة والمؤسّسات الحكوميّة، وبسبب المستويات المتدنّية للجباية من السكّان، وصعوبة الحصول على القروض وهِبات الموازنة؛ ب. القيود التي تُفرَض على استقلاليّة السلطات المحلّيّة، ويعمل في غالبيّة السلطات محاسب مُرافق يضع قيودًا على استقلاليّتها؛ جـ. نفقات سكّان القرى غير المعترَف بها، حيث يُطلب إلى بعض السلطات أن تقدّم خدمات لسكّان هذه القرى، لكن الدولة لا توفّر سوى جزء من المقابل الماديّ لهذه الخدمات أو لا تقدمه بتاتًا؛ د. مشاكل في القوى البشريّة – نقص في القوى البشريّة، وافتقار إلى المهارات في صفوف أصحاب المناصب العليا، وتأثير كبير للانتماء القبليّ على التعيينات، على حساب الكفاءات المهنيّة؛ هـ. وجود صعوبة في استنفاد الموارد الحكوميّة - غياب موارد التخطيط الداخليّة، وضرورة توفير تمويل تمهيديّ أو مُوازٍ من قِبل السلطة المحلّيّة. علاوة على ذلك، ثمّة توتّر بنيوي مقابل سلطة تنمية واستيطان البدو؛ إذ إنّ هذه السلطة مسؤولة من ناحية عن تطوير البلدات البدويّة، لكنّها مسؤولة كذلك عن موضوع الأراضي -وهو الموضوع الأكثر حسّاسيّة في علاقة البدو بالدولة.[19]

16 حُدِّد هذا التدريج على أساس دمج بين الصفات الأساسيّة للسكّان: التركيبة الديمـﭼـرافيّة؛ التحصيل العلميّ والتعليم؛ مستوى المعيشة؛ التشغيل؛ الراتب التقاعديّ. يقسم المؤشّر السلطاتِ المحلّيّة في إسرائيل إلى عشرة مستويات، الأعلى من بينها هو المستوى العاشر، بينما يقع المستوى الأوّل (1) في أسفل القائمة. المصدر: موقع دائرة الإحصاء المركزيّة. جرى تحديد المؤشّر في العام 2017، ولم يَجْرِ تحديثه منذ ذلك الحين (تشرين الأول 2021). السلطتان المحلّيّتان الأُخْرَيان في العنقود (1) هما المدينتان الحاريديّتان بيتار عيليت وموديعين عيليت.

17 الجدول 2.39، دائرة الإحصاء المركزيّة، نُشِرَ عام 2020.

18 حالة الرفاه في المجتمع العربيّ - الفقر، والسياسات الحكوميّة وضعف السلطات المحلّيّة، نسرين حدّاد حاجّ يحيى، أيمن سيف، نيتسا (كلينر) كسير، بن فرجون، صندوق ﭘـورتلاند والمعهد الإسرائيليّ للديمقراطيّة، 2021.

19 خطّة تعزيز النموّ والتطوير الاقتصاديّ للسكّان البدو في النقب (قرار الحكومة 3708): تقرير تلخيصيّ، يونتان إيال، يهوديت كنيـﭺ، موريّاه فرنكيل، أورن تيروش، معهد مايرز - جوينت - بروكديل، 2018، ص 178-173

4 | البنى التحتيّة

يشكّل مجال البنى التحتيّة عائقًا جِدّيًّا أمام تطوير المدن والقرى العربيّة على المستويات الاجتماعيّة والاقتصاديّة؛ إذ يواجه تخطيط الخرائط الهيكليّة والخرائط التفصيليّة في هذه البلدات مشاكل ومعوّقات كثيرة، أبرزُها أنّ معظم الأراضي هي بملْكيّة خاصّة، وأنّ السلطات المحلّيّة العربيّة تعاني من الضعف، ومن مناطق نفوذ محدودة تحدّ من قدرتها على التطور.[20] بالنسبة للبلدات البدويّة، الواقع أصعب من ذلك بكثير وأكثر تعقيدًا؛ فالدولة تعرّف القرى غير المعترَف بها بأنّها غير قانونيّة، وبالتالي فهي تعاني من نقص شديد حتّى في البنى التحتيّة الأساسيّة كالكهرباء، والماء، والصرف الصحّيّ، وثمّة ماليّة محدودة جدًّا للبنى التحتيّة في مجال الصحّة والمواصلات والتشغيل، وما شابه. أحد الأدلّة على الفجوات في مجال البنى التحتيّة هو امتناع الكثير من الأهالي في القرى غير المعترَف بها عن إرسال أبنائهم إلى المدارس في الأيّام التي ينهمر فيها المطر بغزارة بسبب جرف مقاطع من الطرقات، وما يرافق ذلك من خطر يتهدّد سلامة وحياة الأطفال.[21] في القرى المعترَف بها، ثمّة تفاوت في خطورة الوضع، لكن البنى التحتيّة هناك هي كذلك أساسيّة ومنقوصة، وفي بعض الأحيان معدومة.[22]

- **هدم المنازل**: عندما يغيب التخطيط -وهو الوضع السائد في القرى المعترف بها وتلك التي لم يعترف بها- لا يمكن استصدار تراخيص البناء، وعندها يعاني السكّان من نِسَب هدم للمنازل ليس في الإمكان مقارنتها بأيّ موقع آخر في البلاد: في البلدات البدويّة يجري في السنوات الأخيرة هدم أكثر من ألفَيْ مبنى كلّ عام،[23] وفي الفترة الواقعة بين العامَيْن 2012-2014 بلغت نسبة أوامر الهدم التي جرى تنفيذها في البلدات البدويّة 85% من مُجْمَل الأوامر التي جرى تنفيذها في إسرائيل.[24] علاوة على الأضرار الاقتصاديّة والمادّيّة التي تُلحِقها عمليّات الهدم، تشير الأبحاث إلى الإسقاطات السلبيّة لهدم المنازل على رفاهة السكّان النفسيّة، وأظهر بحث أُجْرِيَ حول تأثير هدم المنازل على النساء في المجتمع البدويّ أنّهنّ قد عانَيْن من أعراض الكآبة أكثر من النساء اللواتي لم تكن منازلهنّ مُعَدّة للهدم.[25]

علاوة على ذلك، ترافق عمليّات الهدم في الغالب مواجهات مع قوّات الأمن، وهي بحدّ ذاتها تجربة مخيفة، وترفع بحسب البحث منسوبَ الضائقة داخل العائلة. وأظهر بحث تناول الفلسطينيّين الذين عاشوا تجربة هدم منازلهم أنّ ثمّة مستويات عالية من الضغط والاكتئاب والهلع والمخاوف المَرَضيّة، بالإضافة إلى تصور متدنٍّ للأمل الذي يحمله المستقبل.[26]

في ما يلي نَسوق بعض الأمثلة التي تجسّد الإشكاليّات في مجال البنى التحتيّة:

- **المناطق الصناعيّة**: البيانات القائمة هي من العام 2013، وبحسبها فإنّ نسبة مناطق الصناعة والتجارة من مُجْمَل مناطق نفوذ البلدات البدويّة المعترَف بها بلغت حينذاك 0.8%، مقابل 2.1% في لواء الجنوب، وَ 3.3% في مُجْمَل المدن والقرى في إسرائيل (فجوة 38% وَ 24% بالتتالي).[27] منذ ذلك الحين، جرى تخصيص ميزانيّات ضخمة لصالح تطوير مناطق صناعيّة في إطار القرارات الحكوميّة الخاصّة بتطوير السكّان البدو

20 تخطيط وتطوير البلدات العربيّة في إسرائيل -تصوُّر جديد لتهيُّؤ السلطات المحلّيّة والدولة، راسم خمايسي، 2019
21 تقرير مراقب الدولة، أبعاد للحَوْكَمة في النقب، ص 135
22 خطّة لتعزيز انخراط المجتمع العربيّ في سوق العمل، نسرين حاجّ يحيى، أيمن سيف، نيتسا (كلينر) كسير، بن فرجون، صندوق پورتلاند، 2021، ص 92-91
23 كلّ الحقائق حول القرى غير المعترف بها في النقب، جمعيّة سيكوي، 2020.
24 البناء غير المرخّص وهدم المباني في إسرائيل، رينات بنيطا، مركز الأبحاث والمعلومات التابع للكنيست20.10.2015.
25 ד"ר د. نهاية داود، إسقاطات هدم المنازل على النساء والأطفال، من جلسة لجنة النهوض بمكانة المرأة والمساواة الجندريّة في الكنيست من تاريخ 18.1.2016.
26 Mohammed Marie & Sana SaadAdeen, Mental health consequences of home demolition policy towered Palestinians: Literature review, Published in 'International Journal of Mental Health Systems' on 29 May 2021.
27 مؤشّرات اجتماعيّة واقتصاديّة للسكّان البدو في النقب، أورن تيروش ويونتان إيال، معهد مايرز – جوينت -بروكديل، 2018، ص 28. تشمل البيانات المناطق الصناعيّة، والورشات، والمكاتب والخدمات والتجارة، ولا تشمل المجالس الإقليميّة.

(القراران 2397 وَ 3708)،[28] لكن بحسب موقع وزارة الاقتصاد ثمّة اليوم ثلاث مناطق صناعيّة فقط في السلطات البدويّة: عيدان هَنيـڤـڤ؛ أبو قرينات؛ ترابين الصانع.[29]

- **المواصلات**: حتى العام 2009، لم تكن هنالك خدمات مواصلات عامّة في بلدات المجتمع البدويّ (أسوة بسائر البلدات العربيّة). في ذلك العام، بدأت تعمل في رهط خدمات مواصلات عامّة، وفي العام 2010 بدأت تعمل خدمات من هذا القبيل في سائر السلطات المحلّيّة البدويّة (لا يشمل المجلسين الإقليميّين "القسوم" وَ "واحة الصحراء"). في إطار قرارات الحكومة، جرى استثمار ميزانيّات ضخمة لإقامة وتنظيم بنى تحتيّة أساسيّة للمواصلات في القرى المعترَف بها، نحو: شوارع دخول؛ شوارع رئيسيّة؛ طرق موصِلة إلى المدارس، بالإضافة إلى توسيع المواصلات العامة.[30] لكن على الرغم من الميزانيّات الضخمة، لم تعمل خطوط داخليّة حتّى العام 2017 في البلدات البدويّة باستثناء رهط وحورة.[31]

البلدات غير المعترَف بها تفتقر بطبيعة الحال إلى خدمات المواصلات العامّة، وتبلغ نسبة ملْكيّة السيّارة في البلدات البدويّة 136 سيارة لكلّ ألف نسمة، مقابل المعدّل العامّ في إسرائيل الذي يصل إلى 333 مركبة لكلّ ألف شخص، علمًا أنّ معدّل عمْر السيّارات الخاصّة في البلدات البدويّة أعلى بـِ 40% من معدّل عمْر السيّارات في سائر مناطق دولة إسرائيل.[32] ما يعنيه الأمر هو أنّ البدو في النقب يفتقرون إلى حلول لائقة في مجال المواصلات لأنّ المواصلات العامّة غير متاحة للكثيرين منهم، وقلّة هم من يمتلكون سيّارات، وهذه تكون غالبًا قديمة، وتسير على شوارع غير معبّدة ومهلهَلة.

5 | التربية والتعليم

- **البنى التحتيّة في مجال التربية والتعليم**: يعاني المجتمع البدويّ من نقص في المباني والمنشآت المعَدّة للتعليم الرسميّ والأطر غير المنهجيّة، وتعاني كذلك من نسبة متدنّية في انخراط الأطفال والفتية في الأطر التعليميّة، ومن جودة رديئة للأطر التعليميّة، حتّى عند مقارنتها بجهاز التعليم العربيّ في إسرائيل. في كلّ ما يتعلّق بالمباني والمنشآت، ثمّة تأثير مباشر لنزاع الأراضي بين السكّان العرب البدو والدولة على بناء المؤسّسات التعليميّة والتربويّة في البلدات البدويّة بعامّة، وفي القرى غير المعترف بها بخاصّة.

- الروضات والبساتين: في السنوات الأخيرة، حصل تراجع في عدد ونسَب الأطفال في سنّ 5-3 الذين لا يرتادون الروضات والبساتين، لكن نسبتهم تبلغ اليوم 17.3% في العام.[33] في العَقد الأخير، وُضِعت ميزانيّات لبناء الكثير من الروضات والبساتين، لكنْ قلّة منها بُنِيَت فعليًّا. القرى غير المعترَف بها (وعددها 24) تفتقر تمامًا إلى الروضات والبساتين.[34] بَيْدَ أنّ البديل الذي تقترحه الدولة (وهو السفريّات) لا ينطبق على الأطفال في هذه السنّ، ولذا لا يرتاد الكثير منهم أيًّا من الأطر التربويّة حتّى بداية المرحلة الابتدائيّة، وهو ما يؤثّر على مستوى تحضيرهم للمدرسة، واستمرار تطوُّرهم ككبار، وعلى قدرة الأهل (ولا سيّما الأمّهات) على الانخراط في سوق العمل، بسبب الحاجة إلى رعاية الأطفال في البيت.[35]

28 خطّة تعزيز النموّ والتطوير الاقتصاديّ للسكّان البدو في النقب (قرار الحكومة 3708)، ص 20.
29 موقع وزارة الاقتصاد والصناعة، في عيدان هَنيـڤـڤ العديد من المصانع الكبيرة والصغيرة، وفي "أبو قرينات" ثمّة معلومات حول مصانع صغيرة فقط، وفي ترابين الصانع لا تتوافر معلومات بشأن وجود مصانع.
30 خطّة تعزيز النموّ والتطوير الاقتصاديّ للسكّان البدو في النقب (قرار الحكومة 3708): تقرير تلخيصي، ص 47-42.
31 جرى تخطيط مزيد من الخطوط كي تبدأ في العمل في كسيفة وعرعرة النقب في العام 2018. لم يَجْرِ تطوير خدمات للمواصلات العامّة في المجلس الإقليميّ القسوم، ولا في واحة الصحراء، وذلك بسبب انعدام البنْية التحتيّة التي تمكّن من دخول خدمات المواصلات العامّة. خطّة تعزيز النموّ والتطوير الاقتصاديّ للسكّان البدو في النقب (قرار الحكومة 3708): تقرير تلخيصيّ، ص 47-42.
32 بيانات جامعة بن غوريون، عن "خارج الخدمة": أين اختفت محطّات الباصات في القرى غير المعترَف بها، موقع ynet, 24.07.2021. الزيارة الأخيرة في: 03.10.2021.
33 في العام 2016، بلغ عددهم 5,547، وشكّلوا 23.6% من أبناء الفوج السنويّ، وفي العام 2020 بلغ عددهم 4,469، وشكّلوا نسبة 17.3% من الفوج السنويّ. أُستُقِيت المعلومات من: استعراض بشأن المجتمع البدويّ قُدِّم أمام وزارة الاقتصاد في تاريخ 01.08.2021. نسرين حاجّ يحيى، المعهد الإسرائيليّ للديمقراطيّة.
34 هذا على الرغم من تعديل أُدخِل على الخرائط الهيكليّة اللوائيّة للواء الجنوب يمكّن من إقامة خدمات حيويّة في مجال التربية والتعليم، والصحّة، حتّى في هذه القرى.
35 التربية والتعليم في المجتمع العربيّ: فجوات وبوادر التغيير نسرين حاجّ يحيى، أيمن سيف، نيتسا (كلينر) كسير، بن فرجون، صندوق پورتلاند، 2021، ص 104.

- المدارس: القرى غير المعترَف بها التي يسكنها نحو 64,000 نسمة ليس فيها سوى 10 مدارس ابتدائيّة، ولا مدارس فوق ابتدائيّة فيها، ولذا يُضطرّ الأولاد إلى السير على الأقدام بعضًا من الكيلومترات، أو بالاعتماد على السفريّات التي تعاني من بنى تحتيّة معطوبة. النقص في الأطر التعليميّة يثقل على كاهل المجالس الإقليميّة البدويّة التي توفّر السفريّات والخدمات التعليميّة لهؤلاء التلاميذ.[36] في السنوات الأخيرة، بدأت الدولة بتوفير ميزانيّات لبناء مزيد من غرف التدريس، لكن لم يَجْرِ سوى بناء 679 غرفة تدريس (نحو 18%) من أصل 3,708 غرف اعتُرِفَ بضرورة بنائها.

الرسم 3: استكمال فجوات بناء غرف التدريس (يشمل الروضات والبساتين) في السلطات المحلّيّة البدويّة في النقب في فترة الأعوام 2011-2017

المصدر: تحليل ومعالجة شركة "ناس" لبيانات من التعليم البدويّ في النقب 2018 -بيانات منتقاة، مركز الأبحاث والمعلومات التابع للكنيست، 2018.

- التربية اللا منهجيّة–تحظى أهمّيّة التربية اللا- المنهجية وتأثيراتها الإيجابيّة بالنسبة للمجموعات المهمَّشة باعتراف واسع في الأبحاث والتطبيقات الميدانيّة في أرجاء العالم، وتشمل مكافحة الأمّيّة في صفوف الشبّان الذين يجدون صعوبة في الانخراط في جهاز التعليم الرسميّ، والتمكين، وتعزيز الإحساس بالقدرات الذاتيّة، وتشجيع الانخراط الاجتماعيّ والاقتصاديّ، علاوة على الحدّ من السلوكيّات الخطرة.

في المقابل، تُظهِر الأبحاث أنّ حظوظ البرامج في النجاح تزيد كلّما جَرَتْ ملاءَمة النشاط غير المنهجيّ لثقافة أفراد المجموعة المهمَّشة. في البلدات اليهوديّة، تشغل السلطة المحلّيّة دورًا مركزيًّا في نشاطات التربية اللا منهجيّة، بينما تعاني السلطات العربيّة منذ سنين طويلة من تمييز في ميزانيّات تمويل المشاريع وتطوير البنى التحتيّة المُعَدّة لهذه النشاطات. علاوة على ذلك، يجري دفع التربية اللا منهجيّة إلى أسفل سلّم الأولويّات في هذه السلطات بسبب الأوضاع الاقتصاديّة المتردّية، وتُعطى الأولويّة للأنشطة التي تُعتبَر ملحّة أكثر من سواها.

النتيجة هي عدم توافر بنْية تحتيّة للتربية غير المنهجيّة في البلدات العربيّة.[37] لكن القرارات الحكوميّة في السنوات الأخيرة خصّصت ميزانيّات كبيرة لهذا المجال، الأمر الذي مكّن من إجراء توسيع معيّن للتربية اللا منهجيّة في البلدات العربيّة بعامّة،[38] والبدويّة منها بخاصّة، لكن ما زالت هنالك تحدّيات جِدّيّة، كتوفير الميزانيّات بحسب حجم المدينة /القرية على سبيل المثال، الأمر الذي لا يمكّن من تنفيذ البرامج في البلدات الصغيرة، وكذلك البنى التحتيّة المادّيّة والبيداغوجيّة الناقصة، وكممارسة ضغوط لتعيين المقرّبين، وكالتوتّر القائم بين الحكومة والمجتمع البدويّ الذي يضع صعوبات أمام تنفيذ نشاط يرتكز على الإشراك المجتمعيّ.[39]

36 المصدر السابق، ص 79.
37 المصدر السابق، ص 112-105.
38 القراران الخاصّان بالمجتمع البدويّ، 2397 و3708، والقرار 922 الذي يتطرّق إلى المجتمع العربيّ بعامّة.
39 خطّة النهوض بنموّ وتطوير السكّان البدو في النقب (القرار الحكوميّ 3708): ص 114-92.

- **التحصيل والتسرّب**: تحصيل الطلبة البدو متدنٍّ على نحو ملحوظ، ونسب التسرُّب من التعليم في المراحل الإعداديّة والثانويّة مرتفعة، مقارنة بالمجتمع الإسرائيليّ بعامّة، بل كذلك عند مقارنتها بجهاز التعليم العربيّ العامّ. على سبيل المثال:

- امتحانات "الميتساف": تُمكّن هذه الامتحانات من إجراء مقارنة لمستوى المعرفة في مجالات في اللغة والرياضيّات واللغة الإنجليزيّة والعلوم والتكنولوجيا، وتبيَّنَ من نتائجها أنّ تحصيل المجتمع العربيّ البدويّ (بما يشمل البدو في الشمال) هو الأدنى من بين المجموعات المختلفة على امتداد السنين. وأظهر التقسيم الجندريّ أن تحصيل التلاميذ البدو (الذكور) هو الأدنى قاطبة، بينما تقع التلميذات البدويّات في مكانة أعلى منهم قليلًا في جميع المواضيع، باستثناء اللغة التي يتساوى فيها تحصيلهنّ مع تحصيل التلاميذ البدو.[40]

- استحقاق شهادة البجروت: بعد الارتفاع الذي تواصل لعدّة سنوات، جرى في السنوات الأخيرة رصْد تراجعٍ ما في نسب استحقاق البجروت في المجتمع البدويّ، لكن السنة الدراسيّة 2019-2020 شهدت ارتفاعات حادّة في نسب استحقاق هذه الشهادة، إذ ارتفعت نِسَب الاستحقاق في العَقد الأخير على نحوٍ تراكميّ بنسبة 33%. هذه الارتفاع الحادّ في الاستحقاق في السنة الدراسيّة 2019-2020 في المدارس البدويّة، كما في جميع القِطاعات، يرتبط -على ما يبدو- بفترة الكورونا التي أُدخلت فيها وزارة التربية والتعليم تغييرات على بنْية امتحانات البجروت، بما في ذلك تقليص موادّ التعليم وعدد الامتحانات الخارجيّة.[41] لذا، حصل تقليص للفجوات بين التعليم البدويّ وسائر التيّارات (التعليم العربيّ العامّ، والتعليم العربيّ الدرزيّ) في السنة الدراسيّة 2019-2020 فقط، في حين أنّه في السنوات التي سبقتها شهدت هذه الفجوة اتّساعًا متواصلًا.[42]

الرسم 4: نسبة طلبة الصفوف الثانية عشرة الذين بحوزتهم استحقاق شهادة البجروت بحسب القِطاعات التعليميّة، * مقارنة بين 2009/2010، وَ 2018/2019، وَ 2019/2020

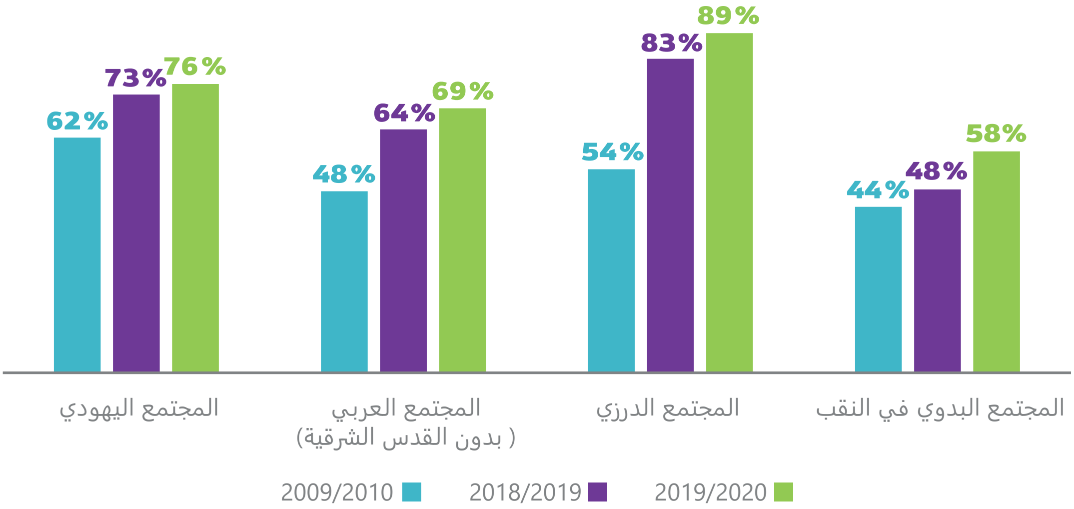

المصدر: بيانات وزارة التربية والتعليم، مديريّة الاقتصاد والميزانيّات، وبيانات من التربية والتعليم في المجتمع العربيّ: فجوات وبوادر تغيير نسرين حدّاد حاجّ يحيى، أيمن سيف، نيتسا (كلينر) كسير، بن فرجون، صندوق پورتلاند، 2021.
* التعليم العربيّ لا يشمل القدس الشرقيّة. المجتمع اليهوديّ يشمل الحاريديّين.

40 التربية والتعليم في المجتمع العربيّ: فجوات وبوادر تغيير، نسرين حاجّ يحيى، أيمن سيف، نيتسا (كلينر) كسير، بن فرجون، صندوق پورتلاند، 2021, ص 29-23.
41 ارتفاع في نسَب استحقاق شهادة البجروت في عام الكورونا - جميع البيانات موقع ynet, 4.10.2021, الزيارة الأخيرة في 1.11.2021.
42 تحليل ومعالجة شركة "ناس" على أساس مقارنة بيانات 2019-2020 (الرسم 4) مع بيانات من سنوات سابقة السكّان البدو في النقب-بيانات منتقاة مركز الأبحاث والمعلومات التابع للكنيست، 2020.

بَيْدَ أنّه ثمّة أهميّة لمراجعة استحقاق البجروت من داخل الفوج السنويّ كلّه، وليس فقط ممّن تعلّموا في الصفّ الثاني عشر. عندها يلاحَظ أنّ الفجوة بين المجموعات أكبر من ذلك، وذلك بسبب نِسَب التسرّب في المجتمع البدويّ في النقب، وهي الأعلى في البلاد، وحيث وصلت نسبة المتسرّبين أبناء الـ 17 عامًا في العام 2017 إلى 31%، مقابل 12% في المجتمع العربيّ بعامّة، وَ 7% فقط في المجتمع اليهوديّ.[43] البيانات المستجدّة لاستحقاق شهادة البجروت من الفوج السنويّ هي من السنة الدراسية 2015/2016، وكما يبيّن الرسم (5)، فإنّ البدو هم المجموعة الأدنى في نِسَب الاستحقاق العامّ، وكذلك في نِسَب استحقاق شهادة البجروت التي تؤهّل للالتحاق بالجامعة. هنا كذلك يلاحَظ أنّ وضع الذكور أصعب من وضع الإناث.

الرسم 5: توزيعة الفوج السنويّ لأبناء السابعة عشرة في السنة الدراسيّة 2015/2016، بحسب استحقاق شهادة البجروت: البدو في النقب، المجتمع العربيّ بعامّة، وعموم السكّان في إسرائيل*

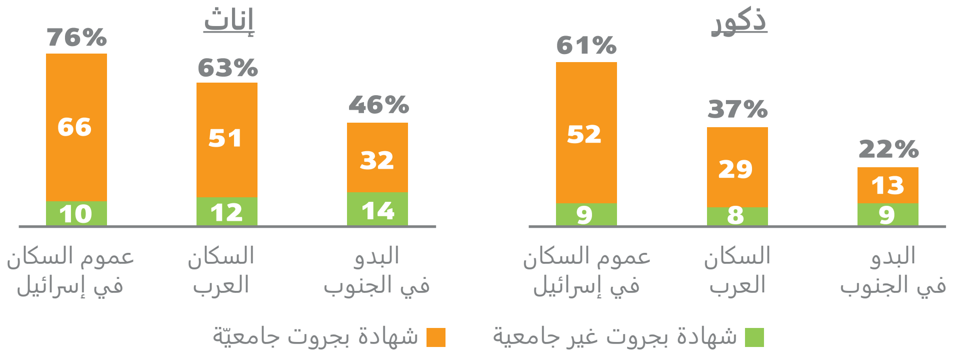

المصدر: مؤشّرات اجتماعيّة اقتصاديّة للسكّان البدو في النقب، أورن تيروش ويونتان إيال، معهد بروكديل، 2018، ص 18.
*المجتمع العربيّ بدون البدو والدروز، ومجْمَل السكّان في إسرائيل لا يشمل البدو والحاريديّين.

6 | الشبّان - شباب غير مؤطر أو التبطُّل مقابل الاندماج في التعليم العالي وفي سوق العمل

نسبة انخراط الشبّان البدو في التعليم العالي وفي برامج التأهيل المهنيّ، ومن ثَمّ في سوق العمل، أقلّ من نظيرتها في صفوف المجتمع العربيّ، ومتدنّية على نحو كبير من النسبة في المجتمع اليهوديّ، بما يشمل لواء الجنوب. على سبيل المثال:

- **الهندسيّون والتأهيلات المهنيّة**: في العام الدراسيّ 2014/2015، بلغت نسبة الطلبة البدو في كلّيّات المعهد الحكوميّ للتأهيل التكنولوجيّ ("ماهط") في الجنوب 10% من مجْمَل الطلبة، وهي نسبة تشكّل أقلّ من نصف حصّة المجتمع البدويّ من سكّان لواء الجنوب.[44] في هذه الأطر، ثمّة انتشار واسع لظاهرة التسرّب وحصول نِسب متدنّية من الطلبة البدو على الشهادة النهائية.[45] في العام 2016، شارك 2,330 شابًّا بدويًّا في التأهيلات المهنيّة من خلال مركز "ريان"، ومصلحة الاستخدام ووزارة الرفاه، الأمر الذي يُظهر ارتفاعًا بنسبة 27% في الأفراد الذين يبدأون بالدراسة في برامج التأهيل مقارنة بالوضع الذي ساد قبل قرار الحكومة 3705.[46]

- **المؤسّسات الأكاديميّة**: في السنة الدراسيّة 2019/2020، بلغ عدد الطلبة البدو في جميع الألقاب 4,657 طالبًا، ومن بين هؤلاء درس 4,014 لنَيْل اللقب الأوّل، وَ 603 درسوا لنَيْل اللقب الثاني، ودرس 40 منهم فقط لنَيْل شهادة الدكتوراه. هذه الأرقام

43 جهاز التربية والتعليم البدويّ في النقب: واقع واحتياجات، البروفيسور إسماعيل أبو سعد، المعهد الإسرائيليّ للديمقراطيّة، 13.9.2021.
44 خطّة النهوض بنموّ وتطوير السكّان البدو في النقب (القرار الحكوميّ 3708): تقرير تلخيصي، ص 35.
45 خطّة للنهوض باندماج المجتمع العربيّ في سوق العمل، نسرين حدّاد حاجّ يحيى، أيمن سيف، نيتسا (كلينر) كسير، بن فرجون، صندوق پورتلاند، 2021، ص 200.
46 خطّة النهوض بالتنمية والتطوير الاقتصاديّ للسكّان البدو في النقب (قرار الحكومة 3708): تقرير تلخيصيّ ص 33-26. لم يُعثر على معطى يمكّن من إجراء مقارنة مع فئة سكّانيّة أخرى.

تشكّل ارتفاعًا بنسبة تفُوق بـِ 250% أعداد الطلبة في السنة الدراسيّة 2007/2008، بينما بلغت نسبة الارتفاع في المجتمع العربيّ في هذه الأعوام 118%. لكن على الرغم من هذا الارتفاع السريع، وصلت نسبة الطلبة البدو من المجموع الكلّيّ للطلبة العرب في العام 2018/2019 إلى 8.7%، أي نصف حصّة المجتمع البدويّ من السكّان العرب في إسرائيل. من فحص جندريّ للطلبة البدو الذين يدرسون لنَيْل اللقب الأوّل، تَبينَ أنّ 76% منهم كانوا من الإناث (مقابل 65% من الإناث من المجتمع العربيّ في هذه السنوات).[47]

أثّرت الكورونا تأثيرًا واسعًا على الطلبة الجامعيّين البدو، ففضلًا عن الصعوبات الاقتصاديّة، استصعب هؤلاء كذلك التعلُّم عن بعد بسبب البنى التحتيّة الضعيفة لشبكة الإنترنت، بالإضافة إلى صعوبات أخرى، كانعدام بيئة منزليّة لائقة تمكّنهم من التعلّم، وعدم توافر أجهزة الحاسوب،[48] الأمر الذي عزّز حاجتهم إلى الحصول على دعم أكاديميّ وتقنيّ واقتصاديّ.[49]

- **التشغيل**: عند فحص مؤشرات التشغيل في صفوف المجتمع البدويّ، بدا واضحًا أنّ الوضع بائس جدًّا في جميع المؤشّرات، حتّى مقارَنةً بوضع سائر المواطنين العرب في إسرائيل، وحتّى عندما لا تشمل البيانات سكّان القرى غير المعترَف بها التي يبدو أنّ الوضع فيها أسوأ من ذلك.[50] في السنوات الأخيرة، طرأ تحسن كبير في نِسَب التشغيل في صفوف البدو، ولا سيّما النساء من بينهم، وشهدت هذه النِّسَب ارتفاعًا أكبر من الارتفاع في الفترة الموازية في صفوف السكّان اليهود في الجنوب، لكن الفجوة مع المجتمع اليهوديّ في نِسَب التشغيل ما زالت واسعة، وتبلغ 14.6% في صفوف الرجال، وَ 180% في صفوف النساء.

الرسم 6: نِسَب التشغيل في منطقة الجنوب في العام 2012، والعام 2017، بحسب المجموعات السكّانيّة، والجندر، بالنسب المئويّة

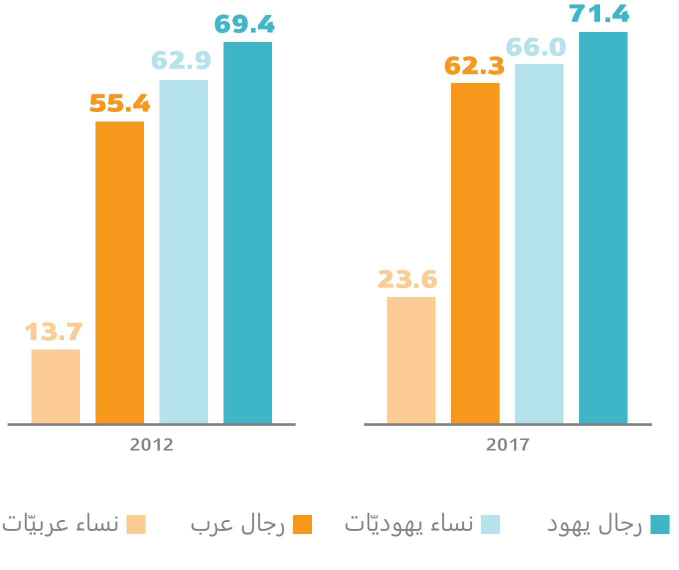

المصدر: خطّة للنهوض باندماج المجتمع العربيّ في سوق العمل نسرين حداد حاجّ يحيى، أيمن سيف، نيتسا (كلينر) كسير، بن فرجون، صندوق پورتلاند، 2021، ص 93.

47 تحليل "ناس" لبيانات مجلس التعليم العالي.
48 برنامج "بوّابة للتعليم العالي" لانخراط الشبّان البدو في النقب في التعليم العالي - استطلاع مواقف، دفناه هران، دانا كوهين، أروى مجادلة، يونتان إيال، معهد مايرز – جوينت - بروكديل، 2021.
49 يحاولون الارتباط – الفجوة الرقْميّة والتعلّم عن بعد في صفوف الطلبة الجامعيّين البدو إبّان أزمة الكورونا، هامة أبو كشك، ويونتان منديلس، كلّيّة ساپير ومعهد موفيت، 2020.
50 القرى غير المعترف بها لا تشكّل جزءًا من البيانات؛ وذلك أنّ دائرة الإحصاء المركزيّة لا تُجري استطلاعات في هذه القرى.

وصل معدّل نسبة البطالة[51] المصرح حولها في البلدات البدويّة في منطقة الجنوب في العام 2017 إلى 16.6%، مقابل المعدّل القُطْريّ والمعدّل في لواء الجنوب (بدون القرى البدويّة) اللذين وصلا إلى 5.3% وَ 5.2 % بالتتالي. هذه النسبة العالية تعني أيضا أنّ الكثير من البدو الذين يبحثون عن عمل يجدون صعوبة في العثور عليه. عند مراجعة بيانات الفئة العمْريّة الشابّة (24-18)، يتبيّن أنّ 12.8% فقط من النساء البدويّات في هذه الفئة يعملن، وهذا المعطى أقلّ بـِ 50% مقارَنةً بالمجموعات الموازية في سائر المناطق في المجتمع العربيّ، باستثناء القدس الشرقية.[52] بالنسبة للرجال، لم نعثر على معطى خاصّ بالمجتمع العربيّ البدويّ، وفي صفوف مجْمَل الرجال العرب في هذه الفئات العُمْريّة تبيَّنَ أنّ نصفهم فقط في هذه الفئة العُمْريّة يعملون،[53] وبناءً عليه يمكن الافتراض أنّ نِسب تشغيل الرجال البدو في هذه الفئة العمْريّة أدنى من ذلك.

ألحقت فترة انتشار الكورونا ضررًا بالغًا بنِسَب المشارَكة في سوق العمل في صفوف المجتمع البدويّ، وتتوقّع مصلحة الاستخدام أنّ مشاكل البطالة البنيويّة -التي كانت واسعة في صفوفهم حتّى قبل أزمة الكورونا مقارَنةً بسائر الفئات السكّانيّة-ستتفاقم على ضوء الأزمة. أحد أسباب هذا أنّ البدو يتميّزون بكفاءات ديجيتاليّة متدنّية جدًّا، ممّا يصعّب عليهم الانخراط مجدّدًا في سوق العمل على ضوء الأزمة.[54]

- **التبطُّل "الشباب غير المؤطر"**: ما يعنيه التبطُّل هو عدم الانخراط في العمل، أو الدراسة، أو التأهيل، أو التطوّع. التبطُّل في صفوف الشبّان يُلحق الضرر بالثقة بالنفس، وبرؤية المستقبل، ويؤثّر على جودة انخراطهم في التعليم والتشغيل على امتداد حياتهم. ثمّة إسقاطات أخرى للتبطُّل كالعزلة، والاغتراب الاجتماعيّ، وعدم الثقة بالمجتمع وبالمؤسّسات، وكذلك الانزلاق نحو سلوكيّات غير معياريّة، وصولًا إلى الانخراط في عالَم الجريمة. ويشهد على ذلك أنّ 57% من الرجال العرب في سنّ 24-18 الذين أُدينوا في المحاكم الإسرائيليّة كانوا في حالة تبطُّل.[55]

على العكس ممّا في المجتمع اليهوديّ، الذي يتوجّه غالبيّة خرّيجي الثانويّة فيه إلى الخدمة العسكريّة أو الوطنيّة، أو لسنة خدمة أو لبرنامج تحضيريّ، يتوجّه قلّة من الشبّان في المجتمع العربيّ إلى هذه الأطر. قلّة منهم (وقلة أكثر بكثير من المجتمع العربيّ البدويّ) ينخرطون مباشرة بعد الثانويّة في التعليم العالي والتدريبات المهنيّة أو في سوق العمل، لكن هذا الأمر لا يعني أنّ الانخراط يكون مباشرًا أو ناجحًا، وعليه لا يجد الكثيرون من الشبّان البدو أنفسهم في أيّ إطار لفترات متواصلة. تحليل بيانات دائرة الإحصاء المركزيّة من العام 2019 يُظهر أنّ 28% من مُجْمَل الشبّان العرب في سنّ 24-19 لا يفعلون شيئًا (متبطّلون)، مقابل 14% فقط من الشبّان اليهود غير الحاريديّين. يُظهر الرسم (7) نسبة المتبطّلين داخل المجتمع العربيّ في إسرائيل، ويتبيّن أنّ نسبة هؤلاء في صفوف البدو (رجالًا ونساء على حدّ سواء) هي الأعلى.[56]

51 "نسبة البطالة" هي نسبة غير المشغَّلين في صفوف مُجْمَل قوّة العمل -أي المشغَّلين والباحثين عن عمل، على العكس من "نسبة التشغيل" (التي تظهر أعلاه) التي تَحتسب مُجْمَل المشغَّلين من مُجْمَل الفئات العُمْريّة ذات الصلة.

52 بيانات 2019، استُقِيت من عرض ضوئيّ قُدِّم لوزارة الاقتصاد، نسرين حدّاد حاجّ يحيى، المعهد الإسرائيليّ للديمقراطيّة، 01.08.2021.

53 توصيات لجنة المديرين العامّين لمواجهة الجريمة والعنف في المجتمع العربيّ، مستند سياسات تلخيصيّ، ديوان رئيس الحكومة، 2020، ص 39-38

54 تعامل الجمهور العربيّ مع أزمة الكورونا في سوق العمل، نيسان أڤراهام، مصلحة الاستخدام، 2021.

55 توصيات لجنة المديرين العامّين لمواجهة الجريمة والعنف في المجتمع العربيّ، مستند سياسات تلخيصيّ، ديوان رئيس الحكومة، 2020، ص 39-38

56 بيانات من بحث أَجْرَتْه نسرين حدّاد حاجّ يحيى، وميراڤ شڤيـڤ، وأريك رودنسكي وأورن زينر، وسيرى النور قريبًا. في العام 2021، عرّفت صحيفة "دي مراكر" الشابّ العربيّ المتبطّل بأنّه العامل الـ 12 في صفوف "المئة المؤثّرين على إسرائيل".

الرسم 7: نِسَب المتبطّلين في سنّ 19-24 بحسب المجموعات والجندر في المجتمع العربيّ، 2019

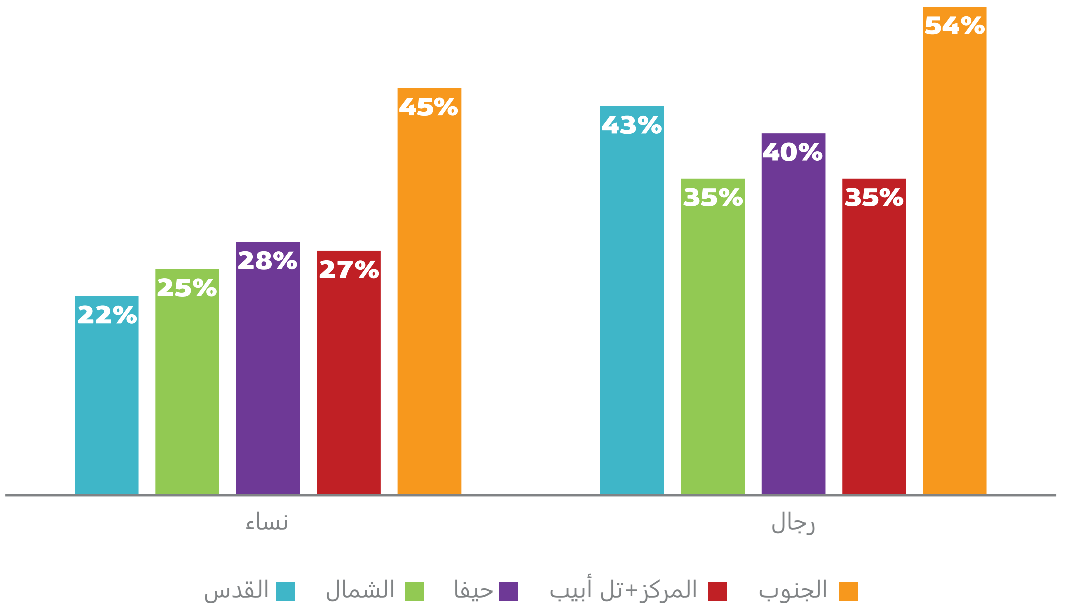

المصدر: بحث لنسرين حاجّ يحيى، وميراف شـقيف، وأريك رودينسكي، وأورن زينر (سيُنشَر قريبًا)

7 | تعدُّد الزوجات

تشكِّل عادة تعدد الزوجات جزءًا من المؤسّسة البطريكيّة (الأبويّة)، وتعود جذورها إلى البنْية القبليّة للمجتمع البدويّ القديم. بحسب تقرير الطاقم الوزاريّ لمواجهة الإسقاطات السلبية لتعدّد الزوجات، الطاقم الذي عمل تحت إشراف وزارة القضاء، نسبة العائلات المتعدّدة الزوجات في المجتمع البدويّ تبلغ اليوم 18.5%، علمًا أنّ تعدُّد الزوجات يُعتبَر رمزًا لمكانة اجتماعيّة مرموقة في صفوف قِطاعات واسعة من المجتمع البدويّ. في الوقت ذاته، تسود هذه الظاهرة في صفوف عائلات ذات مستوى اجتماعيّ -اقتصاديّ متدنٍّ مقارَنةً بالعائلات الأحاديّة الزوجات؛ إذ تتسبّب كثرة الأولاد (الشائعة في هذه العائلات) في ضغوط اقتصاديّة كبيرة، ولا سيّما إذا أخذنا بعين الاعتبار النِّسَب المتدنّية للعمالة في صفوف النساء.

علاوة على ذلك، الأداء العائليّ يصاب بالخلل نتيجة توزُّع اهتمام الأب بين العائلات، وبسبب التوتّر بين النساء وَ/أو مغادرة الأب (للزوجة الأولى وأبنائها في الغالب). وبحسب التقرير، يُفْضي تعدُّد الزوجات إلى ظاهرتين إضافيّتين خطيرتين: الأولى هي التزوّج من نساء فلسطينيّات، ولا سيّما من الأردنّ أو مناطق السلطة الفلسطينيّة؛ إذ يفضّل الكثير من الرجال البدو التزوّج من هؤلاء النساء لأنّ مَهرهنّ أقلّ من مَهر المواطِنات الإسرائيليّات، وكذلك لأنّهنّ ينقطعن تمامًا عن عائلاتهنّ، الأمر الذي يحوّلهنّ إلى تابعات مطْلَقات للرجل.

الظاهرة الخطيرة الثانية هي الزواج من قاصرات، ولا سيّما فتيات مسلمات من الجنوب ومن منطقة القدس. تعدُّدُ الزواج وزواجُ القاصر محظوران حسب القانون في إسرائيل، لكن لا يجري إنفاذ هذا القانون في هذا الصدد؛ ففي الكثير من الأحيان يجري تسجيل هذه الزيجات في وزارة الداخليّة، أو تُعْقَد بعد عمليّة طلاق وهميّة من الزوجة الأولى. على الرغم من عدم توافر بيانات دقيقة في هذا المضمار، يبدو أنّ هذه الظاهرة آخذة في التراجع، بسبب الضغوط الاقتصاديّة أو بسبب الارتفاع في مستوى التحصيل العلميّ في المجتمع البدويّ -ولا سيّما في صفوف النساء.[57]

57 تقرير تلخيصيّ: الطاقم الوزاريّ لمواجهة الاستحقاقات السلبيّة لتعدُّد الزوجات، وزارة القضاء، 2018.

8 | القرى غير المعترَف بها

كما ذُكِر أعلاه، ثمّة أكثر من 30 قرية غير معترَف بها في النقب، ويقطن فيها ما يربو على 64,000 مواطن، ويشكّل هؤلاء نحو 22% من السكّان البدو. عندما لا تحظى قرية معيّنة بالاعتراف، فهي مرشّحة للإخلاء والترحيل. علاوة على ذلك، لا تتوفر في هذه القرى بنايات عامة كالعيادات الطبّيّة (ثمّة 4 عيادات فقط في أكثر من 30 قرية)، ولا يجري ربط البيوت بطريقة منتظمة بالكهرباء والماء وشبكة الصرف الصحّيّ، ويحصل السكّان على الماء من مصادر تقع في بعض الأحيان على بعد عدّة كيلومترات عن منازلهم، وهو ما يضرّ بجودة الماء ويرفع سعره على نحو ملحوظ. في الغالب، تخلو هذه القرى من الشوارع المعبَّدة، ولا تتوفر فيها مواصلات عامّة، الأمر الذي يَحُول دون وصول السكّان إلى خدمات الصحّة والتعليم والتشغيل التي تقع في بلدات أخرى. على سبيل المثال، على الرغم من أنّ الدولة ملزَمة بتوفير التعليم للأطفال الذين يقطنون في هذه القرى امتثالًا لقانون التعليم الإلزامي، قرابة 4,000 من الأطفال في مرحلة الطفولة المبكّرة في هذه القرى (سنّ 5-3 سنوات) لا يرتادون أُطُرًا من هذا النوع.[58]

9 | مديريّة البدو، وقرارات حكوميّة مركزيّة

العلاقةُ بين المجتمع البدويّ ومؤسّسات الدولة، والخدماتُ التي يتحصّل عليها من الدولة، أمران يشكّلان مركّبًا مهمًّا في فهم صورة الوضع الواسعة لمجال العنف. هذه العلاقات مركّبة وتحمل في طيّاتها توتُّرا بنيويًّا، ولا سيّما في كلّ ما يتعلّق بمسألة الأراضي، ومواضيع أخرى (نحو: الفجوات؛ المساواة في الحقوق...)، لكن من الضروريّ أن نشير أنّ الدولة قد كثّفت في الخمسة عشر عامًا الأخيرة استثماراتها الماليّة في المجتمع البدويّ. في ما يلي مثالان على هذا الأمر:

- **هيئة تنمية واستيطان بدو النقب**: أقيمت الهيئة على ضوء قرار الحكومة الصادر عام 2007، وتتمثّل وظائفها –في ما تتمثّل-في تنظيم وتسوية استيطان البدو في النقب، ولا سيّما تسوية مَطالب الملْكيّة على الأراضي؛ وتسوية مسألة المساكن الثابتة، بما في ذلك البنى التحتيّة والخدمات العامّة؛ والمساعدة على الانخراط في سوق العمل؛ وتنسيق الخدمات التعليميّة، والرفاه والمجتمع.[59] وظائف الهيئة تضعها في مكانة محفوفة بالتحدّيات أمام المجتمع البدويّ في النقب، فهي من ناحية تَتداول مع المجتمع البدويّ حول كلّ ما يتعلّق بالأراضي، ومن ناحية أخرى تتحمّل المسؤوليّة عن النهوض الاجتماعيّ والاقتصاديّ بالمجتمع البدويّ في النقب.

- **قرارات حكوميّة مركزيّة حول المجتمع البدويّ في النقب**: في العَقد الأخير، اتّخذت الحكومة قرارَيْن مركزيَّيْن يتناولان التطوير الاجتماعيّ والاقتصاديّ للبدو:

- قرار الحكومة 3708: نَصّ قرار الحكومة 3708 على وضع ميزانيّة لخطّة خمسيّة للفترة الواقعة بين العامَيْن 2012-2016 للقرى المعترف بها فقط، وشدّدت الخطّة على تعزيز السلطات المحلّيّة وتحسين أوضاعها الاقتصاديّة وتحسين الظروف المعيشيّة فيها، والاستثمار في النساء والشبّان من خلال التركيز على التحصيل العلميّ والتشغيل.[60] وبحسب تقرير المتابعة الذي أصدره مركز تمكين المواطن، غالبيّة بنود القرار قد طُبّقت تطبيقًا كاملًا، وفي بعض الأحيان من خلال استخدام ميزانيّة أكبر من تلك التي جرى تخصيصها، وذلك عبْر ميزانيّات من بنود لم تُستغَلّ الميزانيّة فيها.[61] نسبة استغلال الميزانيّة -بما في ذلك الالتزامات- بلغت 94%.[62]

58 كلّ الحقيقة حول القرى غير المعترف بها في النقب -ونضالهم من أجل تحقيق المساواة جمعيّة سيكوي، 2020.
59 تقرير مراقب الدولة أبعاد للحَوْكَمة في النقب، ص 63-61.
60 خطّة النهوض بالتنمية والتطوير الاقتصاديّ للسكّان البدو في النقب (قرار الحكومة 3708): تقرير تلخيصي، ص 5.
61 تقرير متابعة خطّة للنهوض بالنموّ والتطوير الاقتصاديّ للسكّان البدو في النقب، مركز تمكين المواطن، 2017. الوزارتان اللتان واجهتا صعوبة في استغلال الميزانيّة هما وزارة الإسكان ووزارة الزراعة.
62 استغلال ميزانيّة قرار الحكومة 3708 للأعوام 2012-2016، وزارة الزراعة وتطوير الأرياف.

- قرار الحكومة 2379: في شهر شباط عام 2017، اتّخذت الحكومة القرار 2397 الذي يشكّل قرارًا متمّمًا للفترة الواقعة بين العامَيْن 2017-2021، بميزانيّة أكبر بكثير بلغت 3.2 مليار شيكل. تمحور هذا القرار في تعزيز الخدمات العامّة، والتربية والتعليم والخدمات الاجتماعيّة، وتطوير التشغيل وإنشاء بنى تحتيّة عامّة، من خلال التشديد على تعزيز السلطات المحلّيّة البدويّة. وبحسب تقرير مراقب الدولة، تنفيذُ التعاقُدات في إطار القرار بعد ثلاث سنوات من اتّخاذه (بعد مرور 60% من وقت القرار) وصل إلى 53%، وأوصى المراقب أن يجري إدخال احتياجات السكّان البدو في النقب على نحوٍ ثابت في قاعدة ميزانيّات الوزارات لصالح جميع المجالات.[63]

10 | السلوكيّات الخطرة والعنف في صفوف المجتمع البدويّ

- **خلفيّة دوليّة مقارَنة**: كما يظهر من البيانات الكثيرة التي أدرجت وفصّلت أعلاه، يعاني المجتمع البدويّ من أوضاع صعبة في مجال الفقر وغياب الهياكل التحتيّة، ومن فجوات في مجال التعليم والتحصيل العلميّ، والبطالة، والتبطُّل، وتعدُّد الزوجات، وغير ذلك.

هذه الفجوات ومكامن الضعف تُشكلُ السياقَ الواسع (النظام العام ما يسمى بالايكو سيستم) الذي يجب فهم ظاهرةِ العنف في إطاره، والمفاهيم بشأنها في صفوف الشبّان والفتْية البدو. من خلال المقارنات الدوليّة، يلاحَظ أنّ وضع المجتمع البدويّ شبيه بوضع فئات سكّانيّة مهمّشة أخرى في العالم، على نحوٍ ما نجد لدى الأفارقة الأمريكيّين في الولايات المتّحدة الأمريكيّة، حيث يشكِّل القتلُ العاملَ الأوّل في موت الشبّان الأمريكيّين الذين من أصول أفريقيّة منذ نحو ثلاثة عقود، وشكّل في العام 2019 السببَ الثاني لموت النساء الأمريكيّات اللواتي من أصول أفريقيّة.[64]

يُظهر البحث أنّ انتشار العنف والجريمة ليس بظاهرة غريبة عندما يجري الحديث عن مجتمع يعاني من نِسَب فقر عالية،[65] ومن التسرّب من المدارس،[66] والانكشاف على العنف في سنّ مبكّرة جدًّا،[67] والانكشاف على حالات عنف تشمل القتل بالسلاح الناريّ،[68] لكن الأبحاث تُظهر أيضًا أنّ هذا الوضع قابل للتغيير، وأنّ منع تدهور الشبّان والفتْية، أو العمل المركّز على إخراجهم من دائرة العنف، قابل للتنفيذ إذا كان التدخّل ملائمًا.[69] كذلك يتطرّق البحث إلى ضرورة فحص مُجْمَل السياقات ذات الصلة بظاهرة انتشار العنف والإجرام في المجتمع المحلّيّ وفهم إيجابيّات وسلبيّات كلّ واحد منها، بدءًا من مستوى الميكرو الذي يشمل عوامل شخصيّة وعائليّة ومن المحيط القريب (المكوث في دائرة الفقر، والتفاعل مع مجموعات الأَتراب، وتفاعلات مع كبار آخرين في المجتمع المحلّيّ)، وصولًا إلى مستوى الماكرو الذي يتطرّق إلى عوامل بنيويّة أو ثقافيّة واسعة أكثر (نحو: معايير وقِيَم ثقافيّة؛ المنظومة السياسيّة؛ التمييز أو العنصريّة تجاه المجتمع المحلّيّ).[70]

63 تقرير مراقب الدولة، أبعاد للحَوْكَمة في النقب، ص 66-63.
64 The Role of Poverty and Income in the Differential Etiology of Violence: An Empirical Test. Joanne Savage, Stephanie K. Ellis, and Kevin H. Wozniak. (2019). Journal of Poverty, 23(5), 384-403.
65 المصدر السابق.
66 Academic achievement, school attachment, and school problems in the differential etiology of violence. Joanne Savage & Stephanie K. Ellis (2019). Journal of Developmental and Life-Course Criminology, 5, 243–265.
67 Minority and Immigrant youth exposure to community violence: The Differential Effects of Family Management and Peers. Antunes and Ahlin)2021(Journal of Interpersonal Violence, 36(3-4), 1883-1912.
68 The impact of exposure to gun violence fatality on mental health outcomes in four urban U.S. settings. Melissa E. Smith, Tanya L. Sharpe, Joseph Richardson, Rohini Pahwa, Dominique Smith & Jordan DeVylder (2020). Social Science & Medicine, 246, 112, 587, 1-7.
69 Beyond suppression: Global perspectives on youth violence. Hoffman, J., Knox, L., & Cohen, R. (2011). In J. Hoffman, L. Knox, & R. Cohen (Eds.). Global Crime and Justice Series. Santa Barbara, CA: Praeger.
70 Understanding violence and developing resilience with African American youth in high-poverty, high-crime communities. Katherine Tyson McCrea, Maryse Richards, Dakari Quimby, Darrick Scott, Lauren Davis, Sotonye Hart, Andre Thomas & Symora Hopson (2019). Children and Youth Services Review, 99, 296–307.

- **تعاطي المخدّرات والكحول من قِبل طلبة المدارس الثانويّة**: في ما يتعلّق بهذا الجانب، لم نعثر على بيانات محدّدة بالنسبة للمجتمع العربيّ البدويّ، لكن في سياق عموم السكّان العرب في إسرائيل يلاحَظ التعاطي الواسع للسموم الخطيرة في صفوف طلبة المدارس الثانويّة كدليل على السلوكيّات الخطرة التي يمارسها الطلبة العرب في المرحلة الثانويّة. هذا الموضوع مهمّ أيضًا لأنّه يشكّل أرضيّة خصبة لسلوكيّات عنفيّة إضافيّة.

في إطار البحث الدوليّ حول رفاهيّة وصحّة أبناء الشبيبة (HBSC)، الذي أَجْرَتْه في إسرائيل جامعة بار إيلان، تبيّنَ أنّ هذه الظاهرة واسعة الانتشار، ولا سيّما في صفوف الذكور العرب، لكن استثنائيّة التعاطي مقارَنةً بالمجتمع اليهوديّ تنسحب أيضًا على الإناث. في المقابل (وعلى نحوٍ لا يثير الاستغراب) تَبَيّنَ أنّ نسبة الطلبة (الذكور) في الصفوف الحادية عشرة والثانية عشرة في المدارس العربيّة الذين أفادوا بأنّهم قد "شربوا حتّى الثمالة (سَكِروا) مرّة على الأقلّ" كانت متدنّية مقارَنةً بالطلبة اليهود (18.3% وَ 36.8% على التوالي)، وكانت متدنّية أكثر في صفوف الطالبات العربيّات مقارَنةً بالطالبات اليهوديّات (4.4% وَ 25.5% على التوالي).

بَيْدَ أنّ نسبة الطلبة العرب في الصفوف الحادية عشرة والثانية عشرة الذين تعاطوا القنّب والماريخوانا مرّة واحدة على الأقلّ وصلت إلى 18.8%، مقابل 16.7% في صفوف الطلبة اليهود، ووصلت النسبة في صفوف الطالبات العربيّات إلى 4.9%، مقابل 7.3% في صفوف الطالبات اليهوديّات. البيانات التي تقضّ المضاجع أكثر من ذلك هي تلك المتعلّقة بتعاطي السموم الأخطر؛[71] إذ وصلت نسبة الطلبة العرب الذين جرّبوا أنواعًا مختلفة منها "مرّة واحدة على الأقلّ" في العام 2019 إلى 16%-17.5% (بينما بلغت النسبة في صفوف الطلبة اليهود نحو 5%)، وفي صفوف الطالبات العربيّات وصلت إلى ما يتراوح بين 2.4% وَ 3.8%، مقابل 0.8%-1.2% في صفوف الطالبات اليهوديّات.[72]

- **العنف والجريمة**: الشبّان العرب والمجتمع البدويّ: بسبب غياب بيانات مناطقيّة حول الجريمة والعنف، تتطرّق البيانات في هذا الفصل إلى المجتمع العربيّ بعامّة، إذ "يتورّط" العرب مواطنو إسرائيل أكثر من حصّتهم السكّانيّة في الجريمة والعنف، وأصبحت ظاهرة العنف في المجتمع العربيّ كلّه واسعة جدًّا في السنوات الأخيرة، وتؤثّر يوميا على حياة هذا المجتمع، ويجري تعريفها من قِبل الناس (وكذلك من قِبل جهات حكوميّة) بأنّها "وباء متفشٍّ"، وَ "حرب".[73] في ما يلي بعض البيانات التي تجسّد هذه الظاهرة:

84% من الضحايا (جرحى وقتلى على حدّ سواء) في ملفّات التحقيق التي أدارتْها شرطة إسرائيل في الفترة الواقعة بين العامَيْن 2017-2020 كانوا من العرب، ووصلت أعدادهم إلى نحو 9,150 شخصًا؛ 89% من المصابين باعتداءات بالسلاح الناريّ الذين وصلوا إلى المستشفيات في تلك الفترة كانوا من العرب؛ 81% من جثث ضحايا إطلاق النار الذين وصلوا إلى المركز القوميّ للطبّ الجنائيّ (أبو كبير) كانوا من العرب.[74] في الإمكان ملاحظة التمثيل الفائض الكبير للمجتمع العربيّ في الجرائم الخطيرة في الرسم (8) التالي.

71 كوكايين؛ كراك؛ أفيون؛ هيروين؛ كوك فارسيّ؛ إكستازي؛ L.S.D.
72 الشباب في إسرائيل: نتائج استطلاع HBSC إسرائيل 2019، HBSC إسرائيل، جامعة بار إيلان، 2019، الشرائح الضوئيّة 28-9.
73 راجِعوا، على سبيل المثال: العنف في المجتمع العربيّ ليس كورونا، والتطعيم لن يساعد بشيء، خير الباز، چلوبس، 11.1.21، وباءان يتفشّيان في المجتمع العربيّ: وباء الكورونا ووباء العنف، وزير الأمن الداخليّ أمير أوحانا, 1.11.20, القناة 7؛ المجتمع العربيّ في ظل وباء الكورونا: تركيز بيانات – الكنيست، 3.6.21; 100 قتيل منذ مطلع العام في المجتمع العربيّ: "شهادة فاشل للدولة" "، حسن شعلان، ynet،2.10.21; رئيس شعبة إحباط العنف في المجتمع العربيّ: "نحن في حرب، وأحيانًا تقع ضحايا"، أتيلا شومڤلڤي14.3.21، ynet، إنّها الحرب، كلمة رئيس التحرير، 22.9.21، هآرتس.
74 مخالفات السلاح - بيانات ومواجهة السلطات للمخالفات، نوريت يخيموڤيتش- كوهين، مركز الأبحاث والمعلومات التابع للكنيست، 2021، ص 12. بيانات المصابين الذين وصلوا إلى المستشفيات وبيانات المركز الوطنيّ للطبّ الجنائيّ تشمل كذلك العرب من غير المواطنين في الدولة.

الرسم 8: حصّة المجتمع العربيّ في الملفّات الجنائيّة المعرَّفة كجرائم خطيرة، بحسب نوع المخالفة، 2018

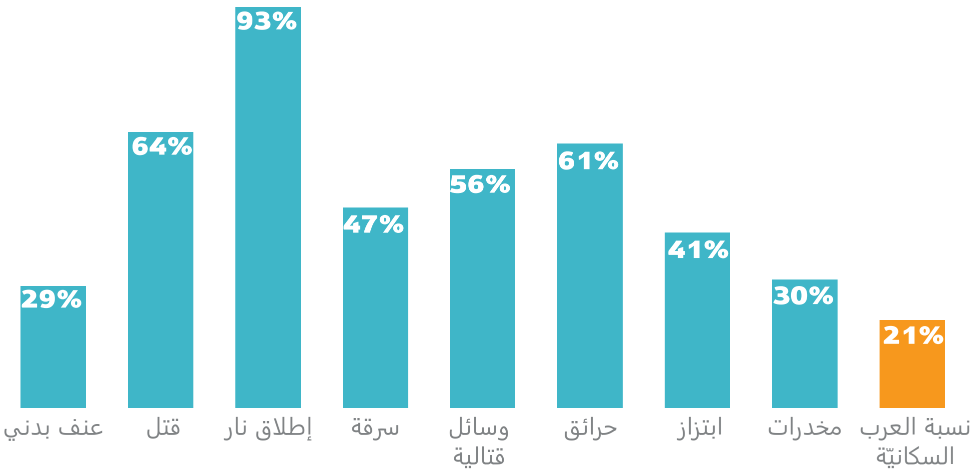

المصدر: توصيات لجنة المديرين العامّين للوزارات لمواجهة الجريمة والعنف في المجتمع العربيّ، ورقة تلخيص للسياسات، ديوان رئيس الحكومة، 2020، ص 21.

ظواهر العنف في المجتمع العربيّ شائعة في المدارس وفي صفوف القاصرين، وبينما يحصل تراجع في مستوى العنف في مدارس المجتمع اليهوديّ كلما ارتفعت السنّ، يحصل العكس من ذلك في المجتمع العربيّ؛ إذ يرتفع مستوى العنف على نحوٍ بالغ مع ارتفاع السنّ (هذه الظاهرة تميّز السنوات الأخيرة فقط، فحتّى العام 2015 تراجَعَ العنف في المجتمع العربيّ مع ارتفاع السنّ). المعطى التالي يشير إلى هذه الظاهرة، إذ وصلت نسبة القاصرين العرب الذين جرت إدانتهم في العام 2017 من مُجْمَل القاصرين المدانين في المحاكم إلى 44%، بينما بلغت نسبة القاصرين العرب من مُجْمَل القاصرين في الدولة نحو 27%.[75] يمكن كذلك الاستدلال بشأن الواقع في المدارس العربيّة من أحجام حَمْل السلاح لدى الطلبة؛ فقد فحص استبيان HBSC من العام 2019 نسبة الطلبة في الصفوف الحادية عشرة والثانية عشرة الذين حملوا معهم سلاحًا في الثلاثين يومًا الأخيرة (سكّينًا؛ مفكًّا؛ عصا؛ مسدّسًا) داخل المدرسة، فأجاب 23.8% من الطلبة الذكور العرب بالإيجاب، مقابل 8.3% في صفوف الطلبة الذكور اليهود، وأجاب 6.3% من الطالبات العربيّات بالإيجاب، مقابل 2.4% من الطالبات اليهوديّات. هذه الفروق تبلغ ما يقارب ثلاثة أضعاف.[76]

الفئة العمْريّة التي تحتلّ الحصّة الأكبر من بين المدانين في المحاكم من المجتمع العربيّ هي فئة أبناء سنّ 20-24، التي شكّلت في عام 2017 31.7% من مُجْمَل المدانين العرب (بينما وصلت حصّتها إلى 10% من مُجْمَل السكّان العرب). حصّة الفئات العُمْريّة الأكبر من صفوف المدانين تبدأ بالتراجع مع ارتفاع السنّ. على سبيل المقارنة، نشير أنّ الفئتين العُمْريّتين الأكثر تمثيلًا في المجتمع اليهوديّ هي فئة +50 وفئة 30-39 (كلّ منهما نحو 23%)، بينما تشكّل الفئة العُمْريّة 20-24 ما لا يزيد عن 16.5% من مُجْمَل المدانين اليهود.[77] مجموعة سنّ 20-24 هي أيضًا الفئة التي تضرّرت أكثر من غيرها من عنف السلاح، على نحوٍ ما يظهر في الرسم التالي:

75 توصيات لجنة المديرين العامّين لمواجهة الجريمة والعنف في المجتمع العربيّ، ورقة تلخيص سياسات، ديوان رئيس الحكومة، ص 25.
76 أبناء الشبيبة في إسرائيل: نتائج استطلاع إسرائيل HBSC 2019، إسرائيل، جامعة بار إيلان، 2019، الشريحة الضوئيّة 54.
77 توصيات المديرين العامّين للوزارات لمواجهة الجريمة والعنف في المجتمع العربيّ. ورقة تلخيص للسياسات، ديوان رئيس الحكومة، 2020، ص 26.

الرسم 9: عدد المصابين من جرّاء عنف السلاح (جرحى وقتلى) في المستشفيات لكلّ 100,000 مواطن، بحسب الفئة العُمْريّة، 2017-2020

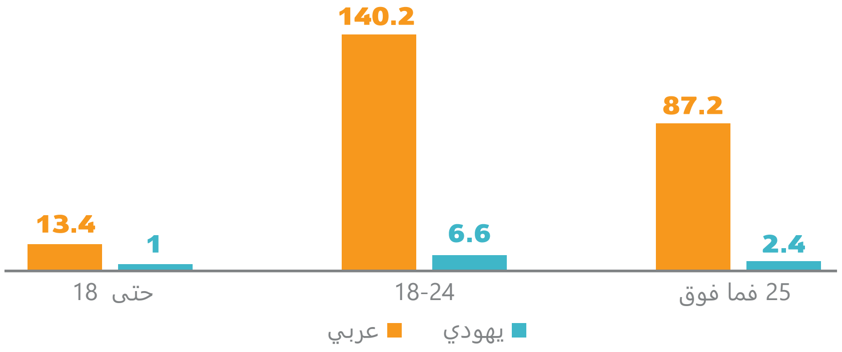

المصدر: "مخالّفات السلاح -بيانات وتعامل السلطات مع المخالّفات– "، -.نوريت يخيموفيتش-كوهين مركز الأبحاث والمعلومات التابع للكنيست، 2021، ص 22.

يمكن الاستدلال بشأن **صورة الوضع النسبيّة للمجتمع البدويّ** مقارنة بسائر قِطاعات المجتمع العربيّ من خلال "مؤشّر الأمن الشخصي والجماهيري" الذي قامت بنشره جمعيّة مبادرات إبراهيم ومؤسّسة شموئيل نئمان عام 2019.[78] أفاد 75% من المستطلَعين من النقب أنّ ثمّة غيابًا للإحساس بالأمان الشخصيّ بسبب العنف الذي يسود في البلدة، وهذا المعطى يتصدّر المكان الثاني بعد معطى في بلدات المثلّث (78%). نسبة المجيبين من النقب الذين قالوا إنّهم أصيبوا شخصيًّا من جرّاء العنف (باستثناء العنف الجنسيّ) كانت الأعلى في سائر القِطاعات الأخرى في المجتمع العربيّ.

الرسم 10: نسبة المواطنين الذين أصيبوا جرّاء أعمال عنف بحسب نوع العنف ومكان السكن، مواطنون عرب، 2019

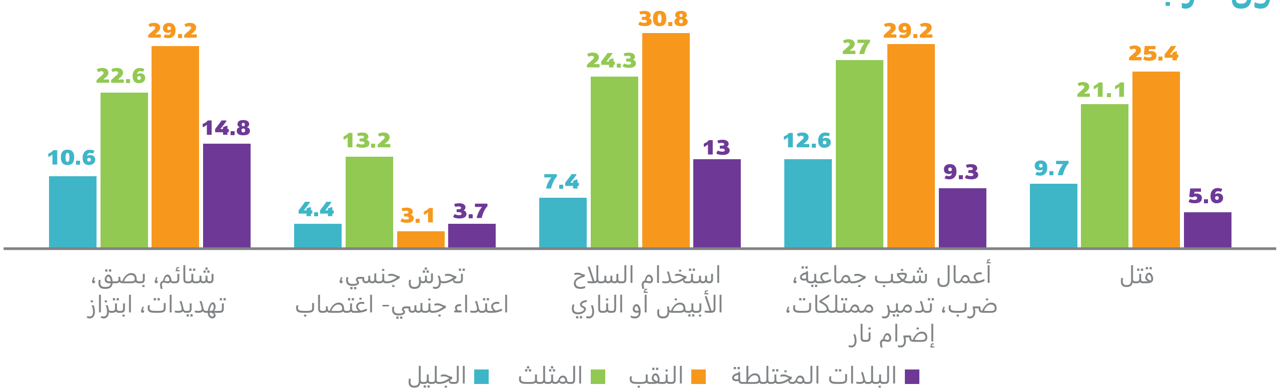

المصدر: العنف، الجريمة والشرطة في المجتمع العربي: مؤشر الأمن الشخصي والجماهيري 2019 نهاد علي، روت ليڤين-حين، عُلا نجمي-يوسف، جمعيّة مبادرات إبراهيم، مؤسّسة شموئيل نئمان 2020 ص 41. لم يستطلع التقرير سكان القدس الشرقية والسكان الدروز في هضبة الجولان.

تحليل التوجّهات إلى مركز الردّ الهاتفيّ التابع للشرطة (100) في الفترة الواقعة بين العامَيْن 2018-2020 يُظهر هو الآخر أنّ البيانات الأعلى لمخالفات إطلاق النار لكلّ 1,000 مواطن كانت في المجتمع البدويّ – 11.7، مقابل 9.8 في سائر المجتمع العربيّ، و4.3% في المجتمع الدرزيّ، وَ1.3 في المجتمع اليهوديّ (لا يشمل المتدينين اليهود). علاوة على ذلك فقد شهد العام 2020 ارتفاعا كبيرا بنحو 50% في عدد التوجهات إلى مركز الرد الهاتفي 100 في لواء الجنوب بسبب مخالفات إطلاق النار، مما قد يوحي بتدهور الأوضاع بما يتعلق ببيانات أخرى تظهر في هذا المستند، والتي لا تتوفر حولها بيانات محدّثة.[79] وكما يظهر في الرسم 11 التالي، ففي مقابل هذا الارتفاع والإحساس بغياب الأمن في صفوف البدو، لا تفوق حالات القتل في المجتمع البدوي حصلة المجتمع البدوي العددية في المجتمع العربي (14.8%). ربما لأنّ الأمر يشير إلى أنماط عنف

78 العنف والجريمة، والأمن الشخصيّ في المجتمع العربيّ - مؤشّر الأمان الشخصيّ والمجتمعيّ 2019، نهاد علي، روت ليـ ڤين-حين، عُلا نجمي-يوسف، جمعيّة مبادرات إبراهيم، مؤسّسة شموئيل نئمان 2020. لم يشمل الاستطلاع سكّان القدس الشرقيّة ولا السكّان الدروز في هضبة الجولان.

79 مخالّفات السلاح -بيانات وسُبُل تعامل السلطات، نوريت يخيموفيتش- كوهين، مركز الأبحاث والمعلومات التابع للكنيست، 2021، ص 10. بيانات البدو تشمل البدو الذين في شمال البلاد ولا تشمل سكان القرى غير المعترف بها.

وجريمة مختلفة، والتي تعني أنّ ثمّة انتشار واسع للجريمة والعنف في المجتمع البدويّ، الأمر الذي يؤثر تأثيرًا عميقا على الإحساس بالأمن، لكنها ليست قاتلة أقل، مقارنة بما يحصل في مناطق أخرى.

الرسم 11: توزيع ضحايا القتل في المجتمع العربيّ وَفق المنطقة الجغرافيّة، ومقارنة بالتوزيع الجغرافيّ للمجتمع العربيّ في إسرائيل، 2018-2019

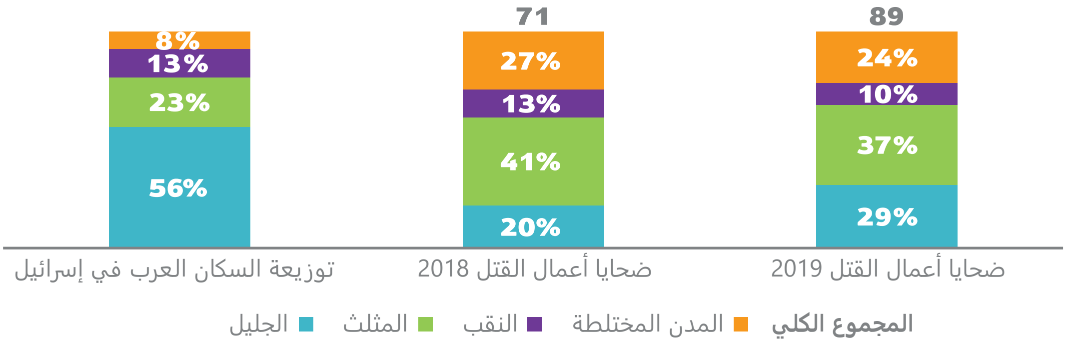

المصدر: معالجة شركة "ناس"، العنف، الجريمة والشرطة في المجتمع العربي: مؤشر الأمن الشخصي والجماهيري 2019 . نهاد علي، روت ليـڤين-حين، عُلا نجمي-يوسف، جمعيّة مبادرات إبراهيم، مؤسّسة شموئيل نئمان 2020, ص 84. لم يشمل الاستطلاع سكّان القدس الشرقيّة ولا السكّان الدروز في هضبة الجولان

أحد البيانات المهمّة الأخرى هو أنّ 53% فقط من سكّان النقب قالوا إنّهم سيتوجّهون إلى الشرطة إن تضرّروا هم أو أيٌّ من أفراد عائلاتهم من العنف أو من تهديد بالعنف، وهي النسبة الأدنى في صفوف مُجْمَل المجموعات في الاستطلاع (54% في المثلّث؛ 59% في المدن المختلطة؛ 64% في الجليل).[80]

أعمال الثأر والقتل داخل العائلة في المجتمع البدويّ: النزاعات بين العائلات التي تتدهور إلى عمليّات ثأر تشكِّلُ ظاهرة مستمرّة في المجتمع العربيّ، وإنْ لم تتوافر بشأنها بيانات واضحة. وبحسب التحليلات البحثيّة، تُنفَّذ أعمال الثأر سعيًا إلى ترسيخ المكانة والسيطرة في المجتمع، وبالتالي لمحاولة منع ممارسة عنف مستقبليّ تجاه مَن أخذ بالثأر، لكن النتيجة هي تكريس دائرة الانتقام الدمويّة على امتداد سنين عديدة. هذا التصرّف بخصوص ضرورة الأخذ بالثأر والمحافظة على صيت قويّ يظهر -في المعتاد-في مجتمعات لا تنجح السلطة المركزيّة في الوصول إليها، أو يجري اعتبارها سلطة معادية أو غريبة، وليست كمن تعمل من أجل المجتمع ولصالحه.[82-81]

هذا التعريف يلائم وضع المجتمع البدويّ، بسبب البعد الجغرافيّ عن مركز البلاد الذي يغذّي -في بعض الأحيان- البعد الاجتماعيّ عن عموم السكّان في إسرائيل، وعن المجتمع العربيّ بعامّة، وكذلك بسبب نزاع الأراضي بين الدولة والبدو الذي يخلق لديهم شعورًا بالاغتراب عن الدولة ومؤسّساتها. وبحسب بحث أَجْرَتْهُ د. منار حسن، لا يمكن التنكّر للطابع البطركيّ (الأبويّ) لهذا التصوُّر الذي يتطلّب من الرجل أن يكون صاحب القوّة والسيطرة على الممتلكات والموارد وكذلك على أفراد العائلة، وبالتالي فإنّ كلّ اعتداء على أيّ من هؤلاء يشكّل تهديدًا على سلطة ومكانة الرجل.[83]

في هذا السياق يفسّر البحث كيف أنّ حالات العنف وقتل النساء داخل العائلة والنزاعات بين العائلات الكبيرة يلبّي حاجة الحفاظ على النظام البطركيّ، وكيف أنّ جهات سياسيّة كثيرة ساعدت على امتداد السنين في المحافظة على هذه البنْية البطركيّة بغية ترسيخ

80 العنف والجريمة والأمن الشخصيّ والأعمال الشرُطيّة في المجتمع العربيّ - مؤشّر الأمان الشخصيّ والمجتمعيّ 2019 نهاد علي، روت ليـڤين-حين، عُلا نجمي-يوسف، جمعيّة مبادرات إبراهيم، مؤسّسة شموئيل نئمان 2020. لم يشمل الاستطلاع سكّان القدس الشرقيّة ولا السكّان الدروز في هضبة الجولان.

81 الثأر والصلح لدى البدو, محاضرة ألقاها د. يتسحاك بيلي في اليوم الدراسيّ لذكرى المرحوم يتسحاكي نيتسر، 5.2.1978.

82 The Negev Bedouin: A contemporary remnant of ancient tribal society., Rona M. Fields. In Against violence against women (2013), pp. 43-75, Palgrave Macmillan, New York.

83 سياسات الشرف: البطركيّة، والدولة وقتل النساء باسم شرف العائلة، د. منار حسن، داخل الجنس والجندر، والسياسة، تل أبيب: هكيبوتس همِئوحاد، ص 306-267.

وتكريس السيطرة على المجتمع. على هذا النحو يمكن فهم جزء من العنف الذي يمارَس ضدّ النساء والفتيات والطفلات في المجتمع البدويّ. وفي استطلاع أَجْرَتْه منظّمة "إيتاخْ - مَعَكِ" في العام 2013 في صفوف 33 امرأة بدويّة بين سنّ 17 وَ 63 توجّهن إلى الجمعيّة، تبيّنَ أنّ أكثر من 90% منهنّ عانَيْنَ من عنف مارسَهُ الزوج أو الأب، وقد اتّخذ العنف أشكالًا مختلفة، وشمل في بعض الأحيان عنفًا بدنيًّا ونفسيًّا واقتصاديًّا وجنسيًّا. 91% من المستطلَعات قلن إنّ العنف ضدّهنّ مُورِسَ علانية، وهو ما قد يشير إلى أنّ العنف تجاه النساء في المجتمع البدويّ هو أمر "اعتياديّ". وقالت 80% من المشارِكات إنّهنّ تقبّلن العنف تجاههنّ كجزء لا يتجزّأ من روتين حياتهنّ.[84]

11 | مخطّطات التدخّل الحكوميّ لمكافحة العنف

في السنوات الأخيرة، اُتُّخِذت بعض القرارات الحكوميّة التي ابتغت مكافحة العنف في المجتمع العربيّ وتقليص أحجامه. في العام 2016، اُتُّخِذ القرار حامل الرقم 1402 الذي تمحور في تكثيف الوسائل التي تتوافر لدى الشرطة من أجل معالجة العنف في المجتمع العربيّ. في العام 2021، اُتُّخِذ قرار مركزيّ إضافيّ (القرار الحكوميّ 852) جَرَت في إطاره بَلْوَرة سياسات للحدّ من العنف والجريمة في المجتمع العربيّ إلى جانب تمكينه وتعزيزه، وذلك استمرارًا لتوصيات طاقم المديرين العامّين للوزارات الذي أقيم في العام 2019.[85] استمرارًا لهذه القرارات، صادقت الحكومة في نهاية تشرين الثاني عام 2021 على خطّة متعدّدة السنوات لمعالجة الجريمة في المجتمع العربيّ بميزانيّة مقدارها 2.5 مليار شيكل للفترة الواقعة بين العامَيْن 2022-2026.[86]

على الرغم من الإعلان في العام 2017 عن منح ميزانيّات للوزارات المختلفة كجزء من قرار الحكومة 2397 (لوزارة التربية والتعليم، ووزارة الرفاه والعمل والخدمات الاجتماعيّة، ووزارة الأمن) لغرض "معالجة ومكافحة العنف"، ليس من الواضح اليوم ما هو مقدار أحجام عمل هذه البرامج، وما هي الآليّة فحص مدى تأثيرها، وما إذا كانت تخلق أيّ تأثير في المجتمع البدويّ. في ما يلي نَسُوق مثالين:

- **وزارة التربية والتعليم-البرامج** التي تعرضها هذه الوزارة للقضاء على العنف في صفوف أبناء الشبيبة تنقسم إلى برامج تنفذ في داخل المدارس، وأخرى تنفَّذ خارجها. البرامج التي داخل المدارس هي: برامج "كفاءات الحياة" التي قامت ببنائها شعبة الخدمات النفسيّة الاستشاريّة ("شيفي") في وزارة التربية والتعليم؛ والبرنامج الهيكليّ للنهوض بمُناخات تربويّة مُثلى ولتقليص العنف؛ وعدد من البرامج المدرسيّة التي تقع ضمن الخطّة القوميّة للأولاد وأبناء الشبيبة الذين في دائرة الخطر 360 (كبرنامج مرشدي النزاهة –على سبيل المثال).[87]

تتناول هذه البرامج أبعادًا مختلفة من التعامل مع ظاهرة العنف، تعمل بعضها على إكساب كفاءات شعوريّة - اجتماعيّة وتعزيز قدرات الطلبة على التعامل مع أوضاع حياتيّة مختلفة، وتعمل أخرى في مجال تعزيز الرقابة المدرسيّة على حالات العنف والتدخّل فيها بغية منع التصعيد والتفاقم. برامج خارج إطار المدرسة: هذه البرامج يجري بناؤها وتخطيطها من قِبل جهات خارجيّة (وزارات حكوميّة وسلطات محلّيّة، وقِطاع الأعمال، ومنظّمات القِطاع الثالث). 19 من أصل البرامج الـ 49 المُعَدّة لِـ "الوسطين العربيّ والبدويّ" تعالج موضوعًا يرتبط في جوهره بالعنف (العنف؛ التحكّم الذاتيّ؛ التنظيم الشعوريّ، وغير ذلك)، وكذلك 28 من أصل 76 برنامجًا مُعَدًّا لجميع القِطاعات.[88]

84 مؤامرة الصمت: العنف داخل العائلة ضدّ النساء العربيّات البدويّات في النقب: إنصاف أبو شارب، إيتاخْ معَكِ، 2013.
85 قرار الحكومة 852، ديوان رئيس الحكومة 1.3.2021.
86 المصادقة على الخطّة المتعدّدة السنوات لمعالجة الجريمة في المجتمع العربيّ 25.10.2021. بيان وزارة الأمن الداخليّ، 25.10.2021.
87 موقع برنامج 369 البرنامج القوميّ للأولاد وأبناء الشبيبة الذين في خطر. الزيارة الأخيرة للموقع في 11.10.2021.
88 استعراض برامج مدرسيّة للقضاء على العنف في صفوف أبناء الشبيبة، יונתן אריה, יוזמות אברהם, 2021. يونتان أرييه، مبادرات إبراهيم، 2021.

على الرغم من العرض الكبير نسبيًّا لبرامج تتناول العنف في مخطّطات الوزارة، تحوم علامات سؤال كثيرة حول درجة فاعليّتها، ودرجة ملاءَمتها الثقافيّة للمجتمع البدويّ (والعربيّ بعامّة)، ومدى تطبيقها الميدانيّ.[89] وبما أنّ معظم البرامج خارجيّة، ليس ثمّة آليّة ملزِمة لمتابعة تطبيقها أو فحص مدى تأثيرها. فضلًا عن ذلك، على الرغم من أنّ جزءًا من البرامج مُعَدّ أيضًا (أو مُعَدّ فقط) للمجتمع العربيّ، فبعض موادّها متوافر باللغة العبريّة فقط، أو تُرجمت إلى العربيّة بطريقة حرفيّة، دونما إجراء أيّة ملاءَمة ثقافيّة للمجتمع العربيّ بعامّة أو البدويّ بخاصّة. هذا الأمر يثير كثيرًا من الشكوك حول ملاءَمة البرامج للشريحة السكّانيّة المستهدَفة، وبالتالي حول درجة فاعليّتها.[90]

- **وزارة الرفاه والأمن الاجتماعيّ**–بحسب موقع الوزارة، ثمّة 11 برنامجًا مجتمعيًّا يتناول أبعادًا ترتبط بمواجهة ظاهرة العنف في المجتمع المحلّيّ.[91] قلّة من هذه البرامج تتطرّق مباشرة إلى التعامل مع العنف أو الجريمة (على سبيل المثال: برنامج "مدينة خالية من العنف")، وتتناول غالبيّتها أبعادًا قد تؤثّر تأثيرًا غير مباشر على مواجهة العنف من خلال تحسين بعض الأبعاد، نحو: التماسك الاجتماعيّ؛ التعامل مع الأزمات؛ حلّ النزاعات؛ التعامل مع الفقر وحالات الخطر؛ تحسين جودة الحياة وغير ذلك (على سبيل المثال: برنامج "چيشوريم"؛ "موطاڤ يحداڤ" ("من الأفضل أن نعمل يدًا بيد") وغيرهما). وبحسب موقع الوزارة، ثمّة ثلاثة من هذه البرامج من أصل 11 برنامجًا تُعْرَض على سكّان بلدات البدو في النقب.[92]

89 المصدر السابق.
90 المصدر السابق.
91 برامج مجتمعيّة، موقع وزارة الرفاه والأمن الاجتماعيّ، الزيارة الأخيرة للموقع في 17.10.2021.
92 برنامج مدينة خالية من العنف، برنامج چيشوريم، برنامج موطاڤ يحداڤ، موقع وزارة الرفاه والأمن الاجتماعيّ، الزيارة الأخيرة للموقع في 17.10.2021.

منهجيّة البحث

كما ذكرنا آنفًا، الهدف من البحث هو أن نفحص للمرّة الأولى تصوُّرات ومفاهيم الشبّان والشابّات في سنّ 23-18 والفتْية في سنّ 17-13 من المجتمع البدويّ حول ظواهر العنف والجريمة الآخذة في التفاقم في مجتمعهم.[93] شمل إجراء البحث الميدانيّ جزأين اثنين: الأوّل هو استطلاع كمّيّ جرى تمريره هاتفيًّا لِـ 250 شابًّا (الفئة العُمْريّة 23-18)، من شتّى البلدات البدويّة، والثاني نوعيّ شمل ثماني مجموعات بؤريّة للفئتين العُمْريّتين (الشبّان والفتْية).

1 | استبيان هاتفيّ كمّيّ - بناء عيّنة تمثيليّة

ثمة صعوبة في تقدير أعداد السكّان البدو في النقب، وذلك لسببين أساسيّين: الأوّل هو أنّ دائرة الإحصاء المركزيّة تجد صعوبة في إحصاء سكّان القرى غير المعترف بها، وهذه المشكلة تواجه الكثير من المؤسّسات، ويبدو أنّ هناك انعدامَ تلاؤمٍ هائلًا بين بيانات مختلفة حول السكّان البدو في صفوف سلطات الدولة المختلفة (دائرة الإحصاء المركزيّة، وسلطة السكّان، وسلطة البدو، والسلطات المحلّيّة). في الفترة الأخيرة، تطرّق مراقب الدولة إلى هذه الظاهرة وأشار إلى البيانات المختلفة لدى كلّ واحد من هذه الأجسام.[94]

ثانيًا، ثمّة صعوبة في الفصل بين العرب البدو الذين يسكنون في النقب وسائر العرب في البلاد الذين هاجروا إلى النقب للعمل أو الدراسة أو الالتحاق بالعائلة. يُظهِر فرز بيانات دائرة الإحصاء المركزيّة أنّ ما يتراوح بين 6,000 وَ 7,000 مواطن مسْلم مسجَّلون في قضاء بئر السبع، لكنّهم ليسوا مسجَّلين في البلدات البدويّة، أي إنّهم يقطنون في مدينة بئر السبع وعومر وبلدات أخرى. يمكن الافتراض إذًا أنّ معظم المواطنين العرب المسلمين الذين يسكنون في النقب وليسوا من البدو مشمولون ضمن هذه الأرقام، وهم سكّان عرب هاجروا من الشمال لأغراض العمل والتعليم. هذا السبب أقلّ أهمّيّة من سابقه لكن تجدر الإشارة إليه.

يعرض الرسم 12 فرزًا ديمغرافيًّا للسكّان في قضاء بئر السبع، ويركّز الرسم 13 على فرز السكّان البدو من خلال التركيز على الفتْية أبناء 17-14، والشبّان والشابّات في سنّ 23-18، وذلك ضمن التقييدات التي أشرنا إليها أعلاه. وبحسب بيانات دائرة الإحصاء المركزيّة، تضمّ مدينة رهط أكثر من ربع (26%) سكّان البلدات البدويّة في النقب، وتشكّل النساء 49% من الفئات العُمْريّة التي يتمحور فيها هذا البحث.

الرسم 12: فرز ديمغرافيّ للسكّان في قضاء بئر السبع[95]

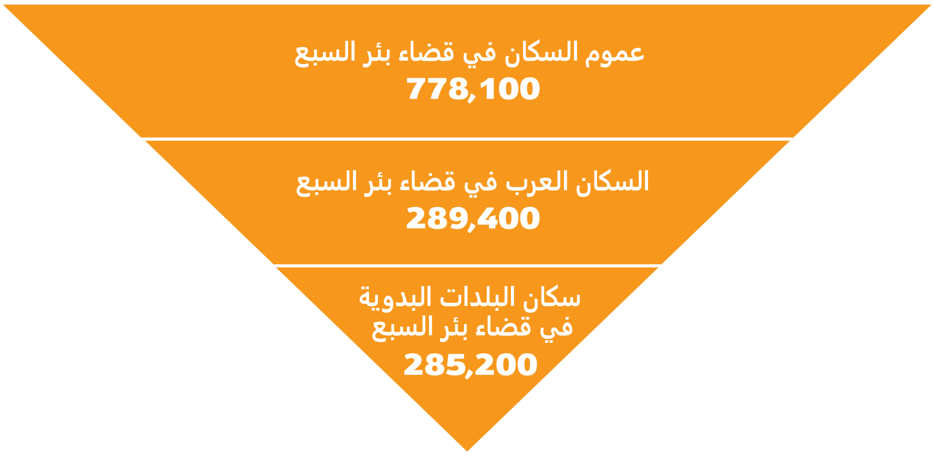

93 كُتِب تحليل الاستطلاع والتوصيات بصيغة المذكر لأغراض التسهيل فقط، لكنّهما يتطرّقان بطبيعة الحال إلى الشبّان البدو وكذلك إلى الشابّات البدويّات، وعندما نتطرّق إلى الجانب الجندريّ فنحن نشير صراحة إلى هذا الأمر.

94 تحليل ومعالجة شركة "ناس" للجداول 2.15، وَ 2.19، وَ 2.22 - ناس 2.15, 2.19, 2.22، الكتاب السنويّ الإحصائيّ لإسرائيل 2021- رقم 2021 – מספר 72، وجدول السكّان في البلدات التي تضمّ 2,000 مواطن وأكثر - تقديرات مؤقّتة لنهاية تشرين الأوّل 2021 . دائرة الإحصاء المركزيّة.

95 تحليل ومعالجة شركة "ناس" للجداول 2.15، وَ 2.19، وَ 2.22 - ناس الكتاب السنويّ الإحصائيّ لإسرائيل 2021 - رقم 72، وجدول السكّان في البلدات التي يقطنها 2,000 مواطن وأكثر - تقديرات مؤقّتة لنهاية تشرين الأوّل 2021. دائرة الإحصاء المركزيّة.

الرسم 13: فرز السكّان البدو من خلال التركيز على الفئة والشبّان[96]

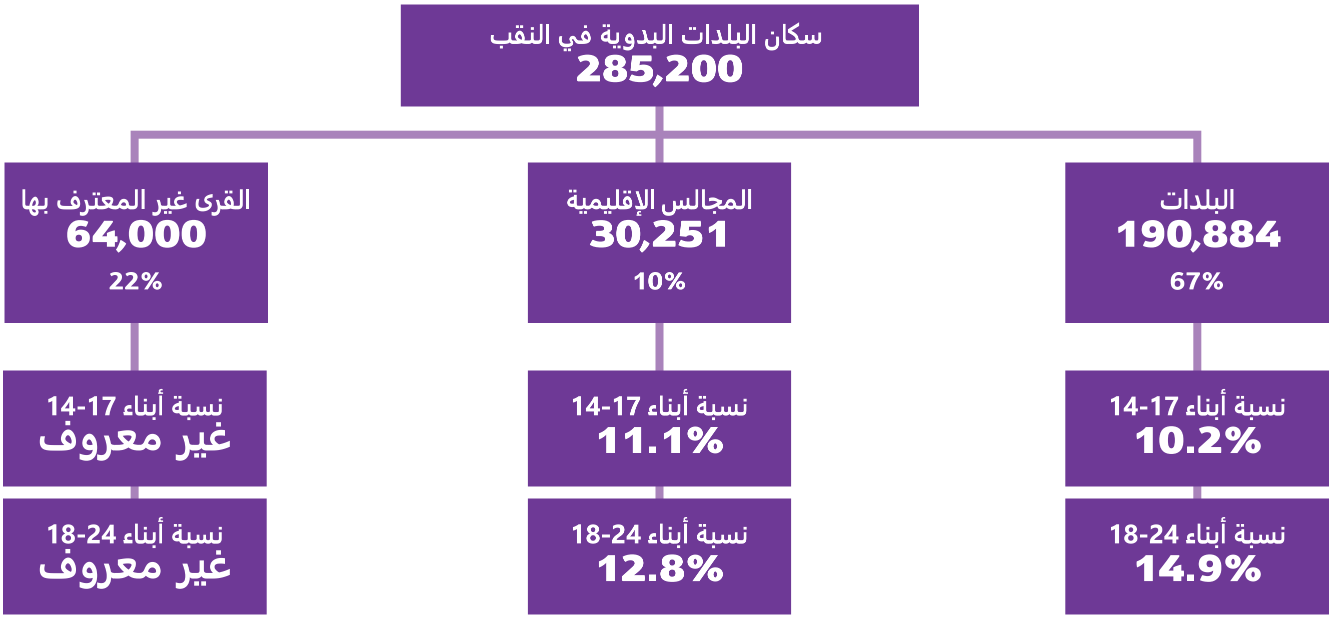

بالارتكاز على هذه البيانات، أُجرِيَ في أيلول وتشرين الأوّل عام 2021 استطلاع هاتفيّ لعيّنة تمثيليّة تضمّ 250 شابًّا وشابّة بدوًا أبناء 18-23، وضمّ أسئلة تتناول تصوُّراتهم بشأن ظواهر العنف في المجتمع البدويّ.[97] أجرت الاستطلاعَ باللغة العربيّة مستطلِعةٌ بدويّة، واختيرت العيّنة وَفق منهجيّة الطبقات، بحسب ثلاثة متغيّرات: السنّ؛ الجندر؛ نوع البلد. المقصود أنّ العيّنة التمثيليّة بُنيت في هذا القسم وفق التوزيعة العُمْريّة (راجِعوا الرسم 13 أعلاه)، وحسب الجندر- 50% من الإناث وَ 50% من الذكور، ووَفق التقسيم البلديّ – 25% من رهط، وَ 41% من سائر السلطات المحلّيّة (حورة؛ كسيفة؛ اللقيّة؛ عرعرة (التي في النقب)؛ شقيب السلام؛ تلّ السبع)، وَ 10% من القرى المعترَف بها، وَ 22% من القرى غير المعترَف بها (الاستبيان الكمّيّ يظهر في هذا التقرير في الملحق "أ").

ارتكزت أسئلة الاستطلاع على عدد من الأدوات والاستبيانات في الأدبيات المهنيّة حول العنف والجريمة من البلاد والعالم، من خلال إجراء ملاءَمات للسياقات الاجتماعيّة والثقافيّة والسياسيّة للمجتمع العربيّ البدويّ في النقب. الاستبيانات الأساسيّة التي شكّلت قاعدة لبناء الاستبيان الحاليّ هي استطلاع الأمن الشخصيّ لدائرة الإحصاء المركزيّة،[98] واستطلاع الأمن الشخصيّ والمجتمعيّ لمبادرات إبراهيم، والاستطلاع القوميّ لضحايا العنف National Crime Victimization Survey (NCVS)[99] التابع لقسم الإحصاء في شعبة القضاء الأمريكيّة (الموازية لوزارة العدل الإسرائيليّة)، واستبيان قياس الانكشاف على العنف My Exposure to Violence (My ETV).[100]

96 كما ذُكِر سابقًا، التقديرات بشأن أعداد سكّان القرى غير المعترَف بها ليست دقيقة. ينبع هذا الوضع من واقع يجري فيه تسجيل بعض سكّان القرى غير المعترَف بها (ولا سيّما تلك المجاورة للبلدات) كسكّان البلدات على الرغم من أنّهم يسكنون في قرية غير معترَف بها. في المقابل، بعض سكّان القرى المعترَف بها (المجالس الإقليميّة) يسكنون فعليًّا في قرية غير معترَف بها، لكنّهم غير مسجَّلين رسميًّا على أنّهم من سكّانها. لذا، فإنّ التقديرات هي أنّ تعداد سكّان القرى غير المعترَف بها يصل إلى 70-60 ألف مواطن. وعلى الرغم من غياب بيانات دقيقة بشأن نسبة أبناء 17-14 وَ 24-18 من مُجْمَل سكّان القرى غير المعترَف بها، يمكن التقدير وَفق بيانات دائرة الإحصاء المركزيّة بأنّ نسبتهم تشبه نسبة هذه الفئات العُمْريّة في صفوف مجمل السكّان البدو في الجنوب.

97 لم يَجْرِ تمرير الاستطلاع الهاتفيّ للفتْية بسبب فرض قيود قانونيّة في الوصول إلى هذه الفئة العُمْريّة بواسطة محادثة هاتفيّة، وبسبب ضيق الوقت، وعليه لم نتمكّن من الحصول على التصريح الرسميّ المطلوب لهذا الأمر.

98 استطلاع الأمن الشخصيّ 2019، دائرة الإحصاء المركزيّة30.10.2020.

99 Bureau of Justice Statistics, USA National Crime Victization Survey (NCVS).

100 Assessing exposure to violence in urban youth. Selner-O'Hagan MB, Kindlon DJ, Buka SL, Raudenbush SW, Earls FJ. J Child Psychol Psychiatry. 1998 Feb;39(2):215-24. PMID: 9669234.

2 | مجموعات بؤريّة - بحث نوعي

عُقِدت خلال شهرَيْ أيلول وتشرين الأوّل عام 2021 ثماني مجموعات بؤريّة ضمّت 72 شابًّا وفتى بدوًا، وضمّت كلّ مجموعة 7-11 مشاركًا مع نسبة جندريّة هي 40-60% لصالح الإناث. ضمّت ثلاثٌ من المجموعات البؤريّة فتيةً وشبّانًا تتراوح أعمارهم بين 10 وَ 23 عامًا، وثمّة خمس مجموعات ضمّت فتْية تتراوح أعمارهم بين 13 وَ 17 عامًا (وذلك لغرض منح وزن أكبر للفتْية (13-17) الذين لم يشاركوا في الاستطلاع الكمّيّ). وفي سبيل الوصول إلى التنويعة القصوى للمشاركين، جرى التوجه إلى مؤسسات المجتمع المدنيّ التي تعمل مع الشبّان والفتْية في المجتمع البدويّ، وجرى الاهتمام بتجنيد شبّان وفتْية من جميع البلدات البدويّة (البلدات الثابتة -رهط والمجالس المحلّيّة؛ القرى المعترَف بها في المجالس الإقليميّة؛ القرى غير المعترَف بها)، وسعينا كذلك لضمان تنويعة جندريّة وعُمْريّة، لكن ليس على نحوٍ مبنيّ تمامًا، لأنّ هدف البحث النوعيّ لم يكن تعميم البيانات على عموم السكّان، بل التعمّق بشأن جودة الظواهر كما عايشها المشاركون.

عُقِدت المجموعات البؤريّة وَفق استبيان شبه مبنيّ، فإلى جانب الأسئلة المركزيّة التي فحصها البحث، مُنِح حيّز لطرح مضامين حرّة رغب المشاركون بطرحها للنقاش. أدارت المجموعاتِ باحثاتٌ بدويّات، وذاك ما مكّن من إجراء محادثة مفتوحة ومراعية للمشاركين من الناحية الثقافيّة، وهما مكوّنان جوهريّان عند القدوم لبحث أو مناقشة مواضيع حسّاسة تقضّ المضجع، كالعنف والجريمة (أُدرِجَ الاستبيان في هذا البحث في الملحق "ب").

الفصل الثالث

نتائج البحث

نعرض في القسم التالي نتائج جزأَيِ البحث: الجزء الكمّيّ، بعد التحليل الكمّيّ الإحصائيّ؛ والنوعي، بعد تحليل المضامين التي طُرِحت في المجموعات البؤريّة. جرى تقسيم النتائج إلى ستّة مواضيع فرعيّة، وَفق أقسام الاستبيان الكمّيّ -خصائص ديمغرافيّة للمشاركين، وتصوُّرات حول شيوع ظواهر العنف في المجتمع البدويّ، وتصوُّرات الانتماء والإحساس بالأمن، والثقة بمؤسّسات الدولة، وأسباب انتشار العنف والجريمة، وتجارب وتعرُّض للأذية والاعتداء على المستوى الشخصيّ.[101] تُعْرَض في كلّ موضوع نتائج من الاستطلاع الكمّيّ، وبعدها تُعرَض الثيمات ذات الصلة من القسم النوعيّ.

1 | خصائص ديمغرافيّة للمشاركين

السن والجندر والبلد

كما يظهر من الرسم 14، وكما فُصّل أعلاه، بُنيَت العيّنة كعيّنة تمثيليّة وَفق ثلاثة مستويات من التقطيع -تقطيع جندريّ، وعمْريّ، وبلديّ (راجِعوا الرسم 13 أعلاه). الغالبيّة العظمى من المشاركين كانوا من العازبين (88%)، مقابل أقلّيّة (12%) من المتزوّجين.

الرسم 14: توزيعة متغيّرات السنّ، والجندر، ونوع البلد، والحالة العائليّة في صفوف المشاركين، (%)

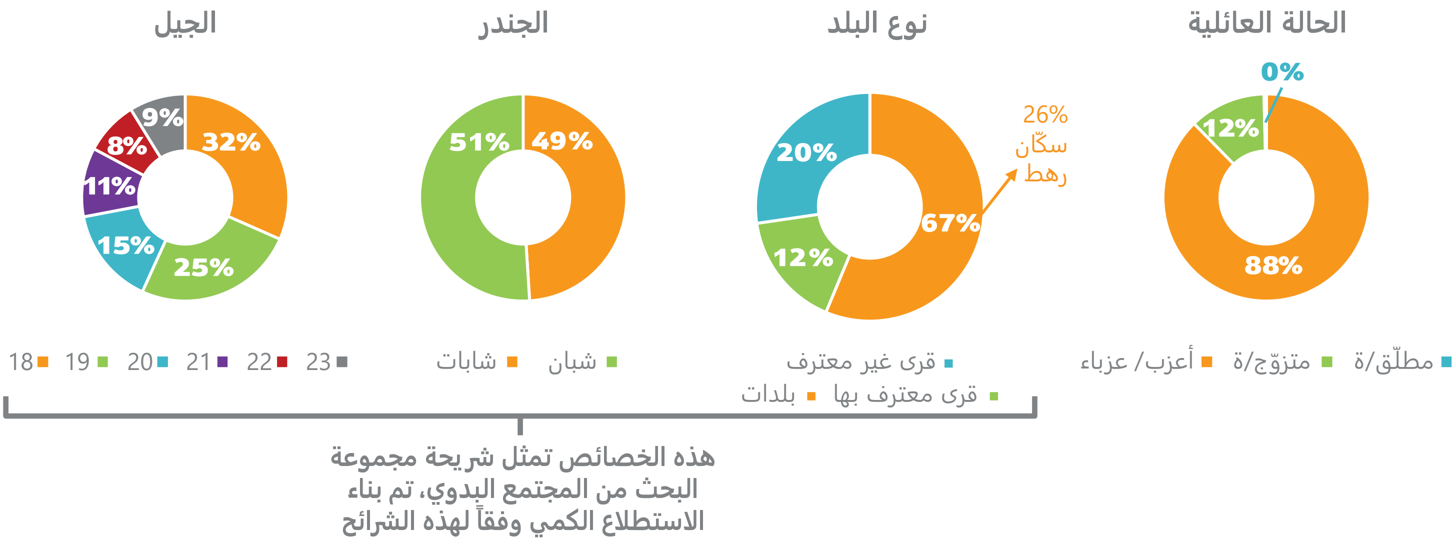

تُظهر الخارطة التالية لمنطقة النقب الانتشارَ الجغرافيّ للمشاركين في الاستطلاع الكمّيّ والمجموعات البؤريّة.

101 خلال تحليل بيانات البحث، أجريت عمليّات فرز وَفْق متغيّرات كثيرة (نحو: الجندر؛ التحصيل العلميّ؛ الدخل؛ العمل -وغير ذلك). من بين عمليّات الفرز هذه، تُعْرَض هنا في الأساس النتائج البارزة – المشار إليها بنجمة (*).

الخارطة 1: انتشار جغرافيّ للمشاركين في الاستطلاع الكميّ، والمجموعات البؤريّة

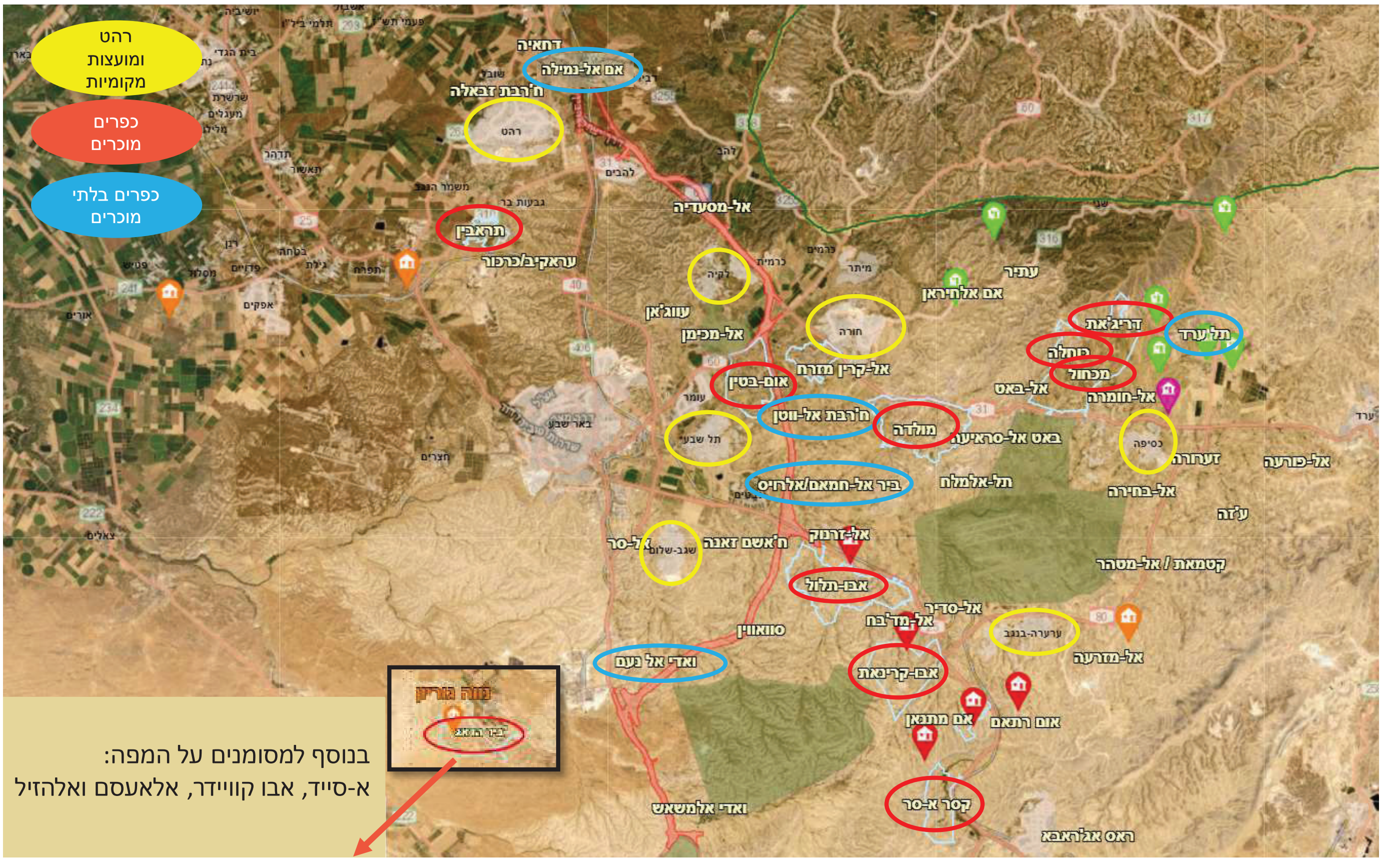

הخارطة: تحليل ومعالجة شركة "ناس" الخارطة التفاعليّة للقرى غير المعترف بها في النقب، موقع جمعيّة "بمكوم".

التشغيل والتحصيل العلمي

في المجال التشغيليّ، ومن مُجْمَل المشاركين في العيّنة، أفاد أغلبيّة المشاركين في العيّنة (62%) أنّهم لا يعملون، يدرس منهم 36%، وَ 19% سيبدأون الدراسة في السنة الحاليّة، وَ 16% متطوّعون (لا يعملون ولا يدرسون)، وأفاد 29% أنّهم لا يعملون ولا يدرسون ولا يتطوّعون. 26% من المشاركين في الاستطلاع الذين قالوا إنّهم يعملون (38%) قالوا إنّهم يعملون ويتعلّمون. غالبيّة المهن التي جرى التحدّث عنها تنتمي إلى أعمال "الياقات الزرقاء" (عامل في محطّة وَقود؛ سائق شاحنة /تراكتور؛ صاحب مصلحة تجاريّة عائليّة [في مجال البناء غالبًا] -وما شابه ذلك). في المقابل، كانت مجالات الدراسة متنوّعة وأكاديميّة في الغالب (الهندسة المعماريّة؛ الطبّ؛ الصيدلة؛ القانون؛ الهندسانيّة -وما شابه). تبيَّنَ أنّ نِسَب التعليم العالي والعمل أعلى في صفوف المجموعة التي شاركت في الاستطلاع من نظيرتها في صفوف السكّان البدو بعامّة.

الرسم 15: توزيعة الحالة التشغيليّة في صفوف عموم المستجوَبين، (%)

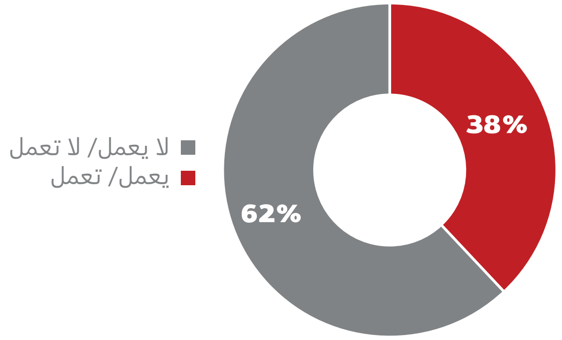

الرسم 16: توزيعة الدراسة والعمل من مجموعة العاملين، (%)

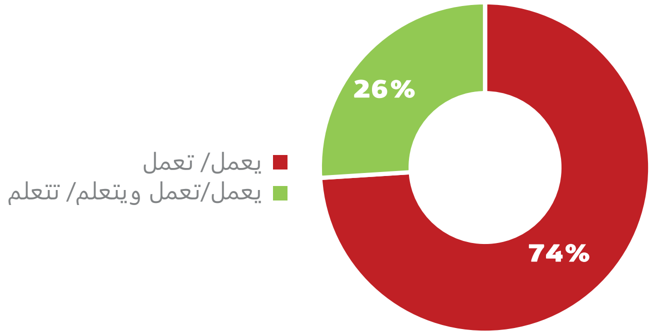

الرسم 17: توزيعة الدراسة والتطوّع في صفوف مجموعةِ مَن لا يعملون، (%)

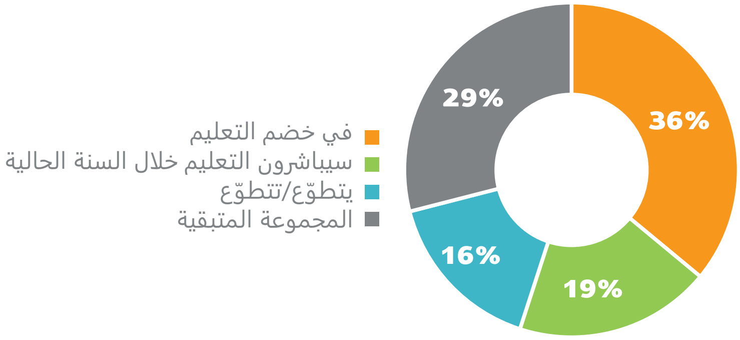

خصائص ديمغرافيّة لأهالي المشاركين

بالإضافة إلى بيانات حول الشبّان أنفسهم، جرى تجميع بيانات عن التحصيل العلميّ والحالة الاقتصاديّة لأهاليهم. في مجال التحصيل العلميّ، تبيَّن أنّ التحصيل العلميّ لغالبيّة الآباء كان المرحلة الثانويّة (77%)، مع أو بدون شهادة بـجروت كاملة، ويحمل 23% منهم تحصيلًا أكاديميًّا (يشمل الهندسيّين)، وَ 1% هم من خرّيجي سمينار أو كلّيّة للمعلّمين. في صفوف الأمّهات، تَبيَّنَ أنّه لِـ 32% تحصيل ابتدائيّ فقط، ولِـ 43% تحصيل ثانويّ (مع أو بدون شهادة بـجروت)، ولِـ 23% تحصيل أكاديميّ، وَ 3% من الأمّهات خرّيجات سمينار أو كلّيّة لتأهيل المعلّمين. نسبة التحصيل الأكاديميّ في صفوف أهالي العيّنة الحاليّة أعلى من نسبة الأكاديميّين في صفوف عموم السكّان البدو.

الرسم 18: توزيعة تحصيل الأب العلميّ، (%)[102] N=217

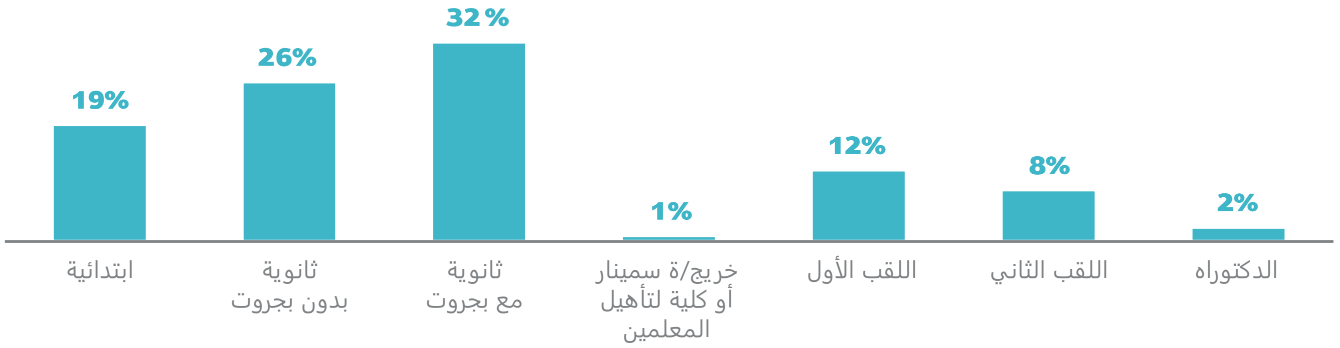

الرسم 19: توزيعة تحصيل الأمّ العلمي، بالنِّسَب المئويّة (%)[103] N=233

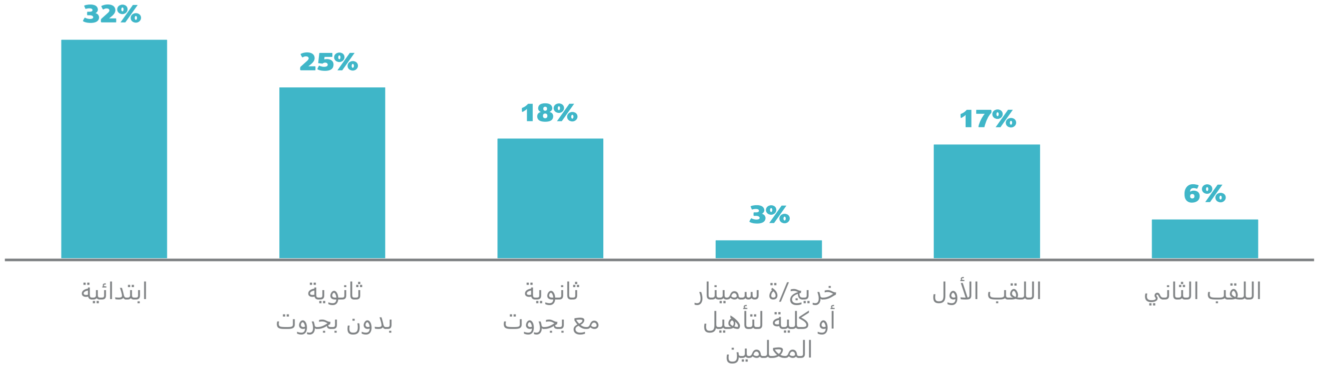

في المجال التشغيليّ للآباء، أفاد 71% من المستجوَبين (92% من مُجْمَل العيّنة) أنّ آباءهم يعملون بوظيفة كاملة، وقال 3% إنّ آباءهم يعملون بوظيفة جزئيّة، وقال 26% إنّ آباءهم لا يعملون (يبحثون عن عمل، أو خرجوا للتقاعد، أو غير ذلك). بالنسبة لوضع الأمّهات التشغيليّ، أجاب 98% من المستطلَعين عن السؤال، وقال 71% من بينهم إنّ أمّهاتهم لا يعملن (يبحثن عن عمل، أو خرجن للتقاعد، أو غير ذلك)، وقال 23% إنّ أمّهاتهم يعملن بوظيفة كاملة، وأفاد 6% أنّ أمّهاتهم يعملن بوظيفة جزئيّة.

102 تتطرّق البيانات إلى المجيبين الذين عرفوا /وافقوا على الإجابة عن السؤال.
103 تتطرّق البيانات إلى المجيبين الذين عرفوا /وافقوا على الإجابة عن السؤال.

الرسم 20: توزيعة حالة الأب التشغيليّة، (%)[104] N=230

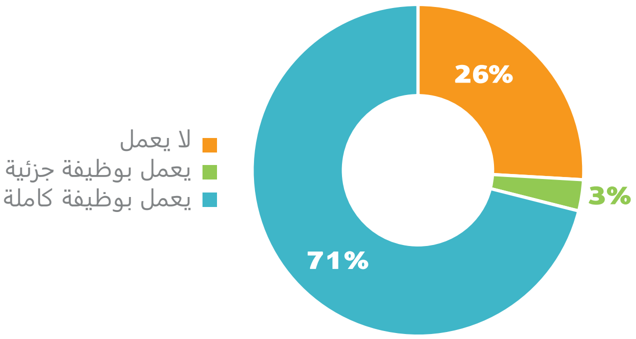

الرسم 21: توزيعة حالة الأمّ التشغيلية، بالنِّسب المئويّة (%)[105] N=245

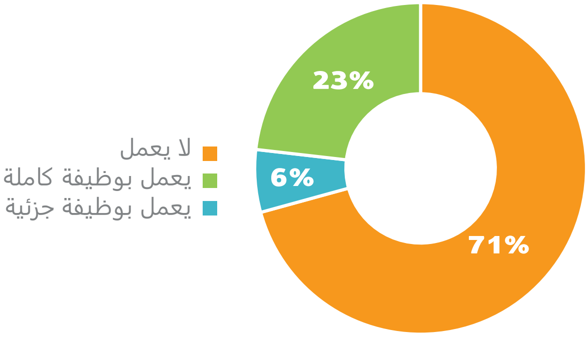

سُئِل الشبّان البدو كذلك عن مستوى دخل والديهم، وعليه سنعرض في الرسومات التالية بيانات دخل الأهل الذين يعملون، مقارنةً بمعدّل الدخل الشهريّ للرجال (نحو 8,800 شيكل) والنساء (نحو 6,200 شيكل) من المجتمع العربيّ في سنّ العمل (25-64)، في العام 2018، إذ لم نعثر على هذه البيانات بالنسبة للمجتمع البدويّ تحديدًا.[106] يظهر من الرسم 22 أنّ دخل 78% من الآباء الذين يعملون يشبه معدّل الدخل الشهريّ للرجل العربيّ أو أعلى من هذا المعدّل. وأفاد 22% أنّ دخل آبائهم أقلّ من هذا المعدّل أو أقلّ منه بكثير. في صفوف الأمّهات، أفاد نصف المستجوَبات (49%) أنّ الدخل أقلّ من المعدّل، وتحدّث 32% عن دخل يساوي المعدّل أو أعلى منه، وقال 18% إنّ الدخل أعلى من المعدّل بكثير.

104 تتطرّق البيانات إلى المجيبين الذين عرفوا /وافقوا على الإجابة عن السؤال.
105 تتطرّق البيانات إلى المجيبين الذين عرفوا /وافقوا على الإجابة عن السؤال.
106 بيانات التشغيل في المجتمع العربيّ مع التشديد على فرع الهايتك، نوعام بوطوش، مركز الأبحاث والمعلومات التابع للكنيست، 14.9.2020.

الرسم 22: توزيعة دخل الأب من مجموعة الآباء الذين يعملون (%)[107] N=133

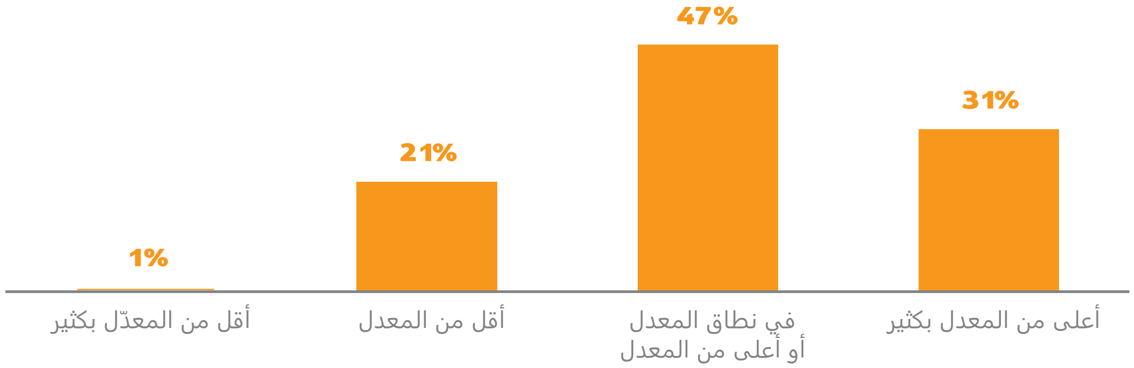

الرسم 23: توزيعة دخل الأمّ من مجموعة الأمّهات اللواتي يعملن، (%)[108] N=66

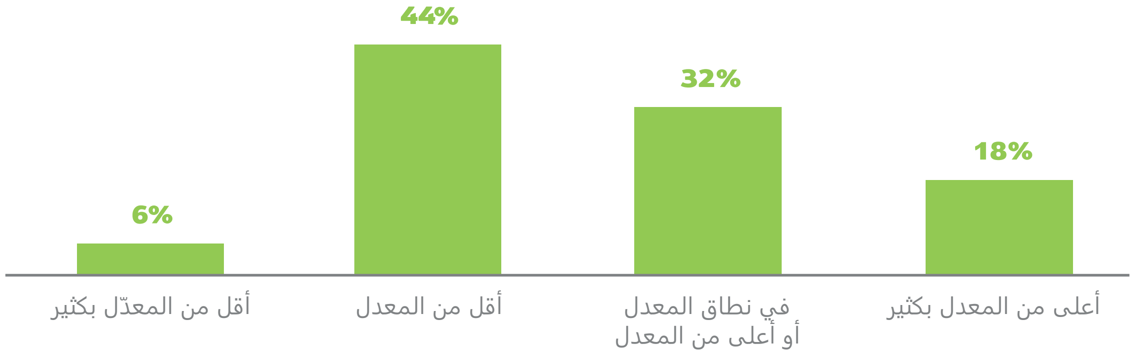

عند تلخيص بيانات التحصيل العلميّ والتشغيل والدخل لأهالي الشبّان الذين شاركوا في الاستطلاع، يلاحَظ أنّ العائلات التي وصل منها المشاركون في البحث تُشكّل شريحة سكّانيّة أقوى من حيث التشغيل والتحصيل العلميّ مقارَنةً بعموم السكّان البدو. وعليه، على الرغم من أنّ العيّنة قد بُنيت كعيّنة تمثيليّة في أبعاد أخرى (السنّ؛ الجندر؛ نوع البلدة)، فإنّها ليست بالضرورة تمثيليّة للسكّان بعامّة في كلّ ما يتعلّق بالتشغيل والتحصيل العلميّ. ينبع هذا الأمر من محدوديّات البحث (نحو: حجم العيّنة؛ القيود التي فرضتها الجداول الزمنيّة)، لكنّها قد تكون مؤشّرًا لصعوبة عامّة في الوصول إلى أفراد ينتمون إلى فئات أدنى من الناحية الاجتماعيّة - الاقتصاديّة، على الرغم من التشديد على العمل مع ناشطين ومنظّمات من داخل المجتمع المدنيّ البدويّ.

107 تتطرّق البيانات إلى المجيبين الذين عرفوا /وافقوا على الإجابة عن السؤال.
108 تتطرّق البيانات إلى المجيبين الذين عرفوا /وافقوا على الإجابة عن السؤال.

2 | تصورات حول انتشار ظواهر العنف في المجتمع البدويّ

جرى في هذا الجزء فحص تصورات المشاركين بشأن شيوع تنويعة من ظواهر العنف في المجتمع البدويّ في النقب، وطُلِب إلى المستجوَبين أن يدرّجوا على سلّم من 1 ("ليس قائمًا إطلاقًا") إلى 5 ("قائم بدرجة كبيرة") إلى أيّ درجة يمكن القول إنّ كلّ واحدة من هذه الظواهر قائمة في المجتمع البدويّ في النقب: العنف ضدّ النساء /العنف داخل العائلة، والعنف الجنسيّ (التحرّش الجنسيّ؛ الاعتداء الجنسيّ؛ الأعمال الشائنة؛ الاغتصاب)، والتنمّر في الشبكات الاجتماعيّة (فيسبوك؛ تيكتوك؛ إنستچرام...) وفي تطبيقات الرسائل (واتساب؛ سيـچنال، تيليـچرام...)، ومخالفات وإلحاق أضرار بالممتلكات، ومخالفات مخدّرات (استخدام؛ حيازة؛ اتّجار)، وجباية الخاوة.

يظهر من الرسم 24 أنّ الظاهرة الأكثر انتشاراً بحسب المشاركين هي التنمّر في الشبكات الاجتماعيّة (4.1). وحصلت ثلاث ظواهر أخرى على علامة أعلى من 3 درجات (من أصل 5 درجات، كما ذُكِر أعلاه): ظاهرة مخالفات الممتلكات وإلحاق الأضرار (3.8)، ومخالفات المخدّرات (3.5)، وجباية رسوم الخاوة، والعنف ضدّ النساء /داخل العائلة (3.4). الظاهرة التي جرى تدريجها على أنّها الأدنى هي العنف الجنسيّ (2.9)، لكنّها حصلت على علامة أعلى من المعدّل (2.5 من 5).

الرسم24: "إلى أيّ درجة تعتقد أنّ الظاهرة قائمة في المجتمع البدويّ في النقب؟"، علامة المعدّل

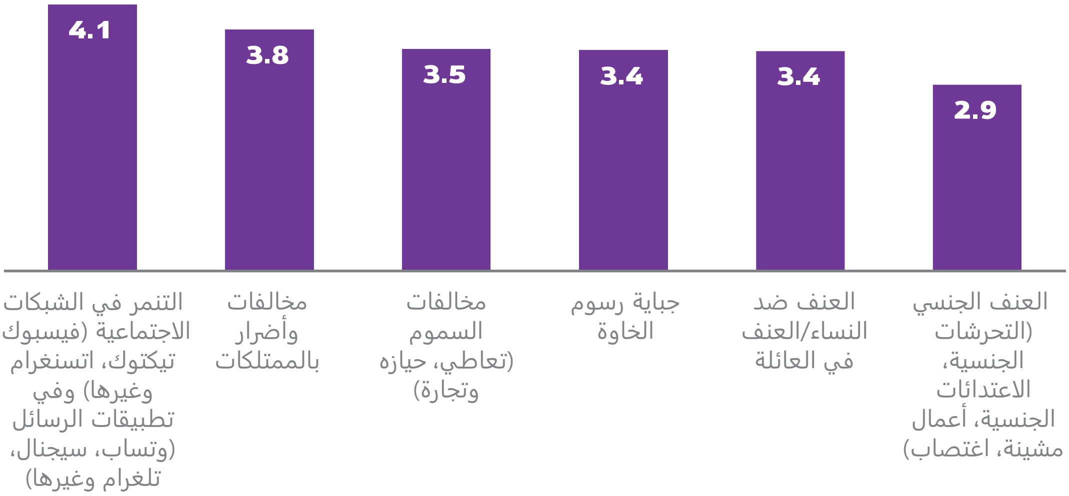

عندما ننظر إلى المعدّلات وَفْق **الفرز الجندريّ**، تَظهر صورة مغايرة. وبحسب الرسم 25، الظواهر الأكثر انتشاراً هي: التنمّر في الشبكة مع معدّل 4.3، ويلي ذلك: العنف ضدّ النساء /في العائلة؛ جباية الخاوة؛ مخالفات الأضرار والممتلكات. التنمّر في الشبكة يحصل على العلامة المعدَّلة الأعلى في صفوف الذكور أيضًا (4)، لكن يليها مخالفات الأضرار والممتلكات، ومخالفات المخدّرات. علاوة على ذلك، تبيَّن أنّ الإناث يتحدّثن أكثر من الرجال (بدلالة إحصائيّة) عن الظواهر التالية: العنف ضدّ النساء /في العائلة؛ جباية الخاوة؛ العنف الجنسيّ. وعليه فإنّ معدّل الإفادة العامّ (المحسوب) للإناث كان أعلى (بدلالة إحصائيّة) ممّا لدى الذكور.

الرسم 25: "إلى أيّ درجة تعتقد أنّ الظاهرة قائمة في المجتمع البدويّ في النقب؟"، وَفق الجندر، علامة المعدّل

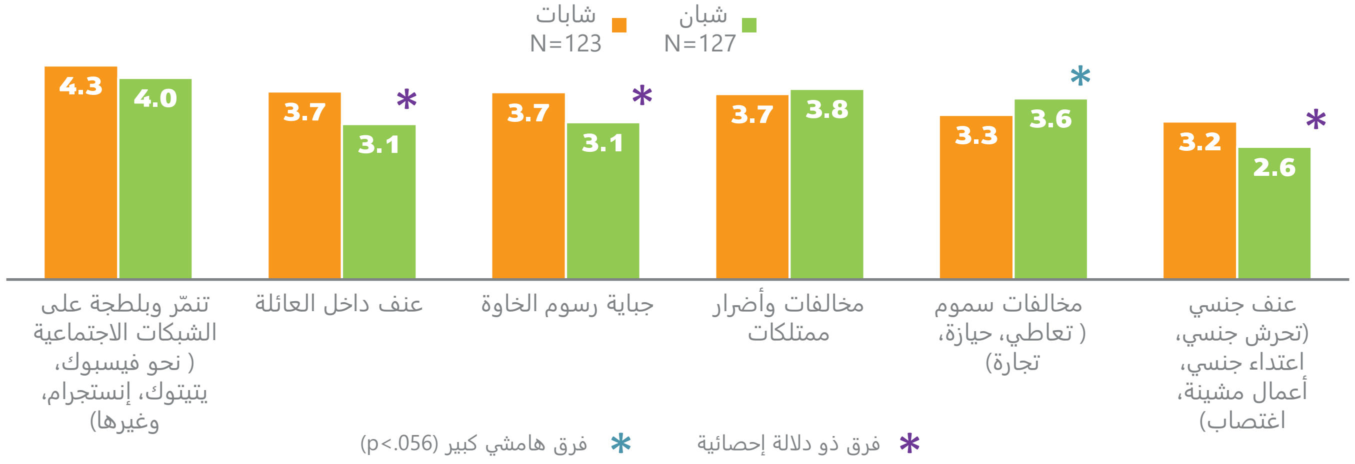

علاوة على ذلك، أُجرِيَ تحليل لفحص الفروق **بين سكّان القرى المعترَف بها وسكّان القرى غير المعترَف بها**، لكن لم نعثر على فروق، بدلالة إحصائيّة، بين المجموعات.

جرى تحليل النتائج **وَفق مستويات التحصيل العلميّ للأهل**، ولم نعثر على فروق بدلالة إحصائيّة في الإفادة العامّة للمستجوَبين حول شيوع ظواهر في المجتمع البدويّ بحسب مستوى التحصيل العلميّ لدى الأمّ أو الأب، باستثناء ما يتعلّق بظاهرة التنمّر في الشبكات الاجتماعيّة، التي كانت الإفادة حولها أدنى في صفوف المستجوَبين لأهالٍ بمستويات تحصيل علميّ أعلى. وكما يظهر من الرسم 26، المستجوَبون الذين هم أبناء أمّهات لديهنّ تحصيل أكاديميّ يتحدّثون أقلّ عن التنمّر في وسائل التواصل الاجتماعيّ (3.8) من المستجوَبين الذين هم أبناء لأمّهات لديهنّ تحصيل علميّ، أو مع تأهيل للتدريس (أكثر من 4). في الإمكان ملاحظة نزعة مشابِهة عند إلقاء نظرة مقارنة على تحصيل الأب العلميّ، إذ يفيد الأبناء الذين لدى آبائهم تحصيل علميّ أكاديميّ بدرجة أقلّ حول التنمّر في وسائل التواصل الاجتماعيّ (3.8) من المستجوَبين الذين هم أبناء آباء لديهم تحصيل علميّ ثانويّ بدون شهادة بـجروت (4.3).

الرسم 26: تصوُّر المستجوَبين لشيوع ظاهرة "التنمر في الشبكات الاجتماعيّة"، بحسب تحصيل الأهل العلميّ، علامة المعدّل

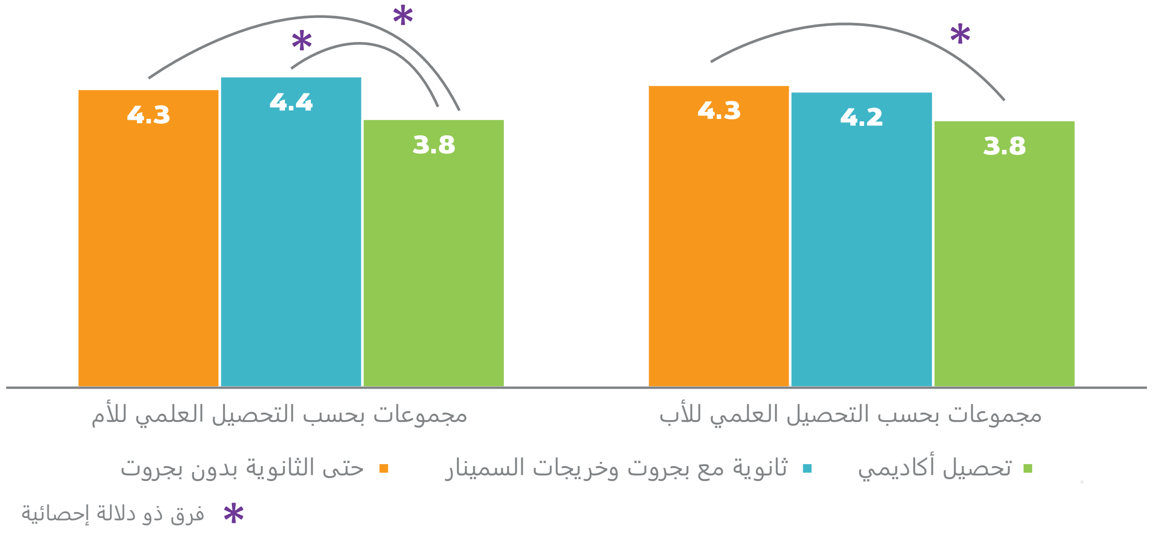

نتائج من المجموعات البؤريّة حول موضوع ظواهر العنف في المجتمع البدويّ

ظهر في النقاشات داخل المجموعات البؤريّة أنّ المشاركين انكشفوا على نحوٍ واسع لحالات عنف. في معظم الحالات، دار الحديث عن قريب للعائلة، أو فرد من القرية، أو شخص من الحيّ القريب، أثّر على حياة المشاركين. في حالات أخرى، تحدّث المشاركون عن حالات شخصيّة حصلت لهم، وعن مشارَكة فعليّة (معتدٍ؛ طرف في النزاع...)، وعن مشاركة سلبيّة (نحو: مشاهَدة مباشِرة).

الحالات التي نوقشت ضمّت أنواعًا مختلفة من العنف، إن كان الحديث يدور عن عنف لفظيّ، أو تجربة تنمّر، أو عنف بدنيّ، وحالات استُخدِم فيها سلاح ناريّ أو غير ناريّ، بل حتّى القتل، وحصل الأمر في عدد من السياقات: نزاعات بين العائلات؛ عنف داخل العائلة، وداخل المدارس، وعلى خلفيّة عنصريّة؛ عنف مؤسّساتيّ... وكما ذكرنا أعلاه، طُرحت في المجموعات البؤريّة الظواهر نفسها التي طرحها المستطلَعون في الاستبيان الكمّيّ، وكانت على درجة كبيرة من الانتشار، نحو: التنمّر في شبكات التواصل الاجتماعيّ؛ مخالَفات الأضرار والممتلكات؛ مخالَفات المخدّرات -وكذلك العنف داخل العائلة أو ذلك الموجّه ضدّ النساء كما أفادت الشابّات.[109]

- العنف في الشبكات الاجتماعيّة: تحدّث الكثير من المشاركين أنّهم كانوا شهود عِيان لحالات استُخدِمت فيها صور أفراد (رجال ونساء على حدّ سواء) بطريقة غير لائقة وبدون موافقة الشخص المعنيّ، وفي حالات معيّنة دار الحديث عن شبّان قاموا بابتزاز فتيات بعد أن أرسلن لهؤلاء صورًا شخصيّة خلال المراسلة أو العلاقة على الشبكة الاجتماعيّة. في حالات أخرى، دار الحديث عن شبّان قاموا بنشر صور لشبّان آخرين بعد أن قاموا بتحريرها، وذلك بغية الاستهزاء والتقزيم.

> "صارت معي أنا... أخذوا لي صورة من موقع وركّبوا لي عليها شيء مش كويّس ونشروها... للحين بدوّر على الشخص اللي سوّاها ومش لاقيه...
> وفساعتها لو مسكته أو الحين لو مسكته ممكن إنّي أقتله أو أقطع إيده!... هذا الشيء محرج...!"
>
> مشترك (تل السبع)، 17

في حالات أخرى، جرى الحديث عن شبّان قاموا بتصوير فتيات لم يعرفوهنّ في الشارع أو في مكان عامّ، ونشروا صورهنّ، الأمر الذي أدّى في بعض الأحيان إلى مواجهات عنيفة، على نحوِ ما تحدّثت شابّة ابنة 17 عامًا من رهط: "على العيد قبل سنة صارت حرب في الدوّار بسبب إنّه فيه ناس من برّا من رهط صوّروا بنات من جوّا رهط... وحرقوا سيّارات. بتذكّر إنّه صوّروا بنت من رهط وبهذا العيد وبالعيد اللي بعده ما حدّ فات رهط".

ثمّة حالة أخرى جرى التطرّق إليها في عدد كبير من المجموعات هي حساب في تطبيق تيكتوك لشخص أطلق على نفسه اسم "بطّوط"، درَجَ على تصوير شابّات في بئر السبع في محطّات الحافلات، في طريق ذهابهنّ إلى الدراسة أو عودتهنّ منها. قالت شابّة في الثامنة عشرة من رهط: "[...]، "[...] لمّا شفت الشابّ اللي بينشر على البنات على التيكتوك صرت أخاف وبضلّني أحطّ الكمامة، اسمه بطّوط وبينشر صور بنات على التيكتوك بيكونن قاعدات في محطّات الباص وبيقول قد أعذر من أنذر وإنّه راح يضلّه ينشر صور بنات"... من الحديث في هذا السياق، من الواضح أنّه على الرغم من التغييرات التي تطرأ على المجتمع البدويّ في السنوات الأخيرة، ومن بينها الارتفاع في انخراط الفتيات في الدراسة فوق الابتدائيّة وفي سوق العمل، لا زال موضوع استقلاليّة المرأة في التنقّل حسّاسًا للغاية. في هذا الإطار، أثار مجرّد تصوير النساء لدى المشاركين وعائلاتهم الكثير من الغضب تجاه المسؤول عن ذلك، وتَوَلّدَ شعور بغياب الأمن الشخصيّ، حتّى في ممارسات يوميّة أو لمجرّد خروج المرأة من المنزل لوحدها.

109 على الرغم من أنّ ظواهر العنف في الشبكات الاجتماعيّة وتخريب الممتلَكات والمخدّرات منتشرة في جميع بلدات النقب البدويّة، كان تداولها حاضرًا أكثر في صفوف المشاركين من رهط وتلّ السبع، كما يلاحَظ من الاقتباسات في هذا الفصل.

”

مشترك (تل السبع، 17): " صارت معي انا .. اخذوا لي صورة من موقع وركبوا لي عليها شيء مش كويس ونشروها... للحين بدور على الشخص الي سواها ومش لاقيه... وفساعتها لو مسكته او الحين لو مسكته ممكن اني اقتله او اقطع ايده!... هذا الشيء محرج...!"

مشتركة (رهط، 17): "على العيد قبل سنة صارت حرب في الدوار بسبب انه في ناس من برا رهط صوروا بنات من جوا رهط... وحرقوا سيارات بتذكر انه صوروا بنت من رهط وبهذا العيد وبالعيد الي بعده ما حد فات رهط."

شتركة (رهط، 18): "[...] لما شفت الشاب الي بينشر على البنات على التيك توك صرت اخاف وبضلني احط الكمامة، اسمه بطوط وبينشر صور بنات على التيك توك بيكونن قاعدات في محطات الباص وبيقول قد اعذر من انذر وانه راح يضله ينشر صور بنات..."

- تخريب الممتلكات: طُرحت في المجموعات البؤريّة جُمَل نحو: ""لمّا بنكون متقاتلين مع عائلة ثانية بنكسّر الهم دكاكينهم". مشترِكة (رهط، 17): أو " يعني لمّا بتصير في طوشة مش تقتل واحد بتصير تخرّب". في حالات أخرى، جرى الحديث عن تخريب ممتلَكات عامّة: ""كمان لمّا بتمرقي من مقعد الباص ما بتلاقي ولا محلّ تقعدي فيه لأنّو ما في كراسي، والسبب هو الاولاد (مشترِكة من رهط،17). تحدّثت مشترِكة من رهط عن المتنزّه العامّ في المدينة: "امشي على المنتزه تبع رهط شوفي كيف هو الحين... بالأوّل سوّوه كثير حلو، ولكن الحين خرّبوه.". في حالات أخرى، جرى التعامل مع تخريب الممتلَكات كعمل احتجاجيّ يعبّر عن الغضب تجاه الدولة على نحوِ ما قال مشترِك من تلّ السبع (17 عامًا): "وقت المظاهرة في شهر 5 كانوا ودّهم يكسّروا الباصات بَس جاء واحد اللي منعهم إنّهم يكسّروهن [...] جاء واحد وقاللهم بلاش بكرا ما يقبلوا يرجعوا على التلّ ويبطّل فيه مواصلات ومنعهم إنّهم يكسّروهن."

”

مشتركة (رهط، 17): "لما بنكون متقاتلين مع عائلة ثانيه بنكسر الهم دكاكينهم."

مشتركة (رهط، 17): "زجاج السيارات يعني لما بتصير في طوشة مش تقتل واحد بتصير تخرب."

مشتركة (رهط، 17): "كمان لما بتمرقي من مقعد الباص ما بتلاقي ولا محل تقعدي فيه لان ما في كراسي والسبب هو الاولاد."

مشتركة (رهط، 17): "امشي على المنتزة تبع رهط شوفي كيف هو الحين ... بالاول سووه كثير حلو ولكن الحين خربوه."

مشترك (تل السبع، 17): وقت المظاهرة فشهر 5 كانوا ودهم يكسروا الباصات بس جاء واحد الي منعهم انهم يكسروهن [...] جاء واحد وقالهم بلاش بكرا ما يقبلوا يرجعوا على التل ويبطل فيه مواصلات ومنعهم انهم يكسروهن."

- المخدّرات: طُرِح موضوع المخدّرات في مجموعات معيّنة أكثر من غيرها. في المجموعات التي طُرح فيها الموضوع، قال المشارِكون إنّهم يعرفون أنّ المخدّرات منتشرة في بلداتهم، وجرى الحديث في الأساس حول زراعة المريخوانا. في إحدى مجموعات الفتيّة تحدّث جزء من المشاركين (ثلاثة أولاد وفتاة واحدة) من رهط حول المواقع التي جرت فيها زراعة المريخوانا: مشترِك (رهط، 15): "على السطح"، مشترِك (رهط، 15): "بيجي بيزرع له شتلة بين الورد زيّ دفيئة"... مشترِك (رهط، 15): "هذاك الدور لقيوا مزروع تحت الأرض"... مشترِكة (رهط، 15): "في مرّات في مدارس بيكونوا زارعين". وتحدّث أحد المشاركين عمّا رأى بأمّ عينه: "مرّة جت الشرطة مسكت واحد بيتاجر وأنا شفت الشي بعيني وأخذوه".

”

كلّ جيراننا تجّار حشيشة، والشي عادي ومعروف عندنا"...

مشتركة (16 عاما) من شقيب السلام

مشترك (رهط، 15): "على السطح".

مشترك (رهط، 15): "بيجي بيزرع له شتله بين الورد زي دفيئة..".

مشترك (رهط، 15): "هذاك الدور لقيوا مزروع تحت الارض..".

مشتركة (رهط، 15): "في مرات في مدارس بيكونوا زارعين".

مشتركة (شقيب السلام، 16): "كل جيرانا تجار حشيشه والشي عادي ومعروف عندنا.."

مشترك (رهط، 17): "[...] مرة جت الشرطة مسكت واحد بيتاجر وانا شفت الشيئ بعيني واخذوه."

- <u>العنف داخل العائلة وضد النساء</u>: على العكس من سائر ظواهر العنف، لم يُطرح موضوع العنف داخل العائلة وتجاه النساء إلّا في حالات قليلة داخل المجموعات، حتّى عندما سُئِل المشاركون حول الموضوع مباشرة. كان من الواضح أنّ ثمّة حسّاسيّة حوله، وثمّة صعوبة في التعامل معه بانفتاح. في الحالات التي طُرح فيها الموضوع، قامت الشابّات بطرحه لا الشبّان. هذا التوجّه يتماشى مع نتائج الاستطلاع الكمّيّ، الذي أظهر أنّ الفتيات البدويّات أفدن أنّه ثمّة انتشار نسبيّ للظاهرة، مقارنة بسائر الظواهر، ومقارنة بالشبّان الذكور. ما من أمر مفاجئ هنا، على ضوء حقيقة أنّ النساء هنّ في الغالب ضحايا هذا النوع من العنف. إحدى المشارِكات من رهط تحدّثت بصراحة وصدق عن معاناتها الشخصيّة:

مشتركة (رهط، 18): "انا وانا صغيرة لما جدي كان يجي جدي يضربني ابوي كان يقول عادي هذا جدكي وقبل الكورونا صارت قصة ضربني على راسي. ومشينا على البيت (بيت آخر) مع انه ما فيها لا شبابيك ولا بيبان وما قدرنا نتحمل الظلم وهاجرنا [...] صحيح امي تحملت الظلم كل هالمدة وبسببهم كمان سقّطت الحمل وما اتحملنا وهاجرنا كل المدة هيذي ظلم... [...] هم عائلتي ليش بيتصرفوا هيك وبيسووا ظلم هيك... لما امي قالت انها ضربوها من 20 سنة وهي ساكته عشانا مش عارفه ليش سكتت... لما ضربوها وهانوها وهي ساكته ومشت على عامل نفسي بسببهم وقالت ما بدي اخلي جدك يسووي فيكي زي مسوا فيا وخلص هاجرنا."

3 | تصوُّرات الانتماء والإحساس بالأمن

جرى في هذا الجزء فحص تصوّرات انتماء المستجوبين لدوائر حياتهم المختلفة، وكذلك إحساسهم بالأمن الشخصيّ، وطلب إليهم أن يذكروا إلى أيّ درجة يوافقون على الأقوال التالية من خلال سلّم يتراوح بين 1 ("لا أوافق إطلاقًا") وَ 5 ("موافق جدًّا"):

- أشعر بالانتماء إلى عموم المجتمع البدويّ في النقب.
- أشعر بالانتماء إلى عائلتي الموسّعة (حَمولتي).
- عندما يؤذون أحدًا من عشيرتي، أشعر أنّهم قد آذَوْني.
- عندما أمكث في البلدة التي أسكن فيها، أشعر بالأمن والأمان.

يظهر في الرسم 27 أنّ المستجوَبين يتحدّثون عن مستويات انتماء أكبر (معدّل 4.6) إلى العائلة الموسَّعة /الحَمولة مقارَنةً بمستويات الانتماء لعموم المجتمع البدويّ (معدّل 3.8). وعلى الرغم من الانكشاف الواسع للعنف (كما استُعرِض أعلاه)، فإنّ إحساس الأمن الذي تحدّث عنه المستجوَبون في بلداتهم مرتفع نسبيًّا، بمعدّل وصل إلى 3.8، الأمر الذي قد يكون متأثّرًا بطريقة المعيشة داخل البلدات البدويّة، حيث تضمّ البلدة أو الحيّ أفراد العائلة الموسّعة في الأساس. حتّى في حالات البلدات الأكبر، تميل العائلات التي تنتمي إلى نفس الحمولة إلى السكن متحاذيةً، الأمر الذي قد يولّد في صفوف الشبّان إحساسًا بالأمن.

الرسم 27: "أشِرْ /أشيري من فضلك إلى أيّ درجة توافق/ين مع الأقوال التالية"، علامة المعدّل

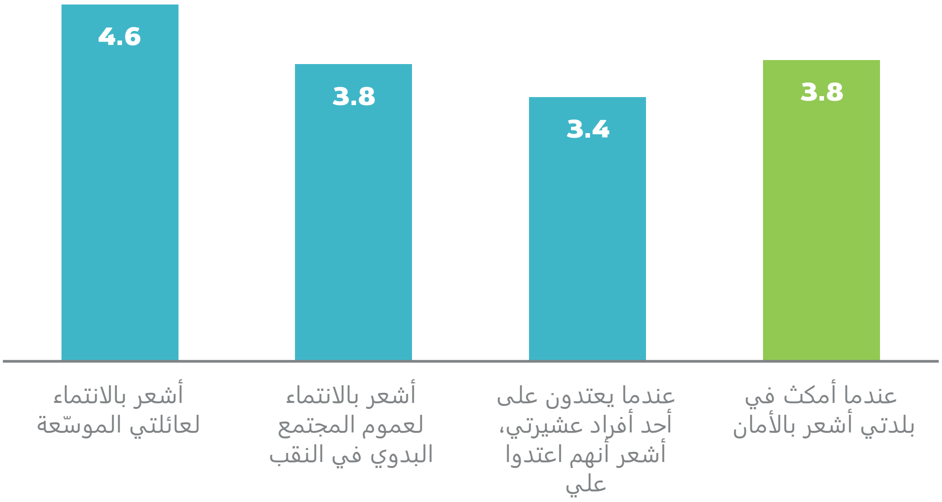

في الفرز بحسب لم تظهر فروق بدلالة إحصائيّة باستثناء ما يتعلّق بالانتماء إلى عموم المجتمع البدويّ، حيث تحدّثت الشابّات في هذا السياق عن إحساس بالانتماء أقلّ من الشبّان. ربّما ينبع الأمر من أنّ الشبّان يميلون إلى الخروج والاختلاط بالمجتمع العامّ أكثر من الشابّات، اللواتي يملن في الكثير من الأحيان إلى البقاء في محيط العائلة والبلدة.

الرسم 28: "أَشِرْ /أشيري من فضلك إلى أيّ درجة توافق/ين مع الأقوال التالية"، بحسب الجندر، علامة المعدّل

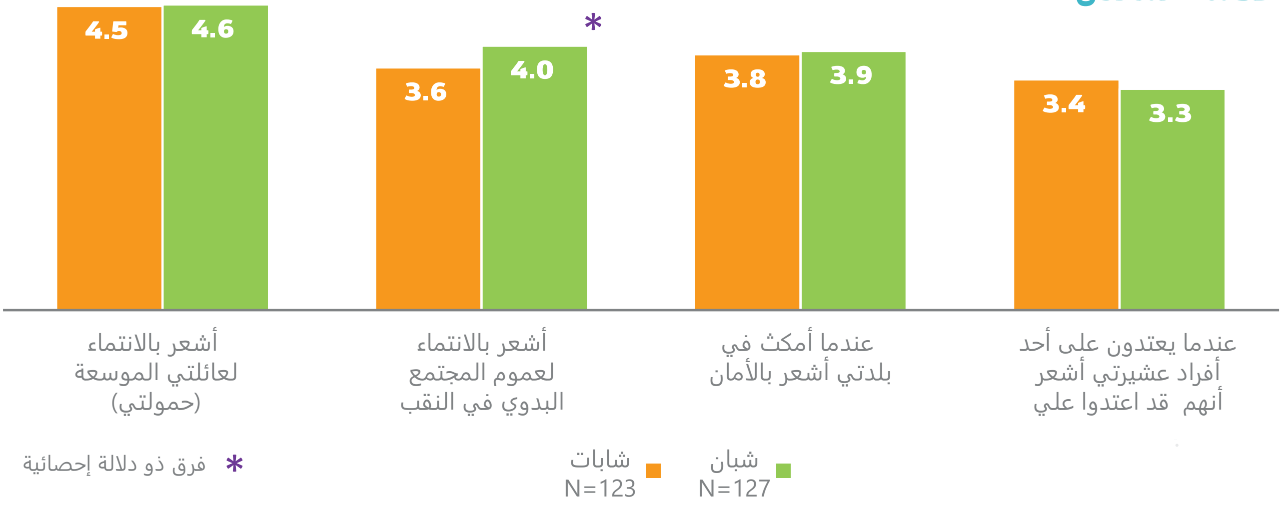

تُظهِر البيانات حول تصورات الانتماء والاحساس بالأمن، عند الفرز بحسب القرى المعترَف بها والقرى غير المعترَف بها في الرسم التالي، تُظهِر فروقًا ضئيلة لا تحمل دلالة إحصائيّة. يبدو أنّ هذا المعطى بالغ الأهمّيّة؛ إذ كان من المفترض أنّه في القرى المعترَف بها والبلدات البدويّة الإحساسُ بالأمن أكبر، أو أنّ الإحساس هناك بالانتماء هو إلى دوائر أوسع، لكن البيانات تُظهِر أنّ الوضع ليس على هذا النحو، وأنّ الواقع المعيشيّ في جميع أنواع البلدات البدويّة متشابه للغاية.

الرسم 29: "أَشِرْ /أشيري من فضلك إلى أيّ درجة توافق/ين مع الأقوال التالية"، بحسب القرى المعترَف بها والقرى غير المعترَف بها، علامة المعدّل.

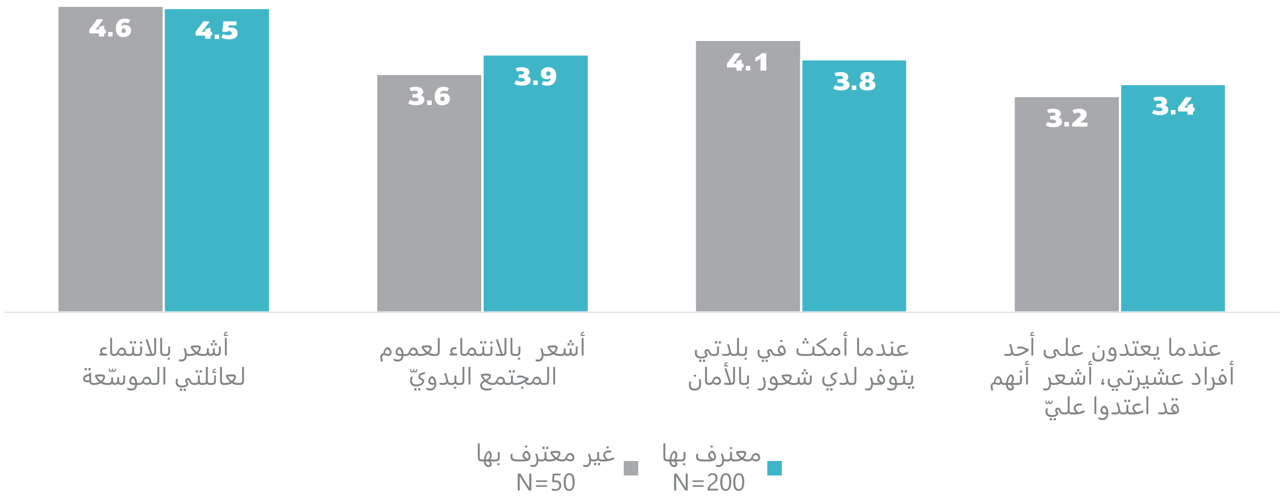

4 | الثقة بمؤسّسات الدولة

في هذا القسم، جرى فحص مواقف المشاركين في العينة في كلّ ما يتعلّق بالثقة التي يُوْلُونها لمؤسّسات الدولة المختلفة، وطُلِب إلى المستجوَبين أن يقولوا إلى أيّ درجة تتوافر لديهم ثقة بكلّ واحدة من المؤسّسات التالية: جهاز المحاكم؛ الشرطة؛ هيئة تنمية واستيطان البدو في النقب؛ المجلس المحلّيّ أو البلديّة -وذلك على سلّم يتراوح بين 1 ("ليس لديّ ثقة إطلاقًا") وَ 5 ("لديّ ثقة تامّة").

يتبيّن من الرسم 30 أنّ ثقة المستجوَبين بجميع مؤسّسات الحكم التي جرى فحصها متدنّية للغاية، لكن على خلفيّة التوتّرات والواقع المعيشيّ في المجتمع البدويّ التي استُعرِضت أعلاه، يمكن التعامل معها على أنّها مستويات ثقة أعلى من المتوقّع. وبينما كانت مستويات الثقة المعدّلة بالشرطة وهيئة تنمية واستيطان البدو في النقب وبالسلطة المحلّيّة متشابهة ومتدنّية أكثر، وتتراوح بين 2 وَ 3 (2= "لديّ ثقة قليلة"؛ 3= "لديّ ثقة معينة")، فقد كان مستوى ثقة المستجوَبين بالجهاز القضائيّ أعلى قليلًا، ووصل إلى معدّل 3.1.

الرسم 30: "أَشِرْ /أشيري من فضلك إلى مستوى ثقتك بالمؤسّسات التالية"، علامة المعدّل

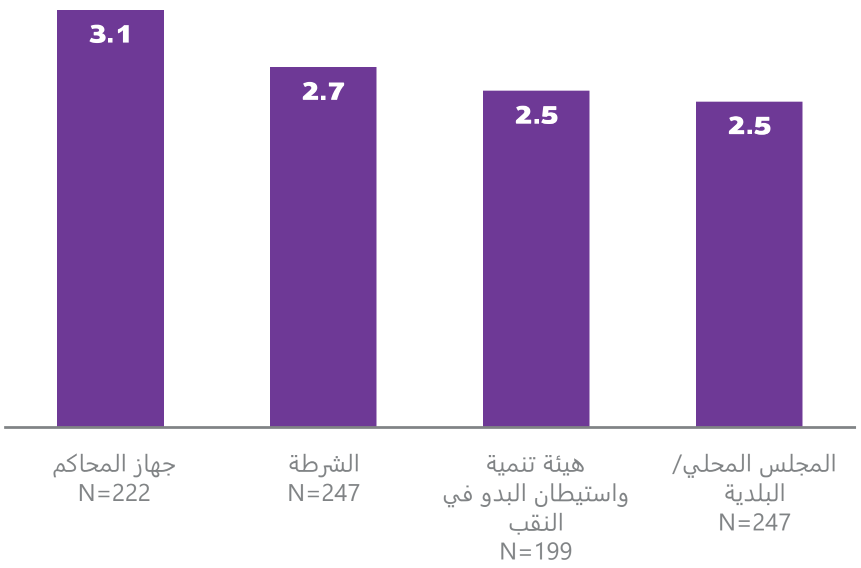

جرى في الرسم التالي فحص نسَب المستجوَبين الذين قالوا إنّهم لا يثقون إطلاقًا، أو إنّ لديهم درجة قليلة من الثقة (1 وَ 2 في سلّم يتراوح بين 1 وَ 5). يلاحَظ أنّ قرابة نصف مَن أجابوا عن سؤال الثقة بمؤسّسات الدولة يقولون إنّ مستوى ثقتهم بالشرطة وبهيئة تنمية واستيطان البدو في النقب وبالمجلس المحلّيّ أو البلديّة متدنٍّ جدًّا. وكما ذكرنا سابقًا، الجهاز القضائيّ يُعتبر استثناء في هذا السياق؛ إذ لم يَذكر سوى 25% من المشاركين أنّ ثقتهم به متدنّية.

الرسم 31: المستجوَبون الذين قالوا إنّهم لا يثقون إطلاقًا أو إنّ ثقتهم قليلة (اختاروا 1-2 في سلّم يتراوح بين 1 وَ 5). %[110]

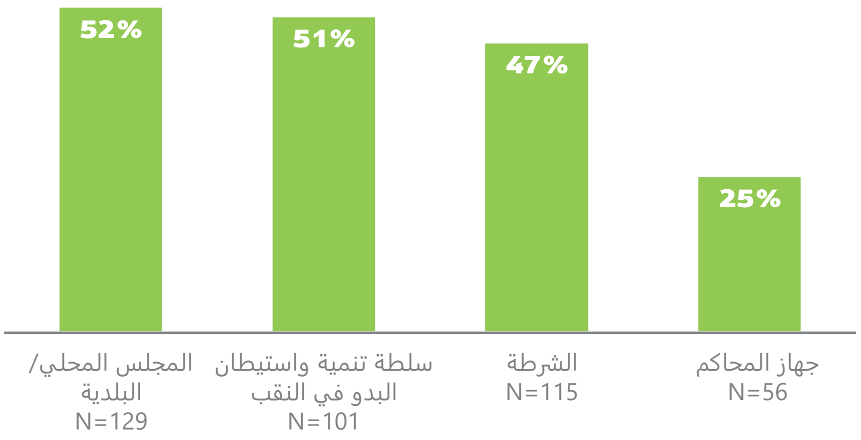

أجاب 20% من المستجوَبين "لا أعرف" حول درجة الثقة التي يُوْلونها لهيئة تنمية واستيطان البدو في النقب. هذا المعطى مرتفع نسبيًّا مقارَنةً بالأجسام الأخرى التي جرى فحصها. ثمّة أمر آخر لفت الانتباه هو أنّه بجانب الثقة المرتفعة نسبيًّا بجهاز المحاكم مقارنة بالمؤسّسات الأخرى، أجاب 11% من المستطلَعين "لا أعرف" بخصوص مستوى ثقتهم بجهاز القضاء. هذا المعطى مرتفع نسبيًّا مقارَنةً بمن أجابوا "لا أعرف" بالنسبة للشرطة أو المجلس المحلّيّ /البلديّة، حيث وصلت نسبتهم إلى 1% فقط (الرسم 32).

110 تتطرّق البيانات إلى المجيبين الذين عرفوا /وافقوا على الإجابة عن السؤال.

الرسم 32: المستطلَعون الذين أجابوا "لا أعرف" عن سؤال مستوى الثقة بمؤسّسات الدولة، (%)

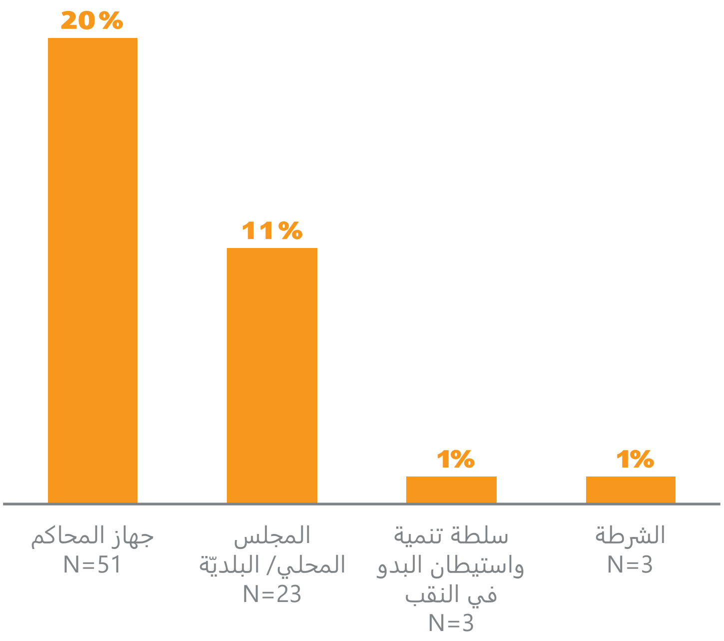

أظهر الفرز بحسب الجندر فروقًا بدلالة إحصائيّة بين الشبّان والشابّات عند تحليل معدّل مستوى الثقة بكلّ واحدة من المؤسّسات على حدة، حيث كان مستوى ثقة الشابّات أعلى بدلالة إحصائيّة من تلك التي تحدّث عنها الشبّان الذكور، كما يظهر في الرسم 33.

الرسم 33: "أشر / أشيري من فضلك إلى مستوى الثقة التي تُوْليها /تُوْلينها لمؤسّسات الدول التالية"، بحسب الجندر، علامة المعدّل

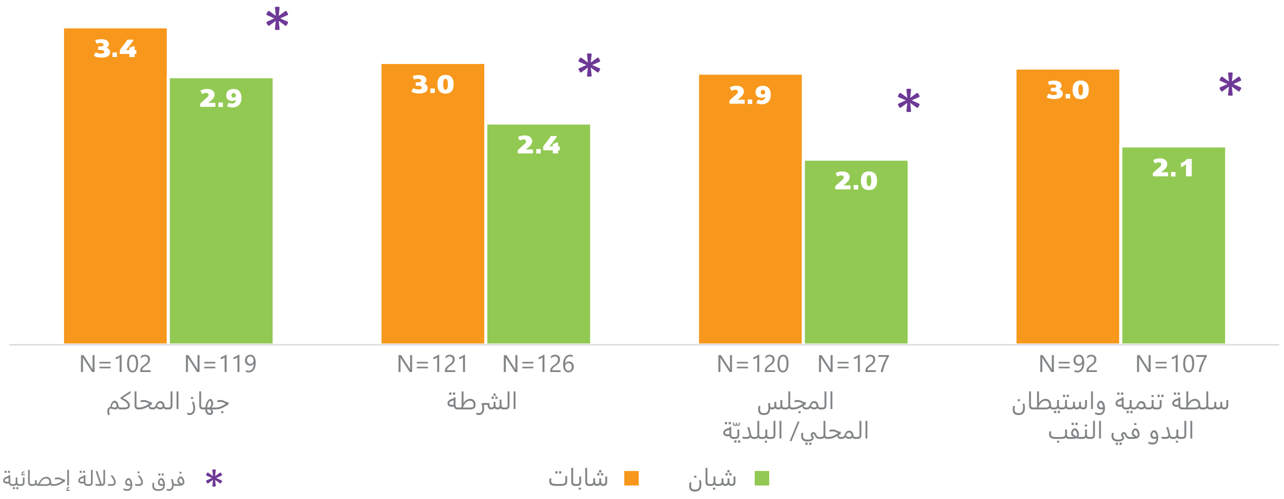

أظهر فرز معدّل مستويات الثقة بمؤسّسات الدولة **وَفق التقسيم للقرى المعترَف بها والقرى غير المعترَف بها** أنّ مستوى الثقة في صفوف سكّان البلدات المعترَف بها أعلى من مستوى ثقة السكّان في القرى غير المعترَف بها، وهذا الفرق يحمل دلالة

إحصائيّة كما يظهر في الرسم 34. الرسم 35 الذي يحلّل مستوى الثقة تجاه كلّ مؤسّسة على حِدة يُظهر اتّجاهًا مشابهًا، حيث يعبّر سكّان القرى المعترَف بها عن ثقة أعلى بقليل من سكّان القرى غير المعترَف بها، لكن هذه الفروق لا تحمل دلالة إحصائيّة. هنا أيضًا يبدو أنّ التصوّرات وواقع المعيشة اليوميّ في رهط والبلدات والقرى المعترَف بها والقرى غير المعترَف بها متشابهة للغاية.

الرسم 34: مستوى الثقة بمؤسّسات الدولة، بحسب القرى المعترَف بها والقرى غير المعترَف بها، علامة معدّل عامّة

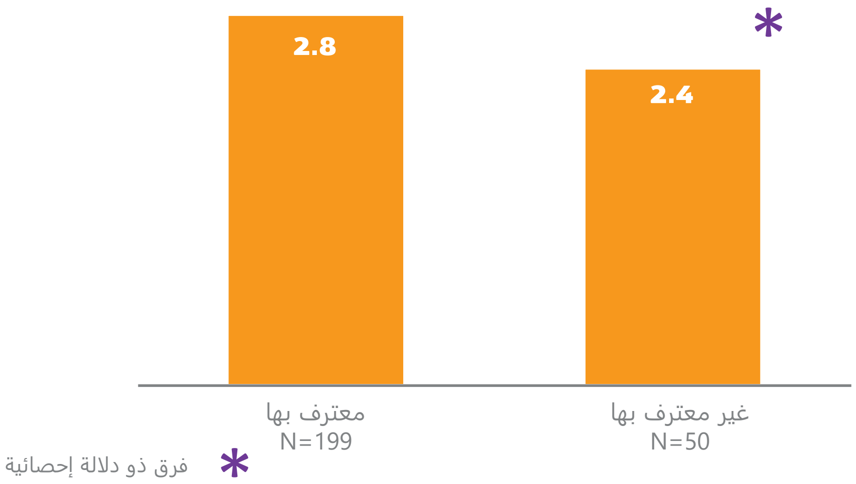

الرسم 35: "أَشِرْ /أشيري من فضلك إلى مستوى ثقتك بالمؤسّسات التالية"، بحسب القرى المعترَف بها والقرى غير المعترَف بها، علامة المعدّل

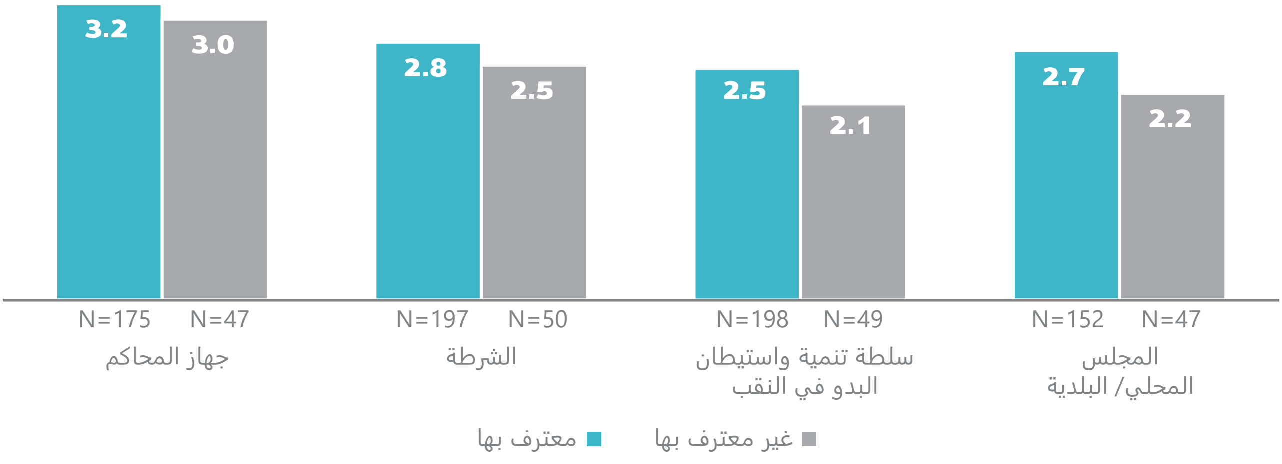

الفرز حسب دخل الأب، يظهر من الرسم 36 أنّ ثمّة علاقة عكسيّة بين مستوى دخل الأب ودرجة الثقة بمؤسّسات الدولة؛ إذ كلّما كان مستوى الدخل أقلّ، ارتفع مستوى معدّل الثقة العامّ بمؤسّسات الدولة. هذا الفرق يحمل دلالة إحصائيّة ولم يتكشّف إلّا

بين مجموعتَيِ الأطراف. يبيّن الرسم 37 أنّ هذا التوجّه حادّ على نحوٍ خاصّ عند التركيز على مستوى الثقة التي يُوْليها المستجوَبون لهيئة تنمية واستيطان البدو؛ فعلامة المعدّل بلغت 3.3 من قِبَل مشاركين كان دخل أهاليهم متدنّيًا، ووصلت إلى 2.6 من قِبل المشاركين الذين كان دخل آبائهم في نطاق المعدّل، ووصلت إلى 1.9 فقط في صفوف المستجوَبين الذين كان دخل آبائهم أعلى من المعدّل بكثير. هنا أيضًا كانت دلالة إحصائيّة بين مجموعات الأطراف. ربّما ما يعنيه الأمر هو أنّه كلّما انتمى الشبّان إلى عائلات ذات تحصيل علميّ أعلى، ازداد الوعي الاجتماعيّ السياسيّ لديهم، وعليه ترتفع نزعة الانتقاد لمؤسّسات الدولة.

الرسم 36: مستوى الثقة بمؤسّسات الدولة، بحسب مستوى دخل الأب، علامة معدّل عامّة[111]

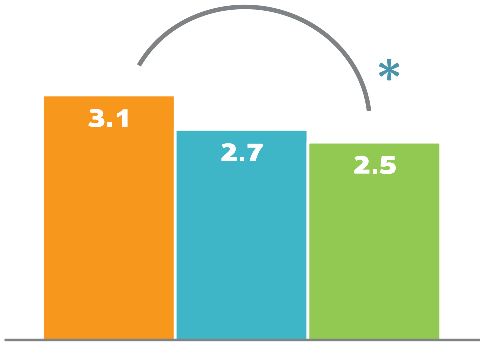

■ فوق المعدل بكثير ■ في المعدل أو فوق المعدّل ■ أقل من المعدّل

* הבדל מובהק שולית (.057)

الرسم 37: "أَشِرْ /أشيري من فضلك إلى درجة ثقتك بهيئة تنمية واستيطان البدو"، بحسب مستوى دخل الأب، علامة معدّلة

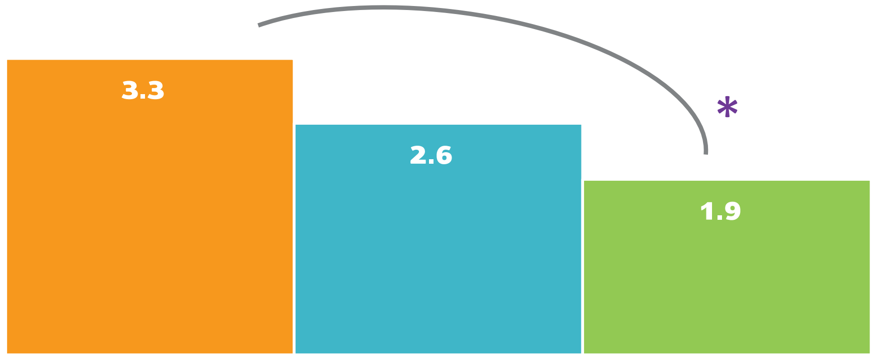

■ فوق المعدل بكثير ■ في المعدل أو فوق المعدّل ■ أقل من المعدّل

* فرق ذو دلالة إحصائية

111 جرى احتساب دخل الأب والأمّ من داخل مجموعة الآباء والأمّهات العاملين والعاطلين عن العمل (ذاك يشمل الدخل من العمل والمخصّصات)، بدون شمْل مَن خرجوا للتقاعد. كما ذُكِر أعلاه، لم يُعثر على فروق ذات دلالة إحصائيّة عند إجراء عمليّات فرز أخرى (وَفق دخل الأمّ -على سبيل المثال).

نتائج من المجموعات البؤرية بشأن موضوع التعامل مع مؤسّسات الدولة

- شرطة إسرائيل: كما ذكرنا أعلاه، أفاد نصف المستطلّعين في الاستطلاع الكمّي أنّهم لا يثقون (أو يثقون قليلًا) بالشرطة. الصورة التي تُستشَفّ من المجموعة البؤريّة كانت أسوأ من ذلك؛ إذ عبّر معظم المشاركين عن عدم ثقتهم بالشرطة وعدم رضاهم عن عملها في كّل ما يتعلّق بالعنف والجريمة في المجتمع البدويّ في النقب. يمكن الاستنتاج من أقوال المشاركين أنّ الشرطة حسب تصوُّرهم لا تؤدّي دَوْرًا فاعلًا في إنفاذ القانون، ولا تستخدم الوسائل التي تتوافر لديها من أجل مكافحة الجريمة، بل على العكس من ذلك، إذ يشعر المشارِكون أنّها تتبنّى موقفًا يُفْضي إلى تعزيز العنف داخل المجتمع العربيّ بعامّة، والبدويّ على وجه الخصوص.

> [...] في واقع الأمر ثمّة دور للشرطة. فهي التي تخلق الإحساس بالأمن، لكنّها في بعض الأحيان لا تتدخّل البتّة [...] عندما حصلت في المرّة الأخيرة حوادث سير والإشارة الضوئيّة لم تعمل. فالكثير من الحوادث كانت ستحصل لولا تدخّل الشرطة. لكن في كلّ ما يتعلّق بالجريمة في المجتمع العربيّ رفعت الشرطة يديها تمامًا".
>
> مشارِكة (18 عامًا) من حورة

وكما وَصفت الأمرَ مشاركةٌ من حورة (18 عامًا): "اليهود بيكيّفوا إنّه في قتل بين العرب في بعض.. بيجوا (الشرطة) بعد ما الطوشة بتكون مخلّصة [...] بس بيعطي مخالفات على السير وعلى الكمّامات". وعبّرت مشارِكة أخرى من قرية مولداه عن موقف مشابه: "كلّ بلد بيكون عندها كمّيّة سلاح رهيبة والدولة بتسمع فيها وأكيد بتعرف مثلًا لمّا عائلة تقتل واحد بيعرفوا إنّه راح تاخذ ثار ولكن ما بيسوّوا شيء في الموضوع... حتّى بدو وحتّى فلاحين بيكونوا مبسوطين إنّه الكلّ بيقتلوا في بعض وهم بينبسطوا لأنّه إحنا مش إيد وَحْدة، وإذا بنكون إيد وحدة الدولة بتتضايق وبتتعصبن".

> أشعر أنّ الشرطة تهمل دورها ولا تقوم به كما يجب [...] عندما يأتون لهدم منازل لدينا، يحضرون بقوّات كبيرة [...] الشرطة تمثّل السلطة، وعندما يريدون إيقاف المشاكل هم قادرون، لكن تنقصهم الإرادة".
>
> مشاركة (18 عاما) من أمّ بطين

عبر الكثير من المشاركين عن إحساسهم بالإحباط بسبب غياب المساواة بين البلدات البدويّة في النقب وجيرانهم اليهود في كلّ ما يتعلّق بالوقت الذي يمرّ إلى حين وصول الشرطة عند حصول أعمال عنف، وطريقة التعامل مع هذه الأعمال: "اللي صار البارح في البلد في السبع (مقتل الشابّ أحمد الجرجاوي في مقهى جيران في بئر السبع) لو اللي صار صار في التل كان ما كان في كلّ الشرطة هيذي... خافوا إنّه اللي انطخّ هو يهودي أو إنّه واحد يهودي اتأذّى من نفس الطخّ وسكّروا كلّ السبع لو اللي انطخّ من السبع كان جاو أخذوا بصمات وأخذوا الميّت وبيروحوا وإنّما لمّا صار في السبع سكّروا السبع يوم بحاله". (مشارك (17 عامًا) من تلّ السبع). وقالت مشترِكة (17 عامًا) من تلّ السبع: "عنصريّة وهم بيحطّوها تحت مسمّى الخوف وودّهم يحافظوا على حياتهم هذا حجّة".

مشتركة (قرية مولداه، 18): "كل بلد بيكون عندها كمية سلاح رهيبة والدولة بتسمع فيها واكيد بتعرف مثلا لما عائلة تقتل واحد بيعرفوا انه راح تاخذ ثار ولكن ما بيسووا شيئ فالموضوع.. حتى بدو وحتى فلاحين بيكونوا مبسوطين ان الكل بيقتلوا في بعض وهم بينبسطوا لان احنا مش ايد وحدة واذا بنكون ايد وحدة الدولة بتتضايق وبتتعصبن [...] بيشتروا سلاح والدولة اكيد بتعرف وبتسمح لانهم ودهم يذبحوا بعض وهذا الشيئ بيعجب الدولة."

مشترك (تل السبع، 17): "الدولة جابت الي فنص جنين [الأسير الأمني] بعد اسبوعين.. الي بيقتلوا هني مش عارفين يجيبوهم؟؟؟ مرة كتبوا مقالة وقالوا ان اغلب الي بيقتلوا هم جواسيس وعليهم حصانه والمشاركين مع الدولة. ما بيقدروا يسحبوهم عشان قتل واحد [...] لانه بيسلم ليهم عشرة وانما بتساعده... الدولة بتكون كثير مبسوطة لما العرب بيقتلوا بعض... لما فرد جندي ينسرق خلال عشر دقايق بيكون ماسكين الي سرق وبيتسلم هو وابوه وامة وداره بتنهده... عربي ينقتل ما بيحركوا ساكن.."

مشتركة (حورة، 18): "اليهود بيكيفوا انه في قتل بين العرب في بعض .. بيجوا (الشرطة) بعد مالطوشة بتكون مخلصة [...] بس بيعطي مخالفات على السير وعلى الكمامات [...] الصراحة في للبوليس دور ... بيحط امان البوليس ولكن مرات ما بيتدخل بالمرة... يعني في حوادث الطرق هذاك الدور اشارة المرور كانت معطلة ولو ما كان في بوليس كان صار حوادث طرق ولكن كل ما يتعلق بالجرمة في الوسط العربي هو شايل ايده بالمرة."

مشترك (تل السبع، 17): "الي صار البارح في البلد فالسبع (مقتل الشاب أحمد الجرجاوي في مقهى جيران في بئر السبع) لو الي صار صار فالتل كان ما كان في كل الشرطة هيذي... خافوا ان الي انطخ هو يهودي او انه واحد يهودي اتأذى من نفس الطخ وسكروا كل السبع لو الي انطخ من السبع كان جاو اخذوا بصمات واخدوا الميت وبيروحوا وانما لما صار في السبع سكروا السبع يوم بحاله."

مشتركة (تل السبع، 17): "عنصرية وهم بيحطوها تحت مسمى الخوف وودهم يحافظوا على حياتهم هذا حجة."

ادّعى بعض المشاركين أنّ أحد أسباب تقاعس الشرطة هو معرفتها بأنّ السلاح بحوزة العملاء.""الدولة جابت اللي فنص جنين [الأسير الأمني] بعد أسبوعين.. اللي بيقتلوا هنّي مش عارفين يجيبوهم؟؟؟ [...] الدولة بتكون كثير مبسوطة لمّا العرب بيقتلوا بعض... لمّا فرد جندي ينسرق خلال عشر دقايق بيكون ماسكين اللي سرق وبيتسلّم هو وأبوه وأمّه وداره بتنهدّ... عربي ينقتل ما بيحرّكوا ساكن"... (مشترك من تلّ السبع (17 سنة))

> مرّة كتبوا مقالة وقالوا إنّ أغلب اللي بيقتلوا هم جواسيس وعليهم حصانة والمشاركين مع الدولة. ما بيقدروا يسحبوهم عشان قتل واحد [...] لأنّه بيسلّم ليهم عشرة وإنّما بتساعده...
>
> مشترك (تلّ السبع، 17)

وضّح بعض المشاركين أنّهم يمتنعون عن التوجّه إلى الشرطة لتقديم شكوى، خوفًا من أن يسود اعتقاد بأنّهم يتعاونون مع الشرطة. قال مشترك (تلّ السبع، 17): "يعني آه هذا معروفة أيّا حدّ بيفوت على محطّة الشرطة هو جاسوس.. يعني بتمشي على محطّة الشرطة في العيروت بتصفّ السيّارة في محطّة البنزين بتمشي رجلي لحدّ ما توصل محطّة الشرطة وبتقدّم البلاغ براحتك ولا بتفوت على محطة الشرطة في التلّ [...] مش إنك إنت خايف وإنّما الناس اللي بتتطلّع عليك إشاعات بالكذب إنّك جاسوس".

> يعني أنا مثلًا لما ودّي أمشي على محطّة الشرطة أقدّم بلاغ على حدّ أوّل ما أفوت محطّة الشرطة بيقولوا هاي الجاسوس دخل [...] ما بلحق أوصل البيت إلّا وأخوك بيقول لك إيش كنت بتسوّي في محطّة الشرطة [...] بيصيروا يقولوا علّمت على من وَزّيت على من [...] يعني هذا الشيء بيصير عندنا مليان [...] أنا مش مستعدّ أفوت على محطّة الشرطة تبعة التلّ أو إنّي بتّصل إنّهم يجوا على الدار أو إنّي بمشي على محطّة البوليس البعيدة شويّة."
>
> مشترك (تل السبع، 17)

مشترك (تل السبع، 17): "يعني انا مثلا لما ودي امشي على محطة الشرطة اقدم بلاغ على حد اول مأفوت محطة الشرطة بيقولوا هاي الجاسوس دخل [...] ما بلحق اوصل البيت الا واخوك بيقول لك ايش كننت بتسوي في محطة الشرطة [...] بيصيروا يقولوا علمت على من وزيت على من [...] يعني هذا الشيئ بيصير عندنا مليان [...] انا مش مستعد افوت على محطة الشرطة تبعت التل او اني بتصل انهم يجوا على الدار او اني بمشي على محطة البوليس البعيدة شوية."

مشترك (تل السبع، 17): "يعني اه هذا معروفه ايا حد بيفوت على محطة الشرطة هو جاسوس .. يعني بتمشي على محطة الشرطة في العيروت بتصف السيارة في محطة البنزين بتمشي رجلي لحد متوصل محطة الشرطة وبتقدم البلاغ براحتك ولا بتفوت على محطة الشرطة في التل [...] مش انك انت خايف وانما الناس الي بتطلع عليك اشاعات بالكذب انك جاسوس."

- السلطة المحليّة: عبّر المشاركون عن ثقة متدنّية نسبيًّا بالسلطة المحلّيّة أيضاً، وقالوا إنّهم لا يرون أنّ السلطة المحلّيّة توفّر حلًّا لظاهرة العنف، لا بل إنّ بعضهم ذهب إلى حدّ اتّهامها بأنّها من العوامل المسبّبة للعنف. تحدّث المشاركون في الأساس عن ظاهرة "الواسطات" والفساد في السلطة المحلّيّة، وقالت مشتركة (19 عامًا) من رهط: "أنا بشوف إنّه الواسطات هي اللي بتسوّي كلّ العنف وتساعد إنّه يتكاثر كمان هذا الشيء بيصير في رهط إنّه العائلات بيولّعن لمّا بيساعدوا حدّ عن حدّ ... أنا بفكّر إنّه لو في أقلّ وساطة وأقلّ فساد كان في أقلّ عنف ... أغلب الطخّ اللي بيصير وقت الانتخابات أغلبه بيصير ليش؟ على الكرسي".

الفساد هذا بينبع من الجهل.. لو بعرف إنّه مصلحتي هي من مصلحة الجميع كان ما صار الشيء كذي لازم الرئيس يشتغل على إنّه يفيد الجميع مش بَس عائلته". مشتركة (اللقيّة، 20)

مشتركة (رهط، 19): "انا بشوف ان الواسطات هي الي بتسوي كل العنف وتساعد انه يتكاثر كمان هذا الشيئ بيصير في رهط انه العائلات بيولعن لما بيساعدوا حد عن حد ... انا بفكر انه لو في اقل وساطة واقل فساد كان في اقل عنف ... اغلب الطخ الي بيصير وقت الانتخابات اغلبه بيصير ليش؟ على الكرسي."

مشتركة (اللقية، 20): "الفساد هذا بينبع من الجهل.. لو بعرف ان مصلحتي هي من مصلحة الجميع كان ما صار الشيئ كذي لازم الرئيس يشتغل على انه يفيد الجميع مش بس عائلته."

5 | أسباب انتشار العنف والجريمة

في هذا الجزء، فُحِصت مواقف المشاركين في العيّنة من أسباب انتشار العنف والجريمة في المجتمع البدويّ. عُرِضت على المشاركين تسعة أقوال في هذا المجال، وطُلِب إليهم أن يشيروا إلى أيّ درجة يوافقون بالنسبة لكلّ واحد منها أنّه يسهم في العنف والجريمة في المجتمع البدوي، وذلك على سلّم يتراوح بين 1 ("لا أوافق إطلاقًا") وَ 5 ("موافق جدًّا"). الأقوال التسعة جاءت على النحو التالي:

(1) جهاز التربية والتعليم الرسميّ يتّسم بالضعف (تسرّب؛ انعدام برامج للقضاء على العنف في المدارس؛ غياب جهات مهنيّة تقوم بمكافحة ومعالجة العنف والجريمة في صفوف أبناء الشبيبة -وما شابه).
(2) عدم حضور الشرطة في البلدات البدويّة.
(3) الصعوبة التي يواجهها الشبّان والشابّات في الانخراط في جهاز التعليم العالي، وفي مهن تدرّ دخلًا جيّدًا.

(4) هدم المنازل في النقب.
(5) عدم توافر الدورات والأنشطة بعد ساعات الدوام المدرسيّة.
(6) الفقر وضعف جهاز الخدمات الاجتماعيّة.
(7) التآكل الحاصل في سلطة كبار السنّ، وغياب قيادات شابّة.
(8) النزاعات بين الحمائل.
(9) النقص في فرص العمل والتعليم العالي.

يظهر من الرسم 38 أنّ ثمّة اتّفاقًا كبيرًا بين المشاركين على أنّ النزاعات بين الحمائل تشكّل عاملًا مهمًّا جدًّا في تفشّي العنف والجريمة في المجتمع البدويّ، مع علامة معدّلة تصل إلى 4.6 من أصل 5، وبعدها بفروق بسيطة ذكر المستطلَعون التراجع في سلطة كبار السنّ، وغياب القيادة الشابّة، وهدم المنازل في النقب كعوامل مهمّة (بمعدّليْ علامات 4.3 وَ 4.2 بالتتالي). حصلت ثلاثة عوامل على التدريج المعدّل 3.7 وهي: جهاز التربية والتعليم الرسميّ الضعيف، وعدم تواجد الشرطة في البلدات البدويّة، وانعدام فرص العمل والتعليم العالي. الصعوبة التي يواجهها الشبّان في الانخراط في التعليم العالي والتشغيل، إلى جانب شحّ النشاطات اللا منهجيّة، والفقر، وجهاز الخدمات الاجتماعيّة الهزيل، كلّها حصلت على علامات أدنى، لكن كلّ واحدة منها حصلت على علامة تجاوزت الـ 3 (موافق/ة)، أي جرى اعتبار أنّ كلّ واحد من هذه العوامل يسهم في العنف والجريمة في المجتمع البدويّ.

الرسم 38: "أَشِرْ /أشيري من فضلك إلى أيّ درجة توافق/ين مع أنّ الأقوال التالية تسهم في العنف والجريمة في المجتمع البدويّ في النقب"، علامة المعدّل

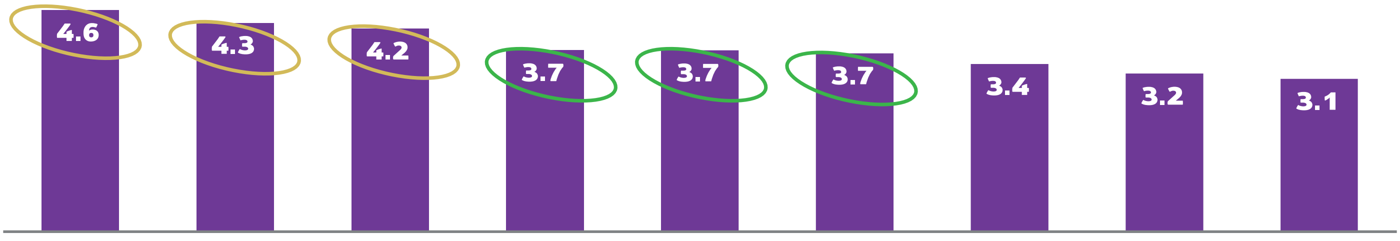

الفرز الجندريّ: كما يظهر في الرسم 39، تبيّنَ أنّ تصوُّرات الشبّان والشابّات متشابهة بالنسبة لغالبيّة الأقوال، أمّا الاستثناء فهو موضوع الفقر وجهاز الخدمات الاجتماعيّة الضعيف الذي تتعامل معه الشابّات على أنّه يسهم في العنف والجريمة أكثر من الشبّان.

الرسم 39: "أَشيرْ/ أشيري من فضلك إلى أيّ درجة توافق/ين مع أنّ الأقوال التالية تسهم في العنف والجريمة في المجتمع البدويّ في النقب"، حسب الجندر، علامة المعدل

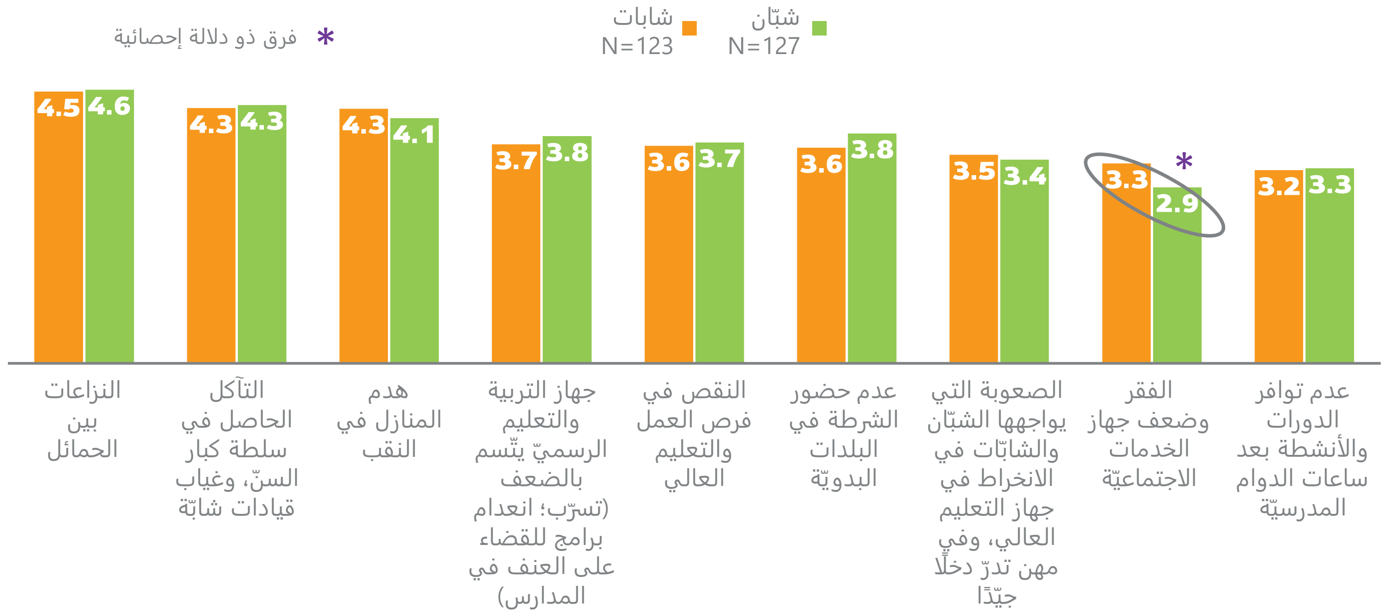

تحليل مواقف المستجوَبين بشأن العوامل التي تسهم **في العنف وَفق السكن في القرى المعترَف بها**، مقارَنةً بالقرى غير المعترَف بها، يُظهِر وجود اختلافات طفيفة لا تحمل دلالة إحصائيّة، كما يظهر في الرسم 40. يظهر هنا مرّة أخرى أنّ التصوّرات والواقع المعيشيّ في مُجمَل البلدات البدويّة متشابهة جدًّا.

الرسم 40: "أَشِرْ/ أشيري من فضلك إلى أيّ درجة توافق/ين مع أنّ الأقوال التالية تسهم في العنف والجريمة في المجتمع البدويّ في النقب"، بحسب القرى المعترَف بها والقرى غير المعترَف بها، علامة المعدّل

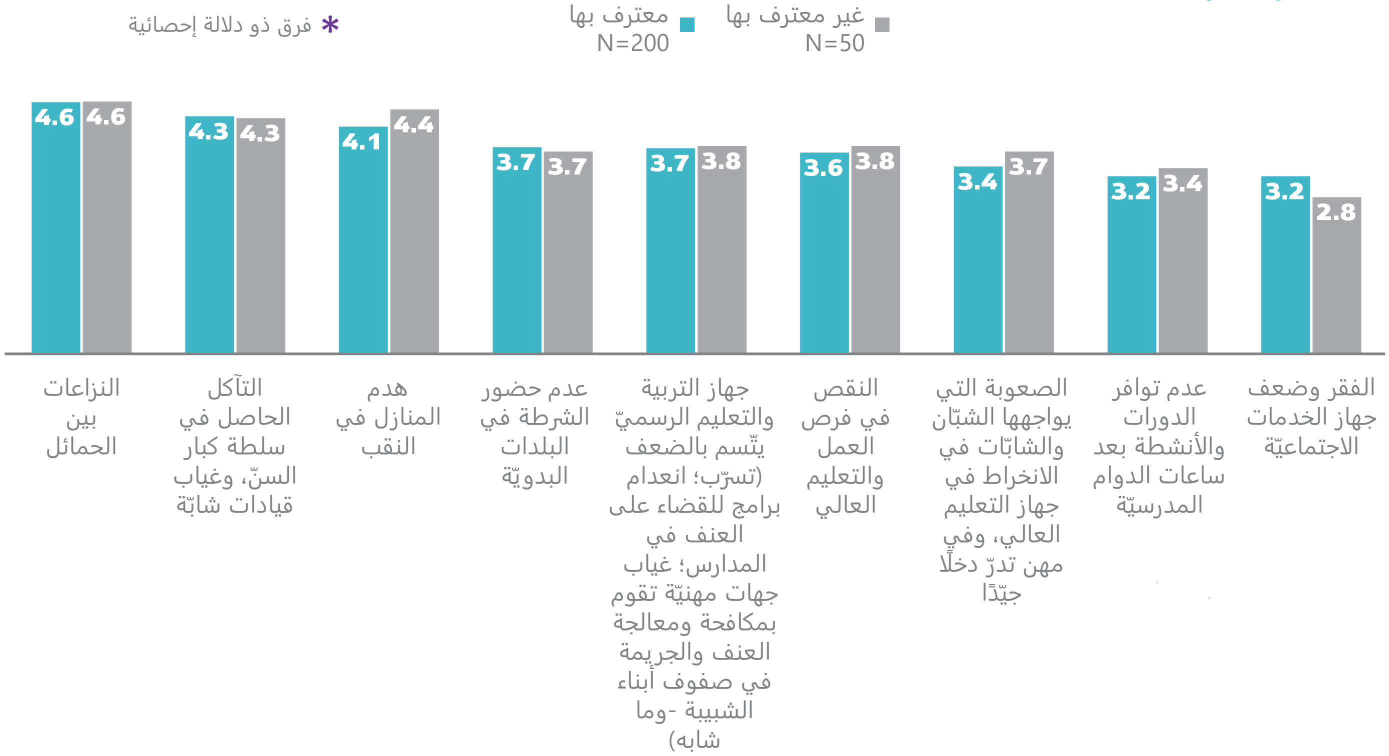

نحلّل في الرسوم التالية عددًا من الأقوال بشأن المواضيع التي تسهم في العنف والجريمة بحسب عدد من متغيّرات خلفيّات المستجوَبين (فقط الأقوال ومتغيّرات الخلفيّة التي تبيّن أنّ ثمّة دلالة إحصائيّة بالنسبة لها):

النزاعات بين الحمائل وهدم المنازل في النقب -بالفرز وَفق تحصيل الأمّ العلميّ: تبيّنَ كما يظهَر من الرسم 41 أنّ هذين العاملين كانا أقلّ أهمّيّة بالنسبة للإسهام في العنف في صفوف المستجوَبين الذين هم أبناء أمّهات أكاديميّات مقابل المستجوَبين الذين هم أبناء أمّهات من ذوات التحصيل العلميّ الأدنى. درّج أبناء الأكاديميّات النزاعات بين الحمائل بعلامة 4.3، وهي علامة أدنى من تدريج أبناء لأمّهات ذوات تحصيل ثانويّ مع بـجروت أو تأهيل للتدريس (الذين درّجوا هذا العامل بعلامة معدلة وصلت إلى 4.8). على المنوال ذاته، درج أبناء الأكاديميّات هدم المنازل سببًا للعنف بعلامة معدّل وصلت إلى 3.8، وهي علامة أدنى (بدلالة إحصائيّة) من العلامة التي منحها أبناء أمّهات ذوات تحصيل علميّ أدنى.

في الفرز الذي جرى وَفق تحصيل الأب العلميّ، كما يظهر في الرسم 42، درّج هنا أيضًا المشاركون الذين هم أبناء لآباء أكاديميّين موضوع النزاعات بين الحمائل بوصفه عاملًا يسهم في العنف بعلامة أدنى (بدلالة إحصائيّة) من المشارِكين الذين هم أبناء لآباء ذوي تحصيل علميّ أدنى.

بحسب هذين التحليلين، يمكن الافتراض أنّه توافرت للشبّان البدو الذين لوالديهم تحصيل أكاديميّ فرصٌ أكثر للالتقاء ببدو من عائلات وعشائر أخرى، أو الاختلاط بالمجتمع البدويّ ككلّ، وعليه ربّما يَعتبرون النزاعات بين الحمائل عاملًا ذا أهمّيّة أقلّ.

الرسم 41: الاتّفاق حول إسهام عاملَيْ هدم المنازل والنزاعات بين الحمائل في العنف والجريمة في المجتمع البدويّ، بحسب تحصيل الأمّ العلميّ، علامة المعدّل

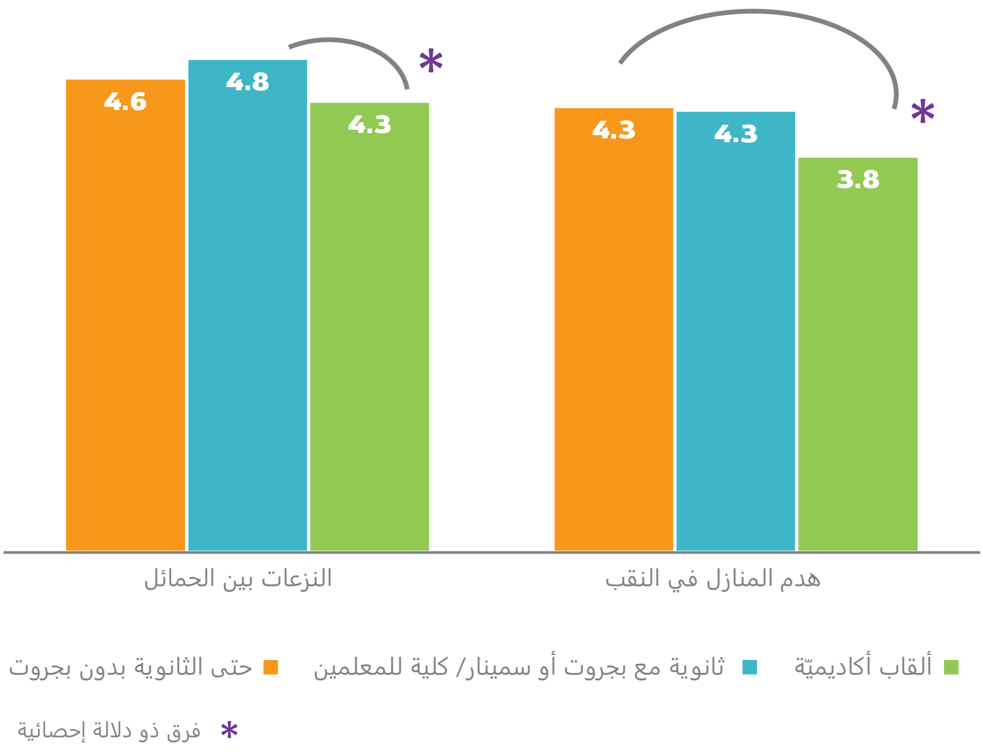

الرسم 42: الموافقة بالنسبة لإسهام النزاعات بين الحمائل في العنف والجريمة في المجتمع البدويّ بحسب مستوى تحصيل الأب العلميّ، علامة المعدّل

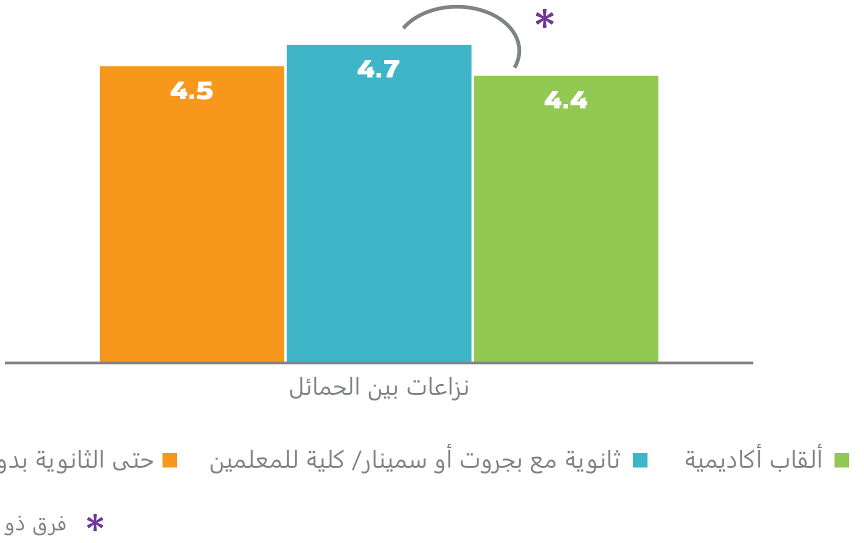

عدم توافر الدورات والأنشطة بعد ساعات الدوام المدرسيّة كموضوع يسهم في العنف - بحسب دخل الأب: على غرار النتائج التي استُنبطت من الرسمين السابقين، ظهرت هنا أيضًا فجوة كبيرة؛ إذ يُظهر الرسم 43 أنّه كلّما كان دخل الأب أدنى، جرى التعامل مع هذا العامل على أنّه يشغل دَوْرًا أهمّ في الإسهام في العنف والجريمة، حيث منح الشبّان الذين كسب آباؤهم أجرًا يقلّ عن الأجر المعدّل بكثير هذا العامل علامة معدّلة هي 3.7، مقابل الشبّان الذين يكسب آباؤهم أكثر بكثير من المعدّل الذين منحوه علامة معدَّلة بلغت 2.9. قد يكون مردّ هذا الفرق هو قدرة الآباء الذين يتمتّعون بمستوى اقتصاديّ مرموق على تزويد أبنائهم بدورات ونشاطات لا منهجيّة خاصّة على حسابهم، أكثر من المشاركين الذين يتحدّرون من خلفيّة اقتصاديّة أدنى من ذلك.

الرسم 43: الموافقة بشأن إسهام عدم توافر الدورات والأنشطة بعد ساعات الدوام المدرسيّة في العنف والجريمة في المجتمع البدويّ بحسب مستوى دخل الأب، علامة المعدّل

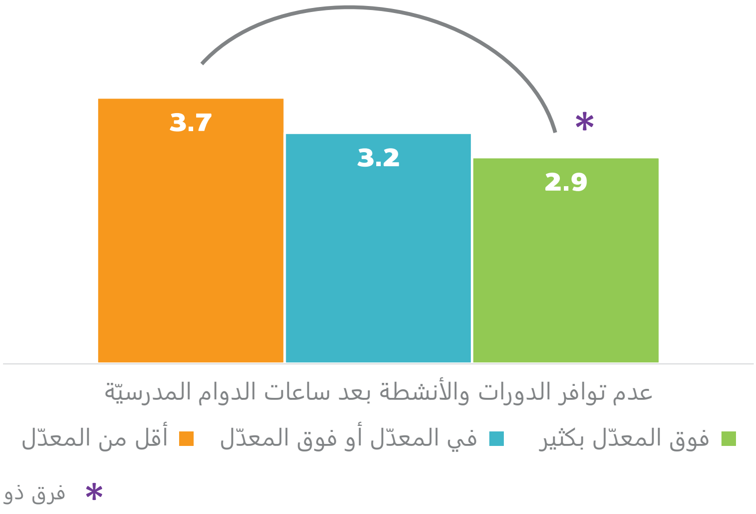

الشّحّ في فرص العمل والتعليم العالي كعامل يسهم في العنف والجريمة، بحسب دخل الأمّ: يُظهِر الرسم 44 أنّ أبناء الأمّهات اللواتي يكسبن دخلًا يفوق المعدّل يَعتبرون أنّ هذا العامل مهمّ، ومنحوه علامة معدّلة بلغت 4.3، وهي علامة أعلى (بدلالة إحصائيّة) من العلامة التي منحها أبناء الأمّهات اللواتي يكسبن أقلّ من المعدل (3.6). قد يكون مردّ هذه الفجوة أنّ هذه المجموعة تعايش صعوبة قلّة فرص العمل والتعليم العالي على نحوٍ أكبر، لكونها تميل إلى التوجّه إلى التعليم الأكاديميّ أو التشغيل الذي يتطلّب هذه الكفاءات أكثر من سائر المجموعات.

الرسم 44: الموافَقة على إسهام شُحّ فرص العمل والتعليم العالي في العنف والجريمة في المجتمع البدويّ، بحسب دخل الأمّ، علامة معدَّلة

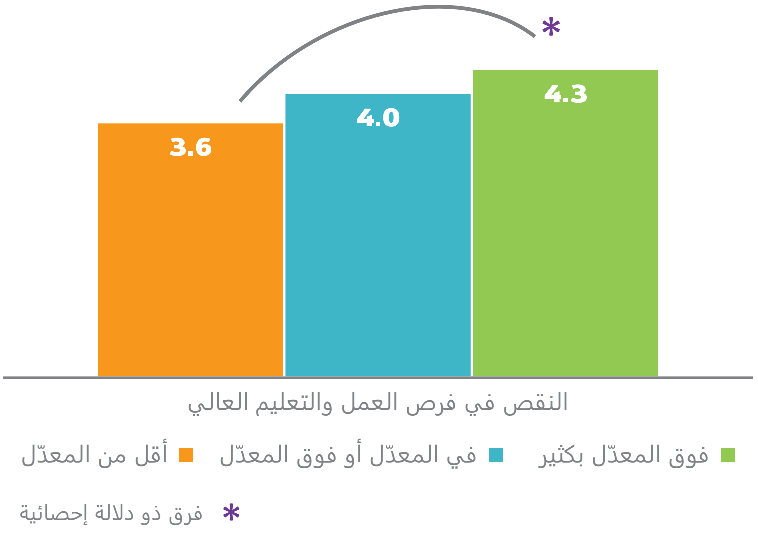

نتائج من المجموعات البؤرية بشأن موضوع أسباب ظواهر العنف

كما ورد أعلاه، النزاعات بين الحمائل، وتآكل سلطة كبار السنّ، وهدم المنازل في النقب، كانت الأسباب الأكثر شيوعًا من بين العوامل التسعة التي عُرِضت على المشاركين. بعدها جرى تدريج جهاز التربية والتعليم الضعيف، وغياب فرص العمل والتعليم العالي. المشاركون في المجموعات البؤريّة طرحوا الأسباب المذكورة، بالإضافة إلى أسباب أخرى كتقاعس الشرطة، ومصالح سياسيّة لدى الدولة، وكذلك نزاعات تجاريّة (على الأراضي، والأموال، وإظهار القوّة وغير ذلك). يلاحَظ فعليًّا أنّ المجموعات البؤريّة قد طرحت بُعدَيْن لهذا الموضوع: الأوّل هو أسباب أو عوامل النزاع (نحو: الأموال؛ الأعمال التجاريّة؛ الصراع المتواصل بين الحمائل)، والثاني هو أسباب اتّساع رقعة ظاهرة العنف، أي الأسباب التي تؤدي إلى التعامل مع النزاعات بوسائل عنيفة (غياب إنفاذ القانون، والمكوث في دائرة الفقر، والصعوبات في الانخراط في سوق العمل، وغياب فرص التعليم العالي –وكلّ هذه تدفع الشبّان نحو عالم الجريمة وما شابه).

- النزاعات بين العائلات أو داخلها: التي طُرحت في الاستطلاع باعتبارها عوامل مركزيّة للعنف ذُكِرت كذلك من قبل المشاركين في المجموعات البؤريّة. تحمل هذه النزاعات في الغالب طابع الاستمرارية، وتمتدّ في بعض الأحيان لسنوات عديدة، وقد تنتقل من العنف اللفظيّ مرورًا بتخريب الممتلكات وصولًا إلى استخدام الأسلحة الناريّة أو غير الناريّة. هذا الأمر يدفع الشبّان والفتْية في هذه العائلات للعيش تحت طائلة التهديد المتواصل والإحساس المزمن بغياب الأمن.

> "طبعا - مش معقول واحد يتعدّى عليك وتضلك ساكت له [...] إذا المرّة هيذي سكتت له ضربك كفّ المرّة الجاية بيجي بيطخّك على ولا شيء."
> مشترك (تلّ السبع، 17)

إحدى الشهادات التي تمثل الوضع القائم أدلت بها مشاركة من قرية ترابين الصانع: "أنا ما اتعرّضت لعنف أبدًا ولكن بشوف العنف في عيوني مش ضدّي ولكن داخل العائلة [...] كان مشاكل وكان في طخّ جوّا العائلة اللي إحنا ساكنين فيها كان في تكسير سيّارات وفي دم وكنت أخاف [...] قبل سنتين أو سنة ونصّ ... مش حاسّة إنّه في أمان كان بيرموا على بعض حجارة والإشي كان مخيف.. حتّى لما بيصير طخّ بتلاقينا مسكّرين على بعض ومتخبّيين في الغرفة".

> "إحنا عندنا قبل فترة صارت مشكلة كبيرة بين الإخوان بسبب الأراضي [...] ضربوا أخوهم ورشّوا عليه مسيل الدموع والعائلة اتفكّكت خلاص [...] الواحد بطل يعرف إيش السبب اللي بينقتل الواحد أو ليش بيطخّوا عليه أو حتّى ليش بيتصاوب".
> مشترك (تلّ السبع، 17)

وبحسب المشاركين، ثمة حاجة في مثل هذه الحالات أن تقوم إحدى العائلات بالأخذ بالثأر من طرف آخر لغرض "موازنة المعادلة" أو كي "يسد /يجيب حقّه". السياق الذي طُرِحت فيه هذه الأمور يشير إلى مفهوم يقضي بأنّ عدم ردّ شخص ما على العنف بالطريقة نفسها يعني التعامل معه على أنّه ضعيف وغير قادر، وهو ما قد يجعل المجتمع يتعامل معه باعتبار أنّ الجميع يستطيعون الاعتداء عليه، ممّا قد يعرّضه إلى مزيد من العنف والتهديد. تَطَرّقَ مشارِك من تل السبع إلى هذه الدائرة المفرَغة التي تشكّل قاعدة الأخذ بالثأر: "اه كذي ما في شيء ثاني يتسوّى إذا ما بتسوّي كذي (ردّ العنف بالعنف) بتصير ملطشة كلّ واحد بيكون عالشارع بيضربك."

مشترك (تل السبع, 19): "احنا عندنا قبل فترة صارت مشكلة كبيرة بين الاخوان بسبب الاراضي [...] ضربوا اخوهم ورشوا عليه مسيل الدموع والعائلة اتفككت خلاص[...] الواحد بطل يعرف ايش السبب الي بينقتل الواحد او ليش بيطخوا عليه او حتى ليش بيتصاوب".

مشتركة (اللقية, 18): "انا ما اتعرضت لعنف ابدا ولكن بشوف العنف في عيوني مش ضدي ولكن داخل العائلة [...] كان مشاكل وكان في طخ جوا العائلة الي احنا ساكنين فيها كان في تكسير سيارات وفي دم وكنت اخاف [...] قبل سنتين او سنة ونص ... مش حاسة انه في امان كان بيرموا على بعض حجارة والاشيئ كان مخيف.. حتى لما بيصير طخ بتلاقينا مسكرين على بعض ومتخبيين في الغرفة".

مشترك (تل السبع, 17): "اه كذي ما في شيئ ثاني يتسوى اذا ما بتسوي كذي (ردّ العنف بالعنف) بتصير ملطشة كل واحد بيكون عالشارع بيضربك".

مشترك (تل السبع, 17): "طبعا - مش معقول واحد يتعدى عليك وتضلك ساكت له [...] اذا المره هيذي سكتت له ضربك كف المره الجايه بيجي بيطخك على ولا شيئ".

- <u>موضوع قتل النساء داخل العائلة</u>: طُرِح هو كذلك في المجموعات، فقال أحد المشاركين: "[...] في قصص ثانية تؤدّي للعنف مثل قصص الشرف اللي هنّ بحدّ ذاتهن قصص كبيرة [...] مثلًا عندنا أيّا بنت صار معها شيء ما بيفهموها أو بيسألوها بتلاقيهم على طول بيقتلوها".

> مشترك (تل السبع، 18): "[...] في قصص ثانيه تؤدي للعنف مثل قصص الشرف الي هن بحد ذاتهن قصص كبيرة [...] مثلا عندنا ايا بنت صار معها شيئ ما بيفهموها او بيسألوها بتلاقيهم على طول بيقتلوها."

- <u>موضوع هدم المنازل</u>: طُرِح هو كذلك خلال النقاش كأحد الأسباب المركزية لاتّساع رقعة العنف في المجتمع، وقالت مشاركة (18 عامًا) من أمّ الحيران وأُجبِرت على الانتقال مع عائلتها إلى قرية حورة: "[...] إحنا شفنا الشهيد يعقوب بينقتل قدّام عيونّا [...] ويوم قالوا إنّهم ودّهم يرحّلونا ويجبرونا نطلع ولكن اعمامي قالوا إنّه ممنوع نوقّع بالمرّة ويوم ما شفنا إلّا وانهم جايين وبيطلبوا فينا نطلع [...] واطلقوا رصاصة في الجوّ عشان تضوّي الجوّ وبلشوا تهجير [...] وحتّى إنّه أبوي تصاوب في رصاصة مطّاط وكان في هدم للبيوت [...] وقتها عرفت إيش يعني دولة إسرائيل [...] إحنا حبّينا نضلّ في بيوتنا ولكن عرفنا إنّه لا محال من الرحيل.. شبابنا في السجون وأطفالنا مصابين ولكن إحنا قرّرنا نترك أمّ الحيران ونرحل [...] للحظة نسّونا إنّه إحنا فلسطينيّة وخلّونا نفكّر إنّه ممكن نعيش مع اليهود ونصير أصحاب ولكن الحين فهمت إيش يعني دولة وإيش يعني تهجير [...] أولادنا متذكّرين للحين كل شي كلّ العنف اللي كان والكلّ ودّه يمسك سلاح ويطاوش ويدافع عن الأرض".

> مشتركة (ام بطين، 18): "انا بحس الشرطة مهملة وما بتأدي وظيفتها كما يجب [...] لما كان ودهم يهدوا عندنا البيوت بشوف انهم بيجوا بقوات كبيرة [...] الشرطة هي يد حاكمة ولما ودهم يمنعوا المشاكل بيقدروا ولكن هم ما ودهم."
>
> مشتركة (حورة-ام الحيران، 18): [...] احنا شفنا الشهيد يعقوب بينقتل قدام عيونّا [...] ويوم قالوا انهم ودهم يرحلونا ويجبرونا نطلع ولكن اعمامي قالوا انه ممنوع نوقع بالمرة ويوم ما شفنا الا وانهم جايين وبيطلبوا فينا نطلع [...] واطلقوا رصاصة في الجو عشان تضووي الجو وبلشوا تهجير [...] وحتى انه ابوي اتصاوب في رصاصة مطاط وكان في هدم للبيوت [...] وقتها عرفت ايش يعني دولة اسرائيل [...] احنا حبينا نضل في بيوتنا ولكن عرفنا انه لا محال من الرحيل.. شبابنا في السجون واطفالنا مصابين ولكن احنا قررنا نترك ام الحيران ونرحل [...] للحظة نسونا انه احنا فلسطينية وخلونا نفكر انه ممكن نعيش مع اليهود ونصير اصحاب ولكن الحين فهمت ايش يعني دولة وايش يعني تهجير [. . .] اولادنا متذكرين للحين كلشي كل العنف الي كان والكل وده يمسك سلاح ويطاوش ويدافع عن الأرض."

- تحدث الكثيرون من المشاركين عن قضيّة <u>العنف والتنمّر داخل المدارس</u>، وشاركوا بتجاربهم ووصفوا طرق التعامل مع هذا الأمر، ويستشَفّ من أقوالهم أنّ العنف داخل المدارس شائع في عدد من البلدات، وأنّ الطلبة والطالبات ينكشفون للعنف الذي يمارسه أترابُهم، وأقرباءُ العائلة الكبار، بل كذلك أفرادٌ من طاقم المدرسة.

تحدّث بعض المشاركين عن طلبة يحملون أسلحة باردة داخل المدرسة، ووصف بعضهم شجارات عامّة بدأت بخصومة بين الأولاد: "بتبدا على شيء بسيط وبتكبر بين العيلتين [...] إحنا مرّة في المدرسة صار جدال تافه بين العائلتين [...] صار فيها سكاكين والمعلّمين تصاوبوا والمشكلة صارت وقت الفرصة والخطر كان على كلّ الطلّاب مش بَس على أشخاص معيّنين تبعين الطوشة والشيء صار على شيء تافه وكبر بشكل مخيف". (مشترِكة (17 عامًا) من تلّ السبع). تكرّر في عدد من المجموعات توصيف للعائلات أو الحمائل التي "تسيطر" على المدرسة، حيث يحصل أبناؤها على "حماية" إدارة المدرسة في حال نشوب نزاعات أو مشاكل، بينما قد يتعرّض مَن هُم ليسوا من أبناء هذه العائلات إلى التنمّر والمقاطعة مشترِكة (اللقيّة، 18): "زمان كان في طالب ودّه يقدم امتحان ومعربد إنّه ودّه ينجح أو يقدّم الامتحان غصبًا عن الطبيعة لأنّه [...] هو من العائلة اللي بيفكّر إنّه هي العائلة القويّة ومسيطرة على كلّ حاجة [...] قام سبّ دين وربّ وخبط وكسر ببين وضرب معلّمين وجت الشرطة وأبو الولد، وخلال دقيقتين ثلاثة كان طالع وأبوه قاعد بيشرب قهوة [مع المدير] [...] يعني بحسّ لأنّ هيذي العائلة إلها دعم من الدولة، في اللقيّة ساندوه وساعدوه وما سوّوا له شيء".

> في طلّاب بتجيب معها أشياء مش كويّسة على المدرسة... مسيل دموع... عصاي... دبّوس... بوما... خوصة."
> مشترك (رهط، 15)

> أنا بتذكّر إنّه وِلد عمّي كان معه مفكّ مصدّي وهذا بحدّ ذاته أخطر من أيّ شيء. هذا ممكن يسوّي مرض... كان بيركض ورا ولد وودّه يضربه".
> مشتركة (تل السبع، 18)

> مشترك (رهط، 15): " في طلاب بتجيب معها اشياء مش كويسة على المدرسة .. مسيل دموع.. عصاي.. دبوس.. بوما.. خوصة."
>
> مشتركة (تل السبع، 18): " انا بتذكر ان ولد عمي كان معه مفك مصدي وهذا بحد ذاته اخطر من اي شيئ هذا ممكن يسوي مرض .. كان بيركض ورا ولد وودو يضربه."
>
> مشتركة (تل السبع، 17): " بتبدا على شيئ بسيط وبتكبر بين العالتين [...] احنا مرة فالمدرسة صار جدال تافه بين العائلتين [. . .] صار فيها سكاكين والمعلمين اتصاوبوا والمشكلة صارت وقت الفرصة والخطر كان على كل الطلاب مش بس على اشخاص معينين تبعين الطوشة والشيئ صار على شيئ تافه وكبر بشكل مخيف."
>
> مشتركة (لقيّة، 18): "زمان كان في طالب وده يقدم امتحان ومعربد انه وده ينجح او يقدم الامتحان غصبا عن الطبيعة لانه [...] هو من العائلة الي بيفكر انه هو العائلة القوية ومسيطرة على كل حاجة [...] قام سب دين ورب وخبط وكسر ببين وضرب معلمين وجت الشرطة وابو الولد. وخلال دقيقتين ثلاثة كان طالع وابوه قاعد بيشرب قهوه [مع المدير] [. . .] يعني بحس لان هيذي العائلة الها دعم من الدولة. في اللقية ساندوه وساعدوه وما سووا له شيئ."

في معظم الحالات، عبّر المشاركون عن عدم رضاهم عن طريقة تعامل المدارس مع حالات العنف هذه، وقالوا إنّها لا تتعامل بجِدّيّة مع قضيّة العنف، ولا تتّخذ إجراءات جِدّيّة للقضاء عليها كتعيين معلّمة مسؤولة عن العنف يستطيع الطلبة التوجّه إليها والاستعانة بها للتعامل مع العنف، أو إكساب أدوات للتعامل مع النزاعات. تحدّث المشارِكون عن أنّ المحاضرات التي تُلقى بين حين وآخر في المدرسة حول موضوع العنف لا تثير اهتمام الطلبة، ولا تأتي بالنتائج المرجوّة، وتُلقى في المعتاد في مرحلة التعليم الابتدائيّ: مشترِكة (تلّ السبع، 17): "لا، في [برامج ضدّ العنف] بَس مش بيجيبوا

شيء اللي يلفتكي.. بيجيبوا واحد بيحكي ساعة ونصّ محاضرة، واحنا اولاد صغار ودنا شيء يلفت انتباهنا ومش يخلّينا نشعر بالملل".

"بيجيبوا لي ورقة وبرسم لا للعنف وبسكها بيصوّروا قدّام محطّة الباص وبينشرونا وبيكتبوا لا للعنف وهذا هو."

مشتركة (تلّ السبع، 17)

قال الكثيرون من المشاركين إنّهم لا يجدون عنوانًا لدى الهيئة التدريسيّة في الحالات التي يحتاجون فيها المساعدة في مواجهة المشاكل أو النزاعات، ولا يرَوْن أنّ طاقم التدريس يشكّل مثالًا يُحتذى به في كلّ ما يتعلّق بمواجهة العنف، بل إنّ الكثيرين منهم تحدّثوا عن ممارسة أفراد طواقم التدريس أنفسهم للعنف أو التنمّر. تحدّث أحد المشارِكين عن عمليّة انتقام قام بها كردّ فعل على عنف مارسته تجاهه معلّمته:
مشترك (تلّ السبع، 17): "أنا في معلّمة كانت دايمًا تضربني وكان معها سيّارة جديدة خرّبت الها السيّارة وخلّيتها تدفع على الستّ مساطر اللي أعطتني ايّاهن تصليح سيّارة بـ 6 آلاف شيكل... كلّ مسطرة بألف ... صبغت لها السيّارة بلون غير لونها وكسرت لها الزجاج تبع السيّارة وكتبت لها عالسيّارة "مش كلّ واحد بيسكت عن حقّه"..."

"في أستاذ ما بيحبّ حدّ يسأل وأنا كنت بسأل أسئلة كثيرة وبحبّ أفهم هو قام قال لي قدّام الكلّ أنا ما بحبّ إنّك بتسألي أسئلة أو موجودة عندي في الصفّ. ومرّة كان وده يضربني بالدفتر. إلّا إن صاحبتي مسكت إيده عشان ما يضرب. وحكيت مع المدير والأساتذة. وغيّروا لنا الأستاذ بَس هو ضَلّ في المدرسة."

مشتركة (حورة، 18)

من هذه الشهادات وغيرها، تُستشَفّ صورة قاسية في كلّ ما يتعلّق بالواقع الذي يعيشه الفتْية والأولاد البدو في النقب داخل مدارسهم، ويبدو أنّ العنف يشكّل جزءًا لا يتجزّأ من أطر أساسيّة كالمدارس التي يُفترض أن تشكّل بيئة آمنة وأرضيّة خصبة للنموّ الشخصيّ والاجتماعيّ.

مشتركة (تل السبع، 17): "لا في (برامج ضد العنف) بس مش بيجيبوا شيء الي يلفتكي.. بيجيبوا واحد بيحكي ساعة ونص محاضرة. واحنا اولاد صغار ودنا شيء يلفت انتباهنا ومش يخلينا نشعر بالملل."

مشتركة (تل السبع، 17): "بيجيبوا لي ورقة وبرسم لا للعنف وبسكها بيصورونا قدام محطة الباص وبينشرونا وبيكتبوا لا للعنف وهذا هو."

مشتركة (حورة، 18): "في استاذ ما بيحب حد يسأل وانا كنت بسأل اسأله كثيره وبحب افهم هو قام قال لي قدام الكل انا ما بحب انك بتسألي اسأله او موجوده عندي في الصف ومره كان وده يضربني الدفتر الا ان صاحبتي مسكت ايده عشان ما يضرب وحكيت مع المدير والاستاذية وغيروا النا الاستاذ بس هو ضل في المدرسة."

مشترك (تل السبع، 17): "انا في معلمة كانت دايما تضربني وكان معها سيارة جديدة خربت الها السيارة وخليتها تدفع على الست مساطر الي اعطتني اياهن تصليح سيارة ب 6 الاف شيكل.. كل مسطرة بألف . . . صبغت الها السيارة بلون غير لونها وكسرت الها الزجاج تبعت السيارة وكتبت الها عالسيارة "مش كل واحد بيسكت عن حقه"."

6 | التجارب الشخصيّة والتعرّض شخصيًّا للضرر والأذيّة

في هذا الجزء طُلِب إلى المشاركين الإجابة عن أسئلة تتعلّق بتجاربهم الشخصيّة، وحول ما إذا تضرّروا هم أو أحد أفراد عائلاتهم من جرّاء العنف في السنة الأخيرة. جرى تقسيم الأضرار إلى ثلاثة أنواع: أذيّة من سلاح ناريّ أو غير ناريّ؛ ضرر من جرّاء مخالَفات ممتلَكات؛ ضرر من عنف مُورِسَ على الشبكات الاجتماعيّة أو في تطبيقات الرسائل النصّيّة. أفاد 40 شابًّا (16% من مجموع المستجوَبين الكلّيّ في الاستطلاع) أنّهم هم أو أحد أفراد عائلتهم قد تضرّروا من سلاح ناريّ أو غير ناريّ في السنة الفائتة (الرسم 45). وقال 19 شابًّا (7% من مجموع المستجوَبين الكلّيّ) إنّهم هم أو أحد أفراد عائلاتهم قد تضرّروا من جرّاء مخالَفات ممتلَكات في السنة الفائتة (الرسم 46).

الرسم 45: "هل تضرّرت أنت أو أحد أفراد عائلاتك خلال السنة الأخيرة من عنف مَصدرُهُ سلاح ناريّ أو غير ناريّ؟"، (%)؟"

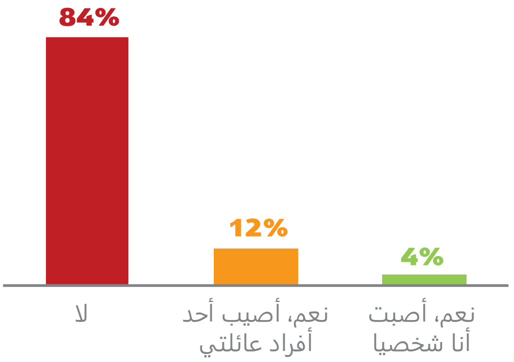

الرسم 46: % "هل تضرّرت أنت أو أحد أفراد عائلاتك خلال السنة الأخيرة من عنف مَصدرُهُ مخالَفات في مجال الممتلَكات؟"، (%)؟

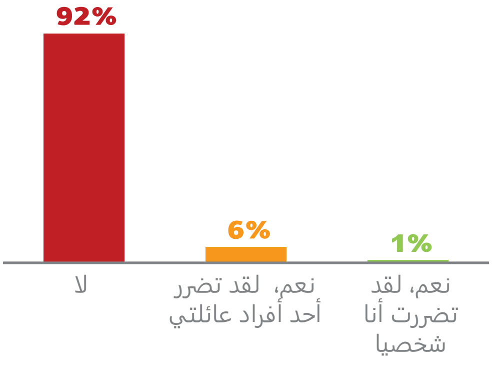

يعرض الرسمان 47 وَ 48 المستجوَبين الذين أفادوا بأنّهم هم أو أحد أفراد عائلتهم قد أصيبوا من سلاح أو تضرّروا بسبب مخالَفات ممتلَكات، **بتقسيم وَفق القرى المعترف بها والقرى غير المعترَف بها**. يفيد سكّان القرى غير المعترَف بها عن إصابات بالسلاح الناريّ أو غير الناريّ أكثر من سكّان القرى المعترَف بها؛ إذ قال 20% من سكّان القرى غير المعترَف بها إنّهم قد أصيبوا بسلاح ناريّ أو غير ناريّ، مقابل 10% من سكّان القرى المعترَف بها. هذه الفروق لا تحمل دلالة إحصائيّة، لكنّها قد تتأثّر من عدد المستجوَبين

القليل في المجموعة. في ما يخصّ الأضرار الناجمة عن مخالّفات الممتلّكات، كانت النتيجة متشابهة؛ إذ أفاد 8% من سكّان القرى المعترَف بها والقرى غير المعترَف بها أنّهم قد تضرّروا من مخالفات في مجال الممتلّكات.

الرسم 47: المستجوَبون الذين أفادوا أنّهم هم أو أحد أفراد عائلتهم قد أصيبوا خلال السنة الفائتة من سلاح ناريّ أو غير ناريّ بحسب القرى المعترَف بها والقرى غير المعترَف بها، (%)

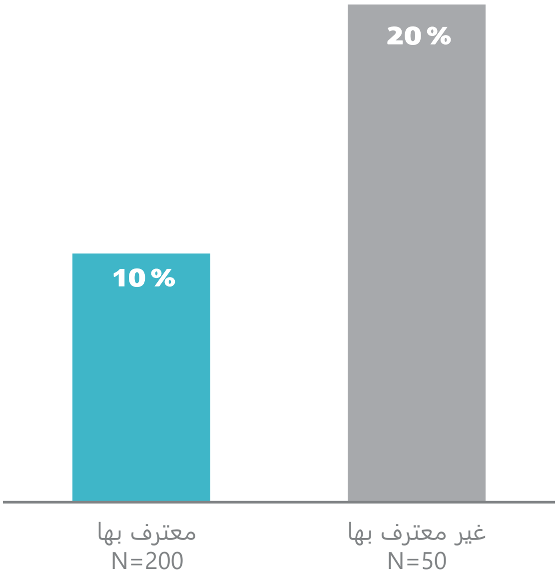

الرسم 48: المستجوَبون الذين أفادوا أنّهم هم أو أحد أفراد عائلتهم قد تضرّروا خلال السنة الفائتة من مخالّفات ممتلّكات، بحسب القرى المعترَف بها والقرى غير المعترَف بها، (%)

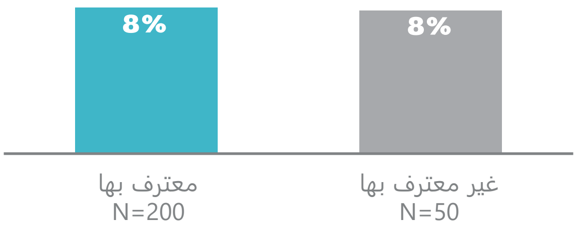

يعرض الرسمان 49 وَ 50 النتائج المتعلّقة بتقديم بلاغ للشرطة حول اعتداءات عنيفة. وقد تبيّن أنّ 71% ممّن أصيبوا نتيجة عنف السلاح أو تضرّروا نتيجة مخالّفات ممتلّكات قد أبلغوا الشرطة بالأمر، وقال 81% من هؤلاء إنّهم لم يكونوا راضين عن طريقة معالجة الشرطة للشكوى.

الرسم 49: "هل أبلغت الشرطة؟"، من بين الذين ردّوا بالإيجاب أنّهم هم أو أحد أفراد عائلتهم قد أصيبوا خلال السنة الفائتة من سلاح، أو تضرّروا من مخالّفات ممتلّكات (%)

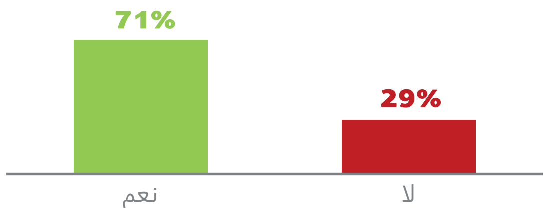

الرسم 50: هل كنت راضيًا عن طريقة معالّجة الشكوى؟ من بين الذين ردّوا بالإيجاب أنّهم هم أو أحد أفراد عائلتهم قد أصيبوا خلال السنة الفائتة من سلاح، أو تضرّروا من مخالّفات ممتلّكات، N=31(%)

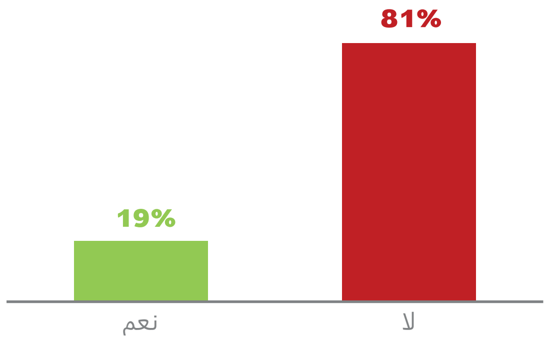

يعرض الرسم 51 النتائج المتعلّقة بالإفادات حول اعتداءات عنيفة في الشبكات الاجتماعيّة أو في تطبيقات الرسائل. تبيّنَ أنّ 6% من المستطلَعين ردّوا بالإيجاب عن سؤال حول ما إذا عانَوْا هم أو أحد أفراد عائلاتهم من هذا النوع من الاعتداء. هذه النتيجة لا تتماشى مع النتيجة الواردة في القسم الأوّل من هذا التقرير والذي بحسبه وضع المستجوَبون ظاهرة العنف في الشبكات الاجتماعيّة في أعلى سلّم ظواهر العنف.

الرسم 51: "هل تعرّضت، أنت أو أحد أفراد عائلتك، إلى عنف في الشبكات الاجتماعيّة أو في تطبيقات الرسائل؟ (إهانات؛ نشر صور فاضحة؛ مقاطعة؛ نبذ...)، مِن مُجْمَل المستجوَبين (%)

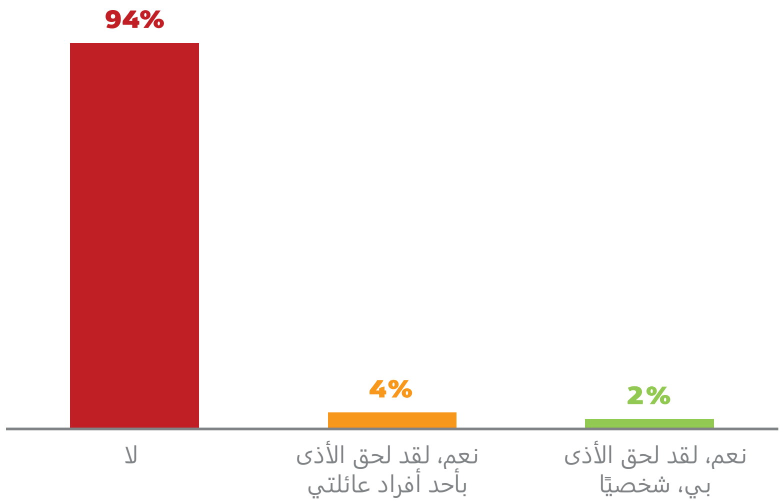

طرح المشاركون في المجموعات البؤريّة بعدًا آخَر للانكشاف على العنف، وذلك عندما تحدّثوا عن اعتداءات على خلفيّة عنصريّة. وتحدّث أحد المشاركين (15 عامًا) من رهط حول تجربته عندما لعب كرة القدم في المنتخب. "[...] أنا كنت في هپوعيل رهط. انتقلت إلى كريات چات. مشيت على منطقة يهوديّة وكانوا عنصريّين وبيضربوني على رجلي". وقالت مشارِكة أخرى من كسيفة (18 عامًا): "أنا من صغري كانوا بيقولوا إنّه 'لا للعنف' و 'ممنوع العنف' [...] أنا خالي مشى على منطقة يهوديّة يسوّي رياضة ومسكوه يهود ضربوه 10 سكاكين، ووحده منهن كانت ممكن تكون عالقلب بَس الحمد لله ما صابته [...] حاول يكتب رقم السيّارة ولكن ما قدر، وحاول يرجّع الكاميرات حتّى يقدروا يعرفوا من اللي ضربه ولكن قالوا إنّ الكاميرات معطّلات [...] حاسّة إنّي مش في بلد أمان، وإنّه ما في عدل وفي ظلم وصعب إنّي أعيش في البلد هيذي".

”

مشترك (رهط، 15): "[...] انا كنت في הפועל רהט انتقلت الى קריית גת مشيت على منظقة يهودية وكانوا عنصريين وبيضربوني على رجلي."

مشتركة (كسيفة، 18): "انا من صغري كانوا بيقولوا انه 'لا للعنف' و'ممنوع العنف' [...] انا خالي مشى على منطقة يهودية يسووي رياضة ومسكوه يهود ضربوه 10 سكاكين ووحده منهن كانت ممكن تكون عالقلب بس الحمد لله ما صابته[...] حاول يكتب رقم السيارة ولكن ما قدر، وحاول يرجع الكاميرات حتى يقدروا يعرفوا من الي ضربه ولكن قالوا ان الكاميرات معطلات[...] حاسة اني مش فبلد امان وانه ما في عدل وفي ظلم وصعب اني اعيش فالبلد هيذي."

الأفكار الأساسيّة

فحص البحث الحاليّ مواقف الفتية والشبّان البدو حيال ظواهر العنف والجريمة المنتشرة في صفوف المجتمع العربيّ البدويّ. هذا البحث هو الأوّل من نوعه، إذْ لم يَجْرِ حتّى الآن تنفيذ استطلاع عميق يمكّن من إلقاء نظرة فاحصة ومتعمّقة على الخطاب والتجربة المعيشيّة، وعلى تبصّرات وأصوات هؤلاء الشبّان والفتْية. فحَص هذا البحث تنويعة واسعة من المركّبات، بما في ذلك مستويات وطرائق انكشاف الفئات المستهدَفة على ظواهر عنف مختلفة، وتصوُّراتهم بشأن أسباب الظاهرة وانتشارها الواسع في السنوات الأخيرة، ومواقفهم تجاه سبل العمل من أجل القضاء على الظاهرة، وكذلك فحَص البحثُ تأثيرات بعض المتغيّرات، نحو: الجندر؛ التحصيل العلميّ؛ نوع وظيفة الأب والأمّ؛ السكن في القرى المعترَف بها وغير المعترَف بها. أُجرِيتْ كلّ هذه الأمور من خلال بحث عميق للسياقات والخلفيّات، ومن خلال ملاءَمات ثقافيّة قُصوى. في ما يلي عدد من التبصُّرات المركزيّة التي تكشّفت من خلال العمل الميدانيّ، والتي ترمي إلى مساعدة الجهات المعنيّة بالعمل من أجل القضاء على العنف والجريمة، بواسطة العمل مع الشبّان والفتْية في المجتمع البدويّ.

1 | سياق شموليّ

ظاهرة العنف والجريمة في المجتمع البدويّ تشكل نتاجًا لعدد كبير من العوامل والسياقات الاجتماعيّة، والسياسيّة، والاقتصاديّة والتاريخيّة التي جرت مناقشتها في الفصل الأوّل من هذا التقرير، والتي طُرِحت بوضوح خلال العمل الميدانيّ أيضًا. أحد التبصُّرات المركزيّة أنّ تعريف حدود مشكلة العنف والجريمة في إطار عوامل منفردة كالنقص في محطّات الشرطة في البلدات، أو اتّهامات ثقافيّة نحو "معايير وقيم اجتماعيّة عنيفة"، ليس كافيًا ألبتّة، ففعلٌ كهذا يبحث عن الحلول السهلة، أو يكرّس العنف في المجتمع ويُبقي عليه.

إذا أردنا القضاء على ظواهر العنف والجريمة، فثمّة ضرورة لمواجهة التحدّيات العميقة التي يتعامل معها الفتْية والشبّان العرب البدو، بما في ذلك الفقر والنقص في البنى التحتيّة، وضعف جهاز التعليم البدويّ، والنقص في أنشطة وقت الفراغ، وشحّ فرص العمل. هذه التحدّيات تنضاف إلى ظواهر داخليّة تفرض الكثير من التحدّيات كتعدّد الزوجات، وتفكّك الأطر التقليديّة، وتفتّت السلطة الوالديّة، والافتقار إلى موديلات ناجحة يُحتذى بها داخل المجتمع. في النهاية، يضاف إلى كلّ هذه مركّبات الاغتراب والإحباط التي تؤدّي إلى فقدان الثقة بمنظومات الحكم (بدءًا من السلطات المحلّيّة، ووصولًا إلى الشرطة)، وإلى الصعوبة الكبيرة في التوجُّه إلى سلطات إنفاذ القانون. **يُظهِر البحث أنّ تناول جذور ظواهر العنف والجريمة على نحوٍ هيكليّ، وأيكولوجيّ، ومتعدّد الأبعاد، هو وحده الذي سيمكّن من التعامل معها (أي مع ظواهر العنف) بطريقة فعّالة تلائم قضايا بهذا الحجم.**

2 | العنف في حياة الفتْية والشبّان البدو، وخصائصه

يفتح هذا البحث نافذة على حياة الشبّان البدو في كلّ ما يتعلّق بالعنف والجريمة، ويعرض صورة قاتمة ومقلقة جدًّا في كلّ ما يتعلّق بالتجارب التي يجد الشبّان البدو أنفسهم مجبَرين على خوضها. من الإجابات التي قدّمتها مجموعه متنوعة من الفتْية والشبّان البدو، يمكن الاستنتاج أنّ ظواهر العنف وكذلك الجريمة تشكّل مركّبًا شائعًا من حياة الكثيرين، حيث بدا واضحًا أنّ الغالبيّة الساحقة من الشبّان عاديّون ومعياريّون، لكنّهم يَعتبرون أنّ العنف يشكّل جزءًا من حياتهم.

ظواهر العنف التي ينكشف عليها الشبّان تشمل العنف في الشبكات الاجتماعيّة، مرورًا بتخريب الممتلكات، ووصولًا إلى المخدّرات واستخدام السلاح الناريّ وغير الناريّ. تحدّثت الشابّات أيضًا عن ظواهر عنف داخل العائلة. تبيَّنَ كذلك أنّ جزءًا كبيرًا من

المجموعات المستهدَفة في هذا البحث تَعتبر النزاعات الحمائليّة مسبِّبًا مركزيًّا للعنف، بالإضافة إلى التراجع في سلطة الأهل وغياب القيادة الشابّة والإيجابيّة.

أسباب النزاعات مقابل عوامل العنف: طُرِحَ في المجموعات البؤريّة بُعدان مختلفان يجدر التمييز بينهما: الأوّل هو أسباب انتشار ظاهرة العنف -"حول ماذا يدور النزاع؟" (أموال؛ مصالح تجاريّة؛ صراعات "شرف" بين العائلات -وما شابه)، والبعد الثاني هو أسباب انتشار ظاهرة العنف -" كيف يدار النزاع؟"؛ أي الأسباب التي تؤدّي إلى التعامل مع النزاعات بطرق عنيفة بدلًا من التعامل معها بطرق سلميّة. هذه الأسباب تشمل غياب إنفاذ القانون، والمكوث في دائرة الفقر، وصعوبات في الانخراط في سوق العمل، وشحّ فرص الانخراط في التعليم العالي، وكلّها أمور تدفع الشبّان نحو عالم الجريمة. يُظهِر البحث أنّ ظروف الحياة الصعبة وعدم اليقين، والصراع على موارد محدودة، كلّها تؤدّي إلى جزء كبير من الصراعات. بالإضافة إلى ذلك، يبدو أنّ النقص في الأطر التنظيميّة والإشرافيّة (تفتُّت السلطة التقليديّة – الدينيّة -العشائريّة مقابل عدم الاستجابة من قِبل السلطة) تُفْضي إلى تدهور سريع لجزء من النزاعات، وتحويلها إلى نزاعات عنيفة جدًّا.

أَوْلى المستطلعون أهمّيّة خاصّة (ومفاجِئة نوعًا ما) لموضوع **العنف على الشبكات الاجتماعيّة**. من المثير أن نلاحظ أنّ ما يعتبره الشبّان البدو سلوكًا عنيفًا على الشبكات الاجتماعيّة يشمل سلوكيّات قد لا تُعتبر عنيفة في صفوف السكّان الليبراليّين /الغربيّين، كتصوير النساء والفتيات عند جلوسهنّ في محطّات الحافلات ونشر صورهنّ، على سبيل المثال. على الرغم من ذلك، ينظر إلى هذا العمل على أنّه عنيف في السياق الاجتماعيّ البدويّ، وقد يُفْضي بسهولة وبسرعة نسبيّة إلى عنف بدنيّ في الحيّز العامّ، بما في ذلك صدامات عنيفة بين الشبّان، وشعور بعدم توافر الأمن في صفوف الكثير من النساء البدويّات.

ثمّة استنتاج مهمّ وصعب من هذا البحث، **ملخَّصُهُ أنّ الواقع المعيشيّ للبدو الذين يسكنون في رهط أو في المجالس المحلّيّة المعترَف بها، ومن يسكنون في القرى المعترَف بها في المجالس الإقليميّة، هذا الواقع المعيشيّ مشابه جدًّا لواقع سكّان القرى غير المعترَف بها**. كان من المفترَض أن نخمّن أنّ حالة الفتْية والشبّان الذين يسكنون في البلدات المعترَف بها (أو في رهط والبلدات على الأقلّ) أفضل من حالة الفتْية والشبّان الذين يعيشون في القرى غير المعترَف بها، لكنّنا لم نعثر على فروق ذات دلالة إحصائيّة في غالبيّة المواضيع التي أُخضعت للفحص في كلّ ما يتعلّق بالعنف، وتصوّر الأمن الشخصيّ، وتحليل عوامل العنف، أو الثقة بمؤسّسات الدولة. يمكن القول من هذه الناحية إنّ الغالبية العظمى من المجتمع العربيّ البدويّ تعاني من ظروف صعبة للغاية.

العنف والتراوما: الشهادات التي أُدرِجت أعلاه بشأن مواضيع العنف بأنواعه داخل المجتمع، بالإضافة إلى الممارسات العنيفة مقابل الدولة والتي تشمل هدم المنازل ومواجهات مع قوّات الأمن، هذه الشهادات تُظهِر بوضوح أنّ جزءًا كبيرًا من الفتْية والشبّان العرب البدو يخضعون لأحداث صادمة تشمل فقدان المسكن، وفقدان الملجأ (الفيزيائيّ والعاطفيّ)، وفقدان الإحساس بالأمن والثقة. يظهر من البحث أنّ هذه التجارب القاسية تحمل في طيّاتها إسقاطات خطيرة على رفاهة الشبّان الشخصيّة، وعليه ثمّة حاجة إلى توفير مساعدة من أجل معالجة هذه التجارب، وتوفير أدوات للتعامل مع هذا الواقع على نحوٍ يوفّر النموّ الصحّيّ على المستوى الفرديّ وعلى المستوى الجماعيّ.

3 | الثقة بمؤسّسات الدولة والتصوُّرات حيال الشرطة

أحد الاستنتاجات التي ترتّب عنها البحث هو أنّ الشبّان المستطلَعين لديهم **القليل من الثقة بمؤسسات الدولة**، وهذا الأمر ليس مفاجِئًا البتة. على الرغم من ذلك، وعلى ضوء الواقع المعيشيّ الصعب الممتدّ لعشرات السنين، وعلى ضوء الارتفاع في منسوب العنف في السنوات الأخيرة، دونما حلّ في الأفق، يمكن القول إنّ مستويات الثقة التي تحدّث عنها الشبّان جاءت أعلى من المتوقّع، وعليه ثمّة فرصة معيَّنة لتحسين العلاقة بين جمهور الهدف ومؤسّسات الدولة.

عينيًّا، وكما كان متوقَّعًا، تحدّثَ الفتْية والشبّان البدو الذين شاركوا في الاستطلاع عن اغتراب وخيبة أمل من **ممارسات الشرطة** من أجل القضاء على العنف في الجنوب. أحد الاستنتاجات المهمّة من هذا البحث يُستنبَط من تقارير الشبّان حول التصوُّر الاجتماعيّ للأشخاص الذين يتوجّهون بمحض إرادتهم إلى محطّات الشرطة؛ إذ تبيّنَ أنّ هناك وصمة قويّة للأشخاص الذين يتوجّهون إلى محطّات الشرطة لطلب المساعدة، حيث يُنظر إليهم على أنّهم عملاء (أي يعملون مع الشرطة من أجل الحصول على مال أو فائدة معيَّنة) لا على أنّهم مواطنون يحافظون على القانون ويحاولون مواجهة العنف والمساعدة في القبض على الجناة. ما يعنيه الأمر ميدانيًّا هو أنّ كلّ مَن يحاول الاستعانة بالشرطة يجد نفسه عرضة للنقد والفحص خوفًا من أن يكون عميلًا. وبحسب أقوال الشبّان، ينبع هذا التصوُّر من أنّ الكثيرين من حَمَلة السلاح في مجتمعهم هم عملاء للدولة، وعليه فهم يحصلون على الحصانة من المحاكمة، ولذا يفضّل الكثيرون من بينهم الاتّصال بالشرطة أو الذهاب إلى محطّة شرطة بعيدة عن بلدتهم. تكمن أهمية هذا الاستنتاج بالتحدي الذي يفرضه على شرطة إسرائيل للاعتراف بالوضع القائم الذي يخلق حاجزًا أمام خلق الثقة الجماهيرية، ولكي تعمل على نحوٍ فعال من أجل خلق واقع أفضل أمام السكان البدو، والفيته والشبان منهم.

4 | هدم المنازل وعلاقة الأمر بالعنف

أحد الاستنتاجات المهمّة التي خرج بها هذا البحث يدور حول **العلاقة التي عرضها الشبّان بين عمليّاتِ هدم المنازل من قِبَل الدولة وظواهرِ العنف**. ظاهريًّا، لا يبدو أنّ ثمّة علاقة بين هاتين الظاهرتين، إذ إنّ العنف الذي يجري الحديث عنه لا يوجَّه في غالبيّته العظمى إلى عناصر الدولة ومؤسّساتها، بل يمارَس بين المواطنين، لكن الفحص المعمَّق يُظهِر أنّ الشبّان المستطلَعين تحدّثوا عن علاقة واضحة بين الأمرين؛ فالخوف من الإخلاء والتشريد، والصدمة التي تترتب على هدم المنازل، وعلى ضوء الممارسات العنيفة التي ترافق هذا الأمر من قبل قوّات الأمن، كلّ هذه تخلق حالة من غياب الأمن الأساسيّ لدى بعض الشبّان.

هذا الإحساس، بالإضافة إلى عدم الثقة بالدولة كجهة يتمثّل دَوْرها –في ما يتمثّل- في توفير الأمن الشخصيّ، يدفعان الشبّان نحو الرغبة في أن يخلقوا إحساس الأمن هم بأنفسهم من خلال حيازة السلاح (الناريّ وغير الناريّ). في المقابل، يخلق غياب الأمن والتراوما إحساسًا بغياب القانون وعدم الاستقرار (وفي بعض الأحيان، تطلق الأدبيّات المهنيّة عليهما اسم lawlessness)، الأمر الذي يفاقم هو كذلك العنف. إذًا، وعلى نحو ينطوي على تناقض، يبدو أنّ الممارسة التي تعتبرها الدولة ممارسة تعزّز المحافظة على القانون تخلق العنف والإخلال بالقانون. علاوة على ذلك، ثمّة إسقاطات اقتصاديّة صعبة بالنسبة للعائلات التي يجري هدم منازلها، وعليه فإنّ الضغوطَ الاقتصاديّة المتولّدة، وشحّ فرص التحصيل العلميّ والتشغيل، يشكّلان عاملَيْن قد يدفعان الشبّان البدو للبحث عن مصادر دخل سريعة، نحو: الاتّجار بالسلاح؛ ارتكاب أعمال غير قانونيّة.

5 | برامج التدخُّل من أجل القضاء على العنف

تُظهر مراجعة أوّليّة للاستجابات والحلول التي توفّرها وزارة التربية والتعليم ووزارة الرفاه والأمن الاجتماعيّ غيابَ الإشراف الكافي على تنفيذ هذه الاستجابات على النحو الأمثل، إذ ليس من الواضح أين ومع مَن وإلى أيّ درجة يجري تنفيذها، ويبدو أنّ ثمّة مشاكل في الملاءَمات اللغويّة والثقافيّة لجزء من الاستجابات، وعليه ثمّة علامات استفهام حول جدواها وتأثيرها على جمهور الهدف. يتبيّن من البحث كذلك أنّ ثمّة نقصًا بالغًا في استجابات وحلول تساعد الفتْية والشبّان البدو على مواجهة ظواهر العنف من حولهم، وتساعدهم على تطوير أدوات للامتناع عن سلوكيّات عنيفة. من أمثلة ذلك: تدخُّلات تكسب معرفة ووعيًا للاستخدام الحكيم للشبكات الاجتماعيّة؛ تشخيص العنف والإبلاغ عنه؛ التدخّلات التي تشمل إكساب أدوات لتسوية النزاعات (نحو: أدوات لتنظيم المشاعر، والتجسير، وكفاءات التواصل) -وما شابه.

6 | أهمّيّة الانخراط في التربية اللا منهجيّة والتعليم العالي

يتبيّن من البحث أنّ ثمّة نقصًا هائلًا في أُطر الإثراء في ساعات ما بعد الظهر المُعَدّة للفتْية والشبّان، وأنّ هذا النشاط اللامنهجيّ قد يحقّق الكثير من الأهداف بما في ذلك منع التسكّع والملل، وخلق فرص جديدة للتعلُّم والتطوُّر الشخصيّ، وبناء الثقة بالنفس، وتوفير فرص لعقْد لقاءات بين عائلات ومجموعات مختلفة في المجتمع البدويّ، الأمر الذي من شأنه أن يساعد على تخفيف حدّة التوتّرات والنزاعات بين الحمائل.

> "يهجر بعض الطلبة المدرسة في الصف العاشر أو الحادي عشر. لو كانت هناك أطر تستطيع احتواءهم وتزويدهم بالخدمات، لَساعَدهم هذا الأمر. نجد مثالًا على ذلك في موديل نجوم الصحراء الذي جاء بنتائج طيّبة".
>
> شابّة (19 عامًا) قرية مَكحول

> "قال لي أبي: "احذر من هذه العائلة [...] ومعهم سلاح ونحن لا نريد المشاكل معهم". وعليه فقد نما لديّ الخوف من هذه العائلة [...]. لكن عندما كبرت رأيت أنّ الجميع بشر. وفي كلّ عائلة هناك أشخاص جيّدون وآخرون ليسوا جيّدين. وهذا الأمر غيّر نظرتي للحياة [...] نحن اليوم في "نجوم الصحراء". وجميعنا من عائلات مختلفة. ونعمل معًا كعائلة واحدة".
>
> شاب (20 عامًا). من تلّ السبع

علاوة على ذلك، الانخراط في التعليم العالي أو في أطر التأهيل المهنيّ والعثور على عمل مهمّ بعدها، يشكّل عاملًا مهمًّا في منع التدهور نحو الجريمة، وفتح الفرص أمام الشبّان للنموّ الشخصيّ والمهنيّ والاقتصاديّ والاجتماعيّ.

> من الضروريّ أن يجري رفع الوعي [لسبل القضاء على العنف] للكبار والشبّان على حدّ سواء [...] من الضروريّ أن نمنح الأطفال مرافَقة اجتماعيّة أفضل كالنشاطات والدورات. ومن الضروريّ توفير إطار بَعد المدرسة لإشغال الفتْية. كي لا يتفرّغوا للمشاكل. هذا الأمر يساعد الولد على تطوير تفكيره وشخصيّته.
>
> مشارِك من قرية خربة الوطن غير المعترَف بها

> "[...] من لديه مهنة يخاف أن يخسرها [...] يخاف أن يدخل السجن ويخسر مهنته [...]".
>
> شابّة (17 عامًا) من رهط

في المستقبل. عرَضَ بعض المشاركين فكرةً مُفادُها أنّ وفرة الفرص في مجال التعليم العالي والبرامج التحضيريّة قد تساعد على الحدّ من أعمال العنف. وعلى الرغم من الارتفاع في التوجّه نحو الدراسة الأكاديميّة في السنوات الأخيرة، ما زالت نِسَب التسرّب عالية هي كذلك، وغالبيّة المتوجّهين هم من النساء. يتبيّن إذًا أنّ ثمّة حاجة إلى مساعدة الشبّان على الوصول إلى هذه الفرص، ومساعدة مُجْمَل الشبّان (والشابّات) خلال الدراسة الثانويّة في سبيل منع التسرّب.

> "يجب الإكثار من البرامج التحضيريّة والأمور التي تهيّئ الشبّان، لأنّ الشبّان هم من سيغيّرون المستقبل"
>
> شابة (19 عاما) من تلّ السبع

7 | نقص في البيانات وضرورة إجراء مزيد من الأبحاث في هذا المجال

هذا البحث هو الأوّل من نوعه في هذا المجال، وتَكمُن قيمته المركزيّة في أنّه يفتح نافذة على عالَم الشبّان والفتْية من المجتمع البدويّ الذين تُسمع أصواتهم للمرّة الأولى في سياق ظاهرة العنف والجريمة. وعلى الرغم من الجهد الذي بُذِل من أجل الوصول إلى جميع شرائح المجتمع، تَبيَّنَ أنّ عيّنة البحث تضمّنت تمثيلًا فائضًا لمشاركين لديهم بيانات تحصيل علميّ عالٍ، وحالة اقتصاديّة عالية نسبيًّا. الصورة التي تُستشَفّ من النتائج قاتمة وصعبة، ويبدو أنّها أصعب من ذلك في صفوفِ مَن هم أكثر فقرًا وانعزالًا، ولم يشملهم الاستطلاع. النقص في البيانات المحدَّثة والمفروزة وصعوبة استحضار واقع الفتْية والشبْان يعزّز ضرورةَ إجراء أبحاث إضافيّة في هذا المجال بغية الوصول إلى جميع شرائح المجتمع، ومن أجل ضبط احتياجات وواقع الفتْية والشبّان على نحو دقيق. الفهم الأفضل للواقع يعزّز فرص تغييره.

ملحق أ-استبيان البحث الكميّ

استمارة البحث الكميّ

يهدف هذا الاستطلاع إلى معاينة مواقف لشباب وشابات بدو في النقب في موضوع الجريمة والعنف. للحصول على صورة شاملة وحقيقية حول ظاهرة العنف، الجريمة والأمن الشخصي في المجتمع العربي في النقب، يسرنا أن تُجيب/ين على الأسئلة بصورة حرة تعكس بشكل دقيق قدر الإمكان تجربتك ومشاعرك. أجوبتك وتفاصيلك ستظل سرية، وستُستخدم لهدف البحث فقط ولن تُمرر لأي جهة خارج طاقم البحث. نشكرك جزيل الشكر على مشاركتك في الاستطلاع.

توضيح: ظاهرة العنف وظاهرة الجريمة ترتبطان عادة ببعضهما البعض. لكننا في هذا الاستطلاع سنفصل بينهما. عندما يتم سؤالكم عن العنف يكون القصد للعنف الجسدي- مثل- الضرب، استخدام العصي، استخدام السكاكين، استخدام السلاح وما شابه - أو العنف الكلامي - مثل الشتائم، الإهانات وما شابه. عندما تسألون عن الجريمة فإن القصد لحالات السرقة، الخاوة، جرائم المخدرات، التخريب وإتلاف الممتلكات، السجن، السياقة المتهورة، التنكيل بالحيوانات وما شابه.

1. بالنسبة لكل ظاهرة من الظواهر التالية، أشر/ي إلى أي مدى تعتقد/ين أن هذه الظاهرة قائمة في المجتمع البدوي في النقب

1- غير موجودة إطلاقا، 2-موجودة بمقدار قليل، 3- موجودة إلى حد ما، 4- موجودة، 5- موجودة كثيرا.

- عنف ضد النساء/ العنف في العائلة
- العنف الجنسي (تحرش جنسي، اعتداء جنسي، أعمال مُشينة، اغتصاب)
- التنمر في الشبكات الاجتماعية (مثل: فيسبوك، تيك توك، إينستجرام وما شابه) وفي تطبيقات الرسائل (مثل: واتساب، سيجنل، تليجرام وما شابه)
- جرائم وأضرار الممتلكات
- جرائم المخدرات (استعمال، حيازة أو تجارة)
- جباية خاوة

2. اذكر/ي رجاءً إلى أي مدى توافق مع العبارات التالية

1- لا أوافق بتاتا، 2-لا اوافق، 3- أوافق إلى حد ما، 4- أوافق، 5- أوافق جدا

- أشعر بالانتماء للمجتمع البدوي بشكل عام
- أشعر بالانتماء للعائلة الموسعة، لحمولتي
- عندما يؤذون أي شخص من قبيلتي أشعر أنهم أذوني شخصيا
- عندما أكون في بلدتي التي أسكن فيها، أشعر بالأمان

3. الثقة في مؤسسات الدولة

اذكر/ي مستوى ثقتك بالمؤسسات التالية:

1- لا أثق إطلاقا، 2- أثق قليلا، 3- أثق إلى حدٍ ما، 4- أثق فيها، 5- عندي ثقة تامة، 6- لا أعرف

- الجهاز القضائي/ المحاكم
- الشرطة
- السلطة المحلية / البلدية
- سلطة تطوير البدو في النقب

4. أسباب الجريمة والعنف

اذكر/ي رجاءً إلى أي مدى توافق مع العبارات التالية كمسببات للعنف والجريمة في المجتمع البدوي في النقب.

1- لا أوافق بتاتا، 2-لا اوافق، 3- أوافق إلى حد ما، 4- أوافق، 5- أوافق جدا

- جهاز تعليم رسمي ضعيف (تسرّب، نقص برامج مكافحة العنف في المدارس، غياب الجهات المهنية لمنع ومعالجة العنف والجريمة بين أبناء الشبيبة وما شابه)
- نقص في تواجد الشرطة في البلدات البدوية
- الصعوبة التي يواجهها الشباب والشابات في الاندماج بجهاز التعليم العالي وفي الوظائف التي تضمن دخلاً جيدا
- هدم البيوت في النقب
- غياب الدورات والنشاطات بعد ساعات المدرسة
- الفقر وضعف جهاز الرفاه الاجتماعي
- تراجع هيبة وسلطة جيل الكبار وغياب القيادات الشابة
- النزاعات بين الحمائل
- شحّ فرص العمل والتعليم العالي

5. التجربة الشخصية

الأسئلة التالية تتطرق لأفعال نُفذت ضدك أو ضد أحد من أفراد عائلتك في الأشهر الـ 12 الأخيرة فقط.

1. هل تعرضت أنت أو أحد أفراد عائلتك في السنة الأخيرة لجريمة اعتداء على ممتلكات (مثلا: اقتحام بيتك، سرقة معدات أو أغراض ثمينة، سرقة سيارة وما شابه)؟

نعم، تضررت شخصيا/ نعم، أحد أفراد عائلتي تضرر/ لا

2. هل خلال السنة الأخيرة أنت أو أحد أفراد عائلتك تضر نتيجة عنف بسلاح أبيض (مثلا: سكين، عصا، حجر، ضرب بالأيدي) أو سلاح ناري؟

نعم، تضررت شخصيا/ نعم، أحد أفراد عائلتي تضرر/ لا

3. (فقط للذين أبلغوا أنهم، أو أحد أفراد عائلتهم تضرر من جريمة ما) هل بلّغت الشرطة؟

نعم/لا

3.1. إذا نعم، هل كنت راضيا عن أسلوب معالجة الشرطة للشكوى؟

نعم/لا

4. هل خلال السنة الأخيرة أنت أو أحد أفراد عائلتك تعرضتم للعنف عبر الشبكات الاجتماعية أو عبر تطبيقات الرسائل؟ (تحقير، نشر صور مُحرجة، مقاطعة، نبذ وما شابه)

نعم، تضررت شخصيا/ نعم، أحد أفراد عائلتي تضرر/ لا

6. ستطلاع تفاصيل شخصية

1. الجنس
2. بلدة السكن __________ (بلدة معترف بها/ غير معترف بها)
3. العُمر (18 19 20 21 22 23)
4. الحالة الاجتماعية (أعزب/عزباء, متزوّج/ة, مطلّق/ة، أرمل/ة، آخر)
5. المهنة
6. الحالة التشغيلية للأم (لا تعمل، تعمل بوظيفة جزئية، تعمل بوظيفة كاملة)
7. الحالة التشغيلية للاب (لا يعمل، يعمل بوظيفة جزئية، يعمل بوظيفة كاملة)
8. مستوى تعليم الأم (ابتدائي، ثانوي بدون شهادة بجروت، ثانوي مع شهادة بجروت، كليّة لتأهيل المعلين، لقب جامعي أول، لقب جامعي ثانٍ، شهادة دكتوراه)
9. مستوى تعليم الأب (ابتدائي، ثانوي بدون شهادة بجروت، ثانوي مع شهادة بجروت، كليّة لتأهيل المعلين، لقب جامعي أول، لقب جامعي ثانٍ، شهادة دكتوراه)
10. دخل الأم مقارنة مع الدخل المعدل للمرأة العربية (6,200) (أقل من المعدل بكثير/ أقل من المعدل / بالمعدل أو أعلى منه قليلا / أعلى من المعدل كثيرا)
11. دخل الأم مقارنة مع الدخل المعدل للرجل العربي (8,800) (أقل من المعدل بكثير/ أقل من المعدل / بالمعدل أو أعلى منه قليلا / أعلى من المعدل كثيرا)

استبيان شبه مبني - المجموعات البؤرية

استبيان نصف هيكلي - المجموعات البؤرية

1. خلفية عامة عنكم/ن - مكان السكن، العمر، الحالة الاجتماعية، العمل/ التشغيل.

2. يسرني أن أسمع منكم عن مميزات نشأتكم في النقب. كيف كان علاقاتكم مع العائلة الكبيرة (الحمولة)؟ (ملاحظة: في حالات البلدات يُفضل أيضا السؤال حول العلاقات مع العائلات الأخرى، في القرى المعترف بها أو غير المعترف بها تكون هناك بالعادة حمولة/قبيلة واحدة فقط، لذا لا حاجة للحديث عن الحمولات/القبائل الأخرى)

بما أن البحث يدرس العنف، الجريمة والأمن الشخصي في المجتمع البدوي في النقب، سأسأل الآن بعض الأسئلة المتعلقة بهذه المواضيع.

3. عندما كنتم أطفالا، هل شعرتم بأجواء عنيفة في محيطكم المعيشي القريب؟

4. هل تعرضتم خلال حياتكم، أنتم أو أي أحد من محيطكم القريب، للعنف أو للجريمة؟ إذا كان الجواب نعم، أين؟ كيف كان ردكم؟ [توضيح للشبيبة]: العنف قد يكون جسدي- ضرب، سكين، سلاح- ويمكن أن يكون أيضا كلامي - شتائم، إهانة وما شابه. الجريمة تشمل السرقة، الخاوة، جرائم المخدرات، التخريب وإتلاف الممتلكات، الاحتجاز، السياقة المتهورة، التنكيل بالحيوانات)

5. [سؤال للشبيبة]: هل الأحداث العنيفة - العنف الجسدي، العنف الكلامي، السرقة، الابتزاز، المقاطعة- هي ظاهرة منتشرة في مدرستكم؟ إذا كان الجواب نعم، كيف تتعاملون مع الظاهرة؟ كيف تتعامل المدرسة معها؟ حسب رأيكم، ما الذي يجب عمله بشكل مختلف من أجل مكافحة العنف في المدرسة؟

6. هل تشعرون أن عليكم تبني أنماط سلوك معينة لتساعدوا أنفسكم على مواجهة العنف والجريمة في محيط معيشتكم؟ إذا كان الجواب نعم، فصّلوا الإجابة. بعد الاصغاء لإجابات اثنين/ ثلاثة مشاركين، اطلبوا من المجموعة التعبير عن مدى تعاطفها مع ما قيل...

7. بحسب رأيكم، ما هي الأسباب الرئيسية لتفاقم حالة العنف والجريمة بين الشباب في النقب؟

8. هل تعتقدون أن المدرسة الثانوية التي تعلمتم فيها قد منحتكم، ومنحت بقية الأولاد، الأدوات الضرورية لتجنب الانزلاق لعالم الجريمة؟ لتجنب حل المشاكل والخلافات بواسطة العنف؟

9. في ظل الارتفاع الحاد في الجريمة خلال السنوات الأخيرة في المجتمع البدوي في النقب وفي المجتمع العربي بشكل عام، برأيكم، لماذا تفشل الجهات المسؤولة عن مكافحة هذه الظاهرة في أداء واجبها؟

10. كيف يجب برأيكم معالجة آفة العنف والجريمة في المجتمع البدوي في النقب؟

11. أ. [سؤال للشبيبة] في السنوات الأخيرة، تحول الحيز الافتراضي (فيرتوالي) إلى منصة تواصل أساسية عند الشبيبة. تحمل هذه الظاهرة أيضا ظواهر سلبية مثل نشر الصور المُحرجة أو المُهينة، التحقير والإساءة بشكل علني، نشر الشائعات الكاذبة والنبذ المقصود من المجموعات. هل تعرض أي واحد منكم لواحدة من هذه الظواهر؟

ب. [سؤال للشباب] في السنوات الأخيرة، تحول الحيز الافتراضي (فيرتوالي) إلى منصة تواصل أساسية أبناء الشبيبة والشباب. تحمل هذه الظاهرة أيضا ظواهر سلبية مثل نشر الصور المُحرجة أو المُهينة، التحقير والإساءة بشكل علني، نشر الشائعات الكاذبة والنبذ المقصود من المجموعات. خلال فترة التعليم الثانوي هل تعرض أي واحد منكم لواحدة من هذه الظواهر؟ في المرحلة ما بعد الثانوية (التعليم الفوق ثانوي، العمل وما شابه)؟

12. ما رأيكم في شرطة إسرائيل؟

13. ما رأيكم في شرطة السلطات الحكومية (الوزارات، سلطة البدو).

14. كيف تصفون علاقتكم وثقتكم بالسلطة المحلية في بلدكم؟

15. هل تشعرون أن أساليب تعامل المجتمع البدوي في النقب مع النزاعات (داخل العائلة، بين النساء والرجال، بين العائلات، بين الحمائل) هي أساليب ناجحة؟ هل هناك حاجة للتغيير؟ بشكل شخصي، هل عارضت مرة أحد الأساليب التقليدية المُتبعة لحل النزاعات؟

16. المجتمع البدوي هو مجتمع يمر بتغييرات ثقافية، اجتماعية واقتصادية. نتيجة لذلك، نرى أن أهمية والتقاليد والعادات وصلاحيات وهيبة جيل الكبار تقل وتتراجع. برأيكم، هل هذا الانتقال إيجابي؟ (لكم بشكل شخصي ولعموم المجتمع البدوي في النقب)

17. بالإضافة إلى ذلك يسرني أن أسمع إذا غيّرتم تعاملكم مع ظاهرة الجريمة والعنف في المجتمع البدوي في النقب بعد أن تعرضتم لحدث معين في هذا السياق؟ (التغيير في التعامل قد يعني أموراً مختلفة: إعادة التفكير بالعوامل المُسببة للظاهرة، اساليب أخرى لحل النزاعات، نشاط معين يقوم به المُستطلع لتغيير الظاهرة)

נספח ג' - רשימת קבוצות המיקוד

מספר קבוצה	מין	יישוב	סוג יישוב	גיל
1	ז	כסייפה	מועצה מקומית	18
	ז	כסייפה	מועצה מקומית	18
	נ	לקייה	מועצה מקומית	18
	נ	כסייפה	מועצה מקומית	18
	נ	כסייפה	מועצה מקומית	18
	נ	תל ערד	כפר לא מוכר	18
	נ	לקייה	מועצה מקומית	18
	נ	מולדה	כפר מוכר	18
	נ	חורה	מועצה מקומית	18
2	נ	חורה	מועצה מקומית	18
	נ	תל שבע	מועצה מקומית	18
	נ	רהט	עיר	18
	נ	תראבין	כפר מוכר	18
	נ	רהט	עיר	18
	נ	אום בטין	כפר מוכר	18
	נ	לקייה	מועצה מקומית	18
	נ	אום בטין	כפר מוכר	18
	נ	אלדריג'את	כפר מוכר	18
	נ	חורה	מועצה מקומית	18
3	ז	רהט	עיר	15
	נ			
	נ			
	נ			
	נ			
	ז			
	ז			
4	נ	רהט	עיר	17
	נ			
	נ			
	נ			
	נ			
	נ			
	נ			
	נ			
	ז			

מספר קבוצה	מין	יישוב	סוג יישוב	גיל
5	ז	תל שבע	מועצה מקומית	17
	ז			
	ז			
	ז			
	נ			
	נ			
	נ			
	נ			
	נ			
6	ז	ח'ירבת אלווטן	כפר לא מוכר	20
	ז	תל שבע	מועצה מקומית	19
	ז	תל שבע	מועצה מקומית	18
	ז	תל שבע	מועצה מקומית	19
	ז	מכחול	כפר מוכר	21
	נ	ביר אבו אלחמאם	כפר לא מוכר	21
	נ	לקייה	מועצה מקומית	20
	נ	תל שבע	מועצה מקומית	19
	נ	רהט	עיר	19
	נ	מכחול	כפר מוכר	19
	נ	תל שבע	מועצה מקומית	20
7	ז	שגב שלום	מועצה מקומית	16
	ז			16
	ז			14
	ז			15
	ז			16
	נ			17
	נ			15
	נ			13
8	ז	רהט	עיר	13
	ז			
	ז			
	ז			
	ז			
	ז			
	ז			
	ז			

see a horizon for personal development in the future in the professional, economic, and social spheres.

- **Lack of data and need for further research in the field:** This study is the first in its field and offers a valuable glimpse into the world of youths and young adults in Bedouin society, whose views on violence and crime are presented here for the first time. There is need to undertake additional studies in the field in order to reach all sections of the population and in order to enhance the understanding of the needs and realities facing youths and young adults. A better understanding of reality will help to change reality.

this perception is that many of those who carry weapons in their society are collaborators with the state who enjoy immunity from prosecution. Accordingly, people who are seen entering a police station willingly are the subject of suspicion.

- **House demolitions and the connection to violence:** Fear of eviction and displacement, and the trauma caused by house demolitions and the accompanying violence by the security forces, create a sense of fundamental insecurity for some of the young respondents. This feeling, together with the lack of trust in the state as a provider of personal security, leads them to create a sense of self-confidence through the possession of a weapon (cold or firearm). In other words, and paradoxically, the analysis shows that something that is regarded by the state as a way of strengthening the rule of law actually creates violence and lawlessness.

- **Intervention programs to uproot violence:** There is a significant lack of diverse means that could help Bedouin youths and young adults to cope with the phenomena of violence in their surroundings, or even to develop tools to avoid violent behavior.

- **The importance of integration in informal and higher education:** The study identified a serious lack of afternoon enrichment programs among the youths and young adults. Such programs could secure diverse objectives, including preventing vagrancy and boredom; creating new opportunities for learning and personal development; encouraging self-confidence; and providing opportunities for encounters between different families and groups within Bedouin society in order to help reduce tensions, stigmas, and conflicts between extended families. In addition, integration in higher education or vocational training frameworks, followed by the location of meaningful work, are significant factors in preventing the decline toward crime and in opening up opportunities for young Bedouin to

many of the conflicts. Meanwhile, the lack of supportive, organizing, and supervising frameworks leads to the rapid deterioration of some of these conflicts and explains their particularly violent character.

- **Incidence and characteristics of violence in the lives of Bedouin youths and young adults:** The experiences described here paint a serious and extremely worrying picture in terms of the experiences of young Bedouin in the field of violence and crime. It is clear that the vast majority of these young people are normative, but at the same time they regard violence as part of the reality of their lives, since manifestations of violence and even crime are a commonplace part of their lives. The most frequent phenomenon is violence in the social media, followed by vandalism and damage to property, and thereafter drugs and the use of cold weapons and firearms. Young women also report a phenomenon of violence within the family. A significant insight yielded by the study is that the reality of the lives of Bedouin living in Rahat or the recognized local authorities, of those living in the recognized communities in the regional councils, and of those living in the unrecognized villages is very similar.

- **Trust in the institutions of state and the perception of the police:** The level of trust shown by young Bedouin in the state institutions is low. However, given the difficult reality facing this population over decades, and given the rise in violence in recent years and the lack of a response to the problem, the levels of trust reported may be regarded as higher than expected. The Bedouin youths and young adults reported feelings of alienation and disappointment with the actions of the police to uproot violence. An important insight regarded the social perception of those who voluntarily turn to the police following violent incidents: those who do so are regarded as "collaborators" (i.e. in return for money or benefits), rather than as a law-abiding citizen seeking to confront violence and help apprehend those responsible. According to the young respondents, the reason for

5 | Key Conclusions

The following are a number of key conclusions that emerged from the fieldwork, with the goal of enhancing the response to phenomena of violence and crime through work with young adults and youths from Bedouin society.

- **Holistic context:** Phenomena of violence and crime in Bedouin society are the product of numerous social, political, economic, and historical factors and contexts, as emerged clearly during the fieldwork. It is not enough to delineate the problem of violence and crime by means of isolated factors, such as the lack of police stations in the Bedouin communities, or through the use of cultural accusations such as "violent social norms." Such explanations both rely solely on the most visible features of the problem and serve to normalize and perpetuate violence in the community. In order to uproot the phenomena of violence and crime, there is a need to confront the profound challenges that face Arab youths and young adults – both external challenges and challenging patterns within Bedouin society itself. Lastly, to all these we must add the components of alienation and frustration, manifested in a lack of trust in the governmental systems and the severe difficulty reported in turning to the law enforcement agencies. Thus the study shows that only by addressing the roots causes of violence and crime in a structural, ecological, and multidimensional manner will it be possible to confront these phenomena effectively and in an appropriate manner given the scale of the issue.

- **Reasons for conflicts versus causes of violence:** The focus groups raised two different aspects that it is important to distinguish. The first are the reasons or causes for conflict – "what is the conflict about?" The second are the causes behind the spread of violence – "how is conflict managed?" It is clear that difficult living conditions, uncertainty, and power struggles over limited resources lie behind

Figure 6: "Were you or one of the members of your family affected by property offenses over the past year?" – percent

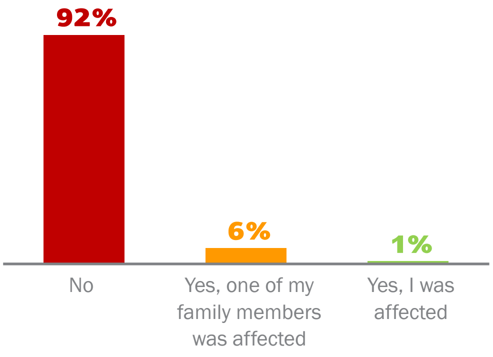

Figure 7: "Did you report it to the police?" – out of those replying that they or one of their family members were affected by weapons or property offenses over the past year, percent, N=45

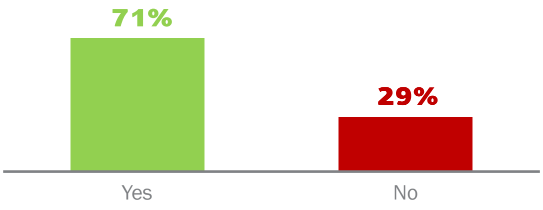

Figure 8: "Were you satisfied with the handling of the complaint" – out of those replying that they or one of their family members were affected by weapons or property offenses over the past year and that they reported this to the police, percent, N=31

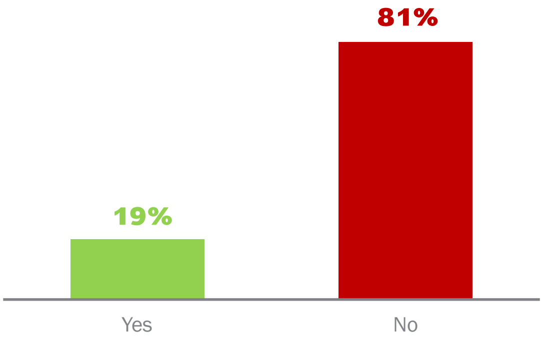

Figure 4: "Please state to what extent you agree that the following factors contribute to violence and crime in Bedouin society in the Negev," average score

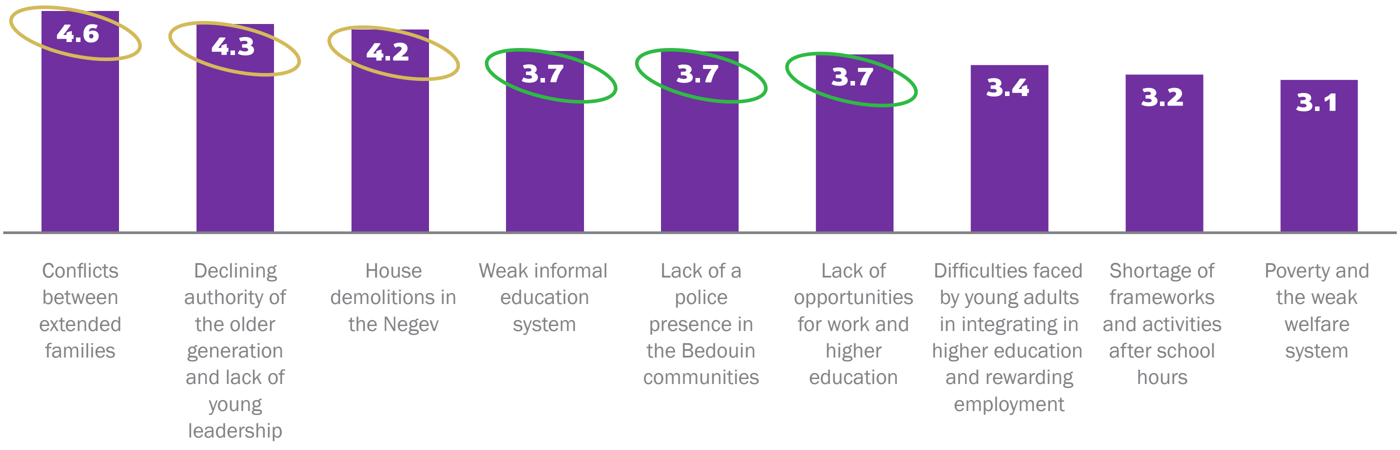

5 | Personal experience and impact: In this section, the participants were asked whether they or any of the members of their family had been affected over the past year by any of the following: attack with cold weapon / firearm; property offense; violence in the social media or on message applications. A total of 40 respondents (16 percent of the sample) reported that they or a member of their family had been affected by violence using a cold weapon or firearm over the past year (Figure 5). Around seven percent of the sample (19 respondents) reported that they or a member of their family had been affected by property offenses over the past year (Figure 6). Of those affected, 71 percent stated that they had reported the offense to the police, and of these – 81 percent stated that they were not satisfied with the police handling of the complaint (see Figures 7 and 8).

Figure 5: "Were you or one of the members of your family affected by violence with cold weapons or firearms over the past year?" – percent

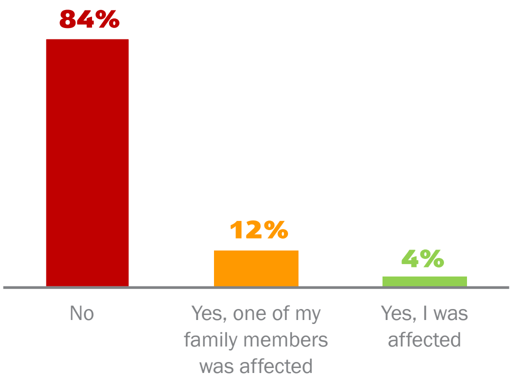

Figure 3: "Pleas state your level of trust in the following institutions," average score

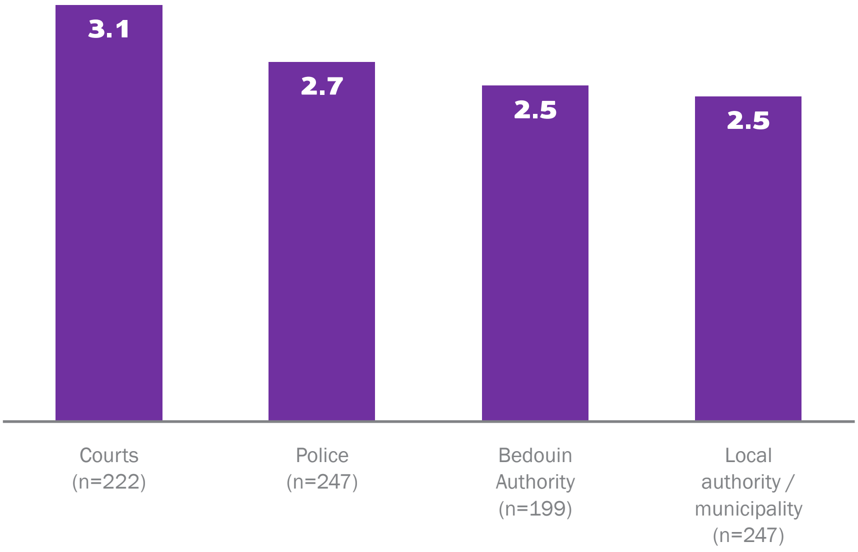

4 | Reasons for the spread of violence and crime: The respondents were presented with eight statements and asked to state to what extent they agree that each one contributes to violence and crime in Bedouin society, on a scale from 1 ("completely disagree") to 5 ("completely agree"). As Figure 4 shows, there was broad agreement that disputes between extended families are an extremely significant factor contributing to violence and crime in Bedouin society. This was closely followed by the deterioration in the authority of the older generation and the lack of young leadership, and house demolitions. These were followed by the weak formal education system, the lack of a police presence in the Bedouin locales, and the lack of opportunities for work and higher education. The difficulty of integrating in higher education and employment, the lack of informal educational activities, and poverty and the weak welfare system all received lower scores However, all the factors received a score greater than 3 ("agree") – that is, each was on average regarded as contributing to violence and crime in Bedouin society.

2 | Perceptions regarding belonging and the sense of security: The respondents were asked to state to what extent they agree with four statements, using a scale from 1 ("completely disagree") to 5 ("completely agree"). As Figure 2 shows, the findings reflect a higher level of affinity to the extended family ("hamula") than to Bedouin society as a whole. The findings also reflect a relatively high sense of security in the place of residence, a fact that may be influenced by the pattern of residency in Bedouin locales, where the locale or neighborhood mainly includes members of the same extended family.

Figure 2: "Please state to what extent you agree with the following statements," average score

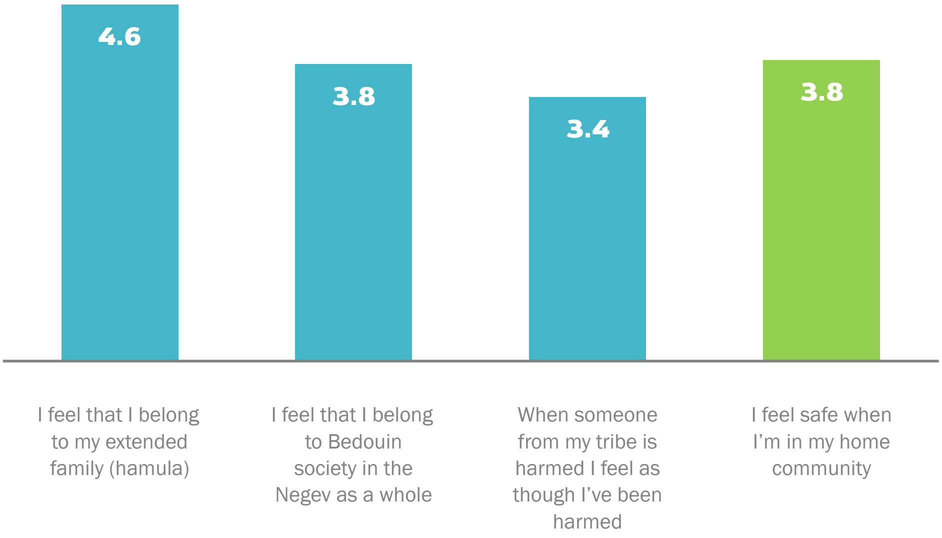

3 | Trust in the state institutions: Based on scale from 1 ("no trust") to 5 ("full trust,") Figure 3 shows that the level of trust in state institutions among the respondents is relatively low. However, given the tensions and harsh realities of life in Bedouin society, these levels of trust are higher than expected.

which was not covered in the quantitative survey). In order to enhance the diversity of the participants, a request was made to a company that works with young adults and youths in Bedouin society.

Despite the effort to reach all sections of society, the research sample included a population with a higher educational and socioeconomic profile than that of the Bedouin population in the Negev in general. The findings show that the situation among the respondents is serious, and in all probability the situation among those not included in the survey is even worse.

4 | Key Findings

1 | Perceptions regarding the incidence of violent phenomena in Bedouin society: Figure 1, which uses a scale from 1 (“non-existent”) to 5 (“very frequent,”) shows that the most frequent phenomenon according to the participants is bullying in the social media, followed by property offenses and damage, drug offenses, the collection of protection money, and violence against women / in the family. The phenomenon ranked as least frequent is sexual violence.

Figure 1: “To what extent do you believe each phenomenon is present in Bedouin society?”, average score

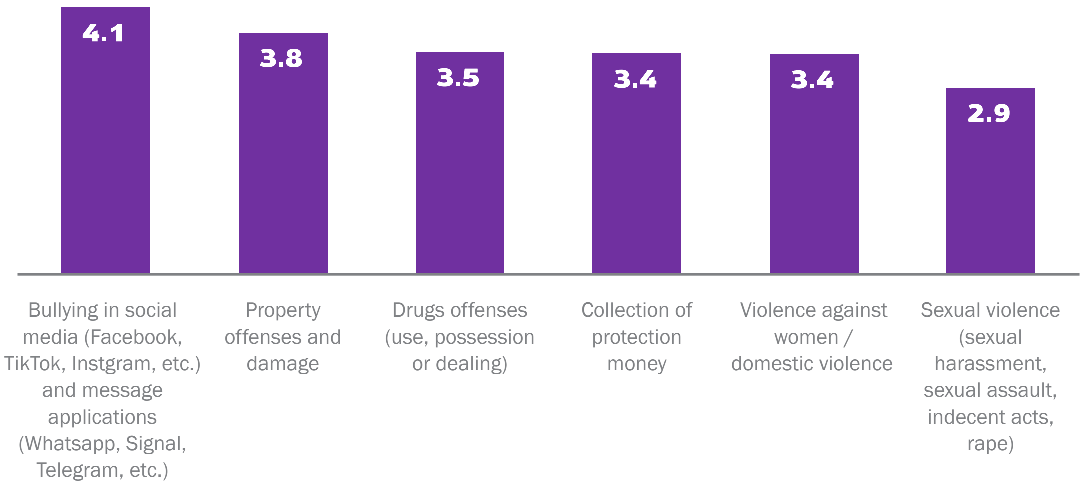

the National Center of Forensic Medicine were Arabs.[8] The figures show that the phenomenon of violence is already common in Arab schools, and that unlike Jewish society it continues to worsen in the older cohorts. The 20-24 age group constitutes the largest group among convicted offenders in Arab society, accounting for three times its weight within the Arab population.

According to a report published in 2019 concerning Arab society as a whole, 75 percent of the respondents from the Negev reported a sense of a lack of personal security due to violence in their locale – a figure second only to that of residents of the "Triangle" region (78 percent). The proportion of respondents from the Negev stating that they had been the victims of some form of violence (excluding sexual violence) was the highest of all the groups in Arab society.[9] To all these aspects we must also add the phenomenon of violence against women and girls in Bedouin society.

3 | Methodology

Quantitative component: in September-October 2021, a telephone survey was conducted among a representative sample of 250 Bedouin young adults aged 18-23. The survey included questions on the respondents' attitudes toward phenomena of violence in Bedouin society.[10] The young adults were sampled according to the layer method, based on three variables: age, gender, and type of locale (the qualitative questionnaire is attached as Appendix A).

Qualitative component: In September-October 2021, eight focus groups were held with a total of 72 Bedouin youths and young adults. Three focus groups included young adults aged 18-23, while five included youths aged 13-17 (in order to concentrate on this age group,

8 Firearms Offenses - Statistics and Response of the Authorities, Nurit Yachimovich-Cohen, Knesset Research and Information Center, 2021, 12. The figures for hospital arrivals and the figures from the Israel National Center of Forensic Medicine include Arabs who are not citizens of Israel.
9 Violence, Crime, and Policing in Arab Society - 2019 Personal and Community Security Index, Nohad 'Ali, Ruth Lewin-Chen, Ola Najami-Yousef, Abraham Initiatives, Samuel Neeman Institute, 2020.
10 The telephone survey was not conducted among youths due to legal restrictions relating to telephone contact with this age group; the limited time available for the study was not sufficient to secure the necessary official authorization for this purpose.

Shortage of Infrastructures and Services: The field of infrastructures constitutes a significant obstacle to the socioeconomic development of Arab locales. The situation in the Bedouin communities is even more complex. The unrecognized communities face extreme under-development, including a lack of basic infrastructures, such as electricity, water, and sewage, and limited access to health, transportation, employment, and other infrastructures. The severity of the situation in the recognized locales varies, but even here infrastructures are basic, partial, and in some cases lacking.[6] In summary, ***Bedouin society faces serious problems of poverty, lack of infrastructures, gaps in schooling and education, unemployment, lack of activity, polygamy, and so forth. These gaps and weaknesses form the broad context – the "ecosystem" – within which we should understand the phenomenon of violence and attitudes on this subject among Bedouin youths and young adults***.

Violence and crime: Due to a lack of regional data on crime and violence, most of the statistics in this study relate to Arab society as a whole. Arab citizens are involved in crime and violence far beyond their weight in the population, and the phenomenon of violence in Arab society as a whole has become extremely widespread over recent years. This reality has a critical impact on everyday life and has often been defined – including by official bodies – as an "epidemic," "national plague" or "war."[7] By way of example, 84 percent of victims (fatalities and injuries) in the investigative files of the Israel Police between 2017 and 2020 were Arab citizens; 89 percent of victims of firearm attacks who reached hospital over the same period were Arabs; and 81 percent of the corpses of shooting victims who reached

6 Plan to Promote the Integration of Arab Society in the Labor Market, Nasreen Haddad Haj-Yahya, Aiman Saif, Nitza (Kleiner) Kassir, Ben Farjun, Keren Portland, 2021, 91-92.

7 See, for example: Violence in Arab Society is Not Corona and a Vaccination Won't Help, Khir Elbaz, Globes, Jan. 11, 2021; Two Epidemics are Plaguing Arab Society - Corona and Violence, Public Security Minister Amir Ohana, Arutz7, Nov. 1, 2020; Arab Society under the Shadow of the Corona Epidemic: Collated Data – Knesset, June 3, 2021; One Hundred Murder Victims since Beginning of Year in Arab Society: "Black Mark for the Nation," Hassan Shaalan, Ynet, Oct. 2, 2021; Head of the Department for Fighting Crime in Arab Communities: This is a War and Sometimes There are Victims, Attila Somfalvi, Ynet, March 14, 2021; This is War, op-ed, Haaretz, Sept. 22, 2021.

Midbar, accounting for 10 percent of the Bedouin population; and the third includes the residents of the unrecognized villages, accounting for 22 percent of the Bedouin population.[3] This is a very young population: in 2020, the 0-19 cohort accounted for over half the total population, and the median age was just 17.4 years, compared to 23.9 among Arabs as a whole and 31.7 for Jews in Israel.[4] Despite a significant fall in fertility rates over the years, the average number of persons per family in Bedouin society is the highest in Israel.

Socioeconomic status: The Bedouin population is the poorest in Israel and suffers from substantial and ongoing gaps in all socioeconomic indexes. All of the Bedouin authorities are ranked in Cluster 1 in the Socioeconomic Index, constituting nine of the 11 authorities in this cluster. Four out of every five Bedouin children live below the poverty line. Bedouin society is characterized by high unemployment rates – approximately three times the national average and the average for the Negev. Some 45 percent of young Bedouin men and 54 percent of young Bedouin women aged 19-24 are not in education, employment or training (NEET), compared to 14 percent among non-Haredi Jewish young adults.[5]

Schooling and Higher Education: Bedouin society suffers from a shortage of physical infrastructures in the fields of formal and informal education, low participation of children and youths in educational frameworks, and a poor quality of education even relative to the Arab education system in Israel. Land disputes between the Bedouin and the state hamper the construction of educational institutions in all the Bedouin communities, and particularly in the unrecognized villages. The rate of participation of young Bedouin in higher education and vocational training, and subsequently in the workforce, is lower than for Arab society as a whole and significantly lower than for Jewish society.

3 Ibid.

4 Table 2.19, Israel Statistical Yearbook 2020 – No. 72, CBS. The median age for the Muslim population as a whole was 22.9, for Christians 33.3, and for Druze 29.

5 Data for 2019, study of Nasreen Haddad Haj-Yahya, Merav Shaviv, Arik Rodnitzky, and Eran Zinner (due to be published shortly).

2 | General Background: Bedouin Society in the Negev and the Phenomenon of Violence and Crime

The phenomenon of violence in Bedouin society, and the significant exacerbation in this field over recent years, are not spontaneous developments but stem from a complex and challenging reality. Although recent years have seen a meaningful improvement in the attention given to Bedouin society by state agencies and research bodies, leading to an improvement in data concerning this population, there is still a significant shortage of current and detailed data regarding this society in general, and regarding youths and young people, in particular. Difficulties are encountered in providing a precise estimate of the size of the Bedouin population, due in part to the difficulty in polling the population in villages that are unrecognized by various state agencies, leading to discrepancies in the figures used by different agencies. Since policy must be based on facts and figures, the starting assumption of this study is that it is vital to describe the current reality in the most detailed and precise manner possible.

Demographics: As of 2020, the Bedouin population of the Negev totaled about 285,200, constituting 14.2 percent of the Arab population of the State of Israel; 21.4 percent of the total population of the Southern District; and 36.7 percent of the Beersheva Sub-District.[2] Bedouin society in the Negev is conventionally divided into three groups. The first includes residents of the city of Rahat and the six local authorities (Hura, Kuseife, Lakiyah, Arara Ba-Negev, Segev Shalom, and Tel Sheva), accounting for 67 percent of the Bedouin population; the second includes residents of the 12 recognized villages in the regional councils of Al-Qasum and Neve

2 Adaptations by NAS of Tables 2.15, 2.19, and 2.22, Israel Statistical Yearbook 2021 - No. 72, and of the table Population of Locales with 2,000 or More Residents – Temporary Estimates for the End of October 2021, Central Bureau of Statistics (CBS). It should be noted that the State Comptroller found extremely significant discrepancies in population registration between the Population Authority and the Authority for the Development and Settlement of the Bedouins in the Negev (the “Bedouin Authority”), as well as between the Population Authority and the figures of the Committee for the Distribution of Income from Ramat Hovav Industrial Local Council. For example, the Comptroller found that the number of residents of the seven permanent locales according to the Population Authority is 46,000 higher than the figure of the Bedouin Authority. From the State Comptroller’s Report Aspects of Governance in the Negev, Annual Report 72A – Part One, 2021, 23-24.

Executive Summary

1 | Goals of the Study

This report was written by NAS Research and Consulting for the Abraham Initiatives. Its goal was to examine for the first time the prevailing perceptions among Bedouin youths and young adults[1] regarding phenomena of violence and crime. The report summarizes a study undertaken in August-October 2021 that focused on two age groups within this population – youths (aged 14-17) and young adults (18-23). The study examined the participants' attitudes on a wide range of issues, including positions concerning the incidence of violent incidents; violence in the social media; the involvement of youths and young adults in violence, crime, and vandalism; violence in the education system; experiences and feelings of fear, threat, boycott, and hostility; feelings of security in the home community; trust in the state institutions, and so forth.

This study is the first in its field and offers a valuable glimpse into the world of youths and young adults in Bedouin society, whose views on violence and crime are presented here for the first time. In order to provide as broad and deep a picture as possible, the study was based on three main foundations. **The first component** is an in-depth review of data and trends concerning the living conditions and socioeconomic status of Bedouin society in the Negev. This review seeks to provide the broader context of the "ecosystem" in which the Bedouin youths and young adults live, and to identify some of the factors and circumstances that lead to violent phenomena. **The second component** is a quantitative survey undertaken among 250 young adults constituting a representative sample of the research population. **The third component** comprises eight focus groups of youths and young adults from diverse communities and backgrounds within the Bedouin population.

1 This study was conducted in Bedouin society in the Negev. Accordingly, references to Bedouins and Bedouin society in this report refer to this population, as distinct from Bedouin populations elsewhere in Israel (the Galilee, Lod, etc.).

The Phenomenon of Violence and Crime as Perceived by Negev Bedouin Youth and Young Adults

The research team: Dr. Nasreen Haddad-Haj Yahya, Nagham Ghantous ,and Aran Zinner

November 2021